

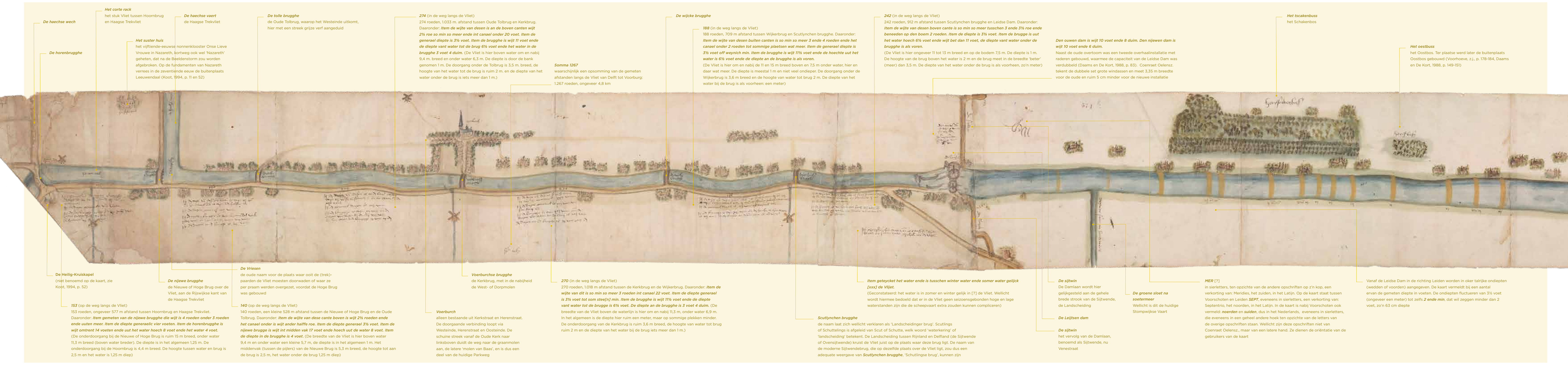

De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

van de Vlietlanden tot de Hoornbrug

Historisch Voorburg Jaargang 24 2018 nummer 1-2

De haechse wech

Het corte rack
het stuk Vliet tussen Hoornbrug en Haagse Trekvliet

De haechse vaert
de Haagse Trekvliet

De tolle brugghe
de Oude Tolbrug, waarop het Westeinde uitkomt, hier met een streek grijze verf aangeduid

274 (in de weg langs de Vliet)
274 roeden, 1.033 m. afstand tussen Oude Tolbrug en Kerkbrug. Daaronder: *Item de wijte van desen is an de boven canten wijt 2½ roe so min so meer ende int canael onder 20 voet. Item de generael diepte is 3½ voet. Item de brugghe is wijt 11 voet ende de diepte vant water tot de brug 6½ voet ende het water in de brugghe 3 voet 4 duim.* (De Vliet is hier boven water om en nabij 9,4 m. breed en onder water 6,3 m. De diepte is door de bank genomen 1 m. De doorgang onder de Tolbrug is 3,5 m. breed, de hoogte van het water tot de brug is ruim 2 m. en de diepte van het water onder de brug is iets meer dan 1 m.)

Somma 1267
waarschijnlijk een opsomming van de gemeten afstanden langs de Vliet van Delft tot Voorburg: 1.267 roeden, ongeveer 4,8 km

De wijcke brugghe

188 (in de weg langs de Vliet)
188 roeden, 709 m afstand tussen Wijkerbrug en Scutlynchen brugghe. Daaronder: *Item de wijte van desen buiten canten is so min so meer 3 ende 4 roeden ende het canael onder 2 roeden tot sommige plaetsen wat meer. Item de generael diepte is 3½ voet off weynich min. Item de brugghe is wijt 11½ voet ende de hoechte uut het water is 6½ voet ende de diepte an de brugghe is als voren.* (De Vliet is hier om en nabij de 11 en 15 m breed boven en 7,5 m onder water, hier en daar wat meer. De diepte is meestal 1 m en niet veel ondieper. De doorgang onder de Wijkerbrug is 3,6 m breed en de hoogte van water tot brug 2 m. De diepte van het water bij de brug is als voorheen: een meter)

242 (in de weg langs de Vliet)
242 roeden, 912 m afstand tussen Scutlynchen brugghe en Leidse Dam. Daaronder: *Item de wijte van desen boven cante is so min so meer tusschen 3 ende 3½ roe ende beneeden op den boem 2 roeden. Item de diepte is 3½ voet. Item de brugghe is uut het water hoech 6½ voet ende wijt bet dan 11 voet, de diepte vant water onder de brugghe is als voren.* (De Vliet is hier ongeveer 11 tot 13 m breed en op de bodem 7,5 m. De diepte is 1 m. De hoogte van de brug boven het water is 2 m en de brug meet in de breedte 'beter' (meer) dan 3,5 m. De diepte van het water onder de brug is als voorheen, zo'n meter)

Den ouwen dam is wijt 10 voet ende 8 duim. Den nijewen dam is wijt 10 voet ende 6 duim.
Naast de oude overtoom was een tweede overhaalinstallatie met raderen gebouwd, waarmee de capaciteit van de Leidse Dam was verdubbeld (Daams en De Kort, 1988, p. 83). Coenraet Oelensz. tekent de dubbele set grote windassen en meet 3,35 m breedte voor de oude en ruim 5 cm minder voor de nieuwe installatie

Het tscakenbuss
het Schakenbos

Het oestbuss
het Oostbos. Ter plaatse werd later de buitenplaats Oostbos gebouwd (Voorhoeve, z.j., p. 178-184, Daams en De Kort, 1988, p.149-151)

De Hellig-Kruiskapel
(niet benoemd op de kaart, zie Koot, 1994, p. 52)

De nijewe brugghe
de Nieuwe of Hoge Brug over de Vliet, aan de Rijswijkse kant van de Haagse Trekvliet

De Vriesen
de oude naam voor de plaats waar ooit de (trek-)paarden de Vliet moesten doorwaden of waar ze per praam werden overgezet, voordat de Hoge Brug was gebouwd

140 (op de weg langs de Vliet)
140 roeden, een kleine 528 m afstand tussen de Nieuwe of Hoge Brug en de Oude Tolbrug. Daaronder: *Item de wijte van dese cante boven is wijt 2½ roeden ende het canael onder is wijt ander halffe roe. Item de diepte generael 3½ voet. Item de nijewe brugghe is wijt int midden vak 17 voet ende hoech uut de water 8 voet. Item de diepte in de brugghe is 4 voet.* (De breedte van de Vliet is hier boven water 11,3 m breed (boven water breder). De diepte is in het algemeen 1,25 m. De onderdoorgang bij de Hoornbrug is 4,4 m breed. De hoogte tussen water en brug is 2,5 m en het water is 1,25 m diep)

Voerburchse brugghe
de Kerkbrug, met in de nabijheid de West- of Dorpmolen

Voerburch
alleen bestaande uit Kerkstraat en Herenstraat. De doorgaande verbinding loopt via Westeinde, Herenstraat en Oosteinde. De schuine streek vanaf de Oude Kerk naar linksboven duidt de weg naar de graanmolen aan, de latere 'molen van Baas', en is dus een deel van de huidige Parkweg

270 (in de weg langs de Vliet)
270 roeden, 1.018 m afstand tussen de Kerkbrug en de Wijkerbrug. Daaronder: *Item de wijte van dit is so min so meer 3 roeden int canael 22 voet. Item de diepte generael is 3½ voet tot som stee[n] min. Item de brugghe is wijt 11½ voet ende de diepte vant water tot de brugghe is 6½ voet. De diepte an de brugghe is 3 voet 4 duim.* (De breedte van de Vliet boven de waterlijn is hier om en nabij 11,3 m, onder water 6,9 m. In het algemeen is de diepte hier ruim een meter, maar op sommige plekken minder. De onderdoorgang van de Kerkbrug is ruim 3,6 m breed, de hoogte van water tot brug ruim 2 m en de diepte van het water bij de brug iets meer dan 1 m.)

Scutlynchen brugghe

de naam laat zich wellicht verklaren als 'Landscheidinger brug'. Scutlings of Schuttelings is afgeleid van Scut of Schutte, welk woord 'waterkering' of 'landscheiding' betekent. De Landscheiding tussen Rijnland en Delfland (de Sijtwende of Ovensijtwende) kruist de Vliet juist op de plaats waar deze brug ligt. De naam van de moderne Sijtwendebrug, die op dezelfde plaats over de Vliet ligt, zou dus een adequate weergave van **Scutlynchen brugghe**, 'Schutlingse brug', kunnen zijn

Item geteycket het water ende is tusschen winter water ende somer water gelijk [xxx] de Vliet.
(Geconstateerd: het water is in zomer en winter gelijk in [?] de Vliet. Wellicht wordt hiermee bedoeld dat er in de Vliet geen seizoensgebonden hoge en lage waterstanden zijn die de scheepvaart extra zouden kunnen compliceren)

De sijtwin
De Damlaan wordt hier gelijkgesteld aan de gehele brede strook van de Sijtwende, de Landscheiding

De Leijsen dam

De sijtwin
het vervolg van de Damlaan, benoemd als Sijtwende, nu Venestraat

De groene sloet na soetermeer
Wellicht is dit de huidige Stompwijkse Vaart

MER [?]
in sierletters, ten opzichte van de andere opschriften op z'n kop, een verkorting van: Meridies, het zuiden, in het Latijn. Op de kaart staat tussen Voorschoten en Leiden **SEPT**, eveneens in sierletters, een verkorting van: Septentrio, het noorden, in het Latijn. In de kaart is nabij Voorschoten ook vermeld: **noerden** en **suiden**, dus in het Nederlands, eveneens in sierletters, die eveneens in een geheel andere hoek ten opzichte van de letters van de overige opschriften staan. Wellicht zijn deze opschriften niet van Coenraet Oelensz., maar van een latere hand. Ze dienen de oriëntatie van de gebruikers van de kaart

Vanaf de Leidse Dam in de richting Leiden worden in oker talrijke ondiepten (wedden of voordren) aangegeven. De kaart vermeldt bij een aantal ervan de gemeten diepte in voeten. De ondiepten fluctueren van 3½ voet (ongeveer een meter) tot zelfs **2 ende min**, dat wil zeggen minder dan 2 voet, zo'n 63 cm diepte

De quakel brugge

een kwakelbrug ('wiebelbrug') is een hoge, horizontale en smalle voetgangersbrug met aan weerszijden zeer steile opgangen die door toepassing van dwarslatten tot trappen zijn gemaakt, zoals bij een kippenbrug. Oelensz. vermeldt de hoogte en breedte hier niet. De Kwakelbrug ligt pal naast een brede wedde die op enkele plaatsen minder dan 63 cm diepgang toestaat aan passerende schepen. Waarschijnlijk ligt de Kwakelbrug ongeveer op de plaats van de huidige Knipbrug

noerden
in sierletters

Voerscoten
Voorschoten

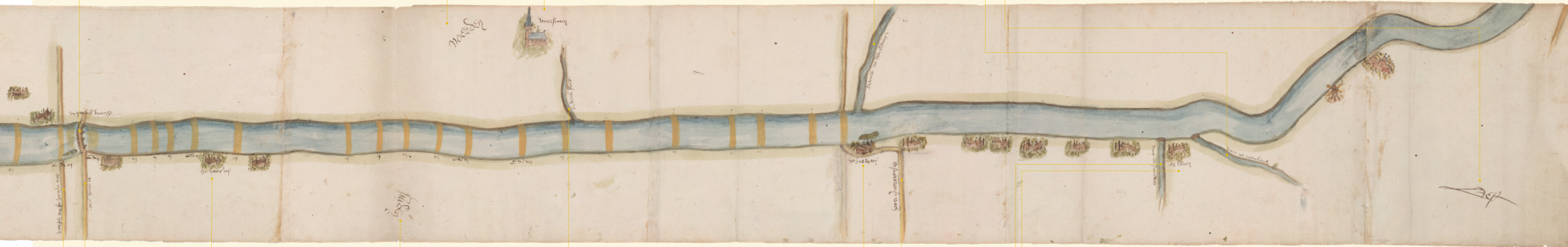
De vaert na de wadding
de vaert die de Vliet verbindt met de Rijn bij de Wadding, een doorwaadbaar stuk van de Oude Rijn (vergelijk huize Ter Wadding in Voorschoten)

SEPT
in sierletters, kort voor:
Septentrio, het noorden, in het Latijn. Zie de aantekening bij **MER**, nabij de Leidse Dam

Coenraet Oelensz., Kaart van de Vliet tussen Delft en Leiden, circa 1556
Anne Jacobs

Bijsaande kaart is gemaakt om de belemmeringen voor de scheepvaart over de Vliet in beeld te brengen. Over ondiepten, de zogenaamde wedden of voordden, waadde menigeen met paarden, vee en wagens door de Vliet naar de overzijde en belemmerde het vaarverkeer door deze wedden te onderhouden; men hoogde de Vlietbodem op als die te diep kwam te liggen. Hierdoor rees in 1556 een conflict tussen de heemraden van Rijnland (Leiden), die belang hadden bij de scheepvaart, en de aan de Vliet gelegen ambachten, die belang hadden bij het behoud van de wedden. De landmeter Coenraet Oelensz. maakte in opdracht van de heemraden deze kaart waarbij hij dus vooral aandacht besteedde aan de doorvaarbaarheid van de Vliet, niet alleen wat betreft de diepte, maar ook de breedte van de vaargeul en de hoogte en breedte van de openingen onder de bruggen, die destijds zonder uitzondering vaste bruggen waren. Coenraet Oelensz. was van circa 1516 tot 1572 als tekenaar en landmeter in dienst van Delfland, Schieland en de Grafelijkheid van Holland. Hij geldt als de stamvader van een belangrijke familie van Zuid-Hollandse landmeters, zoals Jacob Coenraetsz. (zijn zoon), Floris Jacobsz. (zijn kleinzoon) en Pieter Floris van der Sallem (zijn achterkleinzoon).

Vaert na roemburch
de Roomburgse Vaert, ook wel Roomburger Wetering, het kanaal dat de Vliet verbindt met de Rijn ten oosten van Leiden

[In] ganck pat

toegangspad tot de (voetgangers)brug (?)

Het huis te roij

niet te verwarren met **huis de roij**, iets noordelijker aan de Vliet. Wellicht zijn dit allebei boerderijen, maar ze worden niet besproken in Van Lit en Scheffer, [2006]

suiden

in sierletters

De kerck sloet
de nog altijd 'Kerksloot' geheten waterverbinding tussen de Vliet en het centrum van Voorschoten

Het huis de roij
niet te verwarren met **huis te roij**, iets zuidelijker aan de Vliet. Wellicht zijn dit allebei boerderijen, maar ze worden niet besproken in Van Lit en Scheffer, [2006]

De sueterwouse wech
Deze Zoeterwoudseweg is niet meer terug te vinden

Vaert na sueterwou.
Deze Zoeterwoudse Vaert is niet meer terug te vinden in het geheel veranderde landschap

Te Lammem

waarschijnlijk een boerderij en zonder twijfel de naamgever van de niet veel latere Lammenschans. Te Lammem wordt niet besproken in Van Lit en Scheffer, [2006]

Den rijwech off den hof wech

Het gebruik van de wedden was hier tot een vaste en dagelijkse gewoonte geworden. Een kennelijk doorgaande route komt uit bij een doorwaadbare ondiepte van **min dan 2½** voet, minder dan zo'n 75 cm diep, en heeft een vervolg aan de overzijde. Uit **rijwech** blijkt dat hier ook wagens en paarden passeerden. Waarschijnlijk is deze weg gelijk te stellen aan de huidige Kniplaan

De hierbij gereproduceerde kaart is ondanks zijn aanzienlijke omvang slechts een deel van de gehele kaart. Het gedeelte van Delft tot aan de Hoornbrug en een deel van het stuk tussen Voorschoten en Leiden zijn niet afgebeeld. Doordat de kaart zo'n precies doel moest dienen, geeft hij maar een beperkt beeld van de omgeving van de Vliet. Naast referentiepunten in het landschap beeldt Coenraet Oelensz. echter wel met enige aandacht de langs de Vliet gelegen huizen en hoeven af, waarin immers de lieden woonden die de wedden het meest zullen hebben gebruikt. Zijn werk bestaat in hoofdzaak uit de precies weergegeven metingen in de bijschriften bij de kaart. In die beschrijvingen bezigt hij een ambtelijke stijl, met een steeds herhaald Latijns **Item** ('Het volgende punt:'). Hij blijkt de breedte van de Vliet zowel boven als onder water en zowel in de stroom als onder de bruggen te hebben opgemeten. Uit zijn metingen blijkt onder meer dat de Vliet langs zijn boorden ondiep was en dat de breedte onder water vaak veel geringer was dan erboven, dat er dus min of meer een vaargeul in de Vliet was. Ook waar geen wedden waren, was de Vliet tamelijk ondiep. Oelensz. heeft begrijpelijkerwijs vooral oog voor de ondiepten, maar waar hij ook meet, de diepte gaat de 1,25 m nergens te boven. De gehele Vliet had dus de diepte van een oefenzwembad. Deze bevinding gaat uiteraard wel uit van een aanname, de aanname namelijk dat Coenraet Oelensz. met zijn roeden, voeten en duimen Rijnlandse maten aanhoudt, met een roede dus van 3,77 m, een voet van 31,4 cm en een duim van 2,61 cm. Deze omrekeningsfactoren zijn in de moderne toelichtingen bij de kaart ook aangehouden. Voor literatuurverwijzingen, zie pagina 347

De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

van de Vlietlanden tot de Hoornbrug

Historisch Voorburg Jaargang 24 2018 nummer 1-2

De Vliet tussen de Hoornbrug en de Oude Rijn bij Leiden. Volgens een notitie aan de achterzijde dateert deze kaart uit 1522 en is daarmee de oudste kaart van de Vliet. Linksonder is bij 'Rijswijck' de Hoornbrug ingetekend als een mooie boogbrug over de Vliet. Verderop is bij Voorburg de Oude Tolbrug te zien, eveneens met een mooie boog. Over deze *Tolbrug* liep een weg vanuit Delft over de Vliet door Voorburg richting Leiden, het huidige Westeinde, de Herenstraat, het Oosteinde en verder. Op de kaart stroomt de Vliet vervolgens naar 'den dam' waar een sluis is ingetekend, een zogenaamd zijltje, met een deur die met behulp van houten raderen omhoog kon worden getrokken. Deze mocht toen alleen worden gebruikt voor het reguleren van de waterstand en het doorlaten van water voor de brouwerijen in Delft. De scheepvaart diende gebruik te maken van een ernaast gelegen overtoom, waar de schepen over de dam werden getrokken. Verderop wordt beschreven hoe een eerder 'verlaat' of schutsluis in de Dam, waar schepen tussen Delft en Leiden eenvoudig konden passeren, in 1492 door handlangers van Gouda en Dordrecht was vernield. Later zou bij het beleg van Leiden de dam met de overtoom door de Spanjaarden worden vernield. Na het ontzet van Leiden in 1574 werd weer een 'verlaat' aangelegd tot genoegen van de schippers. Het was echter wederom van korte duur. Onder invloed van machtige steden moest het verlaat weer worden verwijderd. Toch nam het vervoer over de Vliet en over de dam flink toe. Maar het zou nog tot 1648 duren voor uiteindelijk weer een verlaat werd aangelegd, die ondanks protesten van Haarlem, Gouda en Dordrecht, wél openbleef. Deze schutsluis functioneert, weliswaar met diverse ingrijpende aanpassingen, tot op heden nog steeds. Naast de dam is op de kaart een huis met een trapgevel getekend, waarschijnlijk een herberg.

Voorbij de dam gaat het verder richting Leiden. Bij 'Voorscote' is een bootje in de Vliet getekend met een schipper die de boot met een lange stok voortduwt. Even verderop splitst de Vliet zich in een linkertak, genaamd de Waddinckx Vliet die langs de *Steenhoeve* uitkomt bij de Rijn, die als een rechte blauwe strook bovenaan de kaart is getekend. Waddinckx kan te maken hebben met wedden, doorwaadbare plekken die toen veelvuldig in de Vliet voorkwamen. In de negentiende eeuw werd deze aftakking 'Oude Vliet' genoemd. De eigenlijke Vliet slaat bij de splitsing rechtsaf en stroomt verder door het ambacht van 'Soeterwou', ofwel Zoeterwoude om zo uiteindelijk uit te komen in de Rijn bij Leiden, dat bovenaan is getekend als een ommuurde stad met diverse torens en een waterpoort.

Kort voor Leiden takt nog de 'Roedenburcher Wateringh' af, die naar rechts langs Zoeterwoude stroomt. Deze watering is genoemd naar de Roedenburch, ofwel Rodenburg, dat iets meer naar rechts op de kaart staat getekend. Het in de dertiende eeuw gebouwde en drie eeuwen later weer afgebroken kasteel Rodenburg is genoemd naar de Rodanburg die hier omstreeks de negende eeuw stond, dichtbij de plek waar eeuwen eerder het Romeinse legerkamp Matilo was gelegen. De huidige Leidse wijk Roomburg is, ietwat verbasterd, genoemd naar dit Rodenburg. In deze wijk ligt ook het archeologische park Matilo met waardevolle Romeinse resten. Zoals verderop wordt beschreven laten recente archeologische vondsten zien dat de Vliet bij Voorburg en voorbij Voorschoten grotendeels samenviel met de omstreeks 47 n. Chr. door de Romeinen aangelegde Gracht van Corbulo. Bij Leidschendam volgde deze Gracht een ietwat afwijkend traject. Dichtbij kasteel Rodenburg stond vanaf de vijftiende eeuw het Sint-Margarethaconvent, een klooster waarvan de landerijen steeds meer het terrein van Rodenburg besloegen. Wellicht dat het bij de naam Roedenburch getekende gebouw, dat met zijn torentje en ronde boogramen meer het uiterlijk heeft van een kerk of kapel, dit toen nog bestaande klooster weergeeft. Rechtsboven Roedenburch is het uit de vijftiende eeuw daterende kasteel Swieten getekend.

Langs het water staan hier en daar kleine gebouwen met de naam van de eigenaar en de toevoeging 'tapper'. Ongetwijfeld waren dit herbergen, alle strategisch gelegen dichtbij een brug. Waarschijnlijk is deze kaart dan ook gemaakt om een conflict rond de getekende herbergen te verduidelijken. Op de kaart zijn naast de eerder genoemde dorpen eveneens aangegeven, 'Wiltsveen', 'Pynaker', 'Leyerdorp', 'Rynsburch', 'Wassenaer' en 'Catwyck'.

Anonieme kaart, 1522. Collectie Stadsarchief Delft

	Woord vooraf		4
	Van de redactie		5
1	Eerste wandeling, van de Vlietlanden tot aan de Kerkbrug	Kees van der Leer	8
2	Tweede wandeling, van de Kerkbrug tot aan de Nieuwe Tolbrug	Kees van der Leer	104
3	Derde wandeling, van de Nieuwe Tolbrug tot aan de Hoornbrug en terug naar Voorburg	Kees van der Leer	204
4	De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg	Wiard Beek	274
5	Het ontstaan van ‘de Leytsen Dam’ in de waterverbinding tussen Leiden en Delft	Idsard Bosman	292
6	‘Fraey en vermaeckelijk’. Voorburgse koepels langs de Vliet	Constance L.H. Scholten	308
7	De Hoornbrug te Rijswijk	Hans van Rossum	320
	Noten en Literatuur		330
	Colofon		352

Woord vooraf

Huygens’ Hofwijck is sinds 1642 een van de mooiste buitenplaatsen aan de Vliet. Deze instelling beschouwt het daarom als een eer om met de Historische Vereniging Voorburg te hebben mogen samenwerken aan de totstandkoming van dit mooie boek, *De Vliet langs Leidschendam en Voorburg*. Tevens verzorgden de Vereniging Erfgoed Leidschendam en de Historische Vereniging Rijswijk een bijdrage aan het boek. Onze bijzondere dank aan de auteurs, redactiecommissie en vormgever die dit prachtige boek tot stand hebben gebracht.

Ter gelegenheid van het verschijnen van dit boek tonen Huygens’ Hofwijck en Museum Swaensteyn de presentatie *De Gouden Eeuw van de Vliet*. Daarin wordt het omvangrijke verhaal van de Vliet gepresenteerd vanuit vijf momenten in de tijd, te weten de jaren 1550, 1650, 1750, 1850 en 1950.

De publicatie van het boek en de tentoonstelling werden mede mogelijk gemaakt door de provincie Zuid-Holland, middels de Erfgoedlijn Trekvaarten, en de gemeente Leidschendam-Voorburg.

Peter van der Ploeg, directeur Huygens’ Hofwijck & Museum Swaensteyn
Renier van Gelooven, voorzitter Historische Vereniging Voorburg

Van de redactie

Ze zijn er de getuigen van, de vele schippers die rond het haventje in de Kerkstraat woonden, de koeien die over de Kerkbrug uit het dorp naar de polder werden gedreven en de trekschuiten die onder de Kerkbrug enkele ogenblikken voortdobberden zonder hun trekpaard, omdat dat voor even moest worden losgemaakt om de lijn onder de ooit vaste brug door te kunnen trekken. Ze zijn er de getuigen van hoe intensief het boerendorpje Voorburg samenwerkte en samenleefde met het water. Dat rustige samengaan zal voor de vroegere historieschrijvers van onze gemeente reden zijn geweest hun uitgave *Dorp aan de Vliet* (1953) te dopen, wellicht ook als een echo van de titel van Antoon Coolens destijds zeer populaire roman *Dorp aan de rivier* (1934).

De Historische Vereniging Voorburg viert dit jaar haar 25-jarig bestaan en haar jubileumuitgave is gewijd aan deze vertrouwde twee-eenheid: Voorburg en de Vliet. Vertrouwd is goed, maar het is soms ook goed te vernieuwen. *Historisch Voorburg* verschijnt in de geheel nieuwe vormgeving van Ronald Meekel, met evenwichtige opmaak van de bladzijden en extra aandacht voor de illustraties. Het vertrouwde vierkante formaat is gebleven, dat wel. Nieuw zijn ook de samenwerking met Huygens’ Hofwijck en Museum Swaensteyn en het initiatief om vertegenwoordigers van de zusters, de Vereniging Erfgoed Leidschendam en de Historische Vereniging Rijswijk, uit te nodigen een bijdrage aan dit jubileumnummer te leveren. De redactie is blij met bijdragen van Idsard Bosman, bestuurslid van de Vereniging Erfgoed Leidschendam, over de Leidschendamse sluis en Hans van Rossum, voorzitter van de Historische Vereniging Rijswijk, over de Hoornbrug. Ook de leden van de Historische Vereniging Voorburg laten zich in dit nummer niet onbetuigd: Kees van der Leer beschrijft een drietal wandelingen langs de Vliet, Wiard Beek deelt zijn ontdekkingen over de eerste molens langs de Vliet, Constance Scholten schetst een beeld van diverse koepels die ooit de Vliet sierden, en Anne Jacobs bespreekt de kaart van Coenraet Oelensz. uit 1556.

Ooit stond aan de Vliet het stichtingsbestuur van onze op 25 oktober 1993 opgerichte vereniging, nog zonder te kunnen voorzien welke bloei en vruchtbaarheid de vereniging de komende 25 jaren zou kennen. De jubilerende Historische Vereniging Voorburg mag beslist een beetje trots zijn op zichzelf.

De Vliet en het stichtingsbestuur van de Historische Vereniging Voorburg. Staand, van links naar rechts: Martin Harms (†), Kees van der Leer, voorzitter Rosemarie Bisseling. Gehurkt, links secretaris Joop van der Stelt, rechts adviseur Joop de Beer. Penningmeester Gerard Langerak ontbreekt op de foto. Foto uit *Historisch Voorburg*, jaargang 1 (1994), nummer 1

De Vliet op de Nieuwe kaart van 's Gravenhage met de omliggende Dorpen en Buitenplaatsen door S.W. van der Noordaa, 1839. Collectie Igo van Bohemen

1. Een voettocht langs de Vliet vol wetenswaardigheden

Eerste wandeling, van de Vlietlanden tot aan de Kerkbrug

1.02 De Vliet door Leiden. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.03 De Vliet bij Voorschoten. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.01 De Leidse Vliet van de Hoornbrug naar Leiden. Links van de Hoornbrug is een stukje van de Delftse Vliet te zien. Gedeelte van de kaart van S.W. van der Noorda, 1839. Collectie Igo van Bohemen

Het deel van de Vliet van de Vlietlanden tot aan de Kerkbrug is door de vormgever blauw ingekleurd

Hoe lang de Vliet reeds langs Rijswijk, Voorburg, Leidschendam en Voorschoten stroomt, weet niemand. Er zijn sterke aanwijzingen dat het deel tussen het huidige Voorburg en de Oude Rijn al in de prehistorie is ontstaan. Wellicht zijn Voorburg, Veer en Voorschoten zelfs naar de Vliet vernoemd. Reeds lang had ik mij voorgenomen een wandeling te maken langs de Vliet bij Voorburg en Leidschendam op zoek naar restanten uit het verleden, liefst zo ver mogelijk terug in de tijd. Vandaag is het een van die warme dagen in augustus waar geen eind aan schijnt te komen. Juist op zo'n dag is de Vliet op zijn best, vol met voorbijvarende vrachtboten, plezierboten en kano's en verkoelend voor de wandelaar.

Een authentiek Oud-Hollands landschap

Tegenwoordig behoort de Vliet tot het Rijn-Schiekanaal, genoemd naar de rivieren waartussen het een drukbevaren waterverbinding vormt met Delft, Voorburg, Leidschendam, Voorschoten en Leiden als belangrijkste steden die er vanouds van hebben geprofiteerd. Ik heb gelezen dat de Vliet van origine eigenlijk uit twee delen bestaat. Het oudste deel is dat van Leiden tot aan de Hoornbrug bij Rijswijk en wordt veelal de Leidse Vliet genoemd. Om ook Delft een goede waterverbinding te geven met Leiden werd vanaf Delft de Delftse Vliet gegraven met bij de Hoornbrug een ietwat haakse aansluiting op

de Leidse Vliet.¹ Mooie herinneringen bewaar ik aan een bijzondere fietstocht die ik op 15 september 2012 maakte langs de Vliet naar Leiden. Dat was tijdens een van de befaamde 'Vlietdagen', waarop prachtige historische vaartuigen vanaf Leiden over de Vliet naar Leidschendam voeren, om later door te varen naar Delft. Ik had besloten die boten tegemoet te fietsen, zodat ik ze kon bewonderen bij verschillende Vlietlocaties. Sowieso wilde ik doorfietsen tot aan de Lammebrug waar de Vliet de rand van Leiden bereikt om even verderop uit te monden in de Rijn.² Maar vandaag zou ik zover niet komen. Mijn wandeling zou zich voornamelijk beperken tot het

gedeelte van de Leidse Vliet vanaf de Vlietlanden langs Leidschendam en Voorburg tot aan de Hoornbrug, dus met nog een klein stukje Rijswijk. Terwijl de zon op zijn hoogst staat, loop ik over de Vliet via de voetgangersbrug bij de Kniplaan en bereik al snel het begin

van de Vlietlanden. Mijn kleine Mexicaanse hondje Argos loopt dapper mee, vrolijk springend over de lange graspollen. Aan de overkant zwemmen kinderen met hun herdershond in het heldere water, spetterend en spelend met een bal. Achter hen strekken zich

1.02

1.03

1.04 Oude schepen op de Vliet bij Leidschendam tijdens de Vlietdagen. Foto auteur, september 2012

1.04

1.05 De in 1958 afgebroken *Oostbosmolen*, die reeds staat afgebeeld op het hieronder weergegeven schilderij van Jan van Goyen uit 1642. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.05

lange weilanden uit vol met lui herkauwende koeien, wier enige activiteit een regelmatige zwiep met de staart is om lastige vliegen te verjagen. Hoog boven dit alles zie ik mooie gestapelde witte wolken drijven en ik weet het zeker: ik bevind mij in een authentiek oud-Hollands landschap. Geen wonder dat Jan van Goyen in 1642 deze plek heeft uitgekozen voor een van zijn idyllische schilderijen met centraal de Vliet in een zeventiende-eeuwse arcadische entourage. In de verte is daarop nog de oude, reeds lang verdwenen buitenplaats *Oostbos* te zien, evenals de in 1958 afgebroken *Oostbosmolen*.³

1.06 De Vliet richting Voorschoten. Het gezelschap in het speelschuitje bestaat onder andere uit Johan Sixti, de eigenaar van *Oostbos*, zijn echtgenote Maria van den Honert en hun zoon. Het drietal staat eveneens afgebeeld op het jaagpad middenonder, naast de jachthond, het symbool van de adel. Links het veer bij de Knip met daarachter de buitenplaats *Oostbos* en de in 1958 afgebroken *Oostbosmolen*. Schilderij J. van Goyen, 1642. Collectie Museum de Lakenhal te Leiden, in langdurige bruikleen van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed

Het oude voetveer bij de Knip paste perfect in het plaatje, maar, toegegeven, de huidige voetgangersbrug is wel zo handig. Toch ben ik hier niet voor gekomen. Ik zoek een plek die nog verder terug gaat in de historie, toen dit gebied bestond uit uitgestrekte moerassen langs een langgerekte strandwal, die omstreeks 3500 v. Chr. was gevormd en waarop eeuwen later Voorschoten, Veur en Voorburg zouden ontstaan. Langs dit duin en de moerassen sijpelden hooguit afwateringsbeekjes en drongen getijderivieren binnen. Het werden de voorlopers van de Vliet.

1.07

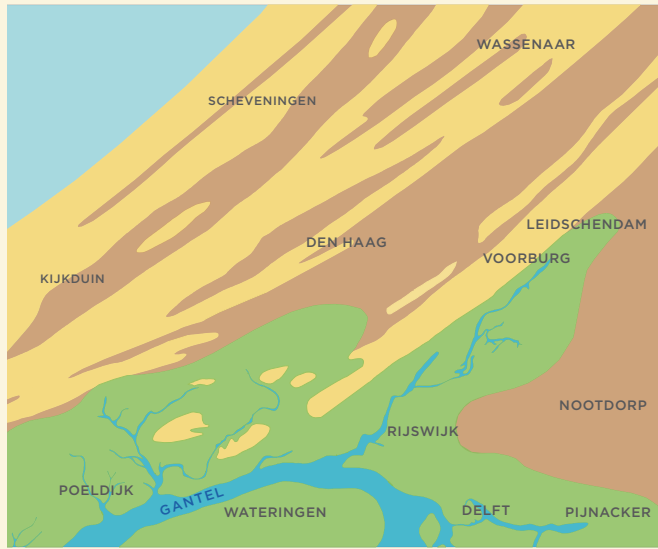
1.07 Bijzondere plekken in de Vlietlanden bij Leidschendam met drassige gronden en rietbegroeiing. Foto's auteur, 2017

Een zompig moeras en een Romeinse gracht

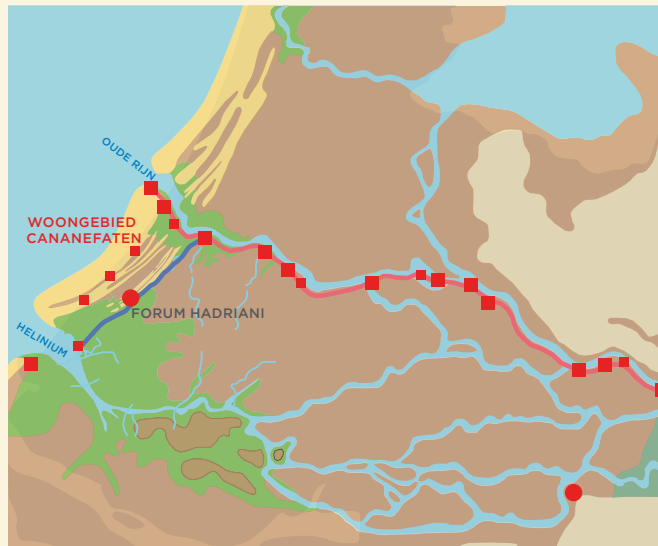
Al snel zie ik waarnaar ik op zoek ben. Hier aan het begin van de Vlietlanden heeft de natuur weer vrij spel gekregen en zijn oude moerasvelden teruggekeerd, vol met riet, biezen en andere ruigte met bloemen en vogels. Hoewel het slechts een smalle drassige strook is en geen onafzienbaar hoog opbollend veenkussen zoals vroeger,⁴ geeft het wel een aardige indruk van hoe het hier eeuwen geleden op sommige plekken moet zijn geweest. Die hoge zompige moerasvelden moeten de Romeinen wel gezien hebben toen ze hier volgens de befaamde Romeinse schrijver Tacitus in de winter van 47 n. Chr. de Gracht ofwel het Kanaal van Corbulo groeven.⁵ Die moest het Helinium, de Maasmond ter hoogte van het huidige

Naaldwijk, verbinden met de Rijn bij Leiden. Voor het transport van goederen en de verplaatsing van soldaten maakten de Romeinen graag gebruik van zo'n binnenlandse waterweg, zodat ze de gevaarlijke zee met zijn storm en zeerovers zoveel mogelijk konden vermijden. De Gracht vormde zo een goede verbinding tussen het Romeinse grensfort Matilo aan de oostkant van Leiden, de marktplaats Forum Hadriani bij Voorburg en het Romeinse vlootstation dat vermoedelijk bij Naaldwijk lag.⁶ Overigens liep vanaf Matilo eveneens een weg over de strandwal langs de Corbulogracht naar Forum Hadriani. Bij het graven van de Gracht maakten de Romeinen slim gebruik van bestaande vloed- en getijdegeulen en -kreeken aan de oostkant van de strandwal, zoals de Gantel die langs het latere Wateringen en Rijswijk

1.08

1.09

1.08 De strandwal bij Voorburg en Leidschendam, met aan de zuidoostkant de Gantel en zijn uitlopers langs Voorburg, circa 500 v. Chr. De kleiafzetting is in groen weergegeven, de Gantel in blauw. Kaart gebaseerd op een reconstructiekaart Archeologische Dienst Den Haag

1.09 De Gracht van Corbulo tussen het Helinium ofwel de Maasmond en de Oude Rijn, circa 50 n. Chr. De rode lijn is de Romeinse grens, de limes. Kaart gebaseerd op een reconstructiekaart Archeologische Dienst Den Haag

liep met uitlopers tot aan de zuidoostkant van het huidige Voorburg. Vanaf de Leidse kant lag eveneens een oude prehistorische waterloop die reikte tot aan Leidschendam. Tussen beide getijdegeulen lag bij Leidschendam en Voorburg een niet overstroomde strook kleigrond, een soort ‘waterscheiding’ tussen het Rijn- en Maasgebied van circa 4,5 km lengte. Vooral hier zullen de Romeinen flink gegraven hebben om de getijdegeulen met elkaar te verbinden tot een bruikbaar kanaal.⁷ Eeuwenlang is gedacht dat de Vliet in grote lijnen dezelfde bedding volgde als genoemde Gracht. Waarschijnlijk gold dit voor een gedeelte bij Leiden en aan de andere kant bij Voorburg, maar hier bij Leidschendam lag dat anders.⁸ Recente opgravingen onder andere in 1990 en 2015 hebben aangetoond dat hier de gracht een ander traject volgde.⁹ Even voorbij de grens met Voorburg bij de huidige Dokter van der Stamstraat in Leidschendam maakte de Gracht een scherpe bocht westwaarts, liep dus dwars op de huidige Vliet om ongeveer ter hoogte van de Oude Trambaan weer een scherpe bocht naar rechts te maken en vervolgens verder noordoostwaarts te gaan, evenwijdig aan de Vliet. Wellicht volgde het dwarse deel van de Gracht een oude waterscheiding, waar in latere eeuwen de Sytwendedijk zou komen te liggen. De goed bewaarde resten laten zien dat het kanaal 10 tot 15 meter breed was en zo’n 1,5 meter diep. Aan beide zijden waren de beschoeiingspalen en het vlechtwerk nog aanwezig. Het voor de beschoeiing gebruikte eikenhout stamde uit circa 50 n. Chr. Waarom de Gracht hier zo’n ander verloop had, zo dwars door de oude prehistorische strandwal is nog een mysterie. Een klein deel van de Gracht is bij de teruggevonden plek in de Rietvinkpolder gereconstrueerd en die mag ik niet ongezien passeren, al moet ik daarvoor een stuk verderop wel even oversteken naar de andere kant van de Vliet.

Een oud jaagpad naar de Leidschen Dam

Vanuit de Vlietlanden vervolg ik dus mijn tocht links langs de Vliet richting de Leidschendamse sluis via het oude jaagpad dat rond 1636 is

1.10

1.10 Sporen van de Gracht van Corbulo, opgegraven in 2015 tijdens werkzaamheden in de Dokter van der Stamstraat te Leidschendam. Foto Gemeente Leidschendam-Voorburg

1.11

1.11 Het archeologische park Matilo bij Leiden met de reconstructie van aarden wallen en Romeinse uitkijktorens. Foto internet

1.12

1.12 Kaart van Oud-Nederland met het woongebied van de Cananefaten. De gebogen en gestippelde lijn door het woongebied der ‘Caninefates’ geeft de Gracht van Corbulo weer. Kaart in J. van Royen, *Hoogduitsche Oudheden*, 1712. Collectie auteur

1.13

1.14

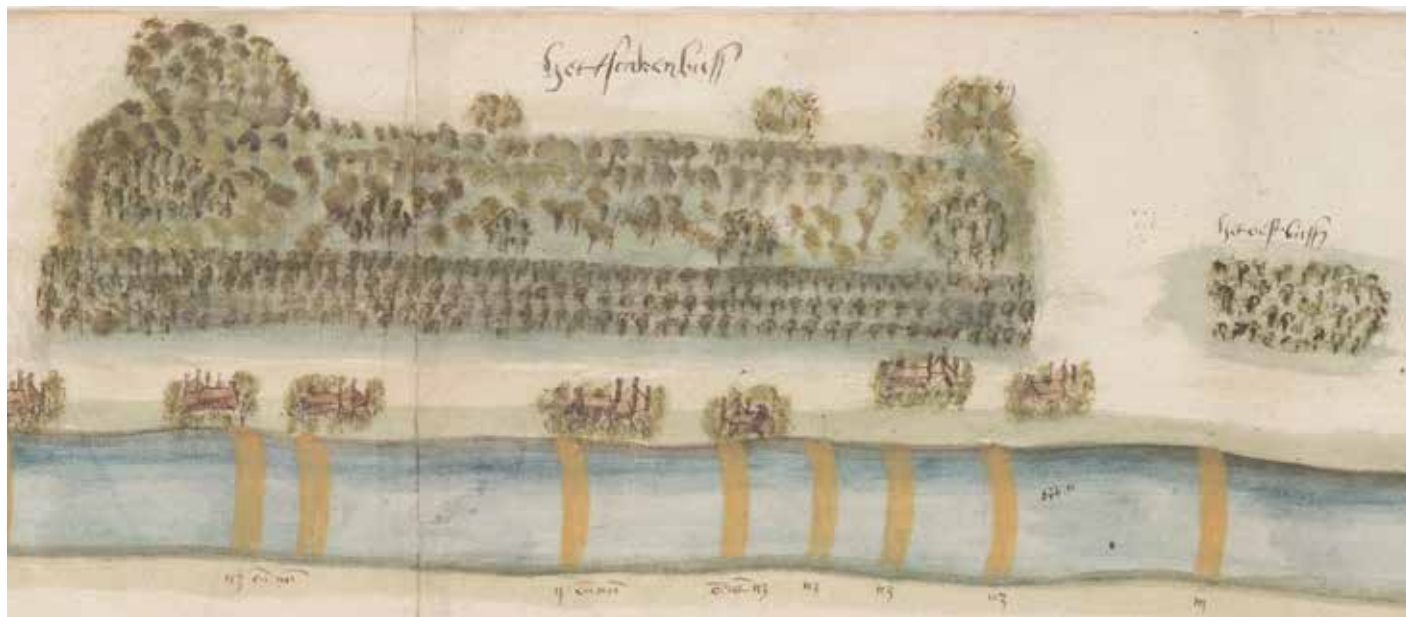
1.13 De *Knipmolen* aan de noordkant van de Vliet. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.14 Kasteel *Duivenvoorde*. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

aangelegd tussen Leiden en de Leidschen Dam. Maar ik heb nog een heel eind te gaan voor ik bij die plek ben. Uiteraard is het oude jaagpad in de loop der jaren wel iets verbreed tot de huidige Oostvlietweg. Maar hier en daar zie ik langs het pad nog steeds de oude vuurdoornhagen die vroeger als een soort natuurlijk prikkeldraad het vee moesten tegenhouden zodat het jaagpad vrij bleef. Links strekt zich de vogelplas Starrevaart uit, een waterparadijs met tientallen soorten zowel verblijvende als trekvogels met bijzondere namen als dodaars, brilduiker, nonnetje, paapje en witgatje. Aan de overzijde staat de ronde stenen *Knipmolen* die sinds 1814 de Knippolder droog hield.¹⁰ Doordat de oude zichtlijnen weer zijn hersteld, kan ik langs deze molen, ver over de Vliet heen, het oeroude kasteel

Duivenvoorde zien liggen.¹¹ Dit krijgshaftige kasteel werd reeds in 1221 vermeld en is waarschijnlijk genoemd naar het veenwatertje de Duve ofwel de Dobbe, waaraan het kasteel is gelegen. Bijzonder is dat in de achtermuur van het voorhuis van *Duivenvoorde* in 1717 twee Romeinse stenen werden ingemetseld, gevonden bij *Roomburg*. Ongetwijfeld zijn deze stenen afkomstig uit Matila bij Leiden waar de Gracht van Corbulo naar toe leidde.¹² Aan de linkerkant van het jaagpad is goed te zien hoe diep het weidse grasland is weggezakt door de ontvening en de turfwinning en de resulterende inklinking. Een vreemde gewaarwording om in de diepte de koeien te zien grazen bij de eveneens laaggelegen boerderijen. Die hebben vaak mooie namen zoals *Voorzorg*, *Ruim Zicht*, *Valentina Hoeve*, *Maria Hoeve*, *Hoeve Jacoba* en

1.15 De met gele strepen aangegeven wedden in de Vliet ter hoogte van het Schakenbos en het Oostbos. Detail uit de kaart van C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft

1.16

1.17

1.18

1.16 Boerderij *Voorzorg* aan het voormalige jaagpad langs de Vliet. Foto Roel van Norel, TasT, 2008

1.17 Hoeve *Maria* in de laaggelegen Starrevaartpolder aan de Vliet te Leidschendam. Foto Marianne Knijnenburg, 2018

1.18 Hoeve *Jacoba* in de laaggelegen Starrevaartpolder aan de Vliet te Leidschendam. Foto Marianne Knijnenburg, 2018

1.19 Origineel draaibaar TBC-huisje aan de Vliet van vermoedelijk omstreeks 1940, waarin eertijds een tuberculosepatiënt 'in eigen tuin' genezing zocht. Rechts is de greep te zien waarmee het huisje met de zon kon worden meegedraaid. Foto auteur, 2018

1.19

Buitenzorg. De molen die hier ooit stond om het verzakte land droog te malen verloor in 1935 zijn wieken om daarna voorgoed te verdwijnen. Als je vanuit zo'n laag punt in de polder richting hoger gelegen Vliet kijkt, doet het bijna onnatuurlijk aan om dan zo hoog bovenin het landschap een schip te zien passeren. Typisch Hollands. Vanaf het voormalige jaagpad op de dijk biedt de Vliet en omgeving sowieso een weidse blik, vooral ook omdat hier vrijwel geen bomen langs de Vliet staan. Eigenlijk is de Vliet hier best breed en is het moeilijk je voor te stellen dat hier eeuwen geleden, lang voordat de trekschuiten geregeld gingen varen, veel wedden hebben gelegen, ondiepe plekken waarover de boeren hun vee naar de overkant konden laten 'waden', of ruiters en voerlieden hun paarden. Ook reden boeren hun hoog opgeladen hooiwagens zo naar de overkant. Maar toen was de Vliet aanzienlijk smaller dan nu. Vanaf de vijftiende eeuw, toen het scheepvaartverkeer tussen Leiden en Delft steeds belangrijker werd, vormden deze wedden hinderlijke obstakels en dus een bron van conflicten. De ruzies werden zelfs tot aan het Hof van Holland uitgevochten. Dit liet in 1556 een bijzondere kaart van de Vliet maken waarop deze wedden en andere ondiepten minutieus staan aangegeven. Verderop komt deze kaart nogmaals ter sprake.

Na een flinke wandeling zie ik aan de overzijde een strook met veel weiland, een enkel huis en een eeuwenoude boerderij. Hier lag vanaf 1773 tot circa 1820 stellingmolen *De Pelikaan*, een achtkantige snuif- en trasmolen.¹³ Snuif werd verkregen door het vermalen van tabaksbladeren, tras was een soort cement dat ontstond door tufsteen te verpulveren. Omstreeks 1820 ging de molen in vlammen op en werd niet herbouwd. Na de oude boerderij volgt een bedrijventerrein met kort daarna wederom een oude boerderij die de toepasselijke naam *Vlietlust* draagt. Daarna wisselt de ene villa de ander af, soms met een origineel TBC-huisje. In de polder aan de Stompwijkse kant zie ik naast boerderij *Ruim Zicht* een ouderwets ooievaarsnest op een hoge paal met bovenop het ronde rad het nest. Al snel passeer ik *Rozenrust*,

1.20

wederom gelegen aan de overzijde van de Vliet.¹⁴ Van deze voormalige buitenplaats, waarin sinds 1968 een restaurant is gevestigd, zie ik vanaf de plek waar ik sta, mede door de dichte bebossing, alleen de rand van het park. *Rozenrust* is genoemd naar Christiaan Roos die hier in 1792 zijn buiten liet aanleggen, bestaande uit 'een nieuw bouwmanshuis en tevens heerewooningh [...] waarin paardestallen, dorsvloer, schuren, zoomerhuis, tuin en boomgaard.' Omstreeks 1846 liet de toenmalige eigenaar Jhr. Mr. Marinus de Jonge van Campensnieuwland een nieuw park ontwerpen door de befaamde tuinarchitect Jan David Zocher. Deze aanleg is gedeeltelijk nog aanwezig.

1.20 Botenverhuur bij het park van *Rozenrust*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.21 De Vliet met gezicht op Leidschendam. Het hoge gebouw rechts schuin tegenover *De koepelkerk* is herberg *Het Eiland*. Tekening P.J. van Liender, 1751. Collectie Haags Gemeentearchief

Corbulo achter De Salamander

Kort na het park van *Rozenrust* zie ik aan de overkant, na wederom een aaneenschakeling van diverse nieuwbouwhuizen, houtzaagmolen *De Salamander*, die met zijn houten omloop ofwel stelling rust op het rode dak van de eronder gelegen blauwgrijze zaagschuur. De rietgedekte, achtkantige *Salamander* werd gebouwd omstreeks 1777 kort nadat enkele jaren eerder twee oudere zaagmolens in vlammen waren opgegaan. Enige tijd stond er bij *De Salamander* weer een tweede molen, genaamd *De Hoop*, die echter in 1895 afbrandde. Van origine stond *De Salamander* meer landinwaarts tot hij in 1989

1.22

enkele tientallen meters werd verplaatst tot aan de Vliet, wat een bijzonder mooi plaatje opleverde. In het balkengat drijven diverse boomstammen in het Vlietwater, wachtend op hun beurt om met windkracht gezaagd te worden. Links naast de molen stond de in 1778 gebouwde *Villa Windlust*, het woonhuis van de eigenaar van de molens.¹⁵ Het huis stond evenwijdig aan de Vliet met zijn brede wit gepleisterde gevel, dubbele deur in het midden, in roeden verdeelde schuiframen en een dubbel schilddak. Ik herinner mij nog goed dat ik het oude herenhuis halverwege 1991 voor het eerst zag. Hoewel het er verwaarloosd en leeg uitzag, vond ik het nog

1.23

1.22 *De Salamander* op de oude plek bij de Vliet met links *Villa Windlust*. Foto, 1958. Particuliere collectie

1.23 Houtzaagmolen *De Hoop* met daartegenover korenmolen *'t Hert*. Links naast *De Hoop* stond *De Salamander*. Op de Vliet vaart de trekschuit met rechts de schuitenjager die zojuist de Starvevaartbrug is gepasseerd. Tekening J.E. la Fargue, 1770. Collectie Haags Gemeentearchief

steeds een bijzonder pand en was blij dat het op de gemeentelijke monumentenlijst stond. Dat dit echter onvoldoende bescherming bood, bleek al snel daarna. In maart 1992 brandde het af. Het oude huis met zijn vele herinneringen aan bouwheer Arnoldus Zodaar en aan de befaamde patriot-bewoner Jan Anthonie Prijn, werd niet herbouwd. De huidige rechthoekige villa met zijn brede zadeldak, halfronde dakramen en witbeige gevel is een weinig geslaagde poging nog iets te reconstrueren van wat er eens stond. Maar toegegeven, de flatblokken die er links naast staan verdienen ook niet echt de schoonheidsprijs. Hier lag vroeger de Veurse scheepswerf, waarvan in 1901 een mooie

1.21

1.24

1.25

1.26

1.27

1.28

1.29

1.24 Houtzaagmolen *De Salamander* op de huidige plek aan de Vliet, na verplaatsing omstreeks 1990. Foto K. Norel, TasT, 2008

1.25 De Veurse scheepswerf met rechts op de achtergrond *De Salamander*. Schoolplaat, 1901. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.26 Vlietgezicht op Leidschendam. Rechts het gebouw van de in 1907 opgerichte Boerenbond. De zeilboot links ernaast ligt op de werf van Den Baars. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

1.27 Korenmolen *t Hert* en de meelmaanderij van Blonk. Over de Starrevaartbrug trekken paarden de met meelzakken volgeladen wagen. Foto, 1910. Collectie auteur

1.28 Uitspanning annex botenverhuur *Den Baars*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

1.29 Theetuin van *Den Baars*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.30 De sluis met een van de twee ophaalbruggen. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.31 Reconstructie van een deel van de Gracht van Corbulo met een Romeinse brug. Foto auteur, 2017

1.30

1.31

schoolplaat werd gemaakt. Die scheepswerf werd omstreeks 1653 aangelegd door Dirck Maertensz van Noort. De laatste eigenaren, achtereenvolgens Pieter den Baars en de Gebroeders Van Dongen, hadden naast de werf ook een uitspanning met verhuur van roei- en zeilboten.¹⁶ Ook hiervan is niets meer te bekennen.

Ik loop dus maar snel verder via de ietwat gebogen brug over de Starrevaart, waar helaas de schilderachtige korenmolen *t Hert* is verdwenen. *t Hert* was gebouwd in 1633 en heeft heel wat graan gemalen. Tot graanhandelaar Blonk in 1890 eigenaar van de molen werd. Blonk ging al snel over op het gebruik van stoomkracht en bouwde naast de molen een hoog hoekig fabrieksgebouw voor zijn graanmaanderij. De molen werd ontdaan van zijn wieken en alleen nog maar gebruikt voor opslag. Zoals zoveel andere molens eerder, ging in 1921 ook molen *t Hert* ten onder in een spectaculaire vlammenzee. Ook de ernaast staande graanfabriek ging in vlammen op, maar werd, in tegenstelling tot de molen, herbouwd. In 1974 was ook de rol van het fabrieksgebouw uitgespeeld. Het werd gesloopt en vervangen door dertien 'drive-in woningen'.¹⁷ Het valt mij op dat ook hier de Vliet erg breed is, terwijl de Vlietweg ernaast steeds smaller wordt. Langs enkele vriendelijk kleine huisjes bereik ik spoedig de dichtstbij gelegen ophaalbrug van de sluis van Leidschendam. Hierover lopend en daarna rechtsaf arriveer ik uiteindelijk aan de achterkant van *De Salamander*. Enkele minuten verder van de Vliet af zie ik de reconstructie van de Corbulogracht: een rustig watertje omzoomd door riet, biez en wilgenbomen. De enige rimpeling en het enige geluid komt van een kikker die verschrikt in het water springt als hij in de verte een reiger ziet. Niets doet vermoeden dat in de Romeinse tijd dit kanaal een belangrijke rol speelde in de civiele en militaire bevoorrading en in het transport van soldaten. De houten Romeinse brug over het water is zo stevig gereconstrueerd dat deze ongetwijfeld de goedkeuring van Corbulo zou hebben gekregen.

Een middeleeuwse dam met een overhaal

Teruglopend langs de in 1879 gebouwde *Petrus en Pauluskerk* bedenk ik hoe spijtig het is dat het eeuwenoude rechthuis met herberg *Het Eiland*, dat eeuwenlang op deze plek heeft gestaan, na een brand in mei 1870 gedeeltelijk is verwoest. Alleen de kolbaan en de koepel bleven ongedeerd. De grond en de restanten werden in hetzelfde jaar verkocht aan de katholieke kerk van Veur, die er hun kerk lieten bouwen.¹⁸ Op diverse oude prenten en schilderijen werd deze herberg steevast afgebeeld naast een van de twee hoge houten staketsel waarmee de sluis-hef annex valdeur vroeger omhoog werd gehesen en weer kon worden neergelaten. Tegenwoordig zijn de sluisdeuren geen hefdeuren meer, maar deuren die horizontaal open en dicht scharnieren. Staande op een

1.32

van de twee ophaalbruggen naast de sluisdeuren besef ik dat hier ooit de befaamde oude dam in de Vliet naar Leiden heeft gelegen: de Leidschen Dam, waar Leidschendam uiteraard zijn naam aan te danken heeft.¹⁹ De geleerden zijn het niet eens over het jaar waarin die dam werd gelegd, maar het lijkt waarschijnlijk dat dit is gebeurd toen ook de Sytwendedijk werd aangelegd om Delfland te beschermen tegen het water van Rijnland, dat door de verzanding van de Oude Rijn steeds meer richting Delfland kwam.²⁰ Met de aanleg van deze dijk moet omstreeks 1220 of wellicht zelfs eerder zijn

1.34 De Landscheiding tussen de Wassenarese duinen en de Leidschen Dam. Rechts ligt de in blauw aangegeven Vliet. Deel van de kaart door P.F. van der Sallem, 1648. Collectie Hoogheemraadschap van Rijnland

1.33

gestart in opdracht van graaf Willem I.²¹ Na diens dood in 1222 werd deze aanleg voortgezet door zijn zoon Floris IV, die in 1234 op 24-jarige leeftijd stierf tijdens een tournoi.²² De dam maakte een onmisbaar deel uit van het oudste dijkgedeelte, de zogenaamde Ovensytwende, die liep vanuit de Wassenarese duinen over de Bezuidenhoutseweg via de Vliet naar de Rockeveenseweg onder Zoetermeer.²³ Maar hoe nuttig ook, de dam had wel enkele nadelen. Zo was deze een lastige barrière voor het scheepvaartverkeer tussen Delft, Den Haag en Leiden. Aanvankelijk werd dit opgelost door de schepen via een

1.32 Gezicht op de sluis van Leidschendam richting Leiden. Links het staketsel met de sluishefdeur. Links daarvan rechthuis annex herberg *Het Eiland* en een scheepswerf. Gravure P.C. la Fargue, 1761. Collectie Haags Gemeentearchief

1.33 Gezicht op Leidschendam vanuit het noordoosten. Rechts het rechthuis met herberg *Het Eiland*. Gravure G.M. Probst, 1788. Collectie Haags Gemeentearchief

1.35

‘overhaal’, ‘overtoom’ of ‘overtocht’ met grote raderen en touwen over de dam te trekken. Dit recht van overtocht was in de vijftiende eeuw als grafelijk leen in handen van de familie Van Wateringen, die waarschijnlijk ook eerder de dam had gelegd.²⁴ Via een huwelijk kwam de dam in handen van de familie Van Naaldwijk om ten slotte in 1580 over te gaan naar de stad Delft. Een betere oplossing dan zo’n overtoom was uiteraard een sluis in de dam, maar toen deze uiteindelijk omstreeks 1489 in de vorm van twee vaste ‘verlaten’ voor ‘niet al te diep stekende schepen’ werd gerealiseerd was dit maar van

1.37 De dam bij Leidschendam met de wielen van de overtoom of overhaal. Detail uit de kaart van C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft

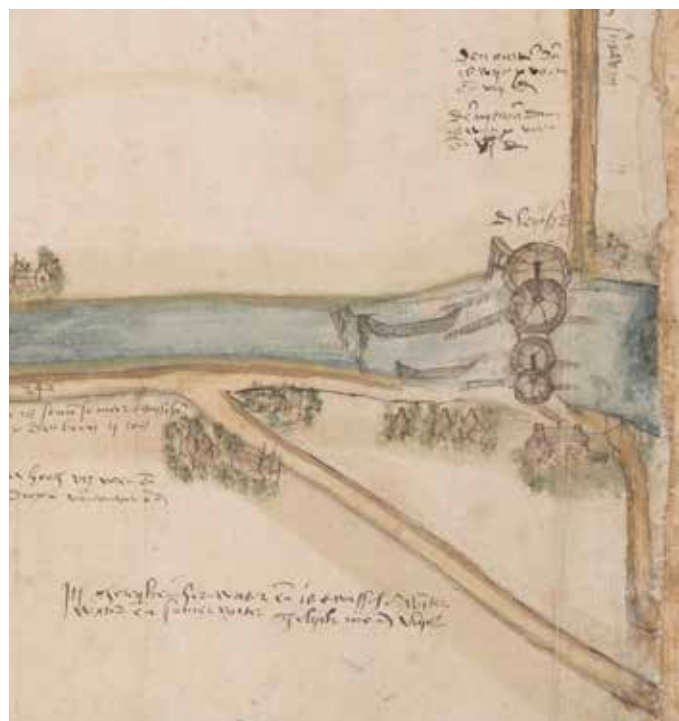

1.36

korte duur. Gouda en Dordrecht vreesden voor hun tolinkomsten, omdat door de betere doortocht in het vervolg meer schepen via de Vliet zouden varen en dus hun steden zouden mijden. Zij namen het recht in eigen hand en lieten op een koude winter nacht in januari 1492, toen de Vliet was dichtgevroren, de splinternieuwe sluisdeuren kapot hakken.²⁵ Hierna moest de scheepvaart weer terugvallen op een overhaal, die overigens op zijn beurt in 1573 door de Spanjaarden werd vernield, toen zij bij de Leidschen Dam hun schansen aanlegden met het oog op Leiden, dat voor de Oranjeprins had gekozen.²⁶ Hoewel in 1578 weer een ‘kolk’ werd toegestaan met bescheiden verlaten, zou het nog tot 1648 duren voor er weer een verlaat voor kleine schepen in gebruik kon worden genomen.

1.35 Panorama over de Vliet bij Leidschendam richting Leiden met links de *Petrus en Pauluskerk*. Links staat molen *De Salamander*, rechts molen *t Hert*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.36 Gezicht vanuit de sluis op de *Petrus en Pauluskerk*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

De trekschuit met honderden passagiers per dag

Voor het goederen-, post- en personenvervoer was aanvankelijk vanuit Leiden een beurtvaart met zeilschepen in het leven geroepen, maar deze was verre van ideaal. Er werd hooguit één keer per dag gevaren met zeilschepen, die sterk afhankelijk waren van de wind, waardoor de reistijd onzeker was. Alleen tussen Delft en de Leidschen Dam kon gebruik gemaakt worden van een trekpaard omdat hier een jaagpad langs de Vliet lag.²⁷ De eerder genoemde aanleg van een jaagpad tussen Leiden en de Leidschen Dam maakte vanaf maart 1638 een geregelde trekdienst tussen Delft, Den Haag en Leiden mogelijk.²⁸ Doordat hoogheemraden in 1638 tevens verordonneerden dat de Vliet in dit deel moest worden uitgediept en de nog aanwezige wedden dienden te worden verwijderd, werden traditionele belemmeringen en conflictharden eveneens opgeruimd. Omdat aanvankelijk elke trekschuit bij de dam keerde, moesten de passagiers overstappen naar de trekschuit aan de andere kant en diende de bagage te worden overgeladen. Dit kleine nadeel betekende een groot voordeel voor Leidschendam. De honderden passagiers per dag brachten grote levendigheid met zich mee en dit trok weer veel neringdoenden aan, onder wie herbergiers, stalhouders, touwslagers,

1.38

zeilmakers en grutters. Al met al constateerde in 1746 Isaak Tirion in zijn *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* dat de verbeterde doortochten in de Vliet naar Leiden, Delft en Den Haag van de Leidschen Dam een uitgestrekt dorp hebben gemaakt dat zeer volkrijk en wel bebouwd is en door de 'menigvuldige doortocht van vreemde lieden en scheepvaart tot een der vermakelijkste plaatsen in Holland gerekend kan worden [...]. Men vindt er aanzienlijke herbergen, waar jaarlijks zeer veel mensen een visje komen eten.'²⁹

1.40 De Vliet bij Leidschendam vanuit Voorburg met de de pagodevormige sluis-hef-valdeuren. Gravure C. Decker en P.F. Smith, 1668. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.39

1.38 Bedrijvigheid bij de Leidschen Dam waar de trekschuit ligt afgemeerd. Ets P.C. la Fargue, 1770. Collectie Haags Gemeentearchief

1.39 Een paardentravaille met een hoefsmid die een paard 'beslaat'. Schilderij P.C. la Fargue, 1761. Collectie Museum Swaensteyn

Wat dit laatste betreft was het aardig om te constateren dat hier bij de sluis de tijd ogenschijnlijk heeft stil gestaan. Want sinds het sluisgebied enkele jaren geleden fraai werd gerestaureerd is het er op mooie dagen, zoals vandaag, op de vele terrasjes die de sluis omgeven zeer druk met bezoekers die als vanouds 'een visje komen eten' met een mooi glas wijn of een andere verfrissing. Daarbij zorgen nog steeds de vele boten die in de sluis worden geschut en de regelmatig open- en dichtgaande sluisdeuren voor een ouderwets 'vermakelijk vertier'.

Een ongemeen levendig sluisje

Dergelijk vertier kende ongetwijfeld ook de oude uit 1650 daterende herberg genaamd *De Stad Amsterdam*, strategisch gelegen bij de sluis en onlangs mooi gerestaureerd.³⁰ Vermoedelijk was het hier dat in de achttiende eeuw een klein gezelschap aanbeldde en de herbergier vroeg wat de pot schafte, waarop deze antwoordde dat hij hen 'met een heerlijke baars of paling kon bedienen'. Een van de reisgenoten noteerde dat de vis 'zeer wel smaakte', evenals de wijn en het nagerecht van aardbeien. Tevens gaf hij een mooie impressie van 'de Leidzendam', die hij beschreef als 'een ongemeen levendig plaatsje' zowel door de vele passagiers als door de grote aantallen schuiten die door de schutsluis heen gingen. De meest voorkomende beroepen in dit 'volkrijke' dorp waren: herbergier, turfstecker, visser, boer, beschuitbakker of scheepmaker. De lucht is er zeer gezond en fris omdat er zoveel zoet water en weiland omheen ligt, aldus de reiziger. Op de heenweg had hij al de vele deftige hofsteden gesignaleerd met een 'overheerlijk gezicht over de weilanden en Vaart [Vliet]'. In 1734 publiceerde hij zijn belevenissen in een boekwerkje getiteld *De vermakelyke Leidsche buiten-cingels*.³¹ Ondertussen bewonder ik het fraaie sluiswachterskantoor waarop een gedenksteen memoreert dat in 1885 de sluis aanzienlijk werd verbreed tot 7 meter en dat tegelijk twee beweegbare bruggen werden aangebracht. Hierdoor vormde ook de hoogte van een schip geen beletsel meer. Desgevraagd vertelt de sluiswachter mij dat tegenwoordig het waterpeil aan de Voorburgse kant zo'n 20 centimeter hoger staat dan aan de Leidse. De huidige situatie is dus de omgekeerde van die in de dertiende eeuw toen de Sytwende werd aangelegd en het waterpeil in Rijnland hoger stond dan in Delfland. Bredero zei het al: 't kan verkeren. Tussen de vele boten in de sluis door zie ik aan de overkant 'de damwachters' staan, een in 2013 geplaatste beeldengroep als eerbetoon aan allen die in de historie van de Leidschen Dam een rol hebben gespeeld. Eigenlijk kan ik niet genoeg krijgen van al die fraaie gevels van de oude huizen die rond de sluis staan. Elk huis heeft zo zijn eigen interessante

1.41 De oude hefdeur in de sluis van Leidschendam. Foto, circa 1875. Collectie Haags Gemeentearchief

1.42 De trekschuit bij de Leidschen Dam met links de hervormde Koepelkerk. Schilderij P.C. la Fargue, 1758. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.43 Herberg *De Stad Amsterdam* met links een hoog pakhuis. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.44 Het schutten van de boten in de sluis. Links staat het sluiswachterskantoor met daar bovenuit het achthoekige dak van *De Peperbus*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.45 Een van de twee ophaalbruggen over de sluis. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.46

geschiedenis. Een juweeltje vind ik Sluiskant 21, omstreeks 1906 gebouwd door koperslager Zwennes die er een ijzerhandel in vestigde. In een ouder pand op deze plek was vanaf 1659 een broodbakkerij ondergebracht alsmede een kruidenierswinkel. Later kwam hier herberg *De Vier Heemskinderen*, maar vanaf 1812 werd het weer een bakkerij, totdat eerder genoemde Zwennes het kocht om er het huidige pand met mooie art nouveau-kenmerken neer te zetten. Rechts ernaast staat Sluiskant 22, genaamd *De oude melkhandel*, met eveneens fraaie detailleringen waaronder mooi gedraaide regenwaterafvoeren, bloemvormige muurankers en sierpatronen boven de ramen. Zoals in diverse oude panden aan de sluis is ook hier tegenwoordig een restaurant gevestigd.³²

Een herberg met lichtzinnige zwanen

Intussen is het, hoe spijtig ook, hoog tijd om verder te lopen. Ik kies weer de linkerkant van de Vliet, richting Sytwende en Voorburg, langs *De Peperbus*. Deze rond 1646 gebouwde *Koepelkerk* brandde in 1693 af waarna de koepel werd vervangen door het huidige achtkantige dak. Voor de herbouw werd met succes een loterij georganiseerd. Deelnemers moesten hierbij een gezegde of een rijmpje indienen voor latere 'identificatie'. De creativiteit bleek groot met rijmpjes als: 'Aen een moeder met vijf kinderen sal een hoge prijs niet hinderen', of: 'Een jonge dochter swack en teer, verwacht den segen van den Heer'. Maar de mooiste vond ik toch wel: 'Wie sou dees loterij mistrouwen, men kan er selfs een kerck op bouwen'.³³ Plotseling valt mijn oog op de windvaan bovenop de torenspits. Die blijkt verrassend genoeg te bestaan uit een leeuw met twee sleutels in zijn klauwen, als verwijzing naar Leiden waar uiteindelijk Leidschendam naar is genoemd. Verderop wacht nog een kleine verrassing: een mooi wit pand met in de gevel twee zwanen aan de Delftse kade. Een zwaan werd in vroeger tijden vaak gebruikt om de reiziger te laten weten dat hier een herberg was. Vandaar dat de oude herberg, die in Voorburg nog steeds aan de Herenstraat staat,

1.46 De sluis met schuttende schuiten, links mooie gevels en rechts het sluiswachtershuisje. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

1.47 *De Peperbus* met het achthoekige dak van na de brand. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.48 De sluis in vogelvlucht. Links *De Peperbus* met daarvoor het sluiswachterskantoor. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.47

1.48

Swaensteyn heet. Het verhaal gaat dat een zwaan symbool stond voor lichtzinnigheid en daarom zeer geschikt was als aanduiding van een herberg. Zo'n uitspanning herbergde immers naast logies in veel

1.49 De Delftse kade met als derde pand van links herberg, nu hotel, *De Zwaan*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.50 Hotel *De Zwaan* als hoogste pand met uithangbord. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.49

1.50

gevallen ook 'lichtzinnig vermaak'. Het bordje aan de gevel van het witte pand, aangebracht door de Stichting Erfgoed Leidschendam, bevestigt mijn vermoeden, met de aanvulling dat de grote gelagkamer

1.51 Links op deze afbeelding de plek waar het Dolkgemeal zou verrijzen. Hier was eerst de Van Ravesteijnwerf gevestigd. Ansichtkaart, eerste helft twintigste eeuw. Collectie Haags Gemeentearchief

1.52 Electrisch gemaal *Mr. Dr. Th.F.J.A. Dolk*. Ansichtkaart, tweede helft twintigste eeuw. Collectie Haags Gemeentearchief

1.51

1.52

in dit uit circa 1600 daterende pand, ook als rechthuis werd gebruikt. Overigens is een zwaan niet alleen een symbool van lichtzinnigheid. Het was in oude tijden ook een lekkernij waarmee een gastheer zijn gasten graag verraste. Zo'n culinaire verrassing was des te aardiger omdat het houden van zwanen een speciaal recht was dat slechts voor weinigen was weggelegd. Meestal was het verbonden aan een heerlijkheid of een bijzonder huis. Zo was het houden van 'een paar broedende zwanen in de Vliet tussen Leiden en Leidschendam' een exclusief recht van de heren van Wassenaar, die dit recht verhuurden. In de leenkamer van genoemde heren is bijvoorbeeld genoteerd dat in 1646 ene Richard van Dijk met dit recht werd beleend.³⁴ Tegenwoordig zwemmen meerdere zwanen vrijelijk en ongehinderd in het Vlietwater, meestal witte, soms een enkele zwarte.

Tegenover het rechthuis met de zwanen zie ik het schuin aan de overkant liggende electrisch gemaal *Mr. Dr. Th.F.J.A. Dolk*, als inlaat voor zoet water gebouwd in 1953 naar een ontwerp van de befaamde Voorburgse architect Herman van der Kloot Meyburg. Hier dichtbij stond vroeger de buitenplaats *Damlust*.³⁵ Nadat deze circa 1810 was afgebroken door twee heren die 'negotie doen in afbraak' kwam de grond in handen van Nicolaas Nieuwenbroek, die 'negotie doende is in rivier visch'. In de Vliet werd gevist op paling, baars, brasem, karper, voorn, zeelt en snoek. Overigens waren de visrechten in dit deel van de Vliet van oudsher door de graaf in leen gegeven aan de heren van Wassenaar die op hun beurt de visrechten verpachtten, veelal vanuit kasteel *Duivenvoorde*.³⁶ Terwijl ik langzaam doorloop herinner ik mij dat op de plek van het gemaal tot voor kort de Van Ravesteijnwerf was gevestigd. Op het voormalige terrein van deze befaamde scheepswerf ligt nu een passantenhaven. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden in een grote schuur op de werf diverse 'Engelandvaarders' geholpen een bootje zeewaardig te maken. Het bootje werd vervolgens verstopt in een groot vrachtschip, de 'Nooit Volmaakt' en zo via de Vliet naar Zeeland gebracht. Hier stapten de Engelandvaarders aan boord van het scheepje en probeerden zo naar Engeland te ontsnappen.³⁷

1.53 Het pad vanuit Delft langs de Vliet over de Tolbrug bij Voorburg naar Leiden. Gedeelte van de kaart door onbekende maker uit 1522. Collectie Stadsarchief Delft

1.53

Conflicten om een verdwenen duin

Al deze wetenswaardigheden weerhouden mij er niet van stevig door te stappen. Ik volg weer een pad langs de zuidoost oever van de Vliet dat nu nog steeds van Leidschendam naar Delft loopt en veel ouder is dan het jaagpad van Leiden naar Leidschendam dat eerst in 1638 gereed kwam. Het pad naar Delft staat al getekend op een kaart uit 1550. Op een eerdere kaart, de oudste kaart van de Vliet uit 1522, staat zelfs al een pad aangegeven tussen Delft en de Oude Tolbrug bij Voorburg.³⁸ Al snel ben ik bij de rotonde aan het eind van de Delftse kade. Iets voorbij deze plek hadden in 1573 de Spanjaarden aan deze kant van de Vliet een van hun schansen opgeworpen ter ondersteuning van hun beleg van Leiden. Op een oude prent is met buskruitwolkjes aardig weergegeven hoe zij vanaf de schansen rond de Leidschen Dam schieten op de watergeuzen die in hun boten optrekken naar Leiden over het onder water gezette land. Dat deze militaire acties nog lang in het geheugen bleven hangen, blijkt onder andere uit de kaart van Kruikius uit 1712 waar op deze plek aan de Vliet een buitenplaats staat getekend die *De Schans* werd genoemd. Terwijl ik een mooie houten schuit nakijk die langzaam richting sluis vaart, valt mijn oog op de met huizen en kantoren volgebouwde overkant. Wat een verschil met de middeleeuwen toen hier aan de overkant van de Vliet een oud hoog duin lag. Dit in de prehistorie gevormde duin vormde een natuurlijke bescherming tegen het hogere water van Rijnland. Dus toen de Sytwendedijk vanaf de duinen bij Wassenaar werd aangelegd richting Vliet, konden de dijkwerkers stoppen bij het punt waar aan de westkant dit hoge duin begon. Bij dit punt lag later de nog gedeeltelijk bestaande boerderij de Sydewoning waarvan in 1577 Jan Lubbe als eigenaar werd vermeld.³⁹ Aan de oostkant van het brede duin kwam de dam in de Vliet en van hier uit het vervolg van de Sytwendedijk richting Zoetermeer. Vanouds werd het duin geacht te behoren tot Rijnland zodat de latere bewoners keurig hun bijdragen afdroegen aan dit Hoogheemraadschap. De

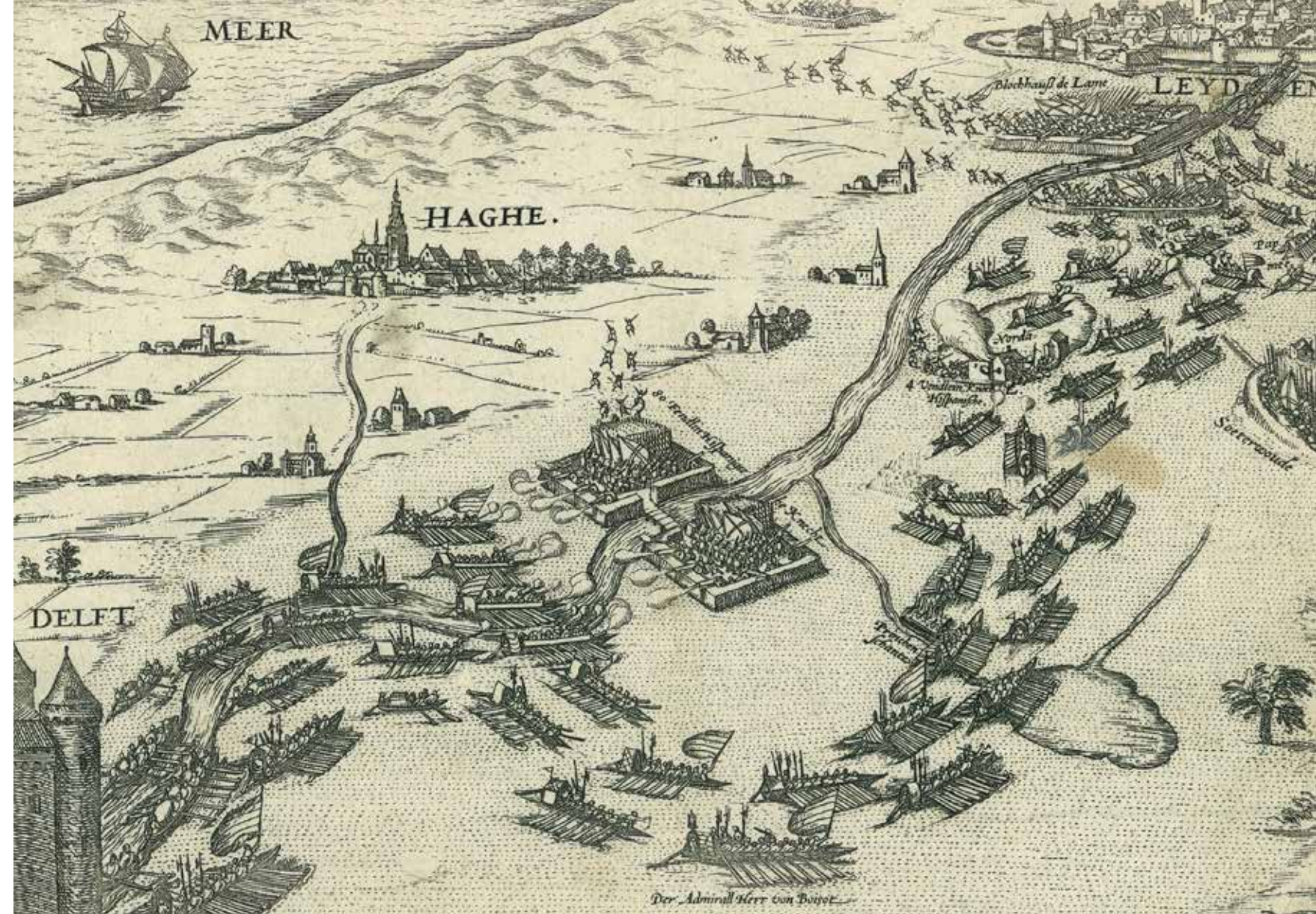
1.54 *De Schans* op de kaart van Kruikius, 1712. Detail uit 1.83

1.54

Sytwendedijk vormde aldus een lange dijk die via het westelijke deel van het hoge duin in een vrijwel rechte lijn uitkwam bij de Vliet. Aan de westkant lagen Delfland en Voorburg, aan de oostkant Rijnland en Veur. Dit ging eeuwenlang goed tot in 1579 acht particulieren

1.55

1.56 In 1574 varen de watergeuzen over het onder water gezette land naar Leiden. Ook de polders langs de Vliet waren overstromd. Aan de buskruitwolkjes bij de Leidschen Dam is te zien dat ook hier wordt gevochten. Ets F. Hogenberg, 1608. Collectie Gerard Duijvestein

toestemming kregen om het hoge duin af te graven. De vraag naar zand was sterk toegenomen, niet alleen voor de tuinbouw, maar vooral ook voor huizenbouw in de groeiende steden. Ook het hoge duin aan de Vliet moest er dus aan geloven. Omdat echter dit duin een deel was van de Sytwendewaterkering werd wel bepaald dat een strook van 22 meter aan de oostzijde intact moest blijven als deel van de Sytwendedijk. De aanvankelijk rechte Sytwende schoof nu op naar rechts en kreeg bij Veur een grillig oostwaarts kronkelend

verloop naar de dam in de Vliet. Over het afgegraven westelijke deel van circa 15 hectaren ontstond al snel een groot conflict tussen Delfland en Rijnland.⁴⁰ Rijnland beweerde dat het tot dan toe altijd belasting had geïnd van de bewoners in het betreffende gebied en dat het afgegraven duingebied bij Rijnland hoorde, ook al lag dit gebied aan de westkant van de opgeschoven dijk. Delfland vond dat al het gebied ten westen van de Sytwende tot haar gebied behoorde. Van oudsher had ze hier immers waterstaatkundige zeggenschap

1.58 Blik vanaf *Damzigt* over de Vliet richting Leidschendam. Rechts van de linkerboot staat de grenspaal met Veur. Tekening onbekende maker, achttiende eeuw. Collectie Erfgoed Leiden

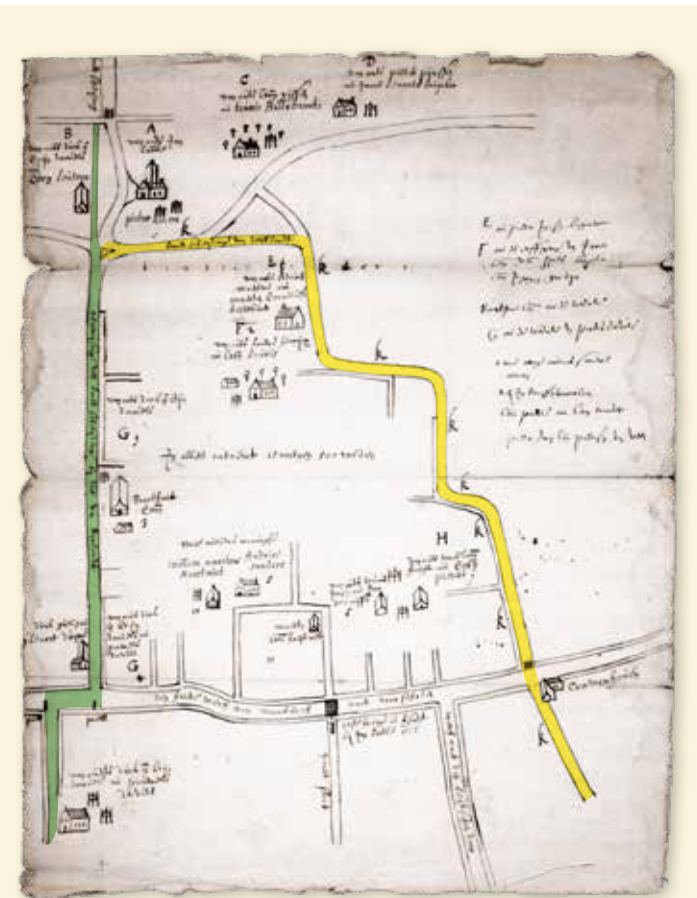

1.58

uitgeoefend en dit diende zo te blijven, ook nadat de Sytwende in het bewuste gebied een stuk oostwaarts was opgeschoven. Het conflict kwam uiteindelijk in 1648 bij de Hoge Raad. Dit leverde een mooie ‘conflictkaat’ op van dit afgezande gebied, met woningen en diverse namen van toenmalige bewoners tussen de ‘oude’ en de ‘nieuwe’ Sytwende. Na uitvoerig onderzoek ter plaatse deed de Hoge Raad in 1661 een definitieve uitspraak over deze grenskwestie. Rijnland werd in het gelijk gesteld. De min of meer rechte lijn van de oude Sytwende aan de westkant van het afgegraven duin bleef de grens. Het werd tevens de grens tussen Veur en Voorburg. Tegenwoordig ligt hier de Looierslaan, waar onlangs een oude stenen grenspaal na restauratie weer werd teruggeplaatst.⁴¹

Damzigt, de eerste in een lange rij

Een soortgelijke grenspaal stond vrijwel in het verlengde naast de Vliet, maar deze is in de loop der tijd verdwenen. Gelukkig is die paal nog wel afgebeeld op een fraaie achttiende-eeuwse tekening waarop is te zien hoe twee landarbeiders op het perceel aan de Veurse kant van de paal een hooiwagen laden, terwijl op de Vliet de trekschuit richting dam vaart. Helaas laat de tekening niet het stuk grond aan de Voorburgse kant van die paal zien. Daar lag eertijds de buitenplaats *Damzigt*. Hiervan resteren nog slechts archiefstukken en een bijzonder gedicht dat ooit op *Damzigt* werd geschreven. Een afbeelding werd tot nu toe niet gevonden, ook niet van Willem Hendrik van Schuylenburch, een van de deftigste eigenaren. *Damzigt* is, geografisch gezien, de eerste in een lange rij van buitenplaatsen die langs de Vliet bij Voorburg en omgeving werden gebouwd, met name in de zeventiende eeuw. Diverse buitenplaatsen kregen namen die naar de Vliet of naar varen verwijzen zoals *Visch-Vliet*, *Vliet en Burgh*, *Vlietwijck*, *Vlietlust*, *Vliethorst*, *Bijvliet*, *Noordervliet*, *Zijdevliet*, *Vlietvreugd*, *Hoekvliet*, *Huize de Vliet*, *In de Wereldt is veel Gevaer*, *Wintervliet*, *Hoonvliet*, *Haagvliet*, *Meyvliet*, *Drievliet*, *Burchvliet*, *Huize Trekvliet*, *Cromvliet*, *Metvliet*, *Delfvliet* en *Vlietzig*. Maar ook

1.57 Conflictkaat over het afgezande duin tussen Delfland en Rijnland, 1648. De groene lijn geeft aan het verloop van de oude grens, de huidige Looierslaan. De gele lijn is de nieuwe grens, de oostkant van het duin die niet mocht worden afgegraven en een deel van de Sytwendedijk werd. Collectie Hoogheemraadschap van Delfland

1.59

de negentiende-eeuwse villa’s langs de Vliet vernoemden zich graag naar het water waarlangs ze lagen: *Oostvliet*, *Klein Noordervliet*, *Vlietheerdt*, *Boschvliet* en *Vliethof*. En als twintigste-eeuws voorbeeld kan nog worden genoemd *Vliet en Hove*.

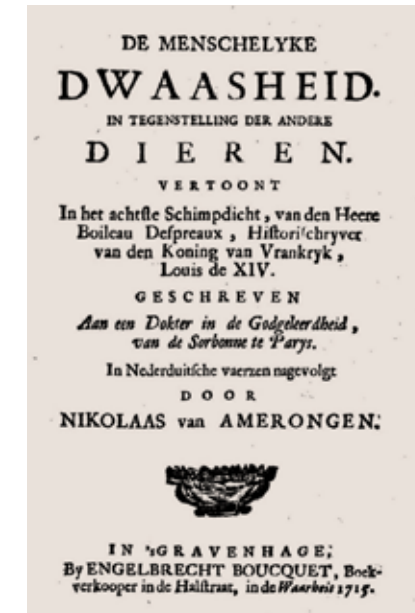
Over *Damzigt* zou ik uren kunnen vertellen, over de bijzondere bewoners, over de fraaie tuinen met exotische bomen en planten waaronder citroenbomen, olijfbomen en Spaanse peperbomen, over de rosmolen waarmee met behulp van een rondlopend paard Vlietwater over het land kon worden ‘gepompt’, over de bijzondere koepel die hier stond, over de tuinderijen die kwamen nadat het buitenhuis in 1846 was afgebroken en over Nikolaas van Amerongen, die hier in 1715 aan de Vliet in zijn *Damzigt*koepel een lang satirisch gedicht schreef getiteld *De menschelyke dwaasheid in tegenstelling der andere dieren*. Het gedicht wordt voorafgegaan door een lofdicht van P. de Bijde die daarin de hoop uitspreekt dat Van Amerongen zijn dichtvuur verder opstookt zodat Nederland nog meer moois staat te wachten. Hoe fraai zouden immers mogelijke dichtregels over de Gracht van Corbulo wel niet klinken? Helaas

1.62

1.60

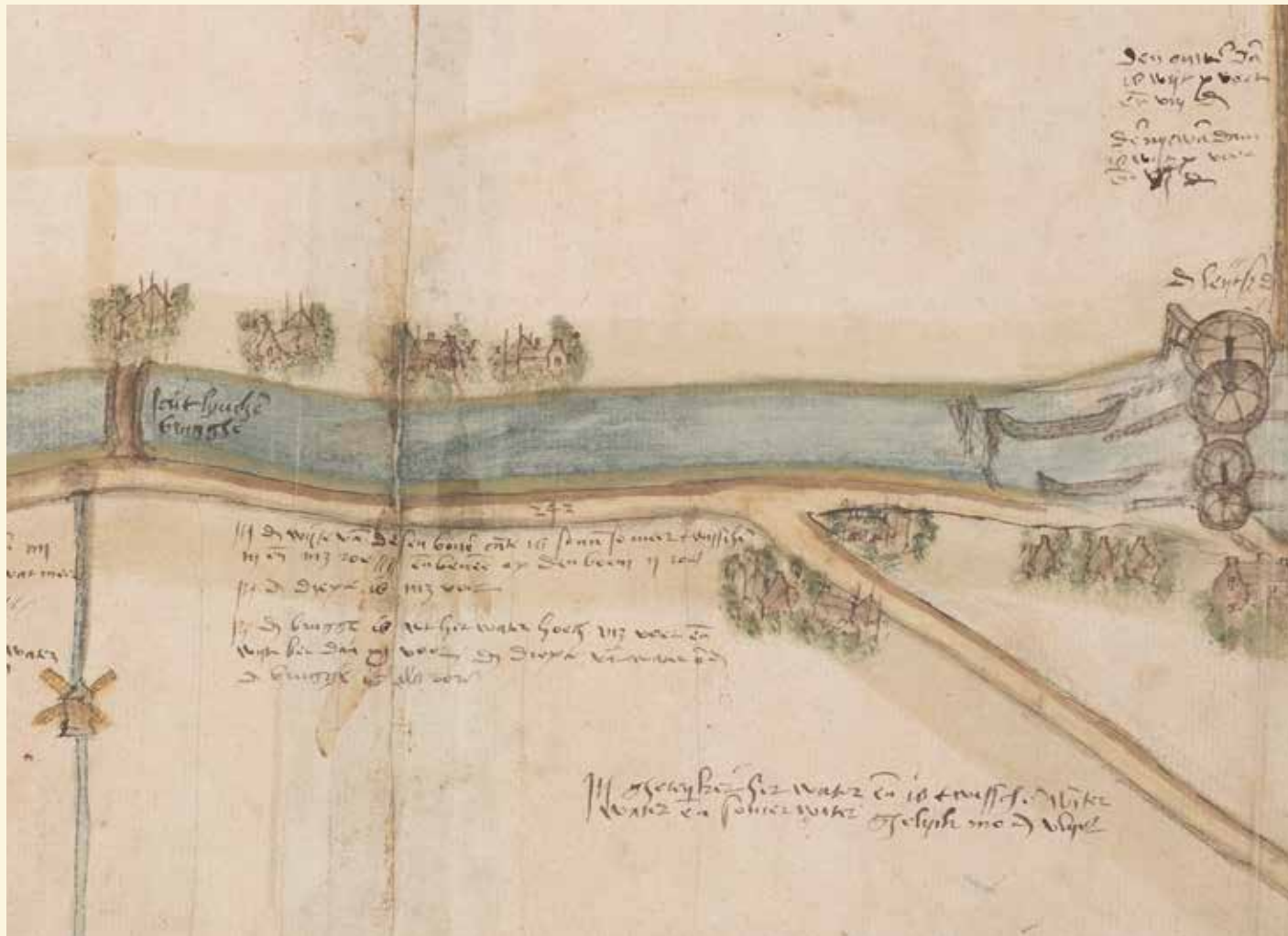
1.61

1.59 Vissen in de dwarsloot van de Vliet langs tuinderij Hendriks op *Damzigt*. Foto, jaren vijftig vorige eeuw. Collectie familie Hendriks

1.60 Leden van de Haagse magistratuur. Tussen de tafels staat Nicolaas van Amerongen, eerste klerk van de Haagse secretarie. Schilderij C. de Moor II, 1717. Collectie Haags Historisch Museum

1.61 De titelpagina van *De menschelyke dwaasheid in tegenstelling der andere dieren* door Nikolaas van Amerongen, 1715. Particuliere collectie

1.62 Tuinderijen op *Damzigt* met kassen en ‘plat glas’. In het midden de witte tuinderswoning van de familie De Koning, het voormalige koetshuis met stal. Daarnaast de voormalige tuinmanswoning, hier gesplitst in links de tuinderswoning van de familie Hendriks en rechts die van de familie Borsboom. Foto, halverwege twintigste eeuw. Collectie familie De Koning

1.63 De Vliet tussen de 'Scutlynchen brugghe' (links) en de 'Leytschen dam'. Deze brug is vermoedelijk een voorloper van de Alckemadebrug bij *Leeuwensteyn*. Rechts in de Vliet zijn de overhaalwielen bij de dam te zien. Aan de noordzijde zijn enkele grote boerenwoningen met hun hooibergen ingetekend. De eerste van links is de hofstede *Leeuwensteyn*, de derde van links is de voorloper van *Damzigt*. Deel van de proceskaart van C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft

is het er nooit van gekomen. Dit en nog veel meer staat allemaal beschreven in het dubbelnummer over *Damzigt* dat in 2015 in de reeks *Historisch Voorburg* verscheen.⁴² De mooiste ontdekking vond ik echter toch wel de boerderij die hier aan de Vliet stond voordat de buitenplaats verrees. Bijzonder vooral omdat deze hofstede een hoge ouderdom bezat en hier al was toen het hoge duin aan de oostkant nog geheel intact was. De naam wordt zelfs als eerste genoemd in het uit 1435 daterende *Memorieboek van Voorburg*:⁴³ de *Jonkvrouw Hyldegontswoning*. Later kwam de woning in het bezit van 'de moeder van de houtvester', die de boerenwoning circa 1450 weer verkocht

aan Willem van Soutelande, een heuse kruisridder die fier werd afgebeeld op een memorietafel. Inmiddels ben ik te weten gekomen dat genoemde Jonkvrouw Hyldegont waarschijnlijk behoorde tot het geslacht Van der Does, de leenheren van het nabijgelegen kasteel *Leeuwensteyn*. Ook 'de moeder van de houtvester' is inmiddels geïdentificeerd. Zij was eveneens een Van der Does. De houtvester zelf heette namelijk Cornelis Cruesinck, wiens moeder Margriet Arensdr. van der Does heette. Zij was getrouwd met Cornelis' vader Jacob Cruesinck.⁴⁴ Zo werd duidelijk dat de oudst-bekende eigenaren van *Damzigt* uit de familie Van der Does afkomstig waren.

1.64

1.65

1.64 De Vliet bij de Alckemadebrug gezien richting *Damzigt* en Leidschendam. Het theehuis links hoort waarschijnlijk bij *Leeuwensteyn*. Tekening P.C. la Fargue, 1750. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.65 De hofstede *Leeuwensteyn*. Tekening A. Rademaker, circa 1725. Foto RKD, Den Haag

Een adellijk kasteel en een begrafenisstoet over de Vliet

Genoemde familie Van der Does was, zoals eerder gemeld, door de heren van Wassenaar beleend met de hofstad *Leeuwensteyn*, die vrijwel naast *Damzigt* lag.⁴⁵ Vermoedelijk heeft *Damzigt* in een ver verleden zelfs bij *Leeuwensteyn* gehoord en strekte deze hofstede zich uit van het oude zandduin aan de noordoostkant tot aan de Wijkerbrug aan de zuidwestzijde. *Leeuwensteyn* staat samen met boerderij *Damzigt* afgebeeld op de eerder genoemde kaart van de Vliet uit 1556. Vermeldenswaard is verder dat de eigenaren van *Leeuwensteyn* lange tijd een groot stuk land bezaten in Tedingerbroek aan de andere kant van de Vliet.⁴⁶ Latere eigenaren behoorden vooral tot het geslacht Van Alckemade.⁴⁷ Opmerkelijk is dat het kasteel een eigen brug over de Vliet had. Waarschijnlijk is dit dezelfde brug die op de kaart van 1556 als de Scutlynchen brugghe staat getekend. Doelde Cornelia van den Eynde, de weduwe van Dirck van Alckemade, op deze brug toen zij de magistraat verzocht haar brug die door passerende grote schepen was beschadigd, op hun kosten te laten maken? In 1594 kreeg haar zoon Paulus van Alckemade de opdracht een nieuwe brug te laten maken over de Vliet bij zijn woning 'volgens dezelfde wijdte en hoogte als de Tolbrug, de Kerkbrug en de Wijckerburg.'⁴⁸ Vermoedelijk heeft deze brug dienstgedaan tot 1672. In dit 'rampjaar' werden alle bruggen over de Vliet op last van de Staten van Holland afgebroken om de oprukkende Fransen zo veel mogelijk tegen te houden. De bruggen werden kort daarna weer opnieuw gebouwd, behalve de Alckemadebrug.⁴⁹ Toch bleef het muurwerk van de brug nog lang, zelfs tot begin negentiende eeuw, in de oevers achter.⁵⁰ Een nazaat van Paulus van Alckemade, eveneens Paulus geheten, was de laatste van de familietak. Hij bewoonde in zijn eentje *Leeuwensteyn* en zocht regelmatig gezelligheid in herberg *De Swaen* tegenover de *Oude Kerk* van Voorburg. Dat voelde extra vertrouwd omdat die toren als windvaan de leeuw uit het wapen van Van Alckemade vertoonde, als dank voor de mooie bedragen

1.66 Altaarstuk met links kruisridder Willem van Soutelande, omstreeks 1450 eigenaar van de voorloper van *Damzigt*. Rechts zijn echtgenote Kathryn van der Graft. Panelen geschilderd door de meester van Alkmaar, circa 1500. Collectie Stedelijk Museum Alkmaar, in bruikleen van het Rijksmuseum

1.67 *Leeuwensteyn* omstreeks 1730. Tekening A. Schoemaker. Particuliere collectie.

1.67

1.69 Deel van het overzicht van de onkosten gemaakt voor de begrafenis van Joan Kuffeler inclusief het vervoer 'per jagt' over de Vliet van *Leeuwensteyn* naar Den Haag, 16 mei 1811. Collectie auteur

1.69

1.68 De Alckemadbrug en de theekoopel bij *Leeuwensteyn* gezien richting Leidschendam. Links halverwege aan de Vliet is de koepel van *Damzigt* te zien, met daarvoor hoge leilindes van de tuin van *Damzigt*. Tekening H. van der Lee, 1803. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

waarmee de familie de kerk had begiftigd. Wist Paulus dat een zwaan het symbool van lichtzinnigheid was en hoopte hij dat de herberg deze naam eer zou aandoen? Herbergier Zeger van Steensel was een gastvrij man en zijn vrouw Johanna Moeskop deed niet voor hem onder. Volgens de dorpsgenoten schonk zij de vrijgezelle Paulus de warmte die hij thuis ontbeerde, want toen Paulus in 1782 overleed, bleek hij zijn buitenplaats *Leeuwensteyn* te hebben vermaakt aan Johanna. Echtgenoot Zeger was niet rancuneus. Hij verkocht *De Swaen* en ging met zijn Johanna wonen op *Leeuwensteyn*.⁵¹ Een andere bijzondere bewoner was Joan van Kuffeler. Toen hij overleed werd dankbaar gebruikt gemaakt van de ligging van *Leeuwensteyn* aan het water. Dus voer op 16 mei 1811 een droeve begrafenisstoet over de Vliet, op weg naar de laatste rustplaats van Joan in de *Grote Kerk* van Den Haag. De rekening van de begrafenisondernemer bleef

1.70

1.70 *Huize Leeuwensteyn* met links vermoedelijk tuinbaas Grobben. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.71 *Leeuwensteyn* met koepel, hoge bomen en tuinornamenten. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.71

bewaard en toont interessante details over hoe het toeging en wat zo'n begrafenis over water kostte.

Erotische klauterpartijen en een vorstelijke ijstocht

Ik ben benieuwd of er nog iets herkenbaars over is van deze oude bezittingen, maar dat valt tegen. Waar ooit *Damzigt* lag, zie ik

nu de hoge, allang buiten gebruik gestelde betonmolens van Betonmortelbedrijf Mebin, een verrijdbare kraan en daarachter een kaal terrein met een hoge kantoerflat. Wel is aan de rechterkant de oude scheidsloot nog aanwezig. Ik put moed uit de wetenschap dat er herinrichtingsplannen voor dit gebied worden gemaakt met huizenbouw, veel groen en aandacht voor historische elementen.

1.72 De koepel van *Damzigt* als aula ofwel kapel op het Sint-Agathakerkhof te Veur. Foto, 1923. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.72

Hierbij probeert een Damzigtwerkgroep gedaan te krijgen dat de vroegere achtkantige koepel van *Damzigt* weer wordt herbouwd en hier een ereplaatsje langs de Vliet krijgt. De oude opmetingen zijn bewaard, de tekeningen liggen klaar dus de herbouw kan direct beginnen. Het zou ook een mooie herinnering zijn aan de tientallen

1.73 De Vliet bij *Leeuwensteyn* richting Leidschendam. Anischtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.73

1.74

verdwenen koepels die ooit de Vlietoevers sierden. Overigens was niet iedereen enthousiast over al die koepels. Vincent van Gogh, die in de tijd dat hij in Den Haag vertoefde met zijn broer Theo zo nu en dan langs de Vliet wandelde, was lovend over die ‘verdomd mooie Vliet’ met de majestueuze bomen. Minder was hij te spreken ‘die godvergeten burgermansrococo [. . .], zie die smerig groene tuinkoepeltjes eens, net rommel uit een speelgoeddoos, en al die stomme perkjes en prieeltjes. . . heel de valse fantasie van Hollandse renteniers!!!’⁵² Verder doorlopend ontwaar ik links in de verte de ingang van de Sytwendetunnel, die hier iets westelijker ligt dan de vroegere dijk waar de tunnel naar is vernoemd. Rechts zie ik de fietsbrug over de Vliet met daarachter de villa’s van Park Leeuwensteyn. Van het oude kasteel en de latere buitenplaats resteert alleen maar een klein eilandje en wat sloten er omheen.⁵³ Dit eilandje met de sloten vormt tegenwoordig, vanwege de cultuur-historische waarde, een beschermd landschappelijk element, evenals de

1.75 Koningin Wilhelmina op de schaats. Foto, ongedateerd. Particuliere collectie.

1.76 *Wilhelmina’s burg* op de kaart van S.W. van der Noordaa, 1839. Collectie Igo van Bohemen

1.75

1.76

resterende sloot van *Damzigt*.⁵⁴ Ik zie dat er op het eilandje nog steeds hoge bomen staan, zoals in de tijd dat *Leeuwensteyn* een bijzondere buitenplaats was. Maar ik betwijfel of dit de ‘bastloze bomen’ zijn waarin zich ‘erotische klauterpartijen’ zouden hebben afgespeeld in de tijd dat prinses Marianne dit buiten in bezit had. Althans dat beweerde ene Mr. L.T.A. in augustus 1938 in zijn getypte notities onder de titel *Uit het leven van de prinses Marianne*. Voor mij was het al langer duidelijk dat deze roddelverhalen weinig waarheidsgehalte hadden en vooral moesten dienen om aan te tonen dat een prinses die ‘het hield met haar koetsier en openlijk met hun buitenechtelijke kind te koop liep’ wel een zedeloos karakter moest hebben.⁵⁵

Zou de latere koningin Wilhelmina hebben geweten van al deze roddelverhalen over haar oud-tante, toen zij op 19 februari 1895 over het ijs van de bevroren Vliet langs *Leeuwensteyn* schaatste? Enkele kranten berichtten over deze schaatstocht. Zo meldde *Dagblad de Tijd* op 21 februari 1895: ‘H.M. de Koningin maakte eergister met gevolg een tochtje op schaatsen van de Vink nabij Leiden over de Vliet langs Voorschoten tot Leidschendam, waar de hofrijtuigen gereed stonden, om H.M. op te nemen. De Koningin verlangde echter het ijstochtje te vervolgen, en reed, na het dorp te voet te zijn gepasseerd, over den Delftschen Vliet langs Wijkkerbrug tot Voorburg, waar de rijtuigen werden bestegen. H.M. bond zelve haar schaatsen aan en af.’⁵⁶ Bij een eerdere schaatsrit op 5 februari 1895 over de Goowatering door Tedingerbroek naar Voorburg, was ook koningin-regentes Emma aanwezig. Na het vertrek van haar schaatsende dochter wandelde zij over de Westvlietweg naar Voorburg, waar de rijtuigen gereed stonden.⁵⁷ Ineens herinner ik me dat *Leeuwensteyn* nog een Oranjeband heeft gehad. Jaren voordat prinses Marianne dit buitengoed in 1861 kocht, had het *Wilhelmina’s burg* geheten. De twee adellijke hofdames Van Reede-Ginkel die er van 1828 tot 1836 woonden, hadden hun bezit vernoemd naar hun voormalige ‘werkgeefster’, onze eerste koningin Wilhelmina: Wilhelmina van Pruisen, de moeder van Marianne.

1.77 Kaart van Delfland en Rijnland door F. van Berckenrode, 1615. Op deze kaart is de Landscheiding tussen Rijnland en Delfland met een rode lijn weergegeven. Tedingebroek wordt op deze kaart aangeduid als 'Teylingerbroeck', vermoedelijk naar een oude leenman van de veengronden. Collectie Hoogheemraadschap van Rijnland

Brandend veen

Na al deze wetenswaardigheden is het hoog tijd voor een verfrissing. Links zie ik de huizen van de Zeeheldenbuurt en een mooi terras van hotel annex café-restaurant *Centraal* dat hier sinds 1942 is gevestigd. Het terras biedt een uitnodigend zicht op de Vliet. Ik besef opeens dat ik hier aan de rand zit van de oude polder Tedingebroek, ook wel genaamd Teylingerbroek, waarvan het ontstaan nauw verbonden is met de Vliet langs Voorburg en Leidschendam.⁵⁸ Dat het een voormalig drassig veengebied was, blijkt uit de naam, waarin 'broek' moeras betekent. Sommige schrijvers menen dat

de toevoeging Tedinger vooral is ontleend aan een reeds lang verdwenen oude Germaanse buurtschap Tedingen die wellicht een eindpunt vormde van een oude 'Dennenweg' vanaf de kust bij Scheveningen. Een van de oudste vermeldingen is immers te vinden in een oorkonde van 1284 waarin sprake is zowel van 'Sceveninghe' als van 'Tedigebroic'.⁵⁹ Met de ontginning van het moeras werd vermoedelijk in de elfde eeuw begonnen. Meestal begon dit met het in brand steken van de ruigte waarmee het moeras was begroeid. Dat moet een spectaculair gezicht zijn geweest, zo'n brandend veen. Voor een goede afwatering werden sloten en waterwegen gegraven

1.78 Turfsteken in Holland. De toelichting vermeldt dat deze nuttige brandstof wordt verkregen door het veen met een lange hark uit te baggeren, waarna het wordt uitgespreid en plat getrapt, in stukken gesneden en tenslotte in een schuur in stapels wordt gedroogd. Vrouwen en kinderen nemen aan al deze werkzaamheden, uitgezonderd het baggeren, ijverig deel. Aquatint L. Portman, 1816. Collectie auteur

1.78

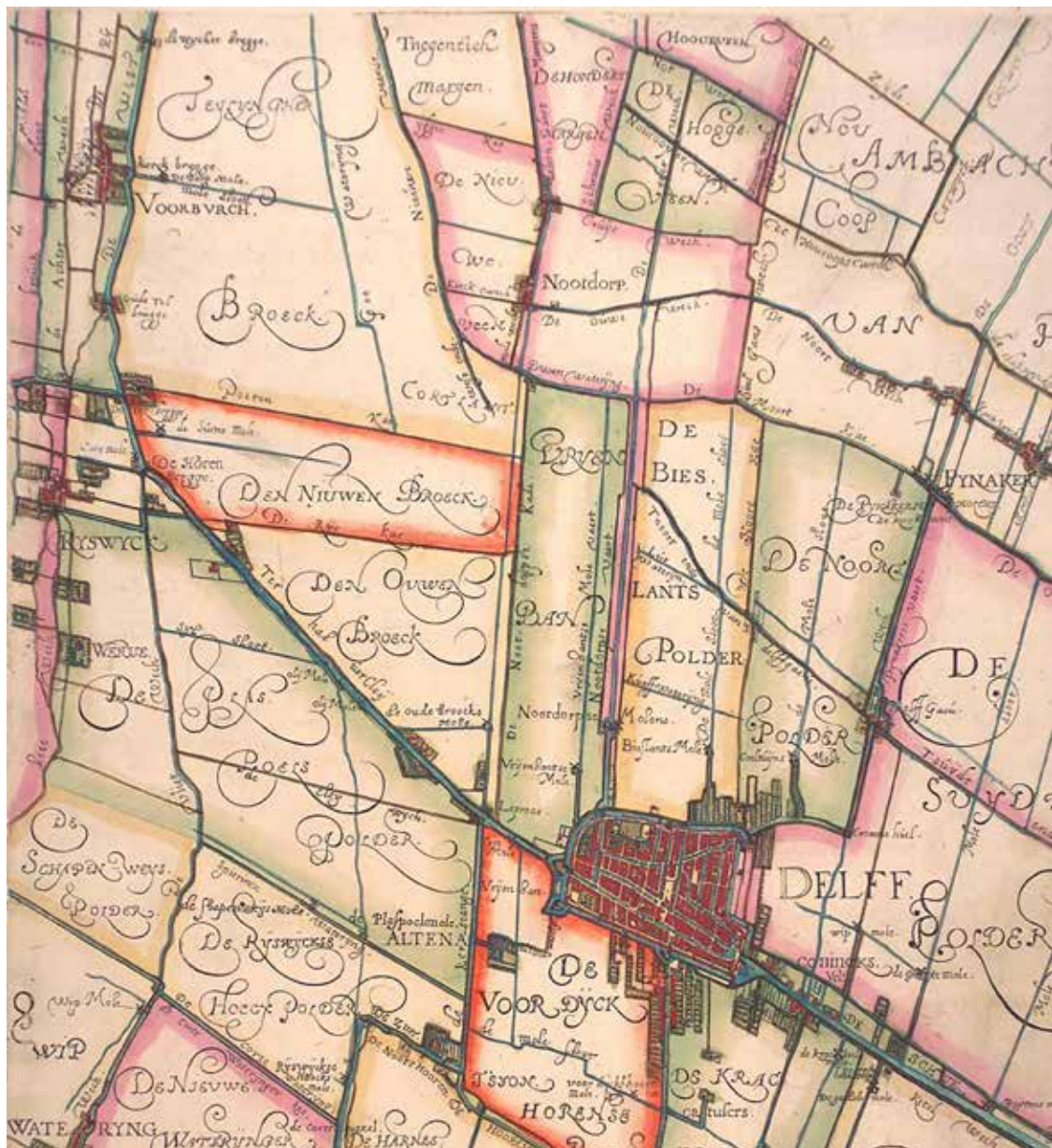
1.79 Door de veenexploitatie ontstonden in Tedingebroek grote waterplassen, die in 1839 nog waren te zien op de kaart van S.W. van der Nooraa. Collectie Igo van Bohemen. Inkleuring door de vormgever

of verbeterd, waarna de veengrond geschikt was voor landbouw, met name graanverbouw. Dat ook de Vliet bij deze afwatering een belangrijke rol heeft gespeeld, is duidelijk. Maar toen gebeurde er iets wat de ontginners niet hadden voorzien. Door de afwatering ging de grond 'oxideren'⁶⁰ en daalde zodanig dat hij weer drassig werd en alleen nog maar geschikt voor veeteelt. Daardoorheen ging ook de omvangrijke turfwinning een rol spelen. Aanvankelijk werd vooral 'lichte turf' gedolven, die werd gebruikt als brandstof voor brouwerijen, broodbakkerijen en andere bedrijven. Later werd met name de turf uit diepere lagen 'gebaggerd'. Dit leverde de 'zwarte of bruine baggerturf' op die vooral voor huisbrand geschikt was.

Voor dit turfbaggeren zorgde voor een verdere grond daling en zette grote delen van het gebied om in uitgestrekte watervlakten. Later werden deze met behulp van windmolens weer drooggemalen en ontstonden de befaamde polders.⁶¹ Jammer dat het verleden van Tedingebroek nooit uitvoerig is beschreven. Dat had wellicht behulpzaam kunnen zijn bij het beantwoorden van de vraag hoe oud de Leidse Vliet is in de huidige vorm tussen de Hoornbrug en Leiden.

Het riviertje de Fore als voorloper van de Vliet

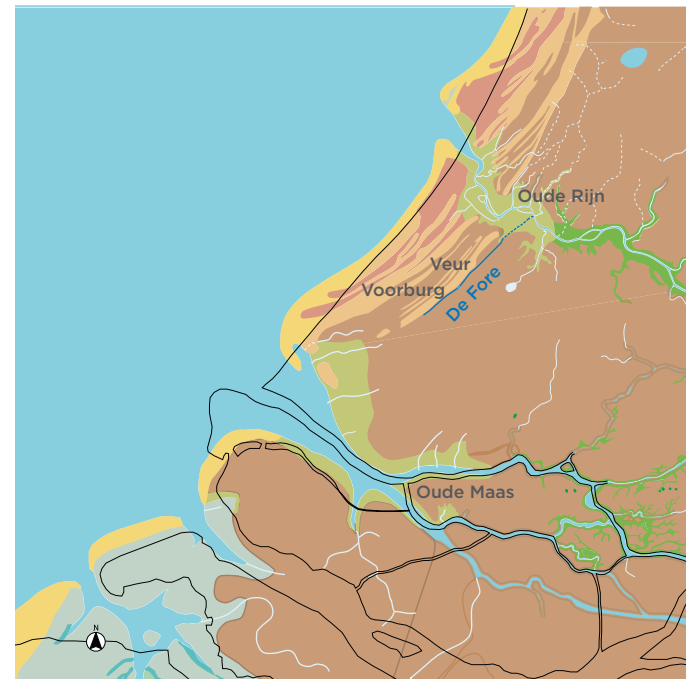
Uit een notitie in oktober 1344 door Geret Heynenzoon, rentmeester van de graaf van Holland, blijkt dat de Delftse Vliet tussen 'de

1.80 De Delftse Vliet op de kaart van Delfland door F. van Berckenrode, 1612. Vanuit Delft loopt de Vliet die bij de 'Horen bregge' met een scherpe bocht aansluit op de Leidse Vliet. Collectie Hoogheemraadschap van Delfland

Horenbregghe en de Delf' omstreeks genoemd jaar 1344 werd gegraven. In feite werd toen de oude 'Delft' doorgetrokken tot aan de Hoornbrug. Hier werd deze Delftse Vliet in een vrijwel haakse bocht verbonden met de toen al bestaande Leidse Vliet.⁶² Zo kon water uit Rijnland naar Delft stromen en worden gebruikt om de Delftse grachten te spoelen en de bierbrouwerijen te voorzien van goed water. Tevens zou het een goede transportmogelijkheid

kunnen bieden voor handelsschepen. Maar hoe en wanneer nu precies de Leidse Vliet in zijn huidige vorm is ontstaan, blijft gissen. Duidelijk is wel dat de Leidse Vliet, in tegenstelling tot de Delftse Vliet, niet volledig is gegraven. De Leidse Vliet werd voor een groot deel gevormd in de prehistorie, als een brede getijdestroom vanuit de Oude Rijn zuidwaarts lopend tussen de strandwal bij Voorburg en Veur aan de ene kant en de toen eveneens ontstane moerassen

1.81 Kaart van Zuid-Holland met een reconstructie van de situatie rond 750 n. Chr. Langs de strandwal stroomt het getijderiviertje De Fore. Kaart gebaseerd op afbeelding in M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn en Maas* (2011), p. 25

van Tedingebroek in het latere Stompwijk aan de andere kant. Dat Corbulo bij de aanleg van zijn Gracht van deze getijdestroom gebruik heeft gemaakt werd eerder beschreven. Deze Gracht schijnt al snel te zijn verzand en geraakte in onbruik na het vertrek van de Romeinen eind derde eeuw. In de Vroege Middeleeuwen was deze vaarroute dus niet meer beschikbaar.⁶³ Recent onderzoek laat echter zien dat rond 750, maar vermoedelijk ook al eerder, vanaf de Oude Rijn aan de oostkant van de eerder genoemde strandwal een waterloop lag naar het latere Voorburg, wellicht tot aan de huidige Hoornbrug. Er wordt wel verondersteld dat dit getijderiviertje de Fore werd genoemd. Omdat deze Fore bevaarbaar was met de toen gebruikelijke ondiepe boten kan de naam zijn afgeleid van varen.⁶⁴ Fore zou echter ook een verwijzing kunnen zijn naar Forum Hadriani, waar deze waterloop eertijds heen stroomde. In ieder geval zouden de drie dorpen die aan dit riviertje ontstonden, naar deze Fore zijn genoemd: Foreburg (Voorburg), Fore (Veur) en Forschate (Voorschoten).⁶⁵ Overigens hebben historici eerder gewezen op de mogelijkheid dat Voorburg, Veur en Voorschoten hun naam te danken hebben aan de Vliet die deze drie plaatsen vanuit een ver verleden verbindt. 'Voor (Fore)' zou dan, zoals hiervoor aangegeven, wijzen op 'varen' en dat verwijst dan weer naar de Vliet.⁶⁶ Toch sluit ik de mogelijkheid niet uit dat de benaming Fore vooral is afgeleid van het woord voorde: een veilig zandpad over de strandwal die de drie genoemde plaatsen van oudsher verbond. Hoewel de oudste vorm van de Vliet als

getijderiviertje, evenals indertijd de Gracht van Corbulo, voor ondiepe schepen bevaarbaar was, zal de Vliet aanvankelijk vooral nuttig zijn geweest voor de afwatering van het omringende gebied, met name bij de ontginning van de aangrenzende moerasvelden in Tedingebroek en later als boezem voor de waterbeheersing van de Tedingebroekpolder. Uiteraard werden de moerassloten en afwateringskanalen toen ook al gebruikt voor het vervoer van producten van landbouw en veeteelt en van het gedolven turf in ondiepe schepen. Later ging vooral het belang van de scheepvaart en de handel met dieperliggende schepen de boventoon voeren. Dat dit tot scherpe conflicten leidde, komt verderop aan de orde.

De oudste vermelding van de Vliet

In de hoop oude sporen van de Vliet tegen te komen heb ik onlangs wat fragmenten uit het verleden van Tedingebroek genoteerd. Zo vond ik dat op 21 maart 1280 niet bij name genoemde veengronden bij Zoetermeer en omgeving door de Hollandse graaf Floris V in leen werden gegeven aan Dirck van Teylingen.⁶⁷ Hiertoe moeten ook stukken veengrond van Tedingebroek hebben behoord. Waarschijnlijk is het aan genoemde Dirck te danken dat Tedingebroek in oude archiefstukken veelal Teylingerbroek wordt genoemd. Lang heeft Dirck niet van zijn veengronden kunnen genieten. Hij maakte zich in 1296 schuldig aan de samenzwering tegen graaf Floris V, waarna zijn bezittingen verbeurd werden verklaard en weer terugvielen aan de graaf.⁶⁸ Overigens zijn in de leenkamers van de graaf van Holland meerdere vroege beleningen van grond in Tedingebroek te vinden. Zo wordt in 1281 Jacob van Voorburg beleend met een stuk grond in Tedingebroek, dat zich uitstreckte tot aan de Nootdorperweg. In hetzelfde jaar wordt Floris van de Tol beleend met 'alle schouwingen in Tedingebroek'.⁶⁹ Deze Floris, vermoedelijk een telg uit het geslacht Teylingen, wordt ook wel in verband gebracht met de Tolbrug bij Voorburg.⁷⁰ Uit het Memorieboek van Voorburg blijkt dat diverse Voorburgers bezittingen hadden in Tedingebroek en ongetwijfeld

1.82 'Dit ist memoriboec van Voirburch', bijgehouden van 1435 tot 1566. Hierin werden de giften aan de kerk van Voorburg en de daaruit resulterende bezittingen genoteerd. De kerk kreeg in de middeleeuwen veel grond of de opbrengsten daarvan cadeau, in ruil voor het lezen van missen voor het zielenheil van de schenker. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

waren betrokken bij de ontginning en het afturven. Geen wonder dat Tedingerbroek een 'lidmaatambacht' van Voorburg werd.⁷¹ Ook hier zakte door de ontwatering na de eerste ontginning en later door het vele turfdelven de grond en ontstonden waterplassen. Hoe omvangrijk deze plassen in 1712 waren, laat de kaart van Kruikius zien. Vooral aan de kant van de Sytwende ligt een grote watervlakte als gevolg van de omvangrijke turfwinning. Zo'n 100 jaar later waren de plassen nog steeds aanwezig.⁷² Om de waterhuishouding weer beheersbaar te krijgen werd dit gebied in de vijftiende eeuw ingepolderd.⁷³ Twee molens zorgden voor de bemaling van de Tedingerbroekpolder. De ene, de *Oostmolen*, kwam tegenover *Leeuwensteyn* te staan. De tweede verrees tegenover de Kerkbrug en werd de *Westmolen* of *Kerkmolen* genoemd. Een lange rechte 'molensloot' verbond de molen met de Vliet als boezem, waarin het overtollige water werd 'gemalen' en verder afgevoerd. Uiteraard mocht dit niet zomaar en was toestemming nodig. Zo kwam Tedingerbroek in 1465 met de hoogheemraden van Delfland overeen

1.83 Het oostelijk deel van de Tedingerbroekpolder met de watervlakte op de kaart van Kruikius, 1712. Collectie Gerard Duijvestein

dat het overtollige water uit deze polder mocht worden geloosd op de Vliet tegen een jaarlijkse vergoeding van 6 pond.⁷⁴ Maar nog even terug naar de grafelijke leenboeken. Want toen ik verder zocht op Tedingerbroek leverde dat een van de oudste vermeldingen van de Vliet

1.83

1.84 De *Oostmolen* in de Tedingerbroekpolder met gezicht op Leidschendam. Schilderij F. Terhell, circa 1900. Particuliere collectie

1.84

op. Zo staat in de boeken van de grafelijke leenkamer genoteerd dat in 1281 de gebroeders Gerard en Willem van der Molen werden beleend met '16 morgen land strekkende van de Vliet tot de oude weg'. In een latere toevoeging staat vermeld dat dit in Tedingerbroek lag.⁷⁵ Maar

ook betreffende Voorburg zijn er uit deze periode vermeldingen waarin de Vliet wordt genoemd. In hetzelfde jaar 1281 werd genoteerd dat Dirk van der Burch werd beleend met een 'woning [...] strekkende van de Vliet tot midsveen' alsmede '9 garden van de Vliet tot de oude weg'.⁷⁶

1.85

1.85 Kadastrale kaart van de Tedingerbroekpolder, sectie H, 1812/1832 met de watervlakte, aangeduid als 'de Plas'. Collectie Kadaster

1.86

Midsveen is het grafelijke veen dat zich uitstreckte vanaf de Haagse Schenk richting Bezuidenhout. Echter, de alleroudste vermelding van de Vliet dateert waarschijnlijk uit 1274, toen volgens de leenkamer Jan van de Werve werd beleend met bezit in Voorburg dat werd omschreven als ‘100 gaarden breed en 14 van de Vliet tot midsveen, en 70 gaarden van de Vliet tot midsveen’. Uit latere toevoegingen blijkt dat het hier gaat om het huis *De Werve* en bijbehorende landerijen.⁷⁷

De ‘Electrische’ met een aanzuigende werking

Tevreden dat de oude leenkamers van de Hollandse graven nuttige informatie hebben opgeleverd over Teylinger- alias Tedingerbroek en over de Vliet besluit ik mijn tocht snel te vervolgen. Ik vervolg het oude jaagpad, dat hier nog steeds als een smal voetpad links van de Vliet loopt. Het pad brengt mij al snel langs het bord waarop de woorden Den Haag aangeven dat hier het in 2002 geannexeerde gebied begint. Het oude pad voert verder onder de oude, onlangs

1.88 De Hofpleintrein passeert de brug over de Vliet. Foto, ongedateerd. Links staat de omstreeks 1930 afgebroken buitenplaats *Vronesteyn*. Particuliere collectie

1.87

vernieuwde spoorbrug van de Hofpleintrein door. Voor dit spoor moest de buitenplaats *Vreeburg*, gelegen aan de Vliet naast *Leeuwensteyn*, wijken.⁷⁸ Tegenwoordig rijdt hier de Erasmuslijn van Den Haag Centraal naar Rotterdam en Zoetermeer. Het oude ‘Hofpleintreintje’ heeft de eer de eerste spoorlijn in Nederland te zijn met treinen die geheel op elektriciteit reden.⁷⁹ De kranten schreven verbaasd over deze ‘electrische treinen die vrijwel zonder rook en lawaai en zonder zichtbare machine voorbij schoven.’ De eerste ‘Electrische’ tussen Den Haag en Rotterdam, met een aftakking naar Scheveningen, reed op 1 oktober 1908 en mocht zich al snel in een grote populariteit verheugen bij dagjesmensen en forenzen. Door deze goede verbinding kwamen er steeds meer Rotterdammers die oude buitenplaatsen of kleinere huizen in het rustige en groene dorp Voorburg kochten. De voordelen werden regelmatig in advertenties benadrukt, zoals in de *Maasbode* van 24 juni 1926: ‘Rotterdamers, zeer rustig en voordelig wonen aan de Vliet en aan station Voorburg-Rotterdam. Mooi herenhuis met 6 kamers. Koopsom f7.750,-’.

1.86 De rondvaartboot Pauline heeft zojuist de spoorbrug gepasseerd op weg naar Voorburg. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.87 Een ijsbreker passeert de spoorbrug. Foto Dick van den Engh, twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

1.89 De Electricische Centrale aan de Westvlietweg, speciaal gebouwd voor de Hofpleintrein, die als eerste in Nederland geheel op elektriciteit reed. De hoge, 60 meter hoge schoorsteen werd, voor het eerst in Nederland, geheel in gewapend beton uitgevoerd. Nadat was overgeschakeld op wisselstroom werd in 1927 de schoorsteen afgebroken. De Centrale werd werkplaats en remise. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

De aanvankelijk vaste spoorbrug over de Vliet werd in 1923 beweegbaar gemaakt. Voor de elektriciteitsvoorziening werd aan de westzijde direct naast de spoordijk in Stompwijk een elektriciteitscentrale gebouwd met onderhoudswerkplaats en remise. Een 63 meter hoge schoorsteen was gemaakt van gewapend beton.⁸⁰ Ik zie dat er op de oude plek nog steeds onderhouds- en remisegebouwen voor het ‘rollend materieel’ staan. Helaas zijn de oude gebouwen die in een fraaie gevarieerde stijl met mooie ronde boogramen waren uitgevoerd, in de loop der jaren vervangen door saaie nieuwbouw. Overigens realiseer ik me dat aan de westkant van de spoorbaan langs de zijkant van het terras een lange vaart lag. Dat

1.90

was ongetwijfeld de oude molensloot geweest die vroeger vanaf de *Oostmolen* naar de Vliet liep. Die molen werd kort na 1870 afgebroken toen er een stoomgemaal kwam. Niet ver van de plek waar de oude windmolen stond, staat nu een moderne versie in de vorm van een torenhoge windmolen die behalve energie vooral veel overlast oplevert voor de bewoners van het naastgelegen Zeeheldenkwartier. Sowieso is deze vorm van horizonvervuiling kilometers ver langs de Vliet ongepast en ongewenst. Nu ik toch weer bij de spoorbrug sta, besluit ik even naar boven te klimmen via de voetgangerstrap aan de westkant van de brug.

Een zwaaiikom naar de veiling

De spoorbrug biedt een adembenemend mooi uitzicht over de Vliet. Hier zie je de Vliet in zijn mooiste gedaante: een brede soms zilverkleurige stroom, licht kabbelend, hier en daar licht gebogen, waarlangs het oude jaagpad loopt naast een onafzienbare lange rij bomen met dicht verkoelend gebladerte. Hier en daar liggen links in de polder nog langgerekte stukken weiland. Rechts bevinden zich vanouds de oude buitenplaatsen met mooie tuinen, verscholen onder het groene loof, een lange dichte groenstrook richting het oude centrum. Hoe veel mooier toont zich de Vliet als beide kanten hun historische, groene karakter hebben bewaard. Die band verdient een hoge mate van bescherming en dient uit cultuur-historisch oogpunt gekoesterd te worden.⁸¹ De historie kent diverse voorbeelden van buitenplaatseigenaren die een vrij en ver uitzicht over de weilanden richting Nootdorp en Delft zo belangrijk vonden dat ze de gronden tegenover hun buitenplaats kochten of met de eigenaar via een zogenaamd servituut regelden dat deze zijn grond niet zou bebouwen. Rechts beneden mij zie ik Park Vronesteyn met diverse fraaie villa’s aan de Vliet, gebouwd nadat de oude buitenplaats omstreeks 1930 was afgebroken. De buitenplaats had zich daarvoor verdienstelijk gemaakt door in 1914 tientallen Belgische vluchtelingen gastvrij te herbergen.⁸² Toch gebeurden hier in de omgeving ook wel minder prettige dingen.

1.90 De brug in de Westvlietweg met een tuindersschuit op weg naar de naast de Electricische Centrale gelegen veiling. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.91

1.92

1.93

1.91 *Huize Vronesteijn* gezien vanaf de spoorbaan. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.92 *Huize Vronesteijn* met daar achter de spoordijk met een Hofpleintrein. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.93 De tuin van *Vronesteijn* met exotische boompjes en planten. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.94 De Veurse veiling tussen het rangeerterrein en de remise van het Hofpleinspoor. Bovenaan is de groen ingekleurde Vliet zichtbaar met de twee draaikommen.

De grote draaikom rechts geeft via een draaibrug in de Westvlietweg toegang tot de eveneens groen ingekleurde langwerpige veilinghaven. De kleinere draaikom verder naar links leidde via een ophaalbrug naar de inmakerij van Cornelis Blad. Kadastrale kaart, 1956. Collectie Marcel Mooijman

Zo schreef *De Zuid-Willemsvaart* op 4 juni 1935: 'Zondagmiddag om half zes is in de Vliet achter Park Vronesteijn te Voorburg een kano, waarin zich twee jongelieden bevonden, vermoedelijk omdat zij aan het stoeien waren, omgeslagen. Eén van hen, de 19-jarige R. uit Den Haag, kon spoedig gered worden doch de ander, de 18-jarige v.d. P., eveneens uit Den Haag afkomstig, verdween in de diepte. [...] Hoewel onder leiding van Dokter Van Laarhoven een uur lang getracht werd door kunstmatige ademhaling de levensgeesten weder op te wekken, mocht dit niet meer baten.' Eigenlijk vind ik de oude naam *Buytenrust* veel mooier, maar toen in 1870 Adrianus Baesjou eigenaar werd, noemde hij zijn buiten liever naar zijn ambachtsheerlijkheid Vronesteijn. En zo werd *Buytenrust Nieuw-Vronesteijn*. Diverse hoge bomen hebben de afbraak overleefd en houden nog iets vast van de oude sfeer. Direct naast de spoordijk ligt het gebouw van scouting Hubertus-Brandaan. De scouts maken met hun boten regelmatig gebruik van de mooie ligging aan de Vliet. De hoge flat schuin ernaast valt enigszins uit de toon, maar de bewoners op de bovenste etages hebben ongetwijfeld een mooi uitzicht over de Vliet. De dichte bebossing verderop naast Park Vronesteijn doet vermoeden dat daar nog veel fraais verborgen ligt. Hoog tijd dus om verder te lopen, wederom langs het jaagpad naast de Vliet. Nadat ik de remisegebouwen van het spoor ben gepasseerd, maakt het oude jaagpad ineens een bocht naar links om een soort inham heen. Dat herinnert mij aan de oude, inmiddels verdwenen grote 'draaikom', vrijwel naast het spoor, waardoor vroeger de platte tuindersschuiten vanaf 14 maart 1910 met hun hoog opgestapelde vracht bloemkool, wortels, komkommers en andere groenten vanaf de Vliet via een inmiddels verdwenen draaibrug in de Westvlietweg naar de 'Tuinbouwveiling Veur en omstreken' voeren. Een slimme plek zo naast de Hofpleintrein waarmee de verkochte producten snel en gemakkelijk naar elders konden worden vervoerd. Jammer dat ook dit deel van het rijke Leidschendamse en Voorburgse agrarische verleden in 1967 moest verdwijnen, zo kort nadat in januari 1960 nog het 50-jarige 'gouden jubileum' was gevierd.⁸³

1.95

1.96

1.97

1.98

1.99

1.95 De groenteveiling van Veur en omstreken naast het Hofpleinspoor, waarmee veel geveilde producten werden vervoerd. Zie eveneens kaart op pagina 333. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Anne Jacobs

1.96 De tuinbouwproducten worden per boot over de Vliet aangevoerd. Foto, 1915. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.97 Tuindersschuiten op weg naar de veiling wachtend in de grote draaikom naast het remisegebouw van de Hofpleintrein. Links is de draaibrug in de Westvlietweg zichtbaar. Verderop, tegenover *Eemwijk*, lag nog een tweede, kleinere draaikom naar de inmakerij van Cornelis Blad. De grote kom is inmiddels verdwenen. De tweede, kleine kom, is nog wel goed zichtbaar aanwezig. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Anne Jacobs

1.98 Een schuit volgeladen met tuindersproducten in kisten van 'Veiling Veur'. Foto, circa 1930. Collectie Haags Gemeentearchief

1.99 Tuinders in het Veurse tuinbouwgebied 't Lien bezig met het laden van een veilingsschuit. Foto, 1925. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.100

1.100 Het oude *Eemwijk* voor de herbouw van 1917. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.101 De tuin van het oude *Eemwijk* met bijzondere bomen en planten. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

Buitenplaatsen in het nieuws

Rechts over de Vliet ligt een bijzonder huis in Engelse cottigestijl met opmerkelijk rode kozijnen en deuren. Direct daarna zie ik de buitenplaats *Eemwijk* met zijn sierlijke torentje en uurwerk, gelukkig recent weer ontdaan van een ontsierende moderne aanbouw.⁸⁴ Het buiten dankt zijn naam aan Jannetje Parvé, vrouwe van Eemnes, die dit uit de zeventiende eeuw daterende bezit in 1725 kocht. ‘Wijken’ is een oude naam voor ‘verlaten’. Omdat Jannetje haar Eemnes moest verlaten om naar haar nieuwe behuizing in Voorburg te komen, noemde zij haar nieuwe aanwinst *Eemwijk*. Toen in 1735 de Haagse notaris de buitenplaats kocht, wist hij de ligging aan de Vliet goed te benutten. In de *’s Gravenhaegse Courant* van 11 november van genoemd jaar bood hij aan ‘een considerabele party hooge en zwaere opgaande Esse- en Elzeboomen

1.101

1.102

1.103

1.104

1.102 Het nieuwe *Eemwijk*, gebouwd omstreeks 1917. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.103 De voorgevel van het nieuwe *Eemwijk*, met breed balkon op de serre. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.104 De inmakerij van Cornelis Blad, aan de overzijde van *Eemwijk*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.105 Gebouwen van de inmakerij. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.105

[. . .] staende op en om de voorsz Hoffsteede, en kunnende van daer zeer commode [gemakkelijk] te water werden vervoerd.’

Dat *Eemwijk* een mooie stenen koepel aan de Vliet had, blijkt uit diverse advertenties.⁸⁵ Momenteel wordt dit buiten particulier bewoond, maar is de koepel verdwenen. Ik herinner mij een bijzondere advertentie in *De Tijd* van 16 april 1885 waarin de openbare verkoop werd aangekondigd van ‘de smaakvol aangelegde buitenplaats *Eemwijk* aan den Stoomtramweg⁸⁶ en de Vliet onder Voorburg, met een groot Heerenhuis, Tuinmanswoning, Koetshuis, Stalling, Oranjerie, Druiven- en Perzikenkasten, Bloemenkast, Moestuinen, Boomgaard enz.’

Na deze informatieve opsomming volgde nog een curieuze aanbeveling. De buitenplaats is volgens de advertentie ‘zeer geschikt voor een Gesticht of andere inrichting’. Vooralsnog kwam het daar niet van en bleef *Eemwijk* de jaren na de advertentie particulier bewoond. In 1917 werd *Eemwijk* gekocht door de Rotterdamse groentekoopman Cornelis Blad. Aan de overkant had hij, dichtbij de veiling, zijn lucratieve inmakerij van groenten. Blad liet het oude buitenhuis afbreken en vervangen door het huidige met een fraai interieur. Omdat de herbouw geschiedde in een historiserende stijl valt deze ‘nieuwbouw’ niet uit de toon.

In 1920 kwam *Eemwijk* in handen van de Rotterdamse scheepsbouwer Bart Wilton die twee jaar later eveneens de verderop gelegen modelboerderij *Heeswijk* zou verwerven. Hij liet op *Eemwijk* de nog steeds aanwezige glas-in-loodramen aanbrengen die zeer toepasselijk de scheepvaart en de visserij uitbeelden. Na *Eemwijk* volgt *Vliet en Burgh*, dat eveneens een lange voorgeschiedenis kent.⁸⁷ In 1907 werd *Vliet en Burgh* gekocht door de Haagse koopman Hoos. Deze liet in 1908, net als enkele jaren later zijn buurman, het oude buiten vervangen door een andere, de huidige villa, thans Jeugdhuis van het Leger des Heils.⁸⁸ Daarbij keerde de lang aanwezige thee-koepel niet terug. Die verbouwing ging overigens niet van een leien dakje. Dat blijkt uit een krantenbericht in *De Tijd* van 11 augustus 1908: ‘Gisteren viel de loodgietersknecht K.,

1.106

1.107

17 jaar oud, uit Den Haag, van het dak der in aanbouw zijnde villa op *Vliet- en Burgh*, te Voorburg. [...] dr. Beguin, die eenige minuten later aankwam kon slechts den dood constateeren.’ Overigens stond *Vliet en Burgh* regelmatig in de krant, met aankondigingen van verkoop, met familieberichten over geboorte en overlijden op de buitenplaats, maar ook met vacatures. Een voorbeeld uit het *Dagblad van 's-Gravenhage* van 26 maart 1838: ‘Tegen de 1ste Mei aanstaande verlangt men, op de Buitenplaats *Vliet en Burgh*, onder Voorburg, een ongehuwden Tuinmansknecht, van den Protestantschen Godsdienst, bekwaam voor zijn werk [...]’. Op 17 augustus 1885 werd in het *Algemeen Handelsblad* ‘eene flinke Keukenmeid’ gevraagd. Curieuzer was een eerder bericht in het *Algemeen Handelsblad* van 7 augustus 1877: ‘Op den *Huize Vliet en Burch*, onder Voorburg, is hedenmorgen per schuit van Amsterdam verkeerd bezorgd een ongesloten en ongeadresseerde zwarthouten kist, inhoudende Dameskleederen. Tegen bewijs van eigendom en restitutie der onkosten aldaar terug te bekomen [...]’. Ook werd op *Vliet en Burgh* het nodige te koop aangeboden zoals in 1882 ‘Pluimgedierte’ waaronder ‘Goudfaisanten, Vlaamsche Gaaien of Meerkollen’. In 1902 was zelfs ‘een Keeshond’ te koop, te bevragen bij de koetsier van *Vliet en Burgh*. In mijn notitieboekje staan nog veel meer voorbeelden,⁸⁹ maar de volgende plek vraagt al weer mijn aandacht.

1.108

1.106 Het oude *Vliet en Burgh* voor de herbouw in 1908. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.107 Het nieuwe *Vliet en Burgh*, gebouwd omstreeks 1908. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.108 De *Sint-Maartensschool* aan de Vliet gebouwd omstreeks 1958. Foto Ronald Meekel, 2018

Een uitspanning bij de Wijkerbrug

Opeens valt het mij op dat naarmate ik dichterbij kom, de brede bosrand van hoge bomen en bladeren bij de buitens van karakter verandert. Toonde deze vanuit de verte als een dicht gesloten groenfront, nu zie ik wat een bijzondere schakering in kleuren, soorten en hoogten die bosrand vertoont. En hoe mooi tekent een reusachtige bruine beuk zich af tegen de lichtgroene coulissen van de omringende bomen. Maar verderop, dichtbij de Wijkerbrug wordt de groene strook ineens kariger. Slechts een enkele boom probeert tevergeefs wat schaduw te geven aan de *Sint-Maartensschool* die hier staat. Wat een contrast vormen deze gebouwen met de fraaie uitspanning die hier tot de afbraak omstreeks 1958 heeft gestaan.⁹⁰ Toen kwamen studenten veelal per boot over de Vliet hierheen om te drinken en te feesten, nu proberen leerlingen hier serieus kennis te vergaren. Een enkel feest zal er nog wel eens plaatsvinden, maar de vermaarde studentikoze drinkgelagen zijn voorgoed voorbij. De uitspanning annex hotel, die onder de naam *De Wijkerbrug* grote faam verwierf als locatie voor vergaderingen, gedenkdagen, feesten, eetgelegenheden, terras aan het water en bootverhuur, is ontstaan uit de buitenplaats *Opwijck*. Dat werd zelfs nog aangestipt in een advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 12 december

1.109

1.110

1.111

1.109 Links op deze afbeelding de toen nog vaste Wijkerbrug met rechts Hotel *De Wijkerbrug* met uitspanning. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.110 De gebouwen van Hotel *De Wijkerbrug* met terras en uitspanning. Naast de brug ligt de boerderij van Van der Ham met daarachter de *Sint-Martinuskerk*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.111 Met de roeiboort bij *De Wijkerbrug*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.112 Reclamekaart van *De Wijkerbrug*. Rechts maakt een met vier paarden bespannen rijtuig vaart om de ietwat steile helling van de brug te halen. Collectie Gerard Duijvestein

1826. Hierin werd de uitspanning aangeprezen als ‘een aangename Buiten-gelegenheid, tot het geven van Maaltijden en groote Partijen [...] zamengesteld uit de Huizinge der Buitenplaats, van ouds genaamd *Opwijk*, met Stallingen, Koetshuis, zeer fraaije Koepels en Kolfbaan, zeer goede Wandeldreven, Bepooting en Beplanting, alles staande en gelegen langs de Vliet.’ In 1854 wordt het geheel aangeduid als ‘Logement en Uitspanning *Wijkerbrug*’.⁹¹ De kolfbaan was er nog steeds evenals de wandeldreven. Het aantal koepels blijkt inmiddels drie te bedragen. Ze staan alle drie mooi afgebeeld op een reclamekaart dat de logementhouder had laten maken. Overigens waren er op *De Wijkerbrug* nog wel meer vormen van vermaak. Toen de later zo befaamde schrijver Arij Prins nog kostschoolleerling was op het Jongheeren Instituut van *In de Wereldt is veel Gevaer* hield hij een dagboekje bij. Hierin noteerde hij op 3 juni 1875: ‘De jongens en meisjes van Mijnheer Broekhuizen zijn gisteren op kosten van de Prinses [Marianne] naar *De Wijkerbrug* geweest. Zij hebben zich zeer goed geamuseerd, er was eene mallemlen en poppenkast.’⁹²

Studentenhoofden op een flessenhals

Dat *De Wijkerbrug* al een oude ‘gelegenheid’ was, vermeldt een advertentie in de *Haagsche Courant* van 5 februari 1900, waarin wordt gesproken over een ‘zeer aangenaam en gunstig gelegen [...] gedurende ongeveer twee eeuwen bestaande eerste klasse Hotel-Restaurant [...]’. Die twee eeuwen zijn waarschijnlijk ietwat overdreven. De uitspanning ontstond vermoedelijk in 1779 nadat eigenaar Nicolaes Straatman hier een nieuw gebouw liet neerzetten met een kolfbaan en een koepel.⁹³ Laatstgenoemde advertentie uit 1900 vermeldt ook mogelijkheden voor een toneelvoorstelling, wat blijkt uit de aanwezigheid van een ‘Toneel, Kleedkamers, Pakhuis voor toneel-attributen [...]’.⁹⁴ De advertentie somt nog veel meer details op, teveel voor het korte moment dat ik mijzelf gun om stil te staan bij deze plek. De hemel vertoont steeds meer tekenen van een naderend onweer, dus verder maar weer. Jammer eigenlijk om alle verhalen en bijzonderheden die ik nog ken, onbesproken te laten, zoals die ‘middag- en avondconcerten’ die hier in de jaren

1.113

1.114

dertig ‘iedere Woensdag, Zaterdag en Zondag’ werden gegeven in deze ‘lommerrijk aan den Vliet gelegen’ uitspanning.⁹⁵ En dat bijzondere krantenbericht uit 1927 met een gondelvaart over de Vliet kon ik toch niet echt overslaan: ‘Het Delftsch studentencorps zal, ter gelegenheid van den 79n dies natalis der Hoge school, op 25 Maart, een gondelvaart met muziek houden door den Vliet (door Rijswijk) naar de Wijkerbrug onder Voorburg.’⁹⁶ Ook Sjoerd

Gosses, journalist voor het *Vaderland* kwam in 1928 tijdens een van zijn vele wandelingen langs de uitspanning, die hij betitelde als ‘de aangename ververschingsplaats *Vredelust* nu *Wijkerbrug*, waar zoo menig aanzienlijk gezelschap uit Den Haag, Rotterdam, Leiden of Delft eenen genoeglijken dag doorbrengt.’⁹⁷ Thuis heb ik een kleine collectie geschriften, uitgegeven ter gelegenheid van speciale festiviteiten in *De Wijkerbrug*, zoals de 25-jarige ambtsbediening van

1.115 Het hoofdgebouw van Hotel *De Wijkerbrug* naast de brug. Op de zijkant staat de naam van het hotel geschreven. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.116 Gedenkschrift voor de gouden bruiloft van het echtpaar Storm van 's Gravesande in *De Wijkerbrug*, 1837. Collectie auteur

1.117 Hotel-Restaurant *De Wijkerbrug* aan de Vliet. Reclamekaartje, tevens visitekaartje van de eigenaar J.C. van Lommel. Litho, 1898. Collectie Gerard Duijvestein

1.117

de heer S. Dassevael in 1815 en de gouden bruiloft van het echtpaar Storm van 's Gravesande in 1837. Het meest bijzondere is wel een prent uit 1881 die een gedekte tafel in *De Wijkerbrug* laat zien met op vier flessenhalzen en twee karaffen een foto gemonteerd van elk der zes studenten die aan de feestdis aanzaten. Op de zijkant van het afhangende tafelkleed staat het uitgebreide menu genoteerd. Met *De Wijkerbrug* is het uiteindelijk slecht afgelopen. Nadat in de Tweede Wereldoorlog Duitse soldaten hun intrek hadden genomen

in het gerenommeerde etablissement, kwam het na de oorlog leeg te staan, waarna het snel verpauperde tot een bouwval. Toen hier in 1958 de *Maartensschool* werd gebouwd, werden de restanten van *De Wijkerbrug* afgebroken en verwijderd.⁹⁸ Overigens lag tegenover de uitspanning *De Wijkerbrug* aan de andere kant van de Vliet tot aan de afbraak in 1893 de fraaie buitenplaats *Visch-Vliet*.⁹⁹ Tegen de Vliet aan had zich hier in het zompige Tedingerbroek een stevige kleistroom gevormd, die de bouw van

1.118

1.118 Menukaart van *De Wijkerbrug* met hoofden aanzittende studenten. Bij de tweede van rechts staat in potlood Q v U ofwel Quarles van Ufford. Litho met fotomontages, 1881. Collectie auteur

1.119 *De Wijkerbrug* sinds 1908 als ophaalbrug met behoud van de gebogen geleideleuningen. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.120 *De Wijkerbrug* met een ronde boog tussen de hefarmen. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.121 De buitenplaats *Visch-Vliet*. Schilderij onbekende kunstenaar, 1868. Collectie Museum Swaensteyn

1.122 *Visch-Vliet* met kronkelvijvers op de kadastrale kaart van Stompwijk, sectie F, 1812/1832. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

1.119

slingervijvers en slingerpaden te zien, die als een lange sliert met mooie bochtige vormen vanaf de zijkant van het huis zuidwaarts kronkelden. Toen in een advertentie in de *Rotterdamse Courant* van 4 januari 1791 *Visch-Vliet* te huur werd aangeboden, werd de buitenplaats met zijn 'behangen kamers', koetshuis en stal geroemd om zijn moestuin, boomgaard, visvijver, een bos met slingerpad en een mooi uitzicht naar Delft en Leidschendam. Het enige bekende schilderij van dit buiten uit 1868 toont naast een wit gebouwtje inderdaad een bosrijke entourage, een wei met dieren, een hoog ooievaarsnest en een hooischelf.¹⁰⁰ Nu is dit allemaal verdwenen, maar lopen hier nog wel koeien, schapen, paarden en heel veel eenden op een lange strook weiland langs het oude Schrepelpad. Ook de lange rij knotwilgen langs dit pad herinnert aan vervlogen tijden.

1.120

een huis mogelijk maakte. Het buiten werd gebouwd door Johan Anthony Thierens, die in Delft brouwerij De Visch bezat. Vandaar de naam *Visch-Vliet*. Op oude kaarten zijn bij *Visch-Vliet* bijzondere

Conflicten over diepten en hoogten

Terwijl ik langzaam de helling oloop naar de Wijkerbrug, waarvan de vroegere uitspanning de naam droeg, bewonder ik het idyllische gezicht dat de fraaie ijzeren ophaalbrug vormt met zijn mooie ronde boog tussen de hefarmen.¹⁰¹ In 1891 waren de stenen bruggenhoofden aangebracht waarop in 1918 het beweegbare brugdeel kwam te liggen,¹⁰² met evenwijdig aan de Westvlietweg lange metalen leuningen, fraai gebogen om de lijn van de trekschuit er goed overheen te geleiden. Terecht staan deze voorbeelden van industrieel erfgoed op de monumentenlijst. Het witte huisje naast de brug, met zijn afgeschuinde 'wolfsdak', in roeden verdeeld raam en zwarte 'spatrand' aan de onderzijde, schuilt veilig onder een hoge kastanjeboom. Ooit was het de opkamer van een grote boerderij, die tegenover de uitspanning stond, aan de andere kant van de Wijkerlaan. De boerenfamilie die hier huisde, heette Van der Ham, die grond pachtte van de Martinuskerk iets verderop gelegen. Op het hek van de boerderij had Van der Ham de wervende reclametekst geplaatst: 'melk van eigen vee en eieren van onszelf'.¹⁰³ Toen de boerderij werd afgebroken bleef het voorste deel aan het

1.123

1.124

1.125

1.123 De voormalige opkamer van boerderij van Van der Ham als brugwachtershuisje onder een kastanjeboom. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.124 De oude boerderij van Van der Ham compleet met rechts de witte opkamer. Foto, eind negentiende eeuw. Collectie auteur

1.125 De boerderij van Overgaauw tegenover de Wijkerbrug. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

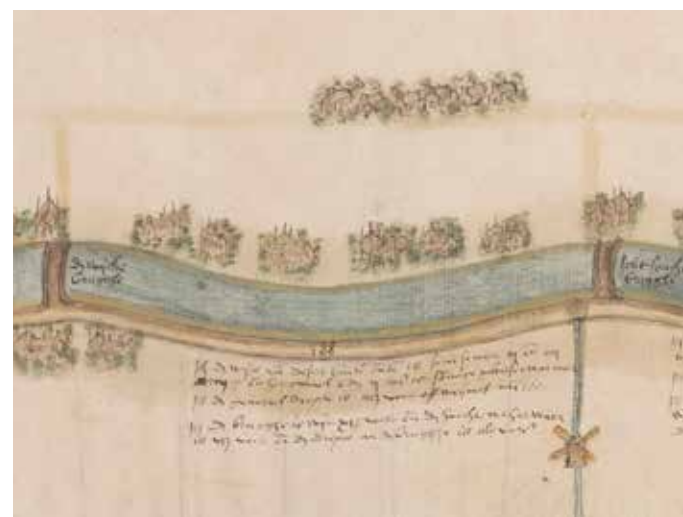

1.126 Het voorhuis van boerderij Van der Ham. Links op de muur is een bord dat aangeeft: 'Reddingsboei alhier verkrijgbaar'. Rechts de uitspanning met op de muur: 'Hotel et Café Restaurant De Wijkerbrug J.A. de Greef'. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

water gespaard en ging dienstdoen als brugwachtershuisje. Minder geluk had de grote boerderij van Overgaauw die aan de andere kant van de Vliet stond, in Tedingerbroek, vrijwel in het verlengde van de Wijkerbrug. Die boerderij werd wél volledig gesloopt. Op een mooie luchtfoto van omstreeks 1957 in *Voorburg van boven bekeken*, zijn alle delen van deze boerenbedoening met zijn schuren, stallen en hooimijt nog goed te zien.¹⁰⁴ Menig Voorburger is via de steile trap vanaf de Westvlietweg 'afgedaald' naar de laag in de polder gelegen boerderij om daar eieren en melk te halen. Het herenhuis had een mooie vloer van oude rode steentjes.¹⁰⁵ Waarschijnlijk stond de boerderij op de plek van de allang verdwenen buitenplaats *Brugwijck*, die eertijds direct tegenover de Wijkerbrug in Tedingerbroek lag. Nu liggen hier een tuincentrum en de volkstuintjes van Park Rijn-Schie. De Wijkerbrug werd ongetwijfeld genoemd naar de nabijgelegen buurtschap 'die Wiic'. De naam is vermoedelijk afgeleid van het Keltische woord vic dat zoveel betekent als woonplek bij een rivier of bij water. Deze buurtschap werd reeds in 1283 vermeld in een register van graaf Floris V. Zo'n 51 jaar later komt 'Wike' eveneens voor in een beschrijving van het ambacht van Philips van Wassenaar.¹⁰⁶ Maar of er in de dertiende eeuw hier al een brug lag, is de vraag.¹⁰⁷ Ongetwijfeld hebben ook hier wedden gelegen in de toen nog ondiepe Vliet, waarover boeren met vee en andere passanten naar de overkant konden 'waden'. Aanvankelijk leverde dit niet zoveel problemen op. De Vliet werd vooral gebruikt voor de afwatering en voor de toevoer van fris water voor de bierbrouwerijen in Delft. Maar toen het handelsverkeer toenam en ook diepere schuiten gebruik wilden maken van de Vliet,

1.127 De Wijkerbrug met de boerderij van Overgaauw gezien vanuit de lucht. Detail uit luchtfoto in *Voorburg van boven bekeken*, circa 1957

1.128 Gedeelte van de kaart van C. Oelensz, 1556, met links 'de Wijcki brugge'. Collectie Stadsarchief Delft

nam de roep toe om voor voldoende diepte in de Vliet te zorgen, de wedden te verwijderen en zo nodig te vervangen door een brug. Ambachtsbewaarders van Voorburg en Tedingerbroek werden door hoogheemraden diverse keren gewezen op hun plicht om hun deel van de Vliet te onderhouden en uit te diepen. Maar die hadden daar geen zin in. De Voorburgse en Tedinger boeren gebruikten de Vliet vooral als waterafvoer en waterbron en veel diepte was daar niet voor nodig. Zij hadden juist belang bij ondiep water, zodat zij met hun vee en wagens de wedden konden oversteken. Geld uitgeven om de bier- en andere handelsschepen uit Delft en Leiden te kunnen laten passeren stond zeker niet op hun verlanglijstje. Zo werd de Vliet herhaaldelijk een bron van conflicten tussen Delfland en Voorburg, conflicten die bijna een eeuw lang voortsudderden. Zo werd in 1462 'gekeurd' dat de Vliet bij Voorburg tot op de oude bodem moest worden uitgegraven. Maar veel actie werd niet ondernomen. In 1492, tijdens een periode van grote droogte en extra lage waterstand, werd de ambachtsbewaarders van Voorburg en Tedingerbroek opnieuw

1.129

1.130

1.131

1.129 De Wijkkerbrug, sinds 1918 ophaalbrug. Vooraan de opkamer van de inmiddels afgebroken boerderij van Van der Ham. Daarachter Hotel De Wijkkerbrug. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

Huize Middendorp, links In de Wereldt is veel Gevaer. Foto, 1959. Collectie Stichting Hoekenburg

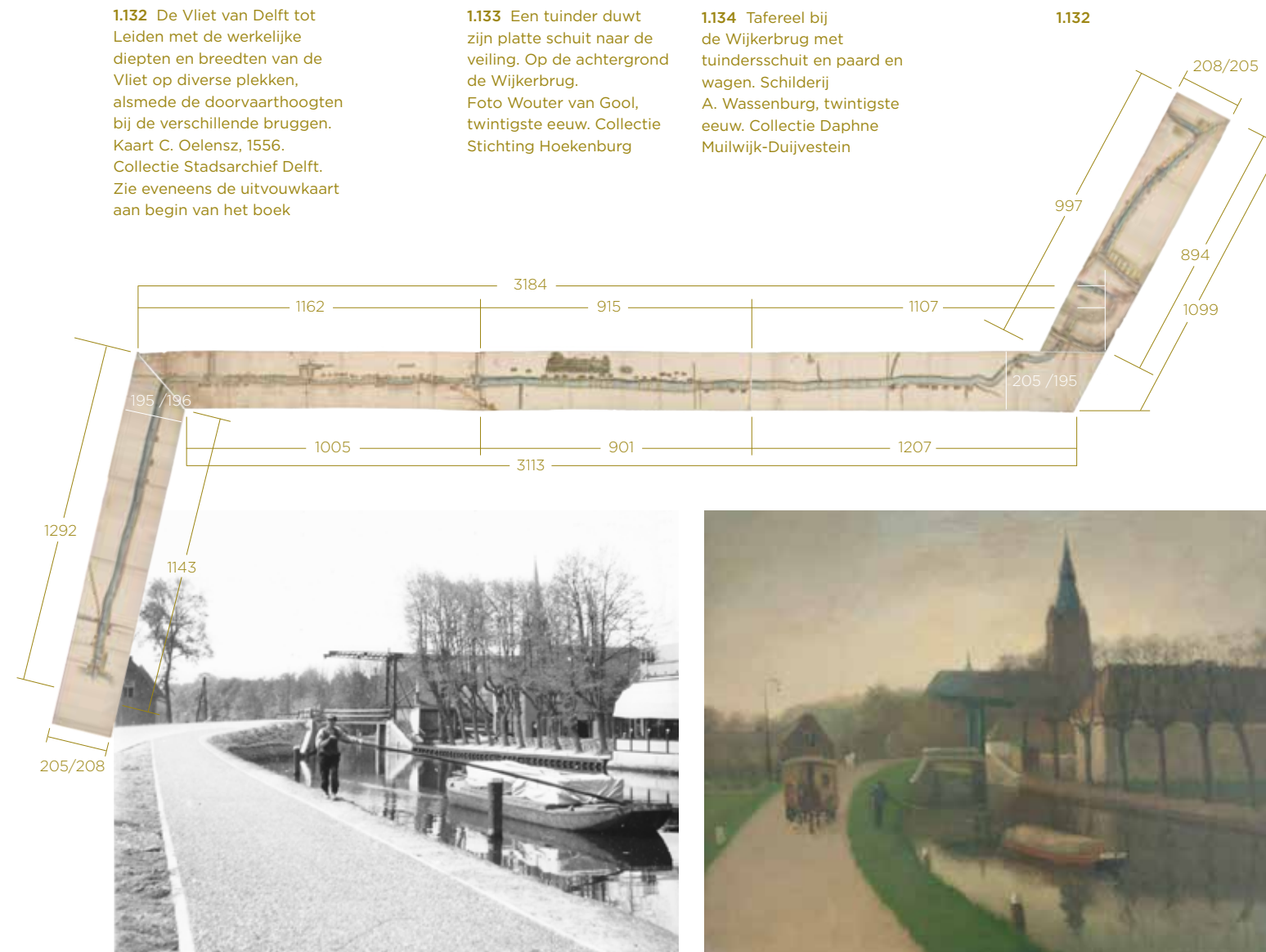
1.131 De oude Tolbrug, sinds 1918 ophaalbrug. Rechts achter de bomen Heeswijk. Foto omstreeks 1956. Collectie Museum Swaensteyn

opgedragen hun deel van de Vliet uit te diepen waarbij een breedte van 18 voet ofwel 5,65 meter moest worden aangehouden. Tevens werd bepaald dat er, ter vervanging van de wedden, ter hoogte van de kerk van Voorburg een brug moest worden gelegd over de Vliet en een tweede brug op een nader te bepalen plaats.¹⁰⁸ Zou deze tweede brug de Wijkkerbrug zijn geweest? In dit geval dateert deze brug van eind vijftiende eeuw. In ieder geval staat de brug aangegeven op de Vlietkaart van 1556 onder de naam 'de Wijcki brugghe'. De eerste brug was een vaste brug, waarschijnlijk van hout, gedragen door gemetselde bogen. Maar daarmee ontstond een nieuw probleem voor de scheepvaart: de geringe doorvaarthoogte. Omstreeks 1522 noteerden schout en schepenen van Delft dat een aantal schippers voor hen was verschenen met de klacht dat de drie bruggen over de Vliet bij Voorburg veel te laag waren. Om te kunnen passeren moesten ze gaten in de romp boren om water in te nemen of tonnen water aan de voorstevan hangen. Als het schip dan nog niet voldoende lager was komen te liggen, moesten ze soms nog wel tien tot twaalf mensen aan boord nemen. Besloten werd de bruggen te verhogen en aldus geschiedde. De schippers waren tevreden, maar al snel bleken nu weer andere problemen. In september 1569 verschenen voor de schout van Voorburg vijf personen uit Rijswijk en één uit Tedingerbroek. Zij beklagden zich erover dat de Tol- en Wijkkerbrug door de 'nieuwe reparaties' zo hoog en steil waren geworden dat de overtocht met paard en wagen levensgevaarlijk was. Een voerman die met zijn hooiwagen over de brug reed, was al verongelukt. En als het zou gaan vriezen zou het met de gladde hellingen allemaal nog veel erger worden.¹⁰⁹ De problemen bleven ook de volgende eeuwen. Pas toen de bruggen beweegbaar werden gemaakt, verstomden de meeste klaagzangen. In 1892 werd als eerste de Oude Tolbrug 'losgemaakt'.¹¹⁰ In 1918 werden ook bij de Wijkkerbrug, de Kerkbrug en de Nieuwe Tolbrug de vaste bruggen vervangen door een ophaalbrug.¹¹¹ Een bordje op de Wijkkerbrug geeft aan dat nu de doorvaarthoogte bij gesloten brug 2,50 m is.

1.132 De Vliet van Delft tot Leiden met de werkelijke diepten en breedten van de Vliet op diverse plekken, alsmede de doorvaarthoogten bij de verschillende bruggen. Kaart C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft. Zie eveneens de uitvouwkaart aan begin van het boek

1.133 Een tuinder duwt zijn platte schuit naar de veiling. Op de achtergrond de Wijkkerbrug. Foto Wouter van Gool, twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

1.134 Tafereel bij de Wijkkerbrug met tuindersschuit en paard en wagen. Schilderij A. Wassenburg, twintigste eeuw. Collectie Daphne Muilwijk-Duijvestein

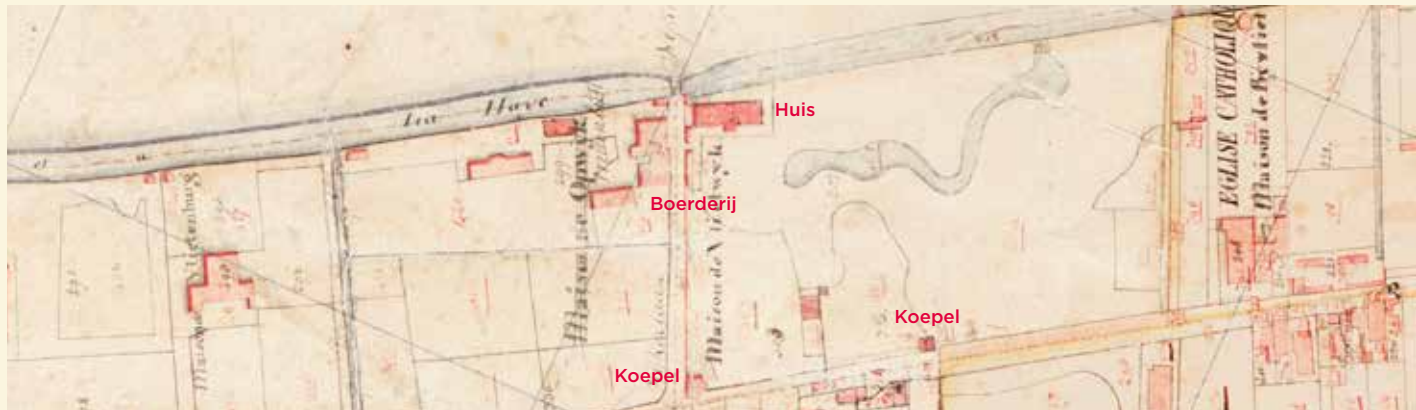
1.133

Een processie als boetedoening

Terwijl ik nog eenmaal terugkijk naar de Wijkkerbrug bedenk ik dat de onenigheid over de ondiepte van de Vliet in 1492 nog niet was afgelopen. Ook in de eeuw daarna bleef de Vliet de gemoederen bezighouden. In 1537 verstoutte Nelis ofwel Neel Loes uit Voorburg zich zand in de vaart te werpen. Op deze wandaad volgde een zware straf. Neel werd veroordeeld tot een geldboete en een taakstraf: zes dagen lang, zonder loon, meehelpen bij het uitdiepen van de plek waar het zand in het water was gegooid. Bovendien moest Neel, als

1.134

afschrikwekkend voorbeeld, meelopen in de Voorburgse processie, barrevoets, met een mand zand op de schouders en een brandende kaars in de hand.¹¹² De boetetocht heeft echter verdere moeilijkheden niet voorkomen. Regelmatig bleef Delft zich erover beklagen dat de Vliet bij Voorburg door de te geringe diepte 'niet alleen onbekwaam was voor reiziger en negociatie' maar dat ook de afwatering problemen ondervond. Zelfs de inwoners van Stompwijk en Wilsveen dienden een klacht in over de slechte staat waarin de Vliet bij Voorburg verkeerde. Door 'neglicentie [verwaarlozing], onwilligheid en contentie

1.135 Opwijk en Vlietwijk op de kadastrale kaart van 1812, sectie A, met ingevuld de nummers van 1832. Opwijk werd enige tijd *Vredelust* genoemd, vandaar de bijschrijving. Omdat deze kaarten werden voorbereid in de Franse tijd werden Franse benamingen gebruikt. Collectie Kadaster

[weerspannigheid] was het water zo vervuild en ondiep dat zij er met hun schepen met name in de zomer niet doorheen konden.¹¹³ De Voorburgse ambachtsbewaarders probeerden de argumenten te weerleggen met de tegenwerping dat de ondiepte niet het gevolg was van gebrek aan onderhoud maar werd veroorzaakt door de grote droogte. Later beweerden zij dat Voorburg de hoge kosten van het uitdiepen niet kon opbrengen, omdat het dorp veel arme inwoners telde. Bovendien was de Vliet diep genoeg voor hun waterlozing. Een andere keer waren er geen werklieden voorhanden, want die waren allemaal bezig met turfsteken, maaien en het binnenhalen van de oogst. Maar al deze argumenten maakten niet veel indruk. In 1556 kwam de kwestie voor het Hof van Holland. Dit gaf het Hoogheemraadschap van Delfland opdracht om de nodige maatregelen te treffen. Coenraet Oelensz kreeg het verzoek een kaart te maken van de Vliet van Delft tot Leiden met daarin nauwgezet aangegeven de werkelijke diepten en breedten van de Vliet op diverse plekken, alsmede de doorvaarthoogten bij de verschillende bruggen. Ook de nog aanwezige wedden werden in kaart gebracht. De diepte van de Vliet bleek te variëren maar nergens was het dieper dan 1,25 meter. Delfland droeg vervolgens Voorburg en Tedingebroek op hun deel van de Vliet over een breedte van 18 voet [5,65 m] te diepen tot op de oude bodem. Bij weigering zou het werk voor hun rekening door Delfland worden uitgevoerd. Het werk moest worden opgeleverd op 12 september 1556, waarna dijkgraaf en hoogheemraden zouden komen controleren, of zoals dat toen heette: ‘de schouw zouden drijven’. Dit laatste zou gaan op kosten van Voorburg en Tedingebroek,¹¹⁴ die hiervoor vermoedelijk diep in de buidel moesten tasten omdat de deftige heren de schouw meestal vergezeld lieten gaan van een welvoorzien maaltijd waarbij de nodige drank uiteraard niet mocht ontbreken.¹¹⁵

Een buitenplaats met een slingervijver en mestgeur

Enigszins in gedachten verzonken ben ik ondertussen ‘Residentie Vlietwijk’ gepasseerd. Gelukkig miste ik daar niets aan. Hoewel het hier ongetwijfeld leuk wonen is, verdient de architectuur geen schoonheidsprijs en de vele wit-plastic tuinstoeltjes vallen ernstig uit de toon. Maar de grote centrale tuin ziet er groen en goed onderhouden uit. De naam is ontleend aan de oude buitenplaats *Vlietwijk* die hier heeft gelegen. Aangezien de eigenaren verplicht waren het zogenaamde Lourisgeld te betalen, moet er een

1.136 De Vliet gezien richting Wijkerbrug met brugwachtershuisje en daarachter Hotel *De Wijkerbrug*. Links vaart een schuif ter hoogte van de plek waar eertijds *Huize Vlietwijk* stond. Foto, 1925. Collectie Haags Gemeentearchief

1.137

1.137 Residentie *Vlietwijk* naast de Wijkerbrug. Foto Ronald Meekel, 2018

middeleeuwse band zijn geweest met De Voorburgse Loo.¹¹⁶ Helaas is van *Vlietwijk* geen afbeelding bekend. Wellicht is dit een van de redenen dat dit buiten na de afbraak eind negentiende eeuw snel in de vergetelheid is geraakt en er nooit een goed verhaal over is geschreven. Toch heeft de buitenplaats diverse kleurrijke bewoners gekend, onder wie enkele ‘militairen’ zoals de ‘manhaften’ Jacques de Grand Perrin, ‘capitain ten dienste dezer landen’, die het geheel kocht in 1646.¹¹⁷ Ongetwijfeld bezat hij een mooie voorraad drank, althans in zijn buiten waren aanwezig ‘bottelerijplanken, bier- en wijnstellingen’. In 1657 werd de gewezen luitenant-kolonel Samuel Casembroot eigenaar. Dat hij de ligging aan de Vliet goed wist te benutten bleek uit ‘een speeljacht’ dat hij bij *Vlietwijk* had liggen. Maar ook hoge ambtenaren en kooplieden verschenen als eigenaren ten tonele. In 1801 werd de Rotterdamse koopman Richard Sturenberg eigenaar van *Vlietwijk* inclusief de hierin aanwezige ‘behangsels en negen geschroefde spiegels, alsmede koetshuis [...], paardenstal, tuinmanswoning en tuin groot 1½ morgen [circa 1,3 ha]. Uit kadastrale gegevens van begin negentiende eeuw blijkt dat het huis zelf aan de Vliet lag, op de hoek met de Wijkerlaan, pal naast boerderij van Van der Ham, die min of meer tegen deze laan aan lag.¹¹⁸ Dat had zo zijn nadelen. In december 1801 sloot Sturenberg dan ook met zijn buurvrouw Antje van der Ham een overeenkomst waarin zij beloofde het uitzicht van *Vlietwijk* vrij te zullen houden door haar ‘mist [mest] of vuilnisstaal [vuilnisbel]’ niet hoger te laten reiken dan vier voet, dus maximaal 1,25 m.¹¹⁹ Over de ongetwijfeld indringende mestgeur en andere onwelriekende boerderijdampen werd niets afgesproken. Daar was iedereen in die tijd aan gewend. Omstreeks 1814 kocht Sturenberg de ‘geamoveerde [gesloopte] buitenplaats *Vlietlust* die lag tussen *Vlietwijk* en ‘de katholieke [*Martinus*]kerk’.¹²⁰ Na deze uitbreiding strekte *Vlietwijk* zich uit van de Wijkerlaan tot aan de *Martinuskerk*. Op de kadastrale kaart van 1832 is deze ligging goed te zien, evenals de koepel op de hoek van het Oosteinde-Wijkerlaan en een tweede meer naar rechts, eveneens

aan de straatzijde.¹²¹ Bijzonder is de slingervormige vijver, een element uit de landschappelijke tuinstijl uit die dagen. Vermoedelijk omstreeks 1870 werd *Vlietwijk* gekocht door de ernaast gelegen katholieke *Martinuskerk*. Als koper kreeg de kerk alle voorgaande koopaktes, inclusief die van *Vlietlust*, die nu in het kerkelijk archief een mooi historisch overzicht bieden.¹²²

1.138

1.138 Twee dames met een melkemer en een melkjuik poseren voor de *Martinuskerk*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.139 Originele gevelsteen van *Bijvliet*. De steen is bij de laatste restauratie ingemetseld in de muur van de toreningang van de *Martinuskerk*. Foto Ronald Meekel, 2018

Een schuilkerk met een speelhuisje aan de Vliet

Reeds bij de Wijkerbrug had ik de spitse toren van de *Martinuskerk* gezien.¹²³ Vanuit historisch oogpunt een bijzondere plek hier in het Oosteinde dichtbij de Vliet. Op deze plek had ook de zeventiende-eeuwse katholieke schuilkerk in de buitenplaats *Bijvliet* gestaan. In de tuin tussen de kerk en de Vliet zie ik een fraai rietgedekt prieltje in mooie beige-gele kleuren. Dit tuinhuisje herinnert mij aan pastoor Joannes van Neercassel die in 1680 noteerde: ‘Hier komende heb

ik [...] aan het eind van de tuin aan het water aangetroffen een oud speelhuisje. Dit heb ik vanwege haar ouderdom afgebroken en een kostelijk nieuw laten optrekken.[...]’ Ook de oude schuilkerk, die geheel was verzakt en verrot, werd geheel op kosten van de pastoor hersteld.¹²⁴ De belangrijkste bouwpastoor, die de huidige *Sint-Martinus* op de plek van het oude *Bijvliet* realiseerde, was Joannes Steenvoorden, die in 1864 naar Voorburg kwam. Twee jaar na zijn intrede liet hij een nieuwe pastorie bouwen. Het resultaat leverde een

1.140 De *Martinuskerk* met rechts grazende koeien op het terrein van het vroegere *Vlietlust*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.141

storm van kritiek op: de nieuwe pastorie oogde wel erg luxe en stak wel erg oneerbiedig hoog uit boven de toen nog lage en sobere kerk. Steenvoorden pareerde deze kritiek binnen enkele jaren door het oude en nederige *Sint-Martinusgebouw* te vervangen door een hoog en volwaardig kerkgebouw, dat ruim boven de pastorie uittorende. Voor deze nieuwe *Sint-Martinuskerk* liet hij een mooi ontwerp maken door Everhardus Joannes (Evert) Margry, die enkele jaren later eveneens de *Petrus en Pauluskerk* bij de sluis van Leidschendam zou ontwerpen. Na het gereedkomen van de nieuwe kerk kwam er ook weer een klein theehuis, met een rond rietgedekt dak en diverse vensters. Steenvoorden werd opgevolgd door Wilhelmus van Stee. Deze liet rond 1912 naast de kerk op de grond van het voormalige *Vlietwijck*, grotendeels voor zijn rekening *Sint-Antoniushove* bouwen, een pension met ziekenverpleging, dat in de loop der jaren zou uitgroeien tot een vermaard ziekenhuis. Van de ligging aan de Vliet werd dankbaar gebruikgemaakt. Zo werd in juni het Antoniusfeest bij mooi weer steevast gevierd in de tuin aan het water en vaak waren er dan al ‘de eerste aardbeien’.¹²⁵ Toch is de ligging aan de Vliet een enkele patiënt fataal geworden. Zo meldde de *Haagsche Courant* van 18 april 1833: ‘Vrijdagavond heeft een 26-jarige jongeman uit Veur, die ter verpleging opgenomen was in *Anthoniushove*, kans gezien de ziekenzaal te verlaten [...]. In den tuin gekomen is hij vermoedelijk door de duisternis misleid, in den Vliet gelopen, waaruit hij korten tijd daarna levenloos is opgehaald.’ Naast *Antoniushove* lag een speelveldje, waar een door Van Stee opgerichte amateurvoetbalvereniging kon spelen. Nog steeds draagt deze voetbalclub de naam Wilhelmus, ter herinnering aan de oprichter en naamgever. Tegenwoordig beschikt Wilhelmus over sportvelden in het Westvlietpark, tegenover de Kerkbrug, die ik in de verte al zie liggen. Ik bewaar nog een mooie herinnering aan Van Stee. Recent heb ik een bijzonder ‘gedenkboek’ verworven. Dit boek was een geschenk van de Voorburgse bevolking in augustus 1908 aan burgemeester Van Tuijll van Serooskerken ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum. In het album zijn

1.141 Het gerestaureerde prieel aan de Vliet in de tuin van de *Martinuskerk*. Foto Ronald Meekel, 2018

1.142 Pension en ziekenverpleging *Sint-Antoniushove* naast de *Martinuskerk* aan de Vlietzijde. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

1.143 De Vliet met zicht op *Antoniushove*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

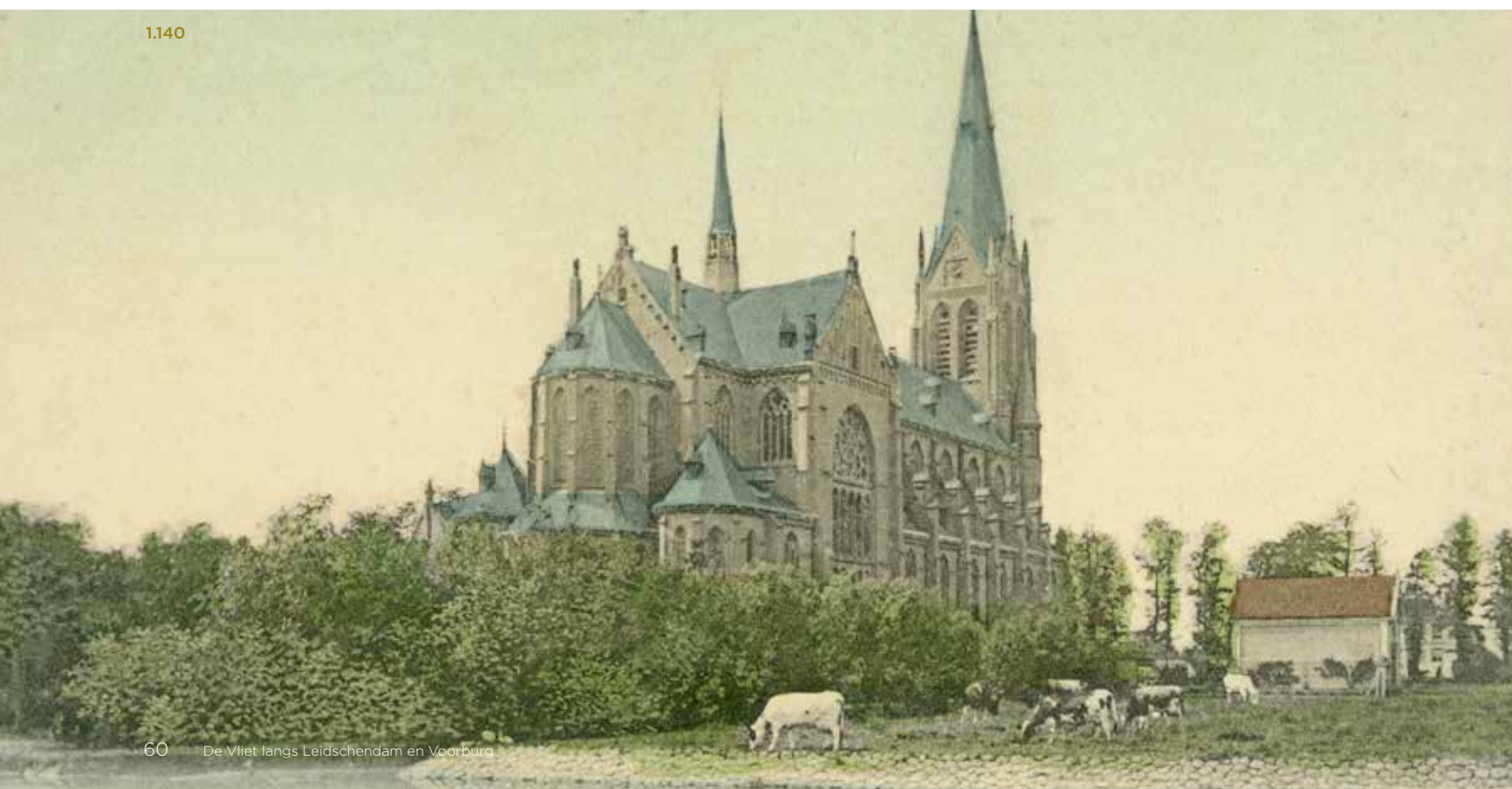
1.142

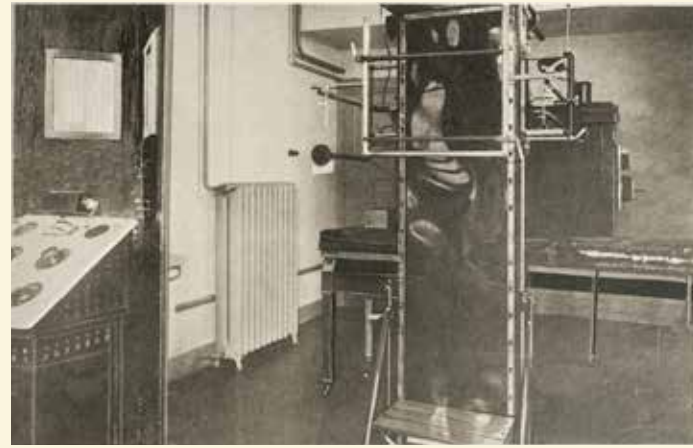
1.143

16 haarscherpe foto’s opgenomen, gemaakt door ‘Hof-fotograaf’ Adolphe Zimmermans van markante plekken in Voorburg en van ‘nuttige instellingen en werken’ die dankzij de burgemeester tot stand waren gekomen, zoals de watertoren. Het dankwoord aan de jubilaris werd geschreven door mgr. Van Stee, pastoor van de *Martinuskerk*.

1.140

1.144 Diverse interieuroptnamen van pension en ziekenverpleging *Sint-Antoniushove*. Ansichtkaarten, twintigste eeuw. Collectie auteur

1.145 Jubileumboek voor burgemeester Van Tuijll van Serooskerken, 1908. De omslag is gesierd met het wapen van Voorburg in koper, de opdracht is gekalligrafeerd in bijzondere letters. Linksboven een foto van burgemeester Van Tuijll van Serooskerken. Daarnaast drie foto's uit het jubileumboek: het Oude Raadhuis, de Oude Kerk en de Martinuskerk. Collectie auteur

1.146 Deel van de kadastrale kaart van 1812/1832, sectie B, met de Katholieke Kerk bij Bijvliet, Noordervliet, Rusthof en Vreugd en Rust. Collectie Kadaster

Ongelukken en verdrinkingen in de Vliet

Terwijl ik hierover loop na te denken, schiet het mij te binnen dat het archief van de *Martinuskerk* meer bevat dan eerder genoemde oude documenten over *Vlietwijck* en andere huizen. Er zijn ook, soms tamelijk openhartige, notities te vinden van diverse zielenherders. Zo noteerde de pastoor in februari 1695: 'Maerten van Oort, brugwachter van de Geestbrug, die geheel niet aan God dacht, maar zich tijdens zijn ziekte tot God bekeerde, door meerdere pijnen daartoe aanwijzingen te hebben gekregen, [...] is gestorven. Zijn echtgenote heeft een zilveren schotel aan ons gebedshuis geschonken, tot lafenis van

de ziel van haar echtgenoot.' Dat water gevaarlijke kanten heeft, bleek uit de volgende aantekeningen: '21 april 1695, Josyntie Myers, dienstmeisje op *Het Loo*, verdronken [...]', en '6 december 1701, Henricus Langerman, waard van herberg *De Witte Zwaan* keerde 's avonds met zijn paard en wagen uit Delft naar zijn huis terug en verdronk vlakbij de brug die in de volksmond de Hoornbrug wordt genoemd.'¹²⁶ Overigens blijkt ook uit de vele negentiende- en twintigste-eeuwse krantenberichten dat verdrinkingen in de Vliet of soms nipte reddingen regelmatig voorkwamen. Soms geraakte ook een trekpaard te water. Zo meldde de *Leydse Courant* op 8 november 1861:

1.147 *Rusthof* gezien vanaf de vijver aan het Oosteinde. Links het koetshuis, rechts een torentje met zeskantige koepel. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

1.148

1.148 Het park van *Rusthof* met een van de vijvers. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

1.149 *Noordervliet* gezien vanaf de Vliet. Foto, twintigste eeuw. Collectie Museum Swaensteyn

1.149

‘Gisteravond is als gevolg van de sterke duisternis, het paard van de Haagse veerschuit, die om 5 uur uit Leiden vertrekt, bij Voorburg te water geraakt. Met grote inspanning is het paard gered, doch het kon niet dan stapvoets de dienst voortzetten [...]’ Er zijn ook veel berichten over verdrinkingen tijdens het zwemmen in de Vliet, of van bemanningsleden of passagiers die overboord sloegen en niet tijdig konden worden gered. Een enkele keer ziet een krant ook wel de humor in van iets dat fataal had kunnen aflopen. Zo plaatste *Het Volk* op 24 april 1928 onder de kop: ‘Een fris ontwaken’ het volgende bericht: ‘De melkkoopman van K. uit Leidschendam heeft bij de politie te Rotterdam aangifte gedaan, dat hij beroofd is van een bedrag van f 1.400. Hij was met enige vrienden naar Rotterdam geweest en het gezelschap keerde des nachts zwaar beschonken per auto terug. Zij weten zich niets te herinneren. De beroofde kwam eerst tot bezinning, toen hij midden in de Vliet bij Voorburg lag. Zwemmende heeft hij zich toen kunnen redden. De politie stelt een onderzoek in.’ Er was ook een krantenbericht over een voorval dat zich iets verderop in de Vliet in 1882 had afgespeeld en dat fataal had kunnen aflopen. Het haalde diverse kranten, mede doordat er een

vorstelijk persoon bij was betrokken. Al snel zie ik die plek in de verte aan de overkant liggen, paradijselijk groen door de dichte bebossing en de hoge bomen.

Een vorstelijk gegil

Toch werp ik eerst nog een blik naar links. Hier ligt weer een mooie langgerekte strook weiland vol koeien en schapen. Nu het de vorige dagen flink heeft geregend komt weer iets uit het drassige verleden naar boven in de vorm van enkele waterplassen in het grasland. Dit overigens tot grote vreugde van tientallen eenden en enkele ganzen die vrolijk snaterend hun tevredenheid uiten. Hoewel ook hier de grond iets lager ligt dan de dijk waarover de Westvlietweg loopt, valt het mij toch op dat de Tedingerbroekpolder hier lang niet zo diep ligt als bijvoorbeeld de sterk omlaag lopende weidegrond in de Starrevaartpolder bij Leidschendam. Waarschijnlijk komt dit doordat, zoals eerder gemeld, de uitlopers van de Gantel hier op de veenrand een kleilaag hebben afgezet. Ook aan de overkant van de Vliet werd aan de rand van het zandduin bij Voorburg een vruchtbare kleilaag gevormd, waarop diverse warmoezerijen met hun groenteteelt goed konden gedijen. Ook de buitenplaatsen profiteerden van deze goede grond voor hun tuinen, boomgaarden en teelt van de soms exotische planten, vruchten en bomen. Een mooi voorbeeld hiervan is *Welgelegen*, de buitenplaats die aan de westkant naast *Bijvliet* en de schuilkerk heeft gelegen. In diverse beschrijvingen van *Welgelegen* staat te lezen over moestuinen, druiven, ananassen en perziken, die werden gekweekt in ‘kassen met glazen ramen’ en langs leifruitmuren. Dit laatste was een vroege vorm van duurzaam energiegebruik. Immers de zon warmde overdag de stenen muur op en die gaf in de avond en nacht die warmte weer geleidelijk af waardoor de vruchten mooi rijpten. Uiteraard vroeg het kweken en onderhoud van al die exotische gewassen op een buitenplaats om een deskundige tuinbaas die veelal in vaste dienst was. Dat die tuinbazen, die vaak tot op hoge leeftijd werkzaam bleven, in ere werden

1.150 Prinses Marianne op middelbare leeftijd. Foto, ongedateerd. Collectie Museum Swaensteyn

1.151 Prinses Marianne op hoge leeftijd. Foto, ongedateerd. Particuliere collectie

gehouden bleek in 1851. Toen werden de tuinbazen van wel twintig Voorburgse buitenplaatsen uitgenodigd op *Noordervliet*, waar *Welgelegen* sinds 1765 deel van uitmaakte. *De Amersfoortse Courant* van 5 augustus meldde in dat jaar: ‘4 Augustus. De buitenplaats

Noordervliet te Voorburg [...], was heden het toneel van eene zeldzame feestviering. Baas Doornick mogt daar op bijna 81-jarigen leeftijd, [...] het halve eeuwfeest vieren van zijne dienst als tuinbaas. Meer dan twintig tuinbazen der verschillende buitenplaatsen dezer

1.150

1.151

1.152 De hoge veelkleurige bomen werspiegelen zich in de Vliet ter hoogte van het vroegere *Rusthof* en *Noordervliet*.
Foto Ronald Meekel, 2018

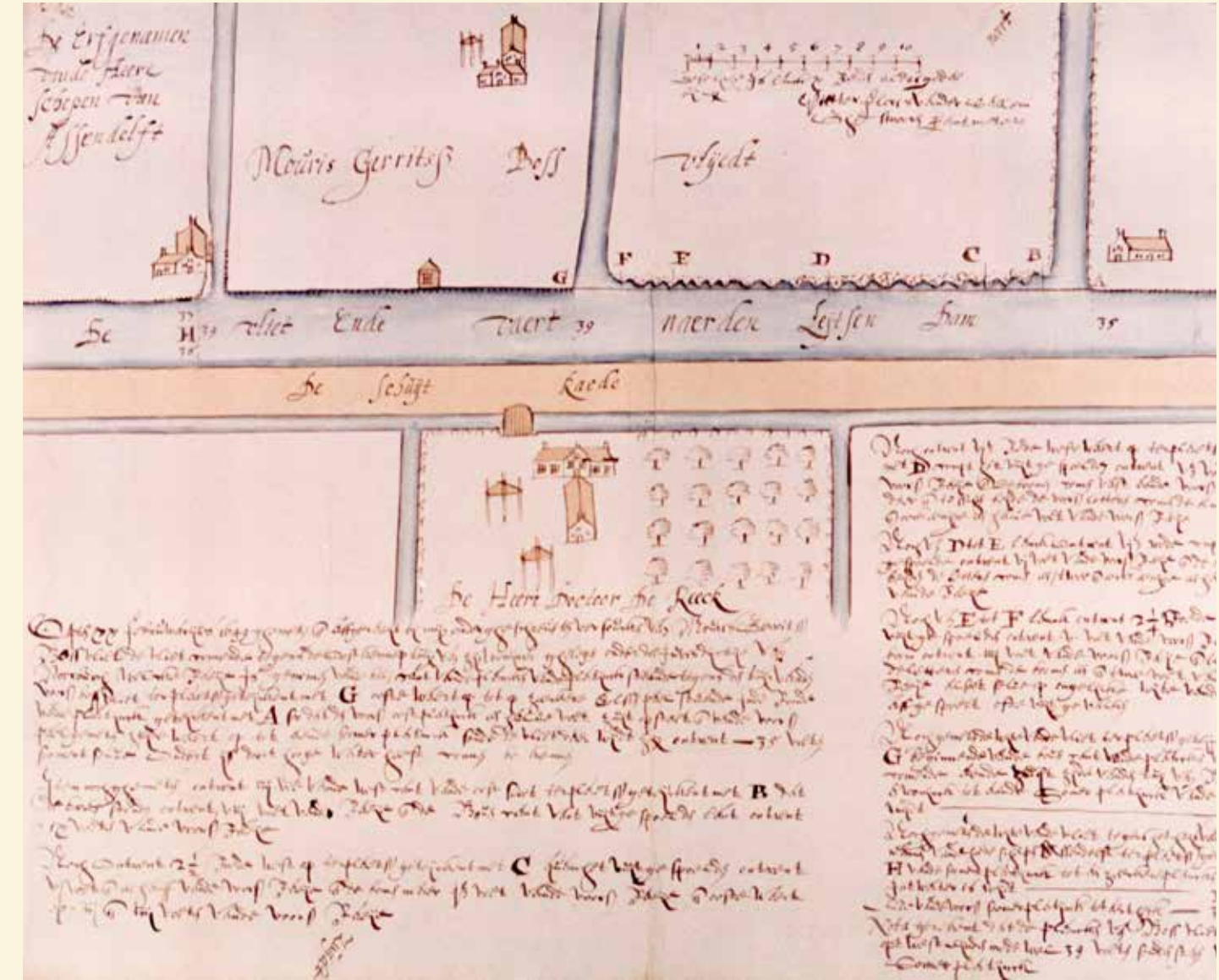
1.152

gemeente vierden feest, boden hem een gemakkelijken leuningstoel aan [...]. De eigenares schonk hem een zilveren tabaksdoos en zorgde tevens voor een onbekrompen onthaal.’ Als vanzelf is mijn blik weer naar rechts gedwaald. Direct na de *Martinuskerk* begint weer een lange rij hoog geboomte dat met zijn dichte bladeren tot ver in de verte in vele kleuren groen boven de Vlietrand balanceert. Een enkele metershoge treurwilg hangt met zijn omlaag reikende takken gevaarlijk ver over het water, maar weet toch zijn evenwicht te bewaren. Het uitzicht voelt als een donkere waas die eeuwenoude verhalen verbergt. Want hier stonden eertijds naast elkaar de buitenplaatsen *Welgelegen*, *Noordervliet* en *Rusthof*, voorafgegaan door hun middeleeuwse boerderijen. Sinds 1765 was *Welgelegen* bij *Noordervliet* gevoegd en vanaf 1879 kreeg *Noordervliet*, inclusief *Welgelegen*, dezelfde eigenaresse, die in 1848 *Rusthof* had gekocht: Prinses Marianne. Voor haar buitenplaatsen speelde zich in 1882 op de Vliet het voorval af, waaraan ik eerder moest denken. Het stond vermeld in de *Delftsche Courant* van 8 augustus 1882, die de 72-jarige prinses een compliment gaf voor haar koelbloedigheid:

— Een paar dagen geleden vermaakte zich een gezelschap, waarbij enkele jonge dames, met roeien in de Trekvaart, toen een zwaar beladen schuit, door een paard getrokken, met volle kracht op het ranke vaartuigje aankwam. Een algemeen gegil ging uit het bootje op, doch gelukkig werd dit slechts ter zijde geraakt, zoodat, hoewel het een weinig water had ingenomen, geen noemenswaardig onheil werd berokkend. Ook van den kant was een gil opgegaan, door een dame die uit een tuin het gevaar had zien aankomen. 't Was bij gillen echter bij haar niet gebleven, want zoo snel als haar leeftijd dit toeliet, was zij naar het heerenhuis gesneld om hulp te roepen, welke gelukkig echter onnoodig bleek. Die dame was Prinses Marianne, die daardoor blij had gegeven van een tegenwoordigheid van geest, welke vele dames in dergelijke hachelijke oogenblikken begeeft. (D.)

Schadelijke golfslag door passerende schepen

Evenals het merendeel van de buitenplaatsen langs de Vliet zijn ook *Welgelegen*, *Rusthof* en *Noordervliet* ontstaan op de plek van een oude boerderij.¹²⁷ Vooral in de zeventiende en achttiende eeuw werden boerderijen opgekocht door rijke kooplieden of ambtenaren die in de landelijke rust de onrust van de drukke stad wilden ontvluchten. Soms werd de opkamer van zo’n boerderij gebruikt. De bouw van een koepeltje of enkele prieeltjes bij deze boerderij waren dan al voldoende om er het gewenste buiten van te maken. Meestal werd de oude boerderij echter afgebroken en vervangen door een imponerend huis met lommerrijke parken en bijzondere tuinen die de rijke en deftige status van de eigenaar moesten uitstralen. Dit laatste gebeurde uiteindelijk ook bij *Rusthof* en *Noordervliet*. Het aardige is dat de boerderijen die er aan voorafgingen, niet zoals elders in de vergetelheid verdwenen, maar gedetailleerd staan getekend op een bijzondere kaart uit 1649. Deze kaart is te danken aan Mourits Gerritsz Bosvliet, de toenmalige eigenaar van *Noordervliet*. Bosvliet schreef in diverse brieven tussen 1645 en 1655 aan het Hoogheemraadschap van Delfland dat bij zijn boomgaard en weiland aan de Vlietkant regelmatig grond wegspoelde, doordat er zoveel schepen langs voeren. Daardoor liepen de bomen gevaar en ook het speelhuis dreigde in de Vliet te vallen. Om het gevaar te keren vroeg hij een houten beschoeiing te mogen aanbrengen over de volle breedte van zijn bezit. Om de dreigende situatie goed weer te geven liet Bosvliet door de befaamde landmeter Pieter Floris van der Sallem in 1649 een kaart tekenen. In het midden stroomt de Vliet. Links staat de boerderij op het perceel van het latere *Rusthof*. Daarnaast ligt de grond van *Noordervliet*, met op het linkerperceel de boerderijgebouwen met hooiberg en vooraan tegen de Vliet een koepel. Tegen het rechterperceel heeft Van der Sallem beeldend de schadelijke golfslag van de Vliet weergegeven die tegen de kant beukt. Geheel rechts ligt *Welgelegen* en aan de overkant van de Vliet de bouwmanswoning met zomerhuis *Nabij* in Tedingerbroek. De

1.153 Kaart van de Vliet door P.F. van der Sallem, gemaakt op 20 februari 1649 op verzoek van Mourits Gerritsz Bosvliet. De twee middenpercelen aan de noordkant van de Vliet vormen *Noordervliet* met de boerenhofstede en een koepel op het linkerperceel. Bij het rechterperceel is de bedreigende golfslag van de Vliet afgebeeld. Geheel links ligt het latere *Rusthof*, geheel rechts *Welgelegen*. De sloot tussen *Welgelegen* en *Noordervliet* en die tussen *Noordervliet* en *Rusthof*, zou later tot veel conflicten leiden. Ten zuiden van de Vliet is *Nabij* afgebeeld. De huidige Westvlietweg heet op deze kaart de Schuijtkade ofwel de Schuitenkade. Collectie Hoogheemraadschap van Delfland

kaart maakte indruk en Bosvliet kreeg uiteindelijk toestemming om de gevraagde beschoeiing te mogen aanleggen. In 1655 mocht hij eveneens zijn koepel stutten met ‘twee pilaren in tras [cement] en steen met een open boog’ aan de Vlietkant. Dat hielp en voorkwam wat verderop gebeurde. Daar verdween een koepel in de Vliet,

doordat de eigenaar niet tijdig maatregelen had genomen. Maar ik wil niet op deze gebeurtenis vooruitlopen. Toch laat de gedachte aan die koepels mij nog niet los. Er hebben er tientallen gestaan langs de Vliet in diverse vormen en maten.¹²⁸ De meeste versies waren ‘beglaasd’. Ze werden geplaatst aan de Vliet om maximaal te kunnen genieten

1.154 De buitenplaats *Rusthof* tijdens de bewoning door prinses Marianne. Op 24 mei 1861 schreef Marianne over deze plek aan het water dat haar zoon Johannes Willem, gezeten in het gras, hier met een zelfgemaakt net zat te vissen. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

van het uitzicht over de weilanden richting Nootdorp en Delft. Soms kwam er een koepeltje te staan aan de wegkant, als daar ook een mooi uitzicht was over de weilanden richting Den Haag. Aanvankelijk werd de naam speelhuis gebruikt. Naast genieten van het uitzicht werden er ook spelletjes gespeeld, meestal kaartspelen. Toen vanaf 1610 de VOC uit het verre oosten een nieuwe drank naar Holland bracht kreeg dit invloed op de speelhuizen. Deze ‘exotische drank’, thee genaamd, was aanvankelijk erg duur en werd vooral genuttigd door welgestelden. Het was al snel het toppunt van chic: met de familie en gasten theedrinken in een speelhuis. Speelhuizen werden dan ook omgedoopt in ‘theekoepels’, ook als het dak puntig of plat was. Op diverse schilderijen en prenten zien ze er idyllisch uit. Geen spoor van de ruzies die regelmatig voorkwamen tussen buitenplaatseigenaren.

Ruzie over de doorvaart naar de Vliet

Hoe mooi *Welgelegen* ook was gesitueerd, het was geen garantie voor een rustig bezit. Met name de sloten die de Heerweg, het huidige Oosteinde, verbonden met de Vliet, waren een bron van onrust. In 1678 woedde er een conflict tussen de eigenaren van *Welgelegen* en *Noordervliet* over het onderhoud van de sloot tussen hun buitens. Uiteindelijk spraken zij af dat zij voor gezamenlijke rekening die sloot op een zodanige breedte en diepte zouden houden dat een ‘zandschuit geladen met mest of anderszins gemakkelijk heen en weer zou kunnen varen [vanaf de Vliet] tot aan de Heerweg’. Enkele jaren later volgde een nieuwe onenigheid met buurvrouw Trijntje Tielman. Zij woonde aan genoemde Heerweg en had dus belang bij een goede verbinding met de Vliet. Zij claimde een recht op vrije doorvaart

1.155 De buitenplaats *Noordervliet* met een spelevarend duo op de Vliet. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

door de sloot tussen *Welgelegen* en *Noordervliet* te hebben, maar kreeg geen gelijk van de rechter. Een andere buurvrouw, Meinsge Dircx, pakte het slimmer aan. Zij bezat tegenover haar huis aan het Oosteinde een perceeltje grond aan de oostkant van *Welgelegen* inclusief de sloot tegen *Welgelegen* aan. Toen zij het perceel verkocht liet zij in de verkoopakte het recht op vrije doorvaart vastleggen in genoemde sloot voor zichzelf en voor haar nakomelingen. Kort daarna werd het perceeltje en de sloot bij *Welgelegen* getrokken, maar het recht op vrije doorvaart ‘voor twee huisjes aan de Heerweg’ bleef voor deze sloot gelden, in tegenstelling tot de sloot aan de andere kant van *Welgelegen*. Omstreeks 1727 laaide de eerdere ruzie om de sloot tussen *Welgelegen* en *Noordervliet* weer op. Cornelis Gerrit Fagel, de eigenaar van *Noordervliet*, vond dat zijn nieuwe buurvrouw

op *Welgelegen* de oude afspraken over het gezamenlijk onderhoud van de sloot niet nakwam. Uit woede over deze ‘aantijgingen’ liet de buurvrouw grote palen in de sloot slaan. Uiteindelijk bepaalde de rechter dat de boze buurvrouw de palen weer moest verwijderen en dat de oude afspraken over diepte en breedte moesten worden nagekomen. De samenvoeging van *Welgelegen* en *Noordervliet* in 1675 maakte voorgoed een eind aan deze bron van conflicten. Ook tussen de eigenaren van *Noordervliet* en *Rusthof* was het niet altijd koek en ei. Regelmatig waren er ruzies over de sloot die tussen beide buitens in lag, maar ook beschoeiingen, heiningen en speelhuizen konden oorzaak zijn van gramschap. In 1671 verschenen voor schout en schepenen van Voorburg de eigenaar van *Rusthof*, Mr. Frederick Paauw de Bijne en de eigenaresse van het ernaast gelegen *Noordervliet*,

1.156 Rusthof met de Orangerie en boerderij naast Noordervliet en Klein-Rusthof op de kadastrale kaart van circa 1879. Marianne liet de bestaande vijvers vergroten en in de overtuin van Rusthof zelfs een imposante, nieuwe kronkelvijver aanleggen. Collectie Kadaster. Inkleuring door de vormgever

de weduwe Levina Ockers. Zij waren al die vroegere ruzies zat en wilden oude kwesties tussen vroegere eigenaren 'als goede vrienden en vreedzame bureu' eens en voor altijd 'in der minne' regelen. Zij spraken af dat vanaf de Heerweg de sloot gemeenschappelijk onderhouden zou worden tot aan het koetshuis van Paauw, dat bij de erfscheiding stond. In de overeenkomst van 1671 stond verder dat Paauw de goot van zijn koetshuis mocht laten rusten op de palen van de gemeenschappelijke heining, mits er geen druppels of water over het erf van genoemde juffrouw Ockers zouden lopen. In ruil hiervoor mocht de weduwe haar 'secret' [toilet] houden op de plek waar dat op dat moment was aangebracht, te weten 'boven de gemeenschappelijke sloot' bij het koetshuis van Paauw.¹²⁹

1.157

1.157 Mariannes tuinbaas Janus Grobben met dochter Truus op een brug over de grote kronkelvijver. Foto, circa 1880. Particuliere collectie

1.158 De Orangerie van Rusthof met bovenverdieping gebouwd tegen de zestiende-eeuwse boerderij *Onder de Linden*. Links groentebedden en leifruitmuren. Tekening J.A. Mussart, 1906. Particuliere collectie

1.159 Links op deze kaart de Orangerie van Rusthof, rechts het koetshuis van *Vreugd en Rust*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.158

1.159

Evenals bij *Welgelegen* en *Noordervliet* maakte ook de samenvoeging van *Noordervliet* en *Rusthof* in 1879 door prinses Marianne een definitief einde aan de ruzies. Marianne liet eenvoudigweg de rechte scheidingssloot dempen. In haar tuinen hield zij meer van de landschappelijke stijl met kronkelpaden en bochtige vormen. Vandaar dat zij op haar buitens fraaie slingerdijvers liet aanleggen, die werden gevuld en ververst met Vlietwater. Zo maakte zij een goed gebruik van de ligging aan deze vaart.

Kabaal op Rusthof

Terwijl ik over de Vliet heen staar naar de plek waar *Rusthof* heeft gelegen, flitst er weer een lange rij van eigenaren door mijn hoofd met elk een eigen verhaal. Maar ook nu kan ik ze niet allemaal de revue laten passeren. Een favoriet kiezen is ook niet zo simpel. Jan Jacobsz van Assendelft, de oudst bekende eigenaar van het bouwhuis van rond 1612? Of Hendrik Rammelman die in 1701 via een huwelijk in bezit kwam van het toen bouwvallige bouwhuis? In 1704 zijn de boerderijgebouwen afgebroken en laat hij op de lege grond de buitenplaats *Rusthof* aanleggen. Miste hij de boerderij? In 1710 breidde hij zijn bezit uit met de aankoop van de zestiende-eeuwse boerderij *Onder de Linden*, gelegen aan het huidige Oosteinde, schuin tegenover *Rusthof*.¹³⁰ De erbij behorende weilanden liepen ver door tot aan de Veenwatering, dichtbij Den Haag. Hoge ogen als favoriet gooit ook Jan Bouwens, die *Rusthof* verwierf in 1761. Hij legde een menagerie aan op zijn buiten, wellicht had hij ook een eendenkooi met lokeenden naast de Vliet. In ieder geval maakte hij van boerderij *Onder de Linden* een tuinhuis en bouwde er, op de plek van de opkamer, een nog steeds bestaande orangerie tegenaan met een unieke bovenverdieping. Van een latere bewoonster, Maria Theresia Anthonia Bax, blijkt uit een boedelbeschrijving uit 1848 dat op *Rusthof* veel exotische planten stonden en er ook werden gekweekt, waaronder camelia, passiflora, agave, gloxinia en datura.¹³¹ Maar alles overziend gaat voor mij de favorietenrol toch naar prinses Marianne, de in 1810 geboren dochter

van koning Willem I en Wilhelmina van Pruisen, de dame die bij het ongeval op de Vliet in 1882 koelbloedig bleef en hulp ging halen. Haar turbulente levensverhaal is in diverse publicaties beschreven.¹³² Haar huwelijk met haar neef Albrecht werd een grote mislukking en de relatie met haar lakei-secretaris Johannes van Rossum leverde haar, behalve een buitenechtelijke zoon Johannes Willem, ook grote onenigheid op met haar Oranjefamilie. Marianne kocht *Rusthof* in 1848, omdat de naam haar de rust beloofde waar zij naar snakte, en omdat dit buiten dicht bij Den Haag lag en bij haar Oranjefamilie van wie zij steun verwachtte in deze moeilijke periode. Die steun viel echter tegen. Toen duidelijk werd dat zij haar buitenechtelijke zoon niet conform de familietraditie wilde wegmoffelen, maar zelf wilde opvoeden, veroorzaakte dit grote onenigheid met haar familie en werd zij het zwarte schaap van Oranje. Toch hield de relatie met Johannes van Rossum stand. Toen hij in 1873 overleed hadden ze

1.160 Prinses Marianne met een modieus giraffekapsel. Litho Werner naar een tekening van F. Krüger, circa 1835. Collectie auteur

1.161 Johannes van Rossum als een voornaam heer in de tuin van *Villa Celimontana* te Rome. Schilderij J.P. Koelman, 1852. Collectie Museum Swaensteyn, in bruikleen van het Haags Historisch Museum. Uit de voormalige verzameling van prinses Marianne

1.162 Johannes Willem von Reinhartshausen op 12-jarige leeftijd. Schilderij L.L. Kleijn, omstreeks 1861. Collectie Paleis *Het Loo* te Apeldoorn, in bruikleen van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau. Uit de voormalige verzameling van prinses Marianne

1.163 Gezicht vanuit *Rusthof* over de Vliet richting Delft. Schilderij H. van de Sande Bakhuyzen. Particuliere collectie. Uit de voormalige verzameling van prinses Marianne

bijna 30 jaar samengeleefd. Met ups en downs, maar zo gaat dat in de liefde. Johannes van Rossum is nooit gescheiden van Catharina Keijzer ofwel Toos, de vrouw met wie hij tot aan haar overlijden in 1861 officieel was gehuwd. Over haar ontdekte ik de afgelopen jaren ook het een en ander. Nadat Johannes van Rossum was benoemd tot Mariannes bibliothecaris-secretaris stelde zij Catharina aan als haar ‘eredame’, een soort hofdame. Volgens een krantenbericht uit 1850 was zij niet de meest knappe verschijning. Zij ‘waggelde’ enigszins en had ‘bloedrode kaken’. Ook was zij zo onhandig om in de vijver van *Rusthof* te vallen. Haar begrijpelijke ‘jaloezie’ zou tot onverklikkelijke taferelen op *Rusthof* hebben geleid. De krant suggereerde zelfs dat prins Frederik, die nogal eens lastige familiekwesties moest oplossen, Johannes en zijn vrouw uit *Rusthof* liet verwijderen, toen Marianne elders was. De woedende Marianne maakte dit uiteraard ongedaan.¹³³ Dat Catharina Keijzer de voor haar onprettige gebeurtenissen niet helemaal ongemerkt liet passeren, blijkt uit het roddelblad *Asmodée* dat wist te melden dat ‘de wettige echtgenote van de bijzondere secretaris van de prinses’ in Voorburg regelmatig kabaal maakte.¹³⁴ Wellicht moet dit bericht met een flinke korrel zout worden genomen, maar op den duur zal Catharina zich

1.163

1.164

1.165

1.164 *Rusthof* met vijver, bloemperk en huisbediende bij de geopende deur. Foto, 1880. Collectie Museum Swaensteyn

1.165 *Rusthof* gezien vanaf de Vliet. Rechts een kleine oranjerie, links is vaag het koepeltorentje zichtbaar. Foto, circa 1890. Collectie Museum Swaensteyn

zeker op *Rusthof* niet meer welkom hebben gevoeld. Daarvan getuigt de cynische tekst op haar graf te Oud Eik en Duinen, aangebracht kort na haar overlijden in 1861: ‘Op *mijn Rusthof* wacht ik allen’. Die veelzeggende cursivering staat er echt!¹³⁵ Het eerder genoemde jaar 1850 was ook uit anderen hoofde gedenkwaardig. Marianne keerde terug op *Rusthof* van haar lange reis naar Egypte en Palestina. Haar afwezigheid had de situatie op *Rusthof* geen goed gedaan. Er heerste zelfs enige wanorde. Marianne ontsloeg de eerst verantwoordelijke, haar hoffourier Bertus Keijzer, een broer van Catharina.¹³⁶ Vervolgens benoemde zij Jean Henri Lintz tot administrateur met als speciale opdracht om orde op zaken te stellen.¹³⁷

Een kleurling aan de Vliet

Gelukkig ging de aandacht van de pers vooral uit naar de ‘zwarte jongen’ die Marianne had meegebracht naar *Rusthof*. Hierover berichtte onder andere de *Leydse Courant* van 14 augustus 1850: ‘De kleurling, welke door H.K.H. Prinses Marianne [...] te Caïro in Egypte op de slavenmarkt is aangekocht, trekt te Voorburg de algemeene aandacht nogal tot zich. [...] Hij is uit Nubië herkomstig, hetgeen zijn hoog koperbruine kleur, gekroesd haar, eenigzins dikke lippen en breeden neus ook wel aanduiden. [...] Hij spreekt reeds een weinig Hollandsch, en toont nog al eenige vatbaarheid en scherpzinnigheid te bezitten. Men wil weten dat H.K.H. het voornemen heeft, om hem door den Schoolmeester onderwijs in het lezen en schrijven te doen geven, bij wien hij dan ook dagelijks bezoeken afdagt.’¹³⁸ Toen Marianne in 1851 voor langere tijd naar het buitenland vertrok, onder andere naar Sicilië om de kleine Johannes Willem op te halen,¹³⁹ nam zij de kleurling niet mee maar plaatste hem op ‘eene bijzondere school’ te Leiden. Zij had eerder geprobeerd hem op een van de plaatselijke kostscholen te plaatsen, maar daar was ‘geen gelegenheid’.¹⁴⁰ De werkelijkheid zal wel zijn geweest dat de plaatselijke kostscholen een kleurling niet erg vonden passen bij hun deftige jongelui. Het vertrek van de kleurling was tot verdriet

van de plaatselijke jeugd maar paste wel in de hernieuwde orde op *Rusthof* van de heer Lintz. Dat valt af te leiden uit de *Goessche Courant* van 2 maart 1851 die tegelijk de naam van de kleurling onthult: ‘Uit Voorburg wordt van den 1ste dezer gemeld: Almas-Isman, de kleurling die H.K.H. prinses Marianne van H.D.Z. reize door het Heilige Land heeft medegebragt, verliet heden deze gemeente, tot leedwezen der dorpsjeugd, voor welke hij een tooverachtig verschijnsel was, zoolang hij zijn Arabisch costuum droeg. Hij is voor twee jaren te Leyden besteed, waar hij verpleging [kost en inwoning] en onderwijs zal genieten. Sedert den heer Lintz de directie is opgedragen over *Rusthof*, heerst er eene wenschelijke orde [...]. Als een gevolg daarvan is ook het verplaatsen van den kleurling aan te merken, die hier meestal zonder opzigt rondliep, in gezelschap van baldadige knapen, en thans tot een nuttig lid der maatschappij gevormd zal worden.’ Uit latere krantenberichten bleek dat hij met

1.166 Een Morenjongen. Schilderij, ongedateerd. Collectie Schloß Reinhartshausen. Uit de voormalige verzameling van prinses Marianne

1.167 *Rusthof* met de kleine oranjerie vanaf de Vlietzijde. Foto, circa 1890. Particuliere collectie

1.168 *Rusthof* gezien vanaf het Oosteinde. Naast het ronde bloemenperk staat de tuinman. Foto H.W. Wolrabe, circa 1890. Collectie Gerard Duijvestein

1.167

1.168

1.169 Koets bespannen met meerdere paarden bij de ingang van *Vreugd en Rust*. Litho E. Spanier, 1854. Collectie Gerard Duijvestein

1.169

kost en inwoning werd geplaatst bij onderwijzer Hendrik van der Koog aan de Oude Vest te Leiden. Uit dezelfde berichten blijkt dat het met de jongeman slecht is afgelopen. Omstreeks 22 januari werd hij met een ernstige borstkwaal in het ziekenhuis opgenomen. Vier dagen later overleed hij op de Oude Vest des avonds om 10 uur. Uit de overlijdensakte bleek dat Marianne hem een nieuwe christelijke naam had gegeven: Christiaan Almas.¹⁴¹ Toen hij overleed verbleef zij in Rome, op haar *Villa Celimontana*, waar zojuist de kleine Johannes Willem naar toe was gehaald. Terwijl ik mij enkele ogenblikken rust gun in het gras van de Vlietberm vraag ik mij af wat er waar was van het verhaal over Marianne en haar burens aan de westkant op *Vreugd en Rust*. Marianne was gewend uit rijden te gaan in een rijtuig bespannen met zes paarden. Maar omstreeks 1874 kwam op *Vreugd en Rust* het welgestelde burgemeestersechtpaar Van Wassenaar-Hoffman wonen. Dit echtpaar voerde in Voorburg een voorname staat en liet dit ook gaarne zien. Elk van de echtelieden had een rijtuig met palfrenier, koetsier en zes paarden, om op gepaste wijze door Voorburg en omgeving te rijden. Buurvrouw Marianne, een heuse prinses van Oranje, voelde het vervolgens aan haar nog hogere stand verplicht, om hierna acht paarden voor haar rijtuig te spannen, teneinde zich op een niet minder passende wijze te kunnen verplaatsen.¹⁴² Zij liet hiervoor in 1879 zelfs haar stal flink uitbreiden. Haar kleinzoon Friedrich Heinrich mocht hiervoor de eerste steen leggen.¹⁴³ Overigens kwamen Willem III en Emma kort na hun huwelijk niet met een rijtuig maar wandelend naar *Rusthof*. De tactische Emma wist de band tussen Marianne en de Oranjefamilie weer enigszins te herstellen.

Een buitenplaats in plaats van een kippenhok

Denkend aan Marianne schiet het mij ineens te binnen dat haar zoon Albert er eigenlijk de oorzaak van was dat Marianne in 1879 *Noordervliet* kocht. Hij kwam met zijn gezin regelmatig logeren bij zijn moeder in Voorburg. Daarom kocht zij voor hem in 1877 als

1.170 Ontwerptekening voor *Villa Jeanette*, later omgedoopt tot *Klein-Rusthof*. Foto in album M.A. de Zwart, 1874. Collectie auteur

1.170

1.171 *Klein-Rusthof* met naast het hek de twee door Marianne geplante kastanjbomen. Foto, circa 1880. Collectie Museum Swaensteyn

gastenverblijf de in 1874 gebouwde *Villa Klein-Rusthof*, tegenover het grote *Rusthof*.¹⁴⁴ Maar toen Albert kort daarna weer naar Voorburg kwam, weigerde hij te logeren in deze villa die hij meesmuilend een 'kippenhok' noemde. Hij was royaler gewend. Toen twee jaar

later *Noordervliet* te koop kwam, aarzelde Marianne geen moment en kocht ook deze buitenplaats. Hier wilde Albert wel logeren. Bij de aankoop was ook inbegrepen een zogenaamd servituut, een oud recht van vrij uitzicht over de Vliet over een gedeelte der

1.171

1.172

landerijen gelegen ten zuidwesten van de bouwmanwoning *Nabij* aan de overkant van de vaart [Vliet] in de Tedingerbroekpolder onder Stompwijk. Evenals *Rusthof* had ook *Noordervliet* een grote, onregelmatig gevormde vijver die direct met de Vliet in verbinding stond. Met *Rusthof* verwierf Marianne ook een fraaie koepel die niet aan de Vliet stond, maar aan de straatweg, het huidige Oosteinde. Op een oude foto is te zien dat deze koepel eruitzag als een kleine

1.173

pagode, een folly uit de tijd dat ‘chinoiserie’ erg in de mode was bij buitenplaatsen. De aankoopakte vermeldde ook de aanwezigheid van een volière. Ongetwijfeld was dit nog een overblijfsel van de befaamde faisanterie en menagerie met wildbaan die Anthonetta van Schuijlenburgh op *Noordervliet* bezat. In de faisanterie hield zij pauwen en andere kleurige vogels waaronder diverse watervogels die zich prima thuis voelden in haar vijvers. Die rijk gekleurde vogels

1.172 De theekoepel van *Noordervliet* in Chinese stijl. Foto, circa 1900. Collectie Museum Swaensteyn

1.173 Het gezin van Cornelis van Schuijlenburgh met links de jeugdige Anthonetta die reikt naar het kleine aapje op haar moeders schoot. Schilderij Ph. van Dijk, 1724. Foto RKD, Den Haag

1.174

De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

1.174 *Noordervliet* gezien vanaf de Vlietzijde. In de Vliet ligt het bootje van prins Albert, de zoon van Marianne. Foto, circa 1900. Collectie Museum Swaensteyn

1.175/1.176 Exotische vogels op een buitenplaats. Schilderijen A. Schouman, 1766. Collectie Dordrechts Museum

1.177 Een pronk- of hertenbokje in de Voorburgse diergaarde. Ets naar een tekening van A. Schouman, circa 1755. Collectie Gerard Duijvestein

1.175

waren niet het enige exotische element op *Noordervliet*. Zo was er ook nog sprake van een rij palmen staande langs de muur aan de Heerweg. Aardig is een bewaard gebleven lijstje met fruitbomen die omstreeks 1750 op *Noordervliet* aanwezig waren. Het lijstje laat zien dat er veel leifruit werd gekweekt, vooral peren en kersen. Ook zijn er twee oranje abrikozen en is er saffraan geënt op meidoorn. Anthonetta had *Noordervliet* in 1763 geërfd en verenigde in 1765, zoals eerder aangegeven, *Noordervliet* en *Welgelegen* met zijn druiven, ananassen en perziken. Bijzonder is de correspondentie die zij voerde met Arnout Vosmaer, de directeur van de stadhoudelijke diergaarde *De Loo* te Voorburg. Die wilde graag een Bengaals hertenbokje uit de wildbaan van Anthonetta ruilen voor enkele Lakense fazanten en Carolina-eenden. Met dit hertenbokje wilde Vosmaer ‘bij de wijfjes in zijn diergaarde jongen telen’. Anthonetta wilde wel, graag zelfs, maar het hertenbokje wilde niet. Wat Anthonetta ook probeerde, het bokje liet zich niet vangen, dus ging de ruil niet door.¹⁴⁵ Wat wel lukte was het tegenhouden van indringers die het hadden voorzien op de herten in de wildbaan van haar overtuin. Zij kreeg toestemming om ‘voetangels en klemmen’ te plaatsen en die bleken voldoende afschrikwekkend.

1.176

1.177

Het einde van twee eeuwenoude buitens

Helaas is het uiteindelijk met *Noordervliet* en *Rusthof* niet goed afgelopen.¹⁴⁶ Nadat prinses Marianne in 1883 was overleden gingen haar Voorburgse buitenplaatsen naar haar oudste zoon Albert. Deze kwam regelmatig naar Voorburg en werd zelfs in 1896 de mede-oprichter van de Harmoniekapel, later Muziekvereniging, Forum Hadriani.¹⁴⁷ In 1904 verkocht Albert zijn buitens *Rusthof* en *Noordervliet* aan de Utrechtse Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende Goederen. Genoemde ‘exploitatie’ bestond in dit geval uit de sloop van beide buitenplaatsen. Deze afbraak viel niet bij iedereen in goede aarde. Kort nadat dit voornemen bekend was geworden, verschenen boze reacties onder andere in de *Arnhemse Courant* van 6 augustus 1904: ‘Opnieuw maakt dan de bouwspeculatie zich van een fraai lustoord meester, welks heerlijk geboomte iedereen, die òf langs den Leidsche vaart òf over den steenweg naar de Wijkerbrug reed, met bewondering vervulde. Er zijn nog diverse mooie buitens in dien omtrek, maar nu *Rusthof* en *Noordervliet* ten doode opgeschreven zijn, vrees ik dat er spoedig meer volgen.’ Toch duurde het nog zeven jaar voordat de afbraak een feit was. Eerst in 1911 werden in de *Delftsche Courant* aangeboden: ‘Belangrijke partijen afbraak aan de kapitale Slooperijen van de Buitenplaatsen *Rusthof* en gedeelte *Noordervliet* te Voorburg.’ Te koop waren onder andere een miljoen harde Rijnsteen, 100.000 straatstenen, 20.000 blauwe dakpannen, 300 witmarmer tegels en een verplaatsbare ijzeren Oranjerie.’ Nadrukkelijk werd aangegeven dat de slooplek was gelegen aan de Vliet, wat handig was voor het vervoer van de materialen.¹⁴⁸ Vier jaar later was *Noordervliet* aan de beurt: ‘Te koop aan de in slooping zijnde Buitenplaats *Noordervliet* te Voorburg: pl. m. 100.000 stenen, blauwe en rode dakpannen [...]. Tevens te koop een antiek inrij-hek.’¹⁴⁹ Het genoemde inrijhek werd uiteindelijk gekocht door het Openluchtmuseum, waar het een nieuw leven werd gegund. Ook bleef bewaard een grote bronzen bel met klepel uit 1745 die hing in een van de afgebroken

1.178 Een bronzen bel uit *Rusthof* of *Noordervliet*, geveild na de afbraak. De bel draagt als datum 1745. Particuliere collectie

1.179 Dokter Hennequin met gezin en ezelwagen voor het hek van *Noordervliet*. Foto, 1905. Particuliere collectie

1.179

buitenplaatsen.¹⁵⁰ Na de afbraak werden de twee grote buitenplaatsen verdeeld in vele kleine percelen, waarop zo'n 15 kapitale villa's verzezen.¹⁵¹ Bij de bouw werden al deze villa's niet zoals de huizen *Rusthof* en *Noordervliet* aan de Vlietzijde gebouwd maar meer naar

de straatkant toe. Daarom zie ik vanaf de overzijde van de Vliet deze villa's vrijwel niet. Maar wel de lange, vaak dichtbeboste parken waarachter de huizen verscholen liggen. Leuk ook om te zien dat veel van deze parken aan het water vlonders hebben of mooie houten,

1.180 Situering van de 15 villa's aan het Oosteinde gebouwd na afbraak van de eveneens aangegeven buitenhuizen *Rusthof* en *Noordervliet* en hun vijvers. Schaal 1:1000. Tekening K. Hilverda, 1999. Collectie auteur

1.181 Zicht over de Vliet op de *Martinuskerk* en de achterzijde van enkele villa's gebouwd op het voormalige landgoed *Noordervliet*. Ansichtkaarten, twintigste eeuw. Collectie auteur

veelal beglaasde tuinhuisjes. Ze lijken weliswaar niet op de bijzondere theekoepels van vroeger, maar idyllisch zijn ze wel. De mooiste vind ik een achthoekig prieeltje, grotendeels verscholen onder een metershoge treurwilg, die zijn lange takken beschermend omlaag laat hangen over het tuinhuisje heen.

Een menagerie aan de Vliet

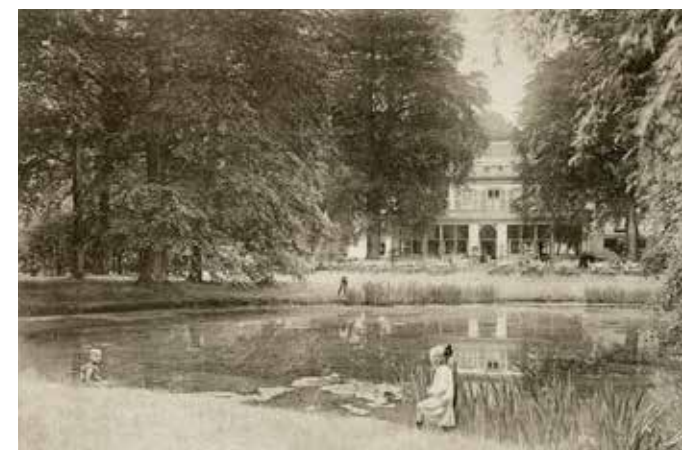
Door alle wetenswaardigheden die naar boven kwamen bij *Rusthof* en *Noordervliet* heb ik wat langer in de berm gezeten dan de bedoeling was. Ik loop verder en ondanks het drukkender wordende weer versnel ik mijn pas. Aan de linkerkant zie ik het moderne Wellantcollege, vroeger land- en tuinbouwschool genoemd. Daarna volgen enkele losstaande huisjes en het nieuwbouwwijkje *Nabij*. Overigens was de oude bouwmanswoning *Nabij* er een mooi voorbeeld van hoe soms een buitenplaats werd gerealiseerd door naast de boerderij een eenvoudig zomerhuisje te bouwen in plaats van de complete boerderij af te breken. Dat blijkt onder andere uit een

1.182 *Huize Nabij* aan de Westvlietweg tegenover *Noordervliet*. Foto, circa 1900. Collectie auteur

1.183 *Vreugd en Rust* met de grote vijver aan de Vlietzijde. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

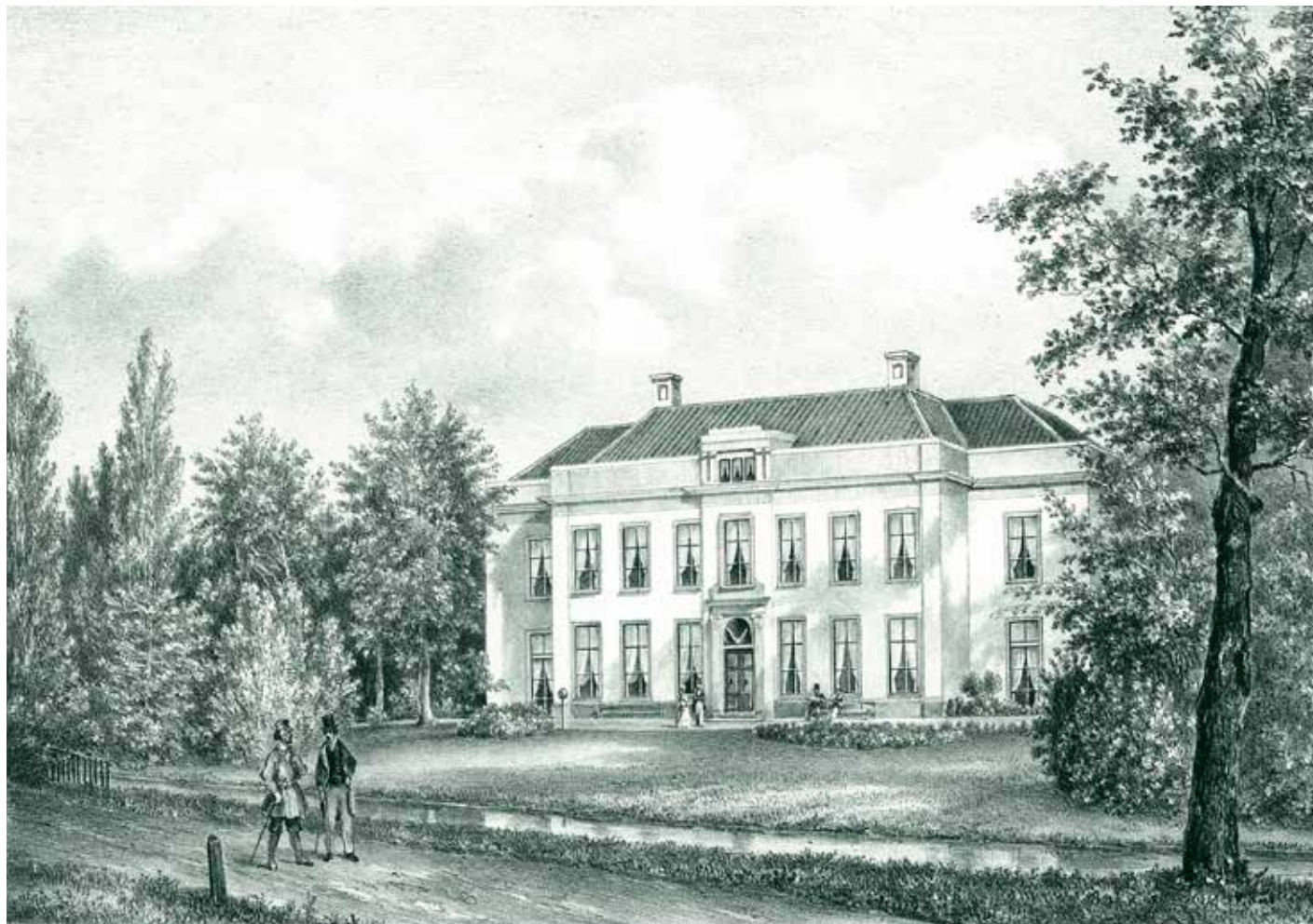

1.182

1.183

advertentie in de *'s Gravenhaagsche Courant* van 18 september 1818. Hierin wordt te koop aangeboden in Tedingerbroek te Stompwijk: 'de kapitale Bouwmanswoning, genaamd *Nabij*, met een optrek

1.184 *Vreugd en Rust* vanaf het Oosteinde. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

geschikt tot een Zomerverblijf.’ De boerderij heeft een karnmolen, hooibergen, een paardenstal, een varkensschuur en een stal voor wel ’40 koebeesten’. Naast wei- en hooiland zijn er ook nog stukken veen aanwezig. Het geheel is ’zeer aangenaam gelegen langs de Haagsche Vliet of Trekvaart’ en is via het water goed bereikbaar. De oude bouwmanwoning en toebehoren werden lang geleden afgebroken, evenals het latere huis waarvan nog een enkele foto bewaard is gebleven. Verderop liggen de voetbalvelden van Wilhelmus, geheel afgeschermd door bomen en dichte bosschages. Al snel nader ik *Vreugd en Rust*, met zijn brede Zocherpark mooi gelegen aan de overkant van de Vliet.¹⁵² Dat het park grotendeels bewaard bleef, is te danken aan Den Haag. Toen de gemeente Voorburg het park wilde verkavelen, kocht Den Haag *Vreugd en Rust*, vooruitlopend

op een gehoopte annexatie van Voorburg. Die inlijving ging echter niet door. In 1961 werd Voorburg weer eigenaar. Bij *Vreugd en Rust* ligt het buitenhuis tegen de straatkant van het Oosteinde. Maar het witte huis is vanaf het jaagpad langs de Vliet goed te zien door de zichtlijn midden tussen hoge oude bomen door en langs het begroeide eilandje in de vijver schuin voor het huis. Verderop zie ik in het park dichtbij de waterkant nog een eilandje, vol herten, die loom in de schaduw van de bomen rusten. Een hangbuikzwijn wroet driftig in de grond, pauwen pronken met hun mooiste veren en rond de witte en zwarte zwanen dobberen tientallen eenden tevreden op het verkoelende water. De hitte schijnt hen niet te deren. Dit is een heuse menagerie zoals er vroeger meerdere zijn geweest bij buitenplaatsen. Aardig is het witte dierennachtverblijf dat als

1.185 Herten in de menagerie van *Vreugd en Rust*. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

herinnering aan vroeger in de vorm van een koepel is gebouwd. Over mijn favoriete bewoner van deze buitenplaats hoef ik niet lang na te denken. Dat is uiteraard Guillaume Groen van Prinsterer, hier geboren op 21 augustus 1801, die er vervolgens zijn jeugd jaren doorbracht.¹⁵³ *Vreugd en Rust* was in de familie gekomen door zijn moeder Adriana Caan, die omstreeks 1795 *Vreugd en Rust* had geërfd, kort nadat haar ouders waren overleden. In 1849 kwam het Guillaume ter ore dat *Hofwijck*, de buitenplaats van de door hem zo bewonderde Constantijn Huygens, voor afbraak te koop stond. Hij aarzelde geen moment, kocht de buitenplaats, knapte hem op en werd zo de redder van *Hofwijck*. Hier bij *Vreugd en Rust* is nog steeds te zien dat buitenplaatseigenaren ook aan de landzijde een ver uitzicht op prijs stelden. Zo bezat de eigenaar van *Vreugd en*

Rust bewust de weilanden aan de noordwestkant die zich helemaal uitstrekten tot aan de Haagse Schenk. Dat leverde niet alleen een goede geldbelegging op maar tevens het begeerde uitzicht. In het verlengde hiervan lag *Huis ten Bosch* waarvan de weilanden aan de zuidoostzijde eveneens liepen tot aan genoemde Schenk. Aldus ontstond een extra lange groenstrook die lang onbebouwd is gebleven en in Voorburg nog steeds een langgerekt park vormt. Toen Guillaumes ouders waren overleden erfde hij als stamhouder het grote familiehuis aan de Korte Vijverberg te Den Haag. *Vreugd en Rust* ging naar zijn zuster Cornelia Adriana Groen van Prinsterer. Zij was gehuwd met de vermogende mr. Marie Hoffman. Die besteedde zijn geld nuttig door de grond te kopen aan de westkant naast *Vreugd en Rust*, waar eertijds *Huis ten Dom* had gestaan,

1.186

1.187

1.192

1.193

1.188

1.189

1.194

1.195

1.190

1.191

1.196

1.197

1.186 t/m 1.197 Het park, de menagerie en de theekepel met theeschenkerij van *Vreugd en Rust*. Diverse ansichtkaarten, twintigste eeuw. Collectie auteur

1.198 Zicht vanuit Vreugd en Rust over de vijver en het 'Rousseau-eilandje' met een urn bij hoge bomen, een in de landschapsstijl gebruikt tafereel dat verwijst naar het graf van de filosoof J. J. Rousseau. Aquarel P.A. Schipperus, circa 1875. Collectie Museum Swaensteyn

1.199 Guillaume Groen van Prinsterer. Litho C.C.A. Last, circa 1825. Collectie Gerard Duijvestein

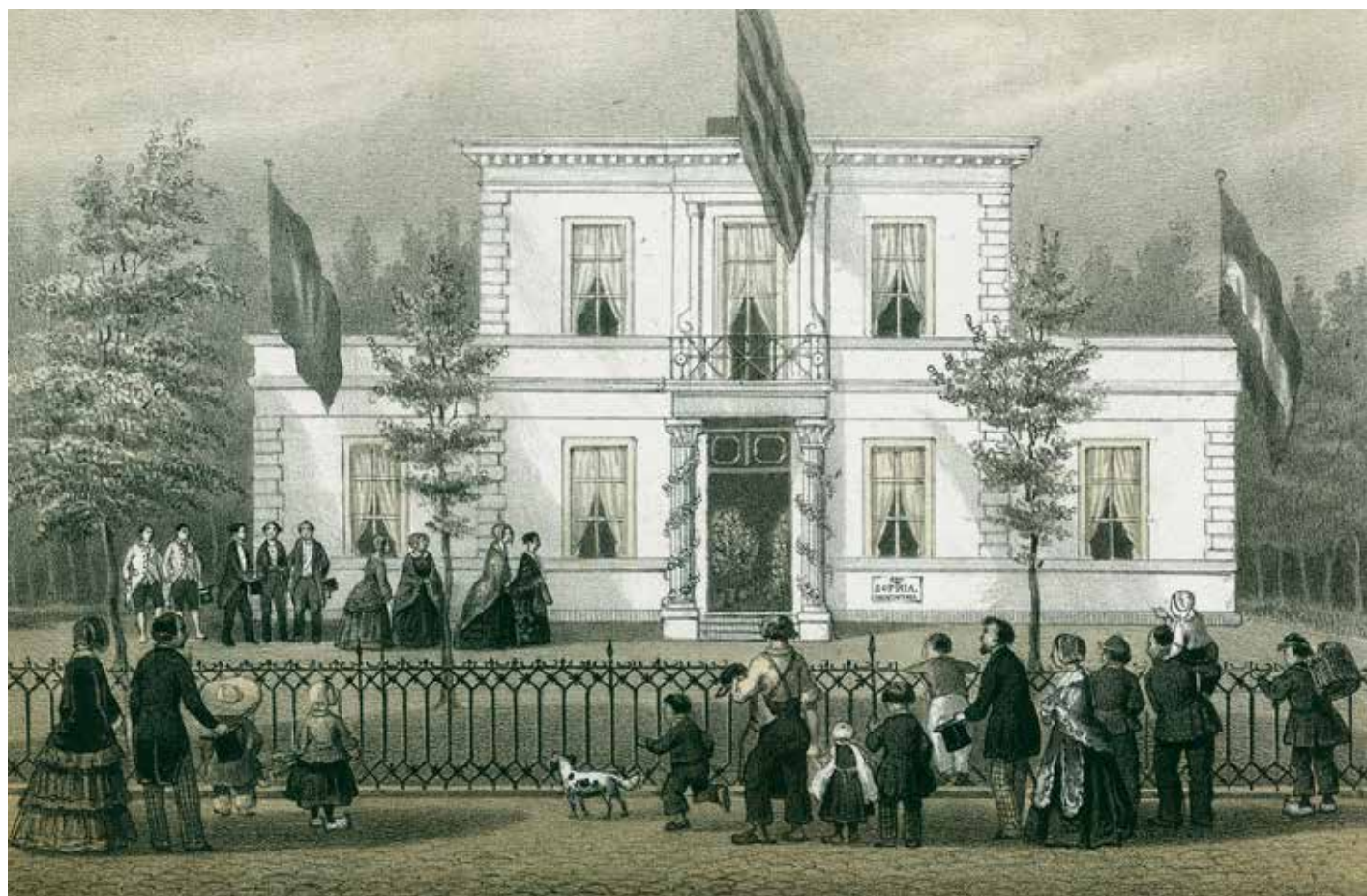
1.199

1.200 De opening van de *Sophiabewaarschool* door koningin Sophie in mei 1854. Litho E. Spanier, 1854. Collectie Gerard Duijvestein

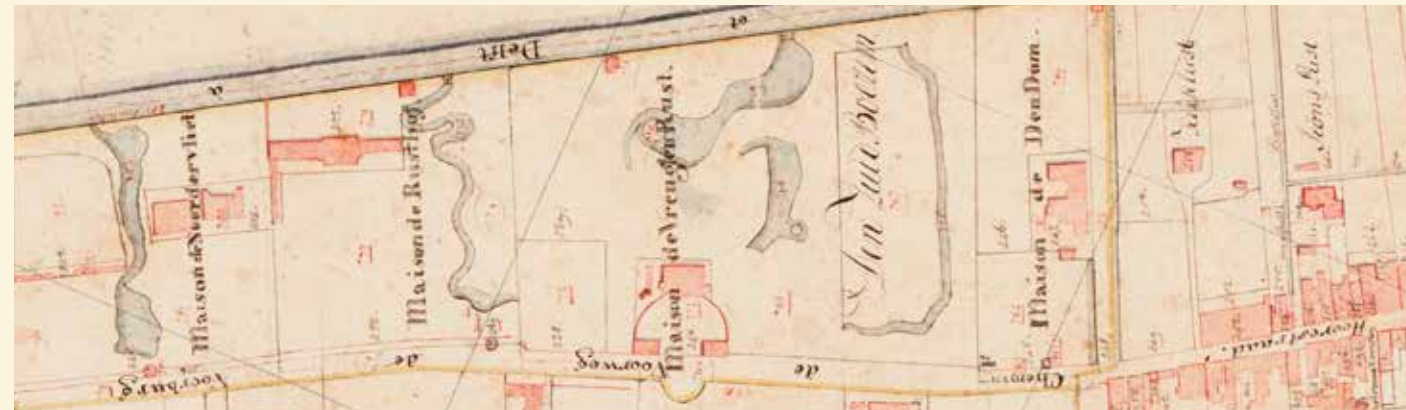
met een speelhuis aan de Vliet. Hier liet hij de eerste Christelijke 'bewaarschool' in Nederland bouwen. In 1853 legde koningin Sophie, de echtgenote van koning Willem III, de eerste steen. Vandaar dat hij nog steeds de *Sophiaschool* heet.¹⁵⁴

Een raadselachtige moord aan de Vliet

Vreugd en Rust was ook al eens eerder uitgebreid. In 1793 kocht de weduwe Caan, de grootmoeder van Guillaume Groen van Prinsterer, het buitentje *Zijdervliet*, genoemd naar een zeventiende-eeuwse eigenaar

1.200

1.201 *Vreugd en Rust* en omgeving op de kadastrale kaart van 1812/1832, sectie B. Collectie kadaster

Maurits van Seyderberch.¹⁵⁵ Dit buitentje met twee koepels lag tegen de Vliet aan, aan de westkant naast *Vreugd en Rust*. De weduwe liet alle gebouwen van *Zijdervliet* afbreken, waarna de grond met bomen werd beplant en toegevoegd aan *Vreugd en Rust*.

Overigens kende de Westvlietweg nabij *Vreugd en Rust* ook wel minder rustige momenten. Zo werd hier in 1930 een 'gruwelijke moord' gepleegd. De *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* meldde hierover op 11 januari 1930: 'Gisteravond omstreeks 9 uur hoorden twee personen aan den Vliet te Voorburg vier schoten, waarna zij iemand wankelend over den weg zagen lopen. Deze viel neer; bij onderzoek bleek hij te zijn de 40-jarige C.J. v. d. Drift, fabriekman te Voorburg. Onmiddellijk werden politie en een arts gewaarschuwd; de laatste kon slechts den dood constateeren. De getroffene was gehuwd en vader van acht kinderen, van wie de oudste 15 jaar is. Men vermoedt dat de daders twee mannen zijn, die evenals het slachtoffer per fiets langs den Westvlietweg reden.' De daders en het moordwapen werden nooit gevonden. Anderhalf jaar later werd nogmaals gezocht maar wederom tevergeefs, aldus de *Tilburgsche Courant* van 29 april 1931: 'In verband met de anderhalf jaar geleden gepleegden moord aan den Westvlietweg op den Voorburgschen fabriekman Van der Drift, heeft de politie thans weer drie dagen achtereens den Vliet achter het park *Vreugd en Rust* afgedregd; ze zocht naar de vermoedelijk daarin geworpen revolver, maar heeft ze niet gevonden.' Uiteindelijk werd vermoed dat het slachtoffer verwisseld was met een ander en dat de daders de verkeerde persoon hadden vermoord.¹⁵⁶ Op ongeveer dezelfde plek verdronk een jaar later een onfortuinlijke schipper. Een bericht hierover in de *Haagsche Courant* van 30 december 1932: 'Gisteravond ongeveer half 8 is in den Vliet achter *Vreugd en Rust*, een vrachtschuit van de firma Roodenburg uit Delft, welke geladen was met kabels voor het kabelmagazijn te Leidschendam, geheel omgeslagen. Het ongeluk

ontstond, doordat de kabels aan het rollen geraakten. De 69-jarige J. van Dalen uit Delft, die achter op de schuit stond, is daarbij te water geraakt en verdronken.' Dat de Vliet ook voor voetgangers gevaarlijk kon zijn, bleek uit een bericht in de *Haagsche Courant* van 7 oktober 1940: 'Gisteravond was de 52-jarige A.A.C. van der Drift en zijn echtgenoot uit Voorburg op bezoek geweest bij een bewoner van den Westvlietweg te Leidschendam. Bij het terugkeeren naar hun woning, is het echtpaar door de duisternis misleid, in den Vliet geraakt en verdronken. [...] Nader vernemen wij nog, dat gisteravond omstreeks half tien verschillende voorbijgangers op den Westvlietweg nabij de Kerkbrug hulpgeroep hebben gehoord.' Het *Algemeen Handelsblad* preciseerde het bericht door te melden dat het echtpaar in de Vliet was 'gelopen [...] ter hoogte van houthandel v.d. Ham.'¹⁵⁷ Of het verdronken echtpaar familie was van de zo'n 10 jaar eerder aan de Vliet doodgeschoten fabriekman Van der Drift is niet bekend.

1.202 De Vliet ter hoogte van *Rustoord* en *Vreugd en Rust* met links een theekoepel. Zie 1.207. Foto, 1938. Collectie Haags Gemeentearchief

1.203

1.204

1.203 De oude pastorie van de hervormde kerk met het gezin Van Voorthuysen. Foto, 1870. Collectie Museum Swaensteyn

1.204 De nieuwe pastorie *Kerklust*, vanaf de Vlietzijde, met brug over de sloot evenwijdig aan de Vliet. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

Rustoord op de pastoorscroft

Direct na de grenssloot van *Vreugd en Rust* volgt achter en naast de *Sophiaschool* een stuk grond, van ouds de ‘Pastoors Croft of het Pastorije Croftge’ geheten, dat nu grotendeels braak ligt. In de middeleeuwen behoorde deze grond aan de katholieke kerk, maar na de reformatie werd de grond geconfisqueerd en in delen verkocht. Een deel van die grond kwam in handen van de hervormde

gemeente, die er een pastorie op liet bouwen. Omstreeks 1881 werd dit domineeshuis vernieuwd, mede gefinancierd door prinses Marianne. Deze pastorie aan de Vliet, met een mooie klassieke vaas in de gevel aan de Vlietzijde, werd ontworpen door architect De Zwart en kreeg de toepasselijke naam van *Kerklust*.¹⁵⁸ Op een oude Ansichtkaart is goed te zien hoe dwars door de tuin een sloot liep met een mooi bruggetje naar het huis. Via de scheidingsloot aan

1.205

1.206

1.205/1.206 Ontwerptekening voor een nieuwe pastorie *Kerklust*, vanaf de dorpskant en vanaf de Vlietzijde. Foto in album M.A. de Zwart, 1881. Collectie auteur

1.207

1.208

1.207 Dominee Postma, zijn vrouw, hun zoon en ‘de meid’ naast de brug in de tuin van *Kerklust*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.208 ‘Panorama’ over de Herenstraat met rechts tussen de bomen *Kerklust*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

de oostkant stond deze sloot met de Vliet in verbinding. De vroeger aanwezige verbinding met de Buursloot aan de westkant was er niet meer, ongetwijfeld omdat deze sloot niet voor niets was omgedoopt in de Stinksloot. Vanaf de hoofdingang van *Kerklust* liep een smal pad naar de Herenstraat aan de oostkant langs *Huize Lusthof*. Dit pad werd in oude documenten genoemd ‘het uijtpadth van ’t pastorijhuis’ en moet niet worden verward met de ‘Pastorij Laan’ die meer westelijk lag op de plek van de huidige Sionsstraat en naar *Sionslust* liep.¹⁵⁹ Ik heb het altijd jammer gevonden dat *Kerklust* omstreeks 1933 is afgebroken om plaats te maken voor het bejaardenhuis *Rustoord*.¹⁶⁰ Maar omdat de predikanten die er hadden gewoond, dit huis en de bijbehorende tuin toch wel erg bewerkelijk vonden, werd de afbraak niet betreurd. Dat in dit bejaardenhuis tijdens de oorlogsjaren een kraamkliniek was gevestigd, heb ik altijd een curieuze combinatie gevonden. Ook *Rustoord* werd, enkele jaren geleden, afgebroken. Het braakliggende terrein wacht nu op nieuwbouw.

Een Vlaamse schilder aan de Vliet

Alvorens verder te lopen sta ik nog even stil bij de westkant van het braakliggende terrein van de vroegere Pastoors Croft. Hier lag ooit een smalle strook van de ‘pastoors ofte predicantsthuijn ende boomgaert’ die op 13 juni 1662 werd gekocht door Johan Wierds, oud-burgemeester van Delft. Dat was een slimme koop want deze strook werd door hem omgezet in een brede laan die het eerder in november 1660 door Wierds gekochte huis *Lusthof* aan de Herenstraat rechtstreeks verbond met de Vliet.¹⁶¹ Aan het einde van deze laan bij de Vliet werd uiteraard een mooie koepel neergezet, zodat de bewoners van *Lusthof* nu rechtstreeks konden genieten van het uitzicht over het water. Vermeldenswaard is verder dat Johan Wierds een schoonzoon was van de befaamde Antwerpse schilder Jaques ofwel Jacob Jordaens. Hij was getrouwd met diens dochter Anna Catharina. Jacob Jordaens schilderde in 1651 in de Oranjezaal van *Huis ten Bosch* de imposante voorstelling ‘De triomf

van Frederik Hendrik.’¹⁶² Opmerkelijk is dat toen Wierds in 1660 het eerder genoemde huis aan de Herenstraat kocht, nadrukkelijk werd aangegeven dat hij dit deed namens zijn schoonvader Jaques Jordaens. Als ligging van het huis werd genoteerd ‘aende zuijtzijde vande heerstraet [...] belent hebbende aen de eene sijde ten oosten het uijtpadth van ’t pastorije huijs, ende aen d’ander zijde ten westen

1.209 Bouwvallige theekoepel aan de Vliet met links kinderen van de ernaast gelegen school. Op de achtergrond staat het omstreeks 1933 gebouwde *Rustoord*. Volgens de beschrijving hoorde deze koepel bij Herenstraat 6 ofwel *Lusthof*. Foto, 1948. Collectie Haags Gemeentearchief

1.210 De Vliet met vermoedelijk de koepel van *Lusthof*. Deze stond dichtbij de *Sint-Josefschool*, die in 1904 was gebouwd achter *Lusthof*. Foto, ongedateerd. Collectie Museum Swaensteyn

1.211

1.212

1.211 Jacob Jordaens. Gravure naar A. van Dyck, circa 1675. Particuliere collectie

1.212 Plafondschildering door J. Jordaens. Internetafbeelding

1.213 De Herenstraat vanaf het Oosteinde met links Huize Lusthof met hoge schoorstenen. Tekening P.C. la Fargue, 1757. Foto RKD, Den Haag

Dieter Coerij's Verzijden schoenmaecker'. Wellicht heeft Jordaens de naam *Lusthof* bedacht, een naam die bij de verkoop door de erfgenamen Wierts in 1719 voor het eerst in de akte staat.¹⁶³ Hoe vaak Jordaens in de *Lusthof* heeft vertoefd, is onbekend, maar ongetwijfeld heeft hij zo nu en dan in de koepel aan de Vliet gezeten. Voor zover hij

tenminste tijd had om stil te zitten, want tijdens zijn verblijf heeft hij op *Lusthof* schilderijen aangebracht op plafonds, schoorstenen en deuren. Dat werd speciaal vermeld in de verkoopadvertentie die op 20 oktober 1721 werd geplaatst in de 's *Gravenhaegsche Courant*: 'Uyt de hand te koop een groot modern Heeren-Huys met verscheide

1.213

90 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

1.214

1.215

Royale, zo Boven- als Beneden-Vertrekken, waer van 3 groote Kamers zyn behangen, en 't groot Salet en Bafon [plafond] door den vermaerde Mr. Jaques Jordaens geschilderd, alsmede een Schoorsteenstuk en een stuk op de Deur [...] met een fraeye Tuyn en een breede Laen met Noote- en Kersse-Bomen beplant [...] een Schuyten Huys en Schuyt, een Royael Speelhuys aen de Vliet, met alle gemakken, genaemt *Lusthof*. In de overdrachtsakte van 22 oktober 1766 is nog steeds sprake van 'Schoorsteenstukken, mitsgaders het geschilderde plafond in de binnen groote voorkamer' die bij de verkoop van *Lusthof* zijn inbegrepen. Vermoedelijk zijn daarna de plafondschilderingen en de schoorsteenstukken, die waarschijnlijk op hout waren aangebracht, los verkocht of verloren gegaan. De verkoopadvertentie van *Lusthof* in de *Rotterdamsche Courant* van 26 april 1814 noemt ze niet meer, maar vermeldt nog wel de 'zeer groote Tuin, met beste Vruchtboomen beplant, uitkomende met een Coupel aan de Leydsche Vliet.' Uiteindelijk kwam in 1901 *Lusthof* in handen van de parochie van de H. Martinus. Deze liet achter *Lusthof* een grote zaal aanbouwen met zo'n 400 zitplaatsen. Onder de naam Forum en Forumtheater kreeg het grote bekendheid voor feestavonden en als bioscoopzaal.¹⁶⁴ De naam *Lusthof* verdween steeds meer uit de herinnering. Inmiddels is het pand aan de Herenstraat 6 na enkele ingrijpende verbouwingen weer in particuliere handen, waarbij de benedenverdieping geschikt werd gemaakt voor winkel- of kantoorruimte. De oude koepel die het oude huis sierde is allang verdwenen, evenals de hoge schoorstenen die nog goed zijn te zien op de tekening die Paulus Constantijn la Fargue in 1757 maakte van het begin van de Herenstraat.¹⁶⁵

Een hemels Jeruzalem naast de Stinksloot

Schuin naast de kale bouwgrond van het voormalige *Rustoord* zie ik in de verte het witte gebouw van de oude buitenplaats *Sionslust*, genoemd naar Sion, het hemelse Jeruzalem dat naar de heilige overtuiging van bewoner dokter Hendrik van Deventer spoedig op

aarde zou 'neerdalen' als het ooit door God beloofde 'duizendjarige rijk'.¹⁶⁶ Hij had er zelfs een boekwerkje over geschreven dat hij op zijn eigen drukkerij had laten maken. Wellicht was deze drukkerij gevestigd in een bijzonder gebouwtje dat nog steeds aan de Vlietstraat staat en ooit bij *Sionslust* hoorde. Maar verder had Van Deventer zich op *Sionslust* vooral beziggehouden met aardse zaken. Zo was hij bovenal vroedmeester, medicus en leerbewerker, die eigenhandig leren hulpstukken maakte voor zijn patiënten. Zijn succesvolle behandelingen van diverse aandoeningen maakten hem vermaard, evenals zijn rijk geïllustreerde publicatie *Manuele Operatiën* over complicaties bij bevallingen. Aardig is de mededeling die ik vond in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 26 juni 1708, waarin dokter

1.214 Het Forumtheater in Huize Lusthof. Op de zijgevel en op het uitstekende bord aan de voorgevel staat de naam Forum. Ansichtkaart, circa 1950. Collectie auteur

1.215 Dokter Hendrik van Deventer, geportretteerd wellicht op *Sionslust*. Schilderij T. Van der Wilt, circa 1705. Particuliere collectie

1.216 Dorpsgezicht vanaf de Vliet. Dit schilderij won de eerste prijs in een Voorburgse schilderwedstrijd in 1941. Algemeen wordt aangenomen dat hier de koepel van *Sionslust* staat afgebeeld. De gelijkenis met de eerder afgebeelde koepel van Herenstraat 6 is echter groot. Schilderij C.J. Kemper, 1941. Collectie Museum Swaensteyn

1.217

1.218

1.219

1.220

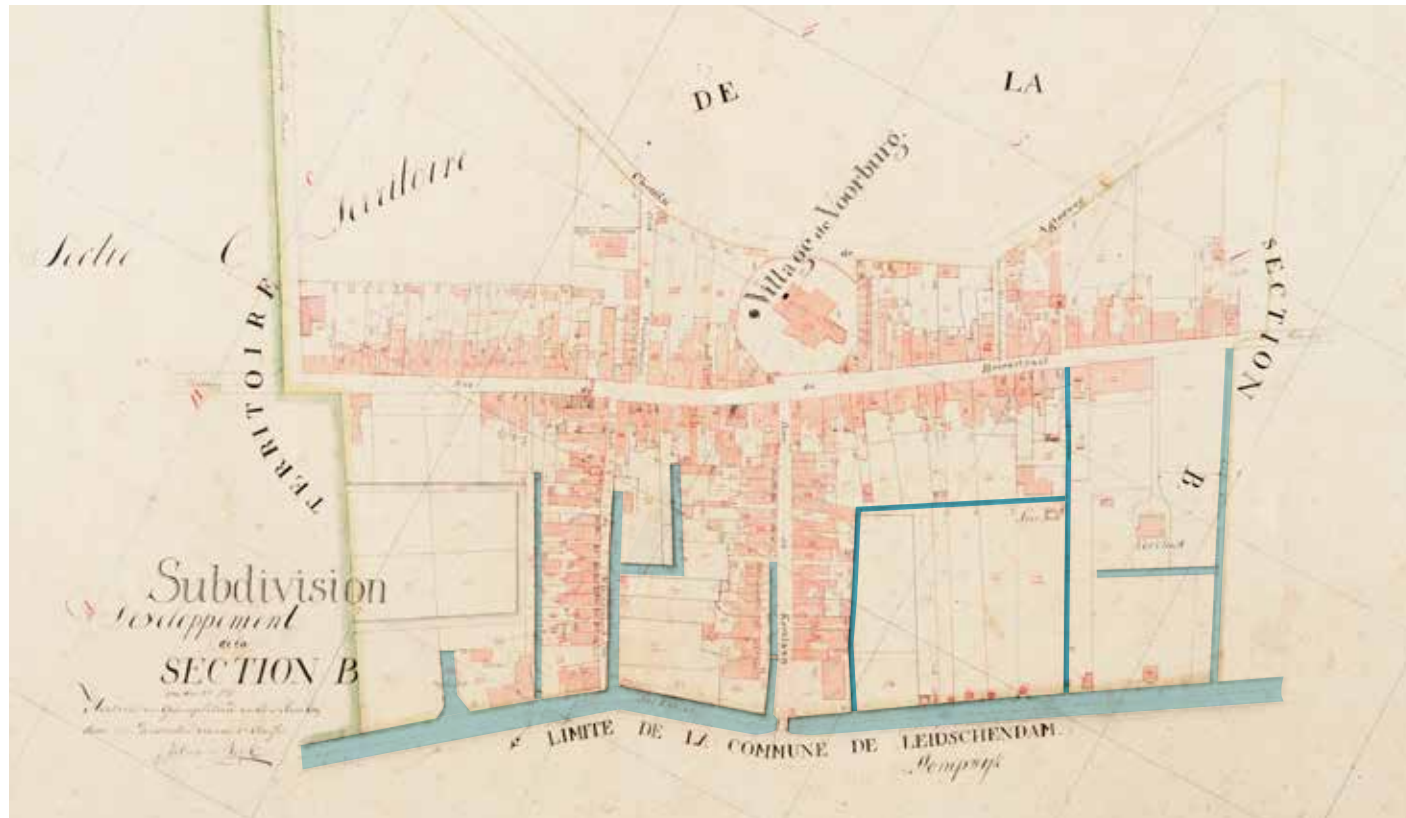
1.217 Portret van dokter Van Deventer in zijn publicatie *Manuele Operatiën*, 1701. Particuliere collectie

1.218 t/m 1.220 Afbeeldingen van 'moeilijke foetusliggingen' in *Manuele Operatiën*. Particuliere collectie

Hendrik van Deventer aangaf dat hij was gaan wonen 'op zijn Huys Sions Lust, leggende tot Voorburg aen de Vliet of Trekckvaert'. Dankzij de Vliet en de trekschuit is hij hier goed bereikbaar. Dus verzoekt hij allen 'die hem van nooden mochten hebben [...] sijn in Persoon of haer Brieven aldaer met de Treck-Schuyten t' adresseren.' Vroeger hoorde bij *Sionslust* een tuin die doorliep tot aan de Vliet met uiteraard

een fraaie theekoepel aan het water. Zo vermeldde een advertentie in de *Rotterdamsche Courant* van 5 december 1826 dat *Sionslust* bestond uit een herenhuis met onder andere een zaal en drie kamers zowel beneden als boven. Verder had het 'een welaangelegden tuin, met fijne vruchtdragende en andere bomen' en aan het eind van de tuin 'een zeer schoonen steenen koepel aan den Leijdschen Vliet of Trekvaart

1.221 Het oude centrum van Voorburg met de hier donkerblauw gekleurde Stinksloot. Kadastrale kaart, sectie B, 1812/1832. Collectie Kadaster

1.222 Album M.A. de Zwart met foto's van zijn gebouwwontwerpen. Foto Ronald Meekel, 2017

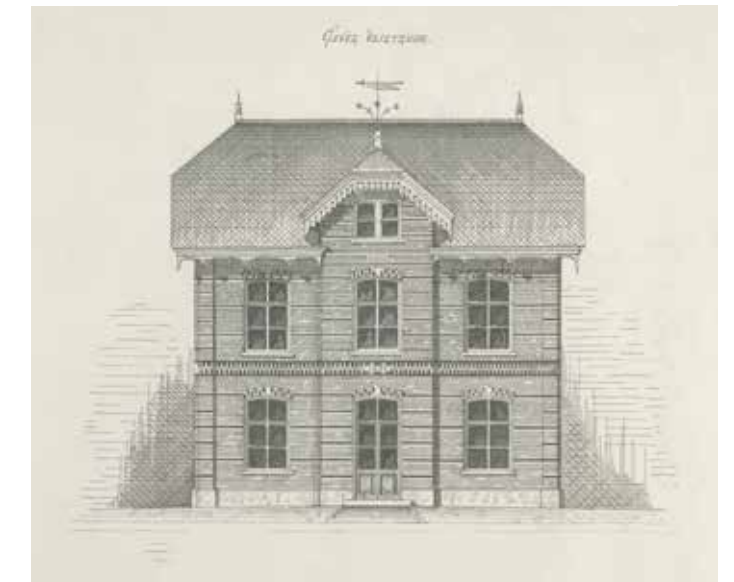
1.223 Ontwerp gevel Vlietzijde van de 'Onderwijzerswoning der Gemeente Voorburg'. Foto in album M.A. de Zwart, 1884. Collectie auteur

1.224 Vlietgezicht met links de woning van het hoofd der Openbare Vlietschool. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.222

hebbende een alleraangenaamst landgezicht.' Overigens blijkt uit een latere advertentie uit 1844 dat er naast *Sionslust* nog een stuk tuin lag met eveneens een koepel genaamd Vlietvreugd.¹⁶⁷ Helaas wordt in een nog latere advertentie in 1901 de koepel bij *Sionslust* niet meer vermeld.¹⁶⁸ Het schijnt dat de grond onder de koepel door de golfslag van voorbijvarende schepen steeds meer was weggespoeld, waardoor de zware koepel in de Vliet dreigde te zakken en veiligheidshalve werd gesloopt.¹⁶⁹ In laatstgenoemde advertentie staat ook dat *Sionslust* een keuken bezat met een pomp voor regen- en welwater. Dat was ook wel nodig want het slotwater was al heel lang niet meer geschikt als drinkwater. Achter *Sionslust* liep een sloot waarop eeuwenlang de 'secreten' en 'privaten' van de huizen in de Herenstraat en Kerkstraat hun fecaliën en ander afval loosden. Geen wonder dat deze sloot op de kaart van 1832 de reeds genoemde maar weinig vleiende naam van Stinksloot droeg. Deze Stinksloot kwam rechtstreeks uit op de Vliet. Dat dit uiteindelijk slecht was voor de leefomgeving en de volksgezondheid bleek in 1897. Het *Samaranghs handels- en advertentieblad* meldde op 9 december 1897: 'Wie dezen zomer Voorburg bezocht, heeft het kunnen opmerken, dat een wandeling langs de Vliet, anders een genot voor allen, die eenig gevoel hebben voor natuurschoon, ditmaal onmogelijk werd gemaakt door den ondragelijken stank die uit dat water opsteeg. En thans heerscht in dat Voorburg, dat om zijn gezonde landelijke ligging zoo gezocht was, typhus. Of het ook tijd wordt, dat er afdoende maatregelen genomen worden om de verregaande verontreiniging van het water tegen te gaan.' Inderdaad werden er door de plaatselijke overheid diverse maatregelen getroffen. Het bewijs daarvan, een watertoren voor beter drinkwater, heeft jarenlang verderop aan de Vliet gestaan, maar dat verhaal moet nog even wachten. Aan de westkant van *Sionslust* verrees in 1884 de Openbare *Vlietschool* met boven de ingang het wapen van Voorburg en een sierlijk torentje. In 1886 verrees aan het eind van het schoolperceel tegen de Vliet het huis van het schoolhoofd.

1.223

1.224

1.225

1.225 Vliet ter hoogte van de *Onderwijzerswoning* met rechts zwemmende kinderen. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.226 Bedrijvigheid bij de Oude Haven van Voorburg. Naast de Kerkbrug is de oude muur van *Hoekvliet* zichtbaar, rechts de witte bijgebouwen van *Hoekvliet* waarin een parfumeriefabriekje was gevestigd. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.227

1.228

1.227 Het brugwachtershuisje op de oude plek tegenover de Kerkbrug. Foto, 1934. Collectie Museum Swaensteyn

1.228 Het brugwachtershuisje sinds 1978 op de nieuwe plek naast de Kerkbrug. Zie ook 1.227, geheel links. Foto, circa 1980. Collectie Museum Swaensteyn

Dat was een hoog statig gebouw met mooi bewerkte daklijsten, evenals de school ontworpen door gemeentearchitect De Zwart. Het herinnert mij aan een bijzonder fotoalbum dat ik onlangs verwierf uit de nalatenschap van deze architect, vol met foto's van door hem ontworpen gebouwen.¹⁷⁰ Ook het huis van het schoolhoofd ofwel de *Onderwijzerswoning* staat erin. Achter het huis lag een siertuin, die later in gebruik werd genomen als schooltuintjes, waar leerlingen konden oefenen in de teelt van groenten en bloemen. Dit alles moest in de jaren tachtig van de vorige eeuw wijken voor de huidige

appartementengebouwen waarvan de hoofdvorm het verderop gelegen *Hofwijck* lijkt te imiteren. Toen voorafgaand aan deze nieuwbouw in 1987 de Archeologische Werkgroep Voorburg onderzoek verrichte op dit terrein aan de Oude Haven, bleek dat hier eeuwen geleden turf werd gestoken uit de toen nog aanwezige veenlaag die zich hier had gevormd op het zandduin. De met zand opgevulde veenputten waren nog duidelijk zichtbaar. De eveneens aanwezige kleilaag werd in de zeventiende eeuw gebruikt door pottenbakkerijen, waarvan diverse restanten werden aangetroffen.¹⁷¹

Welriekend Voorburgs water bij de Kerkbrug

Inmiddels ben ik de Kerkbrug genaderd en zie aan de overkant een bonte mengeling plezierjachten die liggen afgemeerd langs de onlangs uitgebreide kade. De oude treurwilg aan het eind van de kade heeft die uitbreiding gelukkig overleefd en zorgt voor een mooie waterval van groene takken. Aan het andere eind zie ik het levendige terras van Bernard waar met grote parasols wordt getracht de gasten enige koelte te bieden. Het fraaie brugwachtershuisje, uitgevoerd in een mooie 'chaletstijl', stond vroeger aan de andere kant van de

Westvlietweg maar werd in 1978 verplaatst naar de huidige plek.¹⁷² Sinds kort heeft het hier een nieuwe functie gekregen als uitgiftepunt van drankjes voor het terras. Hoewel het huisje er niet uitziet als een theekoepel doet het mij alweer terugdenken aan al die speelhuisjes die vroeger de Vliet sierden. Op een kaart van 1832 heb ik gezien dat tussen *Vreugd en Rust* en de Kerkbrug de hoogste concentratie van theekoepels was. Op dit korte stukje stonden toen acht 'koepels' aan de Vliet: achtereenvolgens bij *Vreugd en Rust*, *Huis ten Dom*, *Kerklust*, *Lusthof*, *Sionslust*, *Vlietvreugd*, *Huize Teelenburg* en bij

1.226

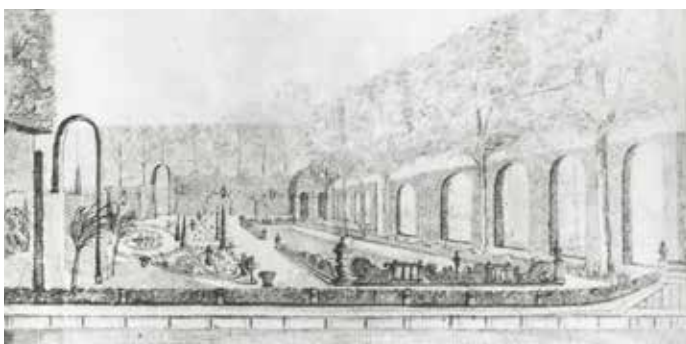

1.229

1.229 *Hoekvliet*, ten tijde van Hendrick van Dijck, die deze buitenplaats kocht in 1752. Tekening, achttiende eeuw. Foto collectie auteur

1.230 De tuin van *Hoekvliet*. Tekening, achttiende eeuw. Foto collectie auteur

1.230

lange vijver met tuinvazen en een rijk gedecoreerde omranding met links daarvan de krullige patronen van een ‘parterre de broderie’.¹⁷⁵ Overigens raakte *Hoekvliet* niet bekend om zijn tuin maar om een moord. Die geschiedde in 1741 toen Jacob de la Faille eigenaar was van *Hoekvliet*, waar hij op een stemmige herfstmiddag zijn neef Michiel van Hoecke uit Den Haag op bezoek kreeg. Toen deze weer huiswaarts wilde keren, raadde Jacob zijn neef aan om de trekschuit te nemen, die om 7 uur bij *Hoekvliet* zou vertrekken. Neef wilde echter liever naar Den Haag gaan wandelen, over de Laan van Werve. Hij wist wel dat op deze donkere Laan regelmatig onzure sujetten rondliepen die voetgangers lastig vielen, maar meende dat het zo’n vaart wel niet zou lopen. Echter, zo’n vaart liep het wel. De volgende morgen kwam een jongen de schout melden dat hij een lijk had gezien in de sloot even voorbij Huis de Werve. Van Hoecke bleek te zijn vermoord, althans hij had diverse messteken opgelopen en was vervolgens in het slootwater gestikt. Het onderzoek door de schout leverde sappige getuigenverklaringen op maar helaas niet de dader.¹⁷⁶ Naast de tekening van de tuin van *Hoekvliet* is een tweede tekening bewaard gebleven uit de periode van Hendrick van Dijck. Deze afbeelding toont het huis met een hoog schilddak,¹⁷⁷ 13 ramen met roedeverdeling aan de voorzijde en leibomen tegen de voorgevel. Links staat dwars op het huis een lang en veel lager gebouw dat tot aan de Kerkstraat reikte, met vermoedelijk een stal en een koetshuis. Hiervan staat nog wèl een deel overeind, het witte gedeelte tegen de Kerkstraat aan. Hierin is nu bar-restaurant Bernard gevestigd. De mooiste periode beleefde dit gebouw toen er gedurende 1843 tot 1902 een parfumeriefabriekje in was gevestigd dat naast heerlijk geurende zeep en reukzakjes ook het ‘Eau de Voorburg’ produceerde.¹⁷⁸ De *Opregte Haarlemsche Courant* van 10 februari 1858 schreef hierover: ‘Eau de Voorburg is een welriekend geestrijk Water, dat elke andere soort van Reukwateren overtreft. Het is zamengesteld uit de fijnste Kruiden van het Plantenrijk [...] en zal in den beschaafden stand gewis worden aangemerkt als een hoofdvereischte bij het Toilet. [...]

1.231

Hoekvliet. Geen enkele heeft de tand des tijds overleefd. Ook de buitenplaats *Hoekvliet* naast de Kerkbrug heeft het niet gered.¹⁷³ Deze buitenplaats had iets bijzonders. Ze stond dwars op de Vliet, iets wat zelden voorkwam. Daarachter lag een mooie tuin omgeven door hoge bomen en hagen met boogvormige openingen voor uitzicht naar de Vliet en de weilanden van Tedingerbroek. Dat is te zien op een tekening uit vermoedelijk 1755, het overlijdensjaar van eigenaar Hendrick van Dijck.¹⁷⁴ In de hoek aan de Vlietzijde staat de mooie, zo te zien stenen koepel. Evenwijdig aan de Vliet ligt een

1.231 De Kerkbrug met daarnaast de oude muur van *Hoekvliet*. Achter de brug is *In de Wereldt is veel Gevaer* zichtbaar. Rechts ligt *Middendorp*. Foto, circa 1890. Collectie auteur

1.232 Een flesje Eau de Voorburg met op het etiket het koninklijke wapen en daaronder de buitenplaats *Hoekvliet*. Collectie Museum Swaensteyn

1.233 De Vliet bij de Kerkbrug met rechts het jaagpad met hoge lindebomen. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.233

De Eau de Voorburg is in de voornaamste Galanterie- en Parfumerie Magazijnen in alle Steden van ons Rijk verkrijgbaar gesteld.’ Fabrikant Savalle was er maar wat trots op dat zelfs koningin Wilhelmina haar zakdoeken besprenkelde met dit welriekende Voorburgse water. Zij

heeft vast niet geweten van de Stinksloot die naast het fabriekje lag en die een heel andere geur verspreidde. Hoe dan ook, Savalle liet trots op het etiket van het flesje het koninklijke wapen aanbrengen boven een afbeelding van de buitenplaats waar dit water werd gemaakt. Toen eind 1900 het huis met tuin en fabriek werd geveild bevatte de advertentie een mooie beschrijving. Het huis had beneden zeven kamers met keuken en kelder en boven negen kamers plus twee zolders met dienstbodenvertrekken. Het fabrieksgebouw telde beneden vier lokalen en een pomphok en boven twee grote ‘arbeiderslokalen’.¹⁷⁹ Interessant is de aanbeveling die *De Tijd* van 6 oktober 1900 toevoegde: ‘Het perceel is gelegen in de Gemeente Voorburg aan den Leidschen Vliet [...]. Het pand is door zijn gezonde en rustige ligging bijzonder geschikt tot inrichting voor Kostschool, Gesticht of Gezondheids Etablissement.’ Op *Hoekvliet* zou het echter zo ver niet komen. Verderop aan de Vliet kwamen in oude buitenplaatsen wel een kostschool en diverse medische ‘gestichten’.

In de Wereldt is veel Gevaer

Terwijl ik de oude Kerkbrug nader, valt het mij op hoe plezierig in deze hitte het oude jaagpad naast de Vliet in de schaduw ligt van de lange rij lindebomen. Die ‘schaduwlaan’ langs de Vaart zoals de Vliet toen vaak werd genoemd, inspireerde in 1907 Jacques Reiziger, een jongeling met dichterlijke gevoelens tot enkele versregels. Hij woonde bij zijn vader die kostschoolhouder was in het Jongheeren Instituut *Huize de Vliet*, beter bekend onder de naam *In de Wereldt is veel Gevaer*. Die regels ken ik nog steeds uit mijn hoofd:

Langs de Vaart

*Een stille bedevaart heb ik gedaan
Naar d’ ouden Vliet, beplant met lindeboomen,
Waaronder grauwet het pad der schaduwlaan,
Waarin zoo vaak ik dwepend liep te droomen.*

1.232

1.234 De Kerkbrug als ophaalbrug. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

1.235 Het pad der schaduwlaan langs de Vliet ter hoogte van *In de Wereldt is veel Gevaer*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

1.234

1.236

1.236 Jacques Reiziger, de poëtische zoon van de kostschoolhouder. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

De Vliet

*Jij blanke en door maan beglansden Vliet,
Die door de weide vloeit bij duister,
Vanwaar d'onzichtbre macht en luister,
Die mij ontlokken doet een zangrijg avondlied.*

Over dat dwepend dromen van de jonge dichter zou nog veel te zeggen zijn, evenals over dat 'grauwen' van die schaduwlaan. Waarschijnlijk liep de jongeman bij schemering, want dan versnelt de schaduw de invallende duisternis. Maar ook tijdens de nacht had de Vliet zijn aandacht. Zo dichtte hij:

1.235

1.237

1.237 De Kerkbrug over de Vliet met enkele theekoepels. Links ligt *Hoekvliet*, in de verte de Wijkerbrug. Tekening K. la Fargue, 1756. Collectie Haags Gemeentearchief

1.238 Gezicht in de Kerkstraat vanaf de Kerkbrug. Links van het deftige gezelschap ligt de Havensloot. Foto, circa 1900. Collectie auteur

1.239 De Kerkstraat na de demping van de Havensloot in 1914. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

Veel tijd voor bespiegelingen wordt mij echter niet gegund. Plotseling merk ik dat nu niet zozeer het pad, maar vooral de lucht grauw en onheilspellend zwart is geworden. Hoog boven de Kerkbrug en de Vliet zie ik dreigende onweerswolken. De eerste lichtflits wordt vrijwel direct gevolgd door een luide donderslag, dus is het onweer dichtbij. De kleine Argos maakt met heftige trekkracht richting Kerkbrug duidelijk dat hij zo snel mogelijk naar huis wil. Mij lijkt dat ook verstandiger dus ik besluit noodgedwongen mijn wandeling te beëindigen. Snel steek ik de Kerkbrug over naar de Kerkstraat en bedenk hoe praktisch-prettig het nu is dat de oude Havensloot, die hier eeuwenlang lag, in 1914 werd gedempt. Zodoende kan ik nu ongehinderd doorsteken naar de Schoolstraat, genoemd naar de school die sinds 1826 was gevestigd in *In de Wereldt is veel Gevaer*. Terwijl ik de oude binnenplaats oploop, voel ik de eerste hagelstenen, vergezeld van zware windstoten. Net op tijd bereik ik

de groene toegangsdeur en zonder oog te hebben voor het mooie Lodewijk XVI-houtsnijwerk, ren ik de hal in om via de trap veilig de zolderverdieping te bereiken. Zo direct onder het houten dak klinkt de hagel spectaculair en gevaarlijk. De heftige windvlagen die het onweer vergezellen en door kieren en sponningen gieren, doen het houten geraamte van het huis kraken in al zijn voegen. Zelfs hier hoor ik hoe het Vlietwater aan de voet van het huis onstuimig tegen de kant klotst. Maar het onweer en de hagelbuien zorgen wel voor een aangename afkoeling. Omdat het avondduister al invalt, besluit ik eerst morgenochtend mijn wandeling langs de Vliet richting Hoornbrug te vervolgen. Recent heb ik diverse originele documenten verworven uit het verleden van *In de Wereldt is veel Gevaer* en over de scheepswerf die eraan heeft gelegen. Ik besluit de rest van de avond te besteden aan het ordenen van deze nieuwe gegevens, zodat ik ze kan gebruiken voor het vervolg van de wandeling.

1.238

1.239

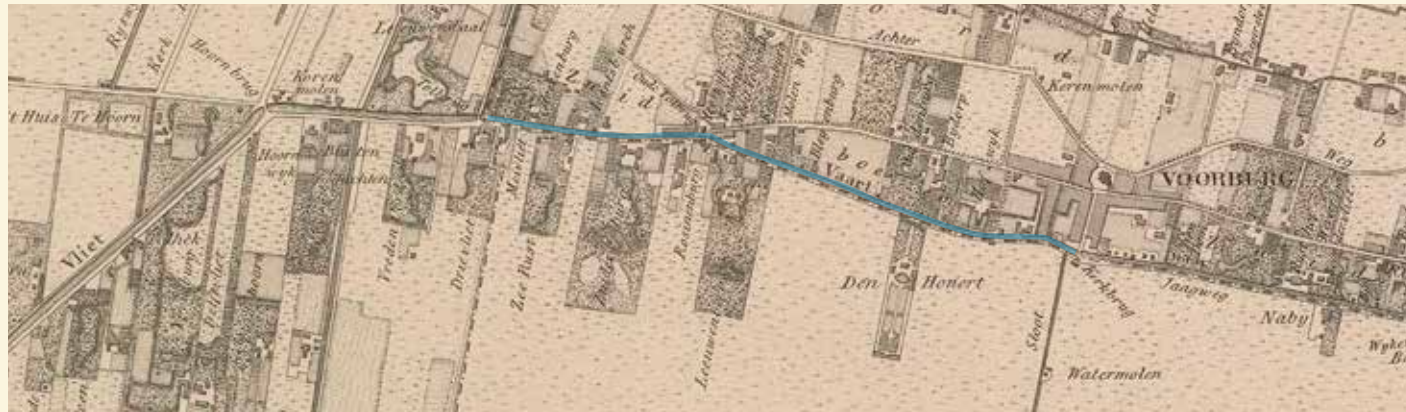
De Vliet bij *In de Wereldt is veel Gevaer*. Foto gemaakt in opdracht van J.A.H. Reiziger, de directeur van het Jongeheeren Instituut, circa 1906. Zie ook deze foto als ansichtkaart 2.47. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

De Vliet bij *In de Wereldt is veel Gevaer*, anno 2018. Achter het viaduct is het dak van Hofwijck zichtbaar.
Foto Charles Groeneveld

2. Verdere voettocht langs de Vliet vol wetenswaardigheden

Tweede wandeling, van de Kerkbrug tot aan de Nieuwe Tolbrug

2.01 De Vliet bij Voorburg. Blauw ingekleurd is het deel van de Kerkbrug tot aan de Nieuwe Tolbrug. Gedeelte van de kaart van S.W. van der Noordaa, 1839. Collectie Igo van Bohemen. Inkleuring door de vormgever

Zoals gebruikelijk word ik 's morgens vroeg gewekt door het vrolijke gezang van de merels en andere vogels in de tuin van Middendorp. Dat voelt als de voorbode voor een mooie en zonnige dag. Vanuit mijn slaapkamerraam heb ik een mooi zicht op die tuin en het fraaie witte theehuisje aan de Vliet met een piramidevormig dak. Het is een van de weinige oude speelhuisjes aan de Vliet die bewaard zijn gebleven. In een akte van 24 november 1700 was nog sprake van twee speelhuizen aan de Vliet bij Middendorp.¹ In 1806 werden deze omschreven als twee stenen koepels. Kort daarna moet een van de twee zijn afgebroken.

De Vliet als reddende engel

De grond waarop het theehuisje van Middendorp staat, was ooit een deel van de tuin van Jan Maertens, vermoedelijk de hovenier van Hofwijck. Hij had een huis aan het begin van de Cleijne Laan, de huidige Schoolstraat, met een grote 'hennetuin' die liep tot aan de Vliet. Halverwege de zeventiende eeuw verkocht hij grote stukken van deze tuin aan de eigenaren van aangrenzende woningen aan de Kerklaan, die zo'n achtertuin graag wilden toevoegen aan hun bezit.² Ik herinner mij gelezen te hebben dat er in de tuin van Middendorp ooit asperges werden geteeld. Dat stond in een advertentie in de 's Gravenhaegse Courant van 7 februari 1728: 'Te Huur of te Koop terstond, eene vermakelyke Hofstede, genaemd Middendorp, geleegeen aen de Vliet, by de Brug van Voorburg,

bestaende in een Heeren Huyzinge, 2 Speelhuyzen aan de Vliet, Hoender- en Duyvenhokken, Bloemperk, Boomgaerd met de beste Vrugten, verdeeld in 4 Parken, Asperge-Bedden, Aerdbyen &c.³ In mijn notitieboekje staat nog een andere advertentie, waarin sprake was van een goudvisvijver bij Middendorp. Dat was in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 21 februari 1839 waarin werd aangegeven dat Middendorp zowel geschikt was als 'Zomer- en Winter Verblijf', dat het Huis acht vertrekken bevatte plus keuken, kelder, zolders en 'Domestieken [bedienden] Kamer'. Tevens was er een 'Stal voor twee Paarden, Koetshuis, Tuin met Vruchtboomen en Groentens, Goudvisch Kom en Koepel aan de Vliet.' Omdat het weer een lange wandeltocht belooft te worden langs de Vliet, vanaf het punt waar ik gisteren noodgedwongen de tocht moest

2.02 Middendorp bij de Kerkbrug met links het witte theehuisje aan de Vliet. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

2.03 De Kerkhavensloot met aan het eind het 'Spinozahuisje'. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.04 Drukte in de Kerkstraat bij de Kerkhavensloot. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.05 De Kerkstraat met de Kerkhavensloot. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.06 Voorburg met tegenover de Oude Kerk herberg De Swaen. Chromolitho. Koninklijke Steendrukkerij C.W. Mieling, 1863. Collectie Gerard Duijvestein

2.07 De oude dorpskern op een van de oudste kaarten van Voorburg met bovenaan de Vliet met de Kerkbrug en de Kerkhavensloot. De Oude Kerk is iets te ver naar rechts getekend. Anonieme conflictkaart, circa 1559. Collectie Hoogheemraadschap van Delfland

afbreken, besluit ik vroeg te vertrekken. Snel loop ik via de Schoolstraat rechtsaf door de kleine dwarsstraat met het Spinozahuisje naar de Kerkstraat, die vroeger de veel deftiger naam van Kerklaan droeg.⁴ Dat Spinozahuisje lag aan het einde van de oude Kerkhavensloot, die tot aan de demping in 1914 als een kleine maar handige zijarm van de Vliet langs de huizen aan de westkant van de Kerklaan liep. Deze Havensloot is al te zien op een oude kaart uit 1559.⁵ De huizen aan de Kerkhavensloot lagen dus als het ware op een eilandje. Vandaar dat in 1769 herbergier Wouter van Ettinger toestemming kreeg om voor zijn huis aan de Kerklaan een ophaalbrug aan te leggen over de Kerkhavensloot. Van Ettinger, die eigenlijk loodgieter was, kreeg in 1788 eveneens permissie om in het door hem gehuurde Middendorp 'alle soorten brandewijn, gedistilleerde wateren, wijnen en bieren te mogen tappen en tot dat einde drinkgelagen te mogen zetten.' Omdat veel klanten de herberg vaak minder nuchter verlieten dan toen ze kwamen, heeft die brug ongetwijfeld voorkomen dat heel wat van die bezopen klanten letterlijk verzopen. De herbergier zelf heeft aan het Vlietwater zijn leven te danken. In 1789 kocht Van Ettinger Middendorp en maakte er een volwaardig logement van met paardenstal, koetshuis en kolfbaan. Hij was een fanatieke 'Oranjeklant' en doopte zijn herberg Middendorp dan ook al snel om in *De Oranjezaal*. Dat was een openlijke uitdaging aan herberg *De Swaen* aan het andere eind van de Kerklaan. *De Swaen* stond bekend als een patriottisch broeinest, dus

2.08

2.09

2.08 *Huize Middendorp*, eind negentiende eeuw. Recht voor de ingang zit Jan Bleuland van Oordt. Particuliere collectie

2.09 De gewelfde middeleeuwse kelder van *Huize Middendorp*. Foto Roel van Norel, TasT, 2008

konden moeilijkheden niet uitblijven. Op een kwade dag werd Van Ettinger in de Kerklaan achternagezeten door patriotten, die hem met sabels en geweerkolven aftuigden. Hij kon ternauwernood het vege lijf redden door in de Vliet te springen en naar een veiliger punt te zwemmen. De patriotten hadden geen zin in een nat pak, keerden om en gingen hun 'overwinning' vieren in *De Swaen* met een goed glas bier. Dat bier herinnert mij aan de oude fraai gewelfde kelder die zich nog steeds onder *Huize Middendorp* bevindt. Die kelder dateert vermoedelijk nog uit de tijd van de familie Van Duvenvoorde, die veel bezit had in Tedingerbroek en die vermoedelijk in de vijftiende eeuw *Middendorp* liet bouwen. Dat deze kelder later door de herbergier werd gebruikt als bierkelder, is nog te zien aan de luiken waardoor het bier gemakkelijk naar beneden kon 'rollen'. Overigens werd in 1806 Paulus Straatman, de logementhouder van *De Wijkerbrug*, eveneens eigenaar van *De Oranjezaal*. In de verkoopakte werden toen voor het laatst twee stenen koepels bij *Middendorp* genoemd. In de eerdergenoemde advertentie uit 1839 stond '*Middendorp* aan de

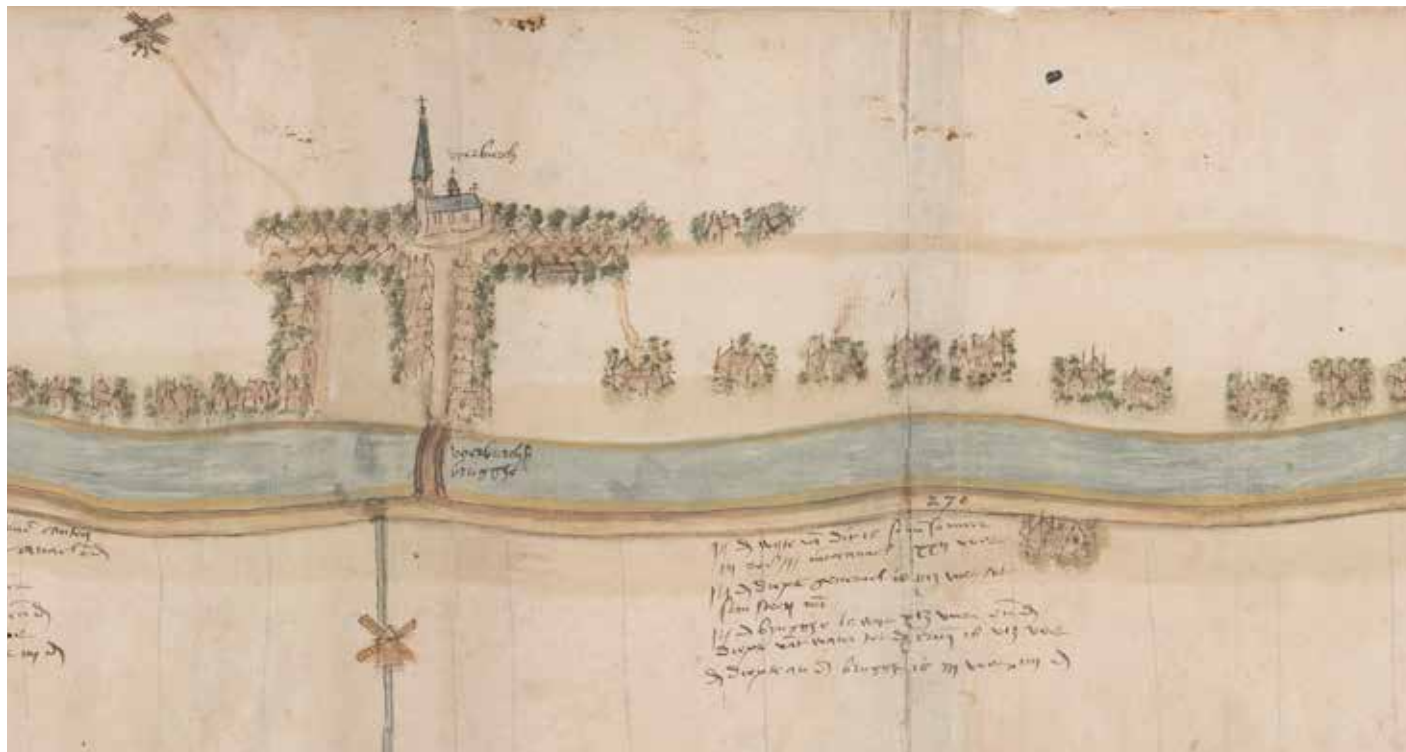
Leidsche Vliet' te koop of te huur. Dat was twee jaar later nog steeds zo. Voor bezichtiging kon men 'den tuinman Breetveld belet laten vragen.'⁶ Uiteindelijk werd *Middendorp* vanaf 1869 verhuurd aan Aafje Bleuland. Zij was de grootmoeder van Jan Bleuland van Oordt, die zich in 1866 op *Middendorp* vestigde. Er zou nog zo veel zijn te vertellen over dit markante huis, dat in feite een samenvoeging is van vier van origine zestiende-eeuwse panden, waarbij de doorgang naar het achtergelegen koetshuis werd 'overkluisd' en als gang in het huis opgenomen. Naast een bijzondere bouwgeschiedenis kent het huis diverse opmerkelijke bewoners, onder wie de kunstzinnige gezusters Adriana en Johanna Bleuland van Oordt.⁷ En zoals diverse andere buitens heeft ook *Middendorp* periodes gekend met ambachtelijke en industriële bedrijvigheid, waarbij vaak handig gebruik werd gemaakt van de ligging aan het water. Dat *Middendorp* nog steeds wordt bewoond door nazaten van Bleuland van Oordt maakt deze buitenplaats historisch extra bijzonder. Maar ook nu kan ik hier niet te lang stilstaan, want er wacht nog een lange tocht.

2.10 De westkant van de Kerkstraat met geheel links de Kerkbrug en rechts naast de hoge bomen de brug over de Kerkhavensloot. Ets I. Besoet en H. Bakhuysen, 1760. Collectie Gerard Duijvestein

2.11/2.12 De kunstzinnige zusters Johanna en Adriana Bleuland van Oordt in hun atelier op *Middendorp*. Foto's begin twintigste eeuw. Particuliere collectie

2.13 De Kerkbrug als de licht gebogen 'Voorburgh brugghe' op de kaart van de Vliet uit 1556. Onderaan is de *Westmolen* in Tedingebroek te zien. Linksboven ligt de *Korenmolen*. Collectie Stadsarchief Delft

Een uitnodigende poort over de Vliet

Inmiddels sta ik op de Kerkbrug die een mooi uitzicht geeft over de Vliet naar beide kanten.⁸ De allereerste versie van deze brug dateert van eind vijftiende eeuw. Aanvankelijk lag ook hier een wedde, een ondiepte in de Vliet waarover kon worden overgestoken naar de andere kant. Doordat de passage van schepen met een grotere diepgang steeds belangrijker werd, werden ook hier de wedden een probleem. Zoals beschreven tijdens mijn eerste wandeling, kregen in 1492 de ambachtsbewaarders van Voorburg en Tedingebroek opdracht hun deel van de Vliet flink uit te diepen en dus de wedden te verwijderen. Tevens werd bepaald dat er, ter vervanging van de wedden, ter hoogte van de Voorburgse kerk een brug moest worden gelegd over de Vliet. Dit werd de Kerkbrug, ook wel de Dorpsbrug of Voorburgse brug genoemd. De brug staat dan ook onder de naam 'de Voorburgh brugghe' aangegeven op de kaart van de Vliet uit 1556. Deze eerste brug was een vaste brug van hout, gedragen door een gemetselde boog. In 1511 werd deze vervangen door een stenen brug.⁹ Zoals eerder gemeld werden de bruggen over de Vliet in 1672 'vernield' in opdracht van de Staten van Holland om de oprukkende

vijanden in dit rampjaar zo veel mogelijk dwars te zitten. Dit was extra sneu, omdat kort daarvoor, in 1666, aan de Oude Tolbrug, de Kerkbrug en de Wijkerbrug juist veel onderhouds- en herstelwerken waren verricht. In 1675 werden de bruggen weer hersteld, waarbij tegelijk de doorvaart voor de schepen werd verbreed. Delft, Leiden en Den Haag betaalden de kosten. Zij hadden groot belang bij een goede scheepvaart en handel.¹⁰ Een gedenksteen aan de Kerkbrug met 'Anno 1892' herinnert eraan dat in het aangegeven jaar aan beide kanten de nog steeds aanwezige bruggenhoofden werden aangebracht, van baksteen met op de hoeken decoratieve grijze stenen die eruitzien als kloostermoppen. Zoals eerder aangegeven, werd omstreeks 1918 de Kerkbrug, evenals de Wijkerbrug en de Oude Tolbrug veranderd in een fraaie ijzeren hefbrug, alle drie in een vrijwel identieke vormgeving. De fraaie boog tussen de hefarmen geeft de brug de allure van een open stadspoort, die elke passant bij binnenkomst welkom heet. Evenals bij de Wijkerbrug zijn ook bij de Kerkbrug de mooi gebogen geleidestangen voor de lijn van het trekpaard nog aanwezig. In het vaste deel van de Kerkbrug dat omlaag loopt naar de Kerkstraat, zit

2.14

2.16

2.17

2.15

2.18

ook nog de oude ijzeren brugleuning met fraai bewerkte spijlen. Die leuning was er ook al voordat de Kerkbrug een ophaalbrug werd. In het eerdergenoemde gedenkboek voor burgemeester Van Tuyl van Serooskerken uit 1908 zit een foto van de Kerkstraat, genomen vanaf de Kerkbrug. Daarop zijn op de voorgrond enkele van deze spijlen te zien, ietwat verscholen, links achter het witte omlaag lopende hek dat moest voorkomen dat een voetganger pardoos de Kerkhavensloot inliep.

Een gestileerde vogel naast een molensloot

Vanaf de Kerkbrug heb ik over de Westvlietweg heen ook een mooi zicht op de vroegere Stompwijkse kant. Links zie ik weer de dichte bebouwing waarachter de sportvelden van Wilhelmus liggen en een mooi complex volkstuintjes. Iets meer naar rechts ligt de halfronde sporthal aan de rand van het Nieuweveensepad richting Nootdorp, waarvan indrukwekkend hoge populieren de ingang van het oude, inmiddels geasfalteerde pad markeren. Rechts van dit pad ligt een

2.14 De Kerkbrug met een fraaie boog als een uitnodigende poort. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.15 Een wandelaar langs de Vliet, ter hoogte van *In de Wereldt is veel Gevaer*. In de verte ligt de vaste Kerkbrug. Foto, 1902. Particuliere collectie

2.16 De Kerkbrug als ophaalbrug. Rechts de gebogen leuning van de toen nog aanwezige molensloot. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.17 Zicht vanaf de Kerkbrug op de Kerkstraat. Foto A. Zimmermans in gedenkboek Van Tuijll van Serooskerken, 1908. Collectie auteur

2.18 De Kerkbrug met de gebogen geleidestangen voor de trekschuit. Foto, 1924. Collectie Stichting Hoekenburg

2.19 De Vliet met de vaste Voorburgse brug en theekoepels richting Leidschendam. In de verte ligt de Wijkerbrug. Op de voorgrond ligt de duiker naar de molensloot. Tekening P.C. la Fargue, 1756. Collectie Haags Gemeentearchief

2.19

klein industrieterrein met moderne fabrieksgebouwen. Hier lag vroeger van 1912 tot aan de opheffing in 1975 de befaamde Enkes, de 'Eerste Nederlandsche Kogellager en Schroeven Fabriek'. Enkes was een hoogwaardige fabrikant van machines en onderdelen maar had ook een afdeling voor motorrevisie. DAF, HTM en Hoogovens waren belangrijke klanten.¹¹ Een luchtfoto uit 1948 laat zien dat het bedrijf aan de Westvlietweg pal voor de Kerkbrug lag en aan de westkant nog geheel was omgeven door open polderland met

voornamelijk weidegrond.¹² Aan de oostkant van Enkes is het markante gebouw van Starlift te zien, de bekende liftenfabriek die in 1926 is opgericht door de heer Star. Het gebouw, dat lijkt op een gestileerde vogel met gespreide vleugels, staat er nog steeds, maar de liftenfabriek heeft plaats moeten maken voor de Sligro, een groothandel in voedingsmiddelen. Op de luchtfoto is ook nog de oude molensloot te zien, die vanaf de Vliet, tussen de Enkes en Starlift doorliep naar de *Westmolen*, ook wel *Kerkmolen* genoemd.

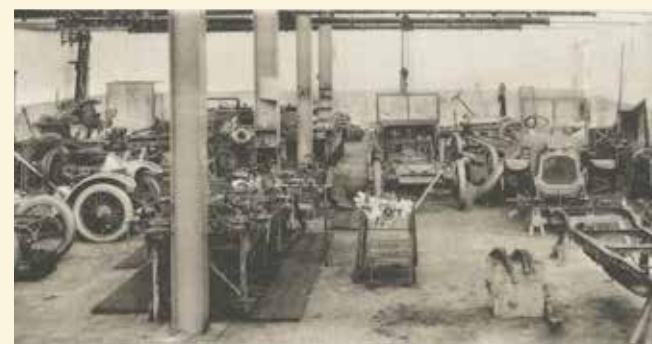
2.20

110 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

2.20 De Vliet langs het nog door weiland omgeven Voorburg, halverwege de twintigste eeuw. Rechtsonder ligt Enkes met daarnaast de molensloot en Starlift. Luchtfoto, 1948, in *Voorburg van boven bekeken* (2004)

2.21

2.22

2.23

2.21 t/m 2.23 De gebouwen en werkplaatsen van de Enkes in de polder langs de Vliet. Foto's in *Zuid-Holland's Nijverheid in beeld* (1920). Collectie auteur

2.24

2.25

2.26

2.24 Brug in de Westvlietweg, ter hoogte van *Middendorp*, waar de molensloot uitkwam in de Vliet. Foto, begin twintigste eeuw. Particuliere collectie

2.25 Wintergezicht over de bevroren molensloot richting *Middendorp* en *In de Wereldt is veel Gevaer*.

Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

2.26 Lossen van een zandschip bij de sluis van Heijdra in de molensloot. Foto, twintigste eeuw. Collectie auteur

2.27

2.27 Het restant van de Westmolen en het sluisje van Heijdra, kort voor de sloop in 1977. Foto, omstreeks 1970. Collectie auteur

2.28 Het jaagpad tegenover *In de Wereldt is veel Gevaer*. In de verte is *Hofwijck* zichtbaar met een ten onrechte rood ingekleurd dak. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.28

2.29

het rechter gebouwtje staat er nog als een mooie herinnering. Heel bijzonder is dat al vroeg in de geschiedenis van *Middendorp* sprake is van bedrijfsactiviteiten. Naast *Huize Middendorp* stonden twee olie-

2.29 *Middendorp* met gasfabriek en theehuisje naast *In de Wereldt is veel Gevaer*. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

2.30

2.31

2.30 De bejaarde Jan Bleuland van Oordt met echtgenote in de tuin van *Middendorp*. Achter de camera: dochter Adriana. Links staat de tuinman. Particuliere collectie

2.31 De gasfabriek aan de Vliet naast *Huize Middendorp*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.32 Rondvaartboot ter hoogte van de persgasfabriek. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

rosmolens, die in 1617 werden genoemd in een akte waarin Melchior van den Kerckhoven een lening afsloot. Met veel geknars en herrie werden de molenstenen in beweging gehouden door paarden, die dag in dag uit dezelfde rondjes moesten lopen. Toen in 1639 luitenant-kolonel Samuel Casembroot *Middendorp* kocht, waren de molens waarschijnlijk al afgebroken. Als belending aan de noordkant werd

namelijk genoemd 'het hoge huis, waar de oliemolen heeft gestaan'. Een jaar later kocht Casembroot ook dit hoge molenhuis waardoor de twee naast elkaar gelegen panden in één hand kwamen. Nadat in 1866 Jan Bleuland van Oordt *Middendorp* had gekocht, vestigde hij er allereerst een fabriek van 'zinken ornamenten en huishoudelijke artikelen'. In 1867 volgde een petroleumgasfabriek en kreeg hij

2.32

Op een enkele kaart staat ook wel *Kerelsmolen* genoteerd, maar dat zal wel een verschrijving zijn. Via die sloot werd overtollig water uit de Tedingerbroekpolder naar de Vliet afgevoerd. Voor een goed toezicht op het gebruik en onderhoud van de molens werden door het Hoogheemraadschap molenmeesters aangesteld. Uit archiefstukken van het Hoogheemraadschap van Delfland blijkt dat in 1443 reeds molenmeesters in Tedingerbroek werkzaam waren, dus toen waren de molen en de molensloot al aanwezig. Er is zelfs nog een iets oudere notitie in het *Memorieboek van Voorburg* van circa 1438 waarin sprake is van een 'molenweer' ofwel molenwerf van Arent van Duvendoerde.¹³ Overigens werd de molensloot niet alleen gebruikt voor de waterafvoer, maar ook voor het vervoer van turf en agrarische producten. Zo werd naast de Kerkmolen een houten schutsluisje aangebracht, het zogenaamde sluisje van Heijdra, voor schepen die met tuinbouwproducten uit Nootdorp via de Vliet naar de veiling voeren.¹⁴ De molen zelf werd omstreeks 1870 vervangen door een stoomgemaal en enkele jaren later 'ontmanteld'. De achtkantige onderbouw is nog blijven staan tot 1977. Toen werd ook deze herinnering aan ons polderverleden verwijderd om plaats te maken voor het Prins Clausplein, een knooppunt van wegen langs Voorburg. Tegelijk werd de molensloot gedempt en verdween ook het schutsluisje.

Twee buitenplaatsen met bedrijvigheden

Inmiddels ben ik over de Kerkbrug heen gelopen en rechtsaf geslagen. Ook nu volg ik weer het oude jaagpad richting Rijswijk. Hier is het jaagpad niet zoals eerder een schelpenpad, maar verhard met asfalt. Het zicht op de overkant levert een mooi plaatje op met de twee buitenhuizen *Middendorp* en *in de Wereldt is Veel Gevaer*, broederlijk naast elkaar met alleen een tuin, het witte theehuisje en een haventje ertussen. Hier in die tuin stonden vroeger aan de Vliet de gebouwen van de befaamde persgasfabriek van Bleuland van Oordt.¹⁵ Het linker deel met het 'getande' dak is zo'n 30 jaar geleden afgebroken, maar

2.33 De Werve met bijbehorende in erfpacht uitgegeven percelen. Aan het einde van de Cleijne Laan ligt naast de Vliet *In de Wereldt is veel Gevaer* met naastgelegen hooiberg. Daarboven is *Hofwijck* afgebeeld met rechts daarvan 't Voorhoff. Detail schilderij C. Elandts, 1666. Particuliere collectie

goedkeuring om in Voorburg ten behoeve van de gasleverantie gaspijpen onder de openbare straten aan te leggen, voor leverantie aan particulieren, maar ook voor door hem te plaatsen lantaarnpalen voor straat-gasverlichting. Vanaf 1912 werd op *Middendorp* vooral persgas vervaardigd in transporteerbare stalen flessen. Bij het naburige huis *In de Wereldt is veel Gevaer* waren eveneens bedrijfsactiviteiten en wel die van een leerlooierij.¹⁶ Op 5 november 1738 had hugenoot Jean Nau aan de Cleijne Laan een boerderijtje gekocht van Cornelis van der Laan.¹⁷ Hier vestigde hij een leerlooierij met zo'n 18 putten met looizuur waarin koeienhuiden werden gelooid. Het bedrijf was zodanig winstgevend dat Nau zeven jaar later, op 6 mei 1745, de ernaast gelegen grote buitenplaats *In de Wereldt is veel Gevaer* kon kopen van Apolonia van IJsbergen, de weduwe van Damianus van Hensbergen.¹⁸ Het werd toen omschreven als een 'seer plaijsant huis [...] met een grote schuur en speelhuis aen de Vlieth [...]'. Aan de heer van Werve moest pacht worden betaald omdat de grond waarop

het buiten stond vanouds behoorde tot diens grondbezit, dat reikte tot aan de Vliet.

Een Jongeheeren Instituut en een wasserij

Zou Nau hebben geweten dat de naam van zijn buiten, *In de Wereldt is veel Gevaer*, dubbelzinnig was bedoeld, zoals een echte buitenplaats betaamde? De naam lijkt te waarschuwen voor de vele gevaren die het leven kent. Maar de naam werd bedacht door een eerdere eigenaar, wellicht Michiel Vrolick, venduemeester bij de Rotterdamse admiraliteit of Floris Adriaen van IJsbergen, een Voorburgse schipper die wilde laten weten dat er in de wereld en zeker op de Vliet veel wordt gevaren.¹⁹ Hoe dan ook, Jean Nau's zoon Abraham Louis, eveneens leerlooier, liet in 1790 het oude buitenhuis afbreken en vervangen door een geheel nieuw gebouwde huis in de klassieke Lodewijk XVI-stijl, wellicht als herinnering aan zijn Franse afkomst. Dat dit nieuwe huis al snel de aandacht trok, blijkt wel uit de woorden

2.34

2.35

2.36

die Lieven van Ollefen in zijn *Stad- en Dorpsbeschrijving* eraan wijdde.²⁰ Van Ollefen schreef enthousiast over de bekoorlijkheden van Voorburg, waarbij de Vliet niet onvermeld bleef. Hij noemt het 'zulk een aangenaam, zulk een bekoorlijk oord, dat het oog zig in deszelfs schoonheid niet kan verzadigen [...]'; geen minder luister wordt het Dorp bijgezet door zijne ligging aan den Vliet, door welke dagelijks een menigte van vaartuigen op en van de steden Delft, Leiden en 's Graavenhaagen, enz gaan, en uit welke Vliet

2.37

2.38

twee grachten op dit dorp uitkomen, ten grooten gemakke van de Dorpelingen. [...] aan 't begin der Kleine Laan is voor 3 à 4 jaaren een allerprachtigst gebouw aangelegd; bij hetzelfde behoort eene looierij, welke fabriek aldaar met veel succes wordt geëxerceerd; dit gebouw is eigendom van den Heere Nau; de pracht van dit gebouw munt te meer uit daar het voor en nevens een menigte kleinere gebouwen en huizen staat.' In 1826 werd in dit het huis de befaamde kostschool voor gegoede jongelui gevestigd, het Jongeheeren

2.34 Op de Vliet is veel 'gevaer'. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie auteur

2.35 Vrachtschip afgemeerd tegenover *In de Wereldt is veel Gevaer*. Foto, circa 1980. Collectie auteur

2.36 Voorburg met koepels en trekschuit afgebeeld in *L. van Ollefen, Stad- en Dorpsbeschrijving*. Ets A.C. Brouwer, 1793. Collectie Gerard Duijvestein

2.37 Luchtfoto *Middendorp* met persgasfabriek en links de verlengde lesvleugel van het Jongeheeren Instituut. Luchtfoto, 1924, in *Voorburg van boven bekeken* (2004)

2.38 Het Jongeheeren Instituut. Boven de deur is de naam J.A.H. Reiziger geschilderd. Daarboven staat in grotere letters Instituut en direct onder het timpaan *Huize de Vliet*. Rechts is de aangebouwde zijvleugel zichtbaar. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

In de Wereldt is veel Gevaer, ofwel er wordt veel gevaren in de wereld... en op de Vliet.
Detail uit 2.34

2.39 Het Jongheheeren Instituut *In de Wereldt is veel Gevaer* te Voorburg. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

Instituut ofwel *Huize de Vliet*. Hiertoe werd aan de oostkant van het huis een zijvleugel aangebouwd waarin de leslokalen kwamen. De eerste kostschoolhouder van 1826 tot 1845 was Bart Schreuders, maar de bekendsten werden zijn opvolgers Christoffel Willem Bruijnings Ingenhoes, zijn zoon Pieter Hendrik alsmede Jacobus Anne Hendrikus Reiziger. Bruijnings Ingenhoes, die het pand in maart 1851 kocht, hechtte veel belang aan buitenlucht en beweging en zag in sport en spel 'een grote opvoedkundige kracht'. Voor de sportactiviteiten van de jonge heren werd naast de binnenplaats in een nieuw gebouw 'koetshuis' een gymzaal ingericht.²¹ Voor de buitensporten werd de binnenplaats gebruikt. De toeloop van leerlingen was zo groot dat in 1864 de lesvleugel aan het huis werd verlengd en vrijwel verdubbeld. Hiertoe had Bruijnings Ingenhoes in 1855 in de Cleijne Laan 22 aangrenzende arbeiderswoningen

gekocht en laten slopen.²² Tijdens Bruijnings Ingenhoes was als leerling ingeschreven Arij Prins, die een dagboek bijhield van zijn kostschoolperiode en later een befaamd schrijver werd van kleurrijke noodlotsverhalen. Jacobus Reiziger, kostschoolhouder vanaf 1904, had een scherp oog voor publiciteit. Hij liet een mooie prospectus en folders maken, alsmede een boekje met uitscheurbare ansichtkaarten van het interieur en exterieur van zijn Instituut. Instituut Reiziger werd enige tijd bezocht door Jan Greshoff, die hier vroege, ietwat dromerige, gedichten schreef vol natuurbelieden, geïnspireerd door de Vliet. Maar ook Jacques Reiziger, de zoon van de laatste kostschoolhouder, schreef in het ouderlijk huis melancholieke gedichten, waarin de Vliet een rol speelt.²³ In 1909 moest Reiziger om gezondheidsredenen direct stoppen met zijn werkzaamheden, waardoor het doek definitief viel voor de kostschool.

2.40

2.41

2.42

2.43

2.40 Leerlingen van het Jongheheeren Instituut naast de zijvleugel met de leslokalen. Links zit kostschoolhouder 'meester Bruijnings Ingenhoes', rechts zit zijn zoon. Foto, circa 1880. Particuliere collectie

2.41 Klassenfoto Instituut-Reiziger. Rechts zit kostschoolhouder Reiziger. Foto, 1906. Collectie auteur

2.42 Jan Greshoff in 'het laboratorium' van het Jongheheeren Instituut. Foto, circa 1906. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

2.43 Kostschoolhouder Reiziger met echtgenote en zoon Jacques naast *In de Wereldt is veel Gevaer*. Achter hen is de brug over de sloot zichtbaar naar de vroeger bij het huis behorende tuin. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

2.44/2.45 *In de Wereldt is veel Gevaer* kort na de start van Instituut-Reiziger. Deze kaart werd door moeder Reiziger verzonden aan haar zoon Jacques die op dat moment nog op kamers in Alkmaar woonde. Ansichtkaart, verzonden in 1905. Collectie Anne Jacobs

2.46

2.47

2.52

2.53

2.46 t/m 2.57
Ansichtkaartenboekje uitgegeven door Instituut-Reiziger. Naast twee afbeeldingen van het huis aan de Vliet en twee foto's van sportactiviteiten op de binnenplaats zijn hierin vooral interieuroptnamen te zien met het trappenhuis, Reiziger in zijn studeerkamer, de ontvangkamer, de eetzaal, de jongensslaapzaal, het laboratorium en de gymzaal in het koetshuis.

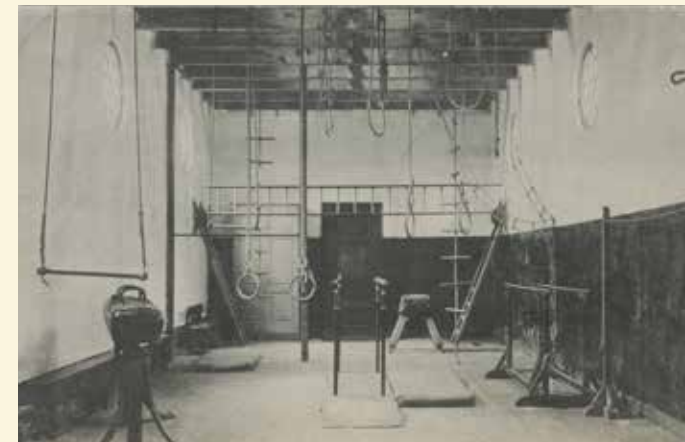
2.48

2.49

2.54

2.55

2.50

2.51

2.56

2.57

2.58 Wasserijsgebouw in het pand *In de Wereldt is veel Gevaer*. Foto, circa 1960. Collectie auteur

2.58

Spiritisme en een pyromaan aan de Vliet

Pieter Hendrik Bruijnings Ingenhoves verkocht *In de Wereldt is veel Gevaer* in 1911 aan Friedrich Wilhelm Waldeck. Deze begon in het oude huis een stoomwasscherij, welk bedrijf het drie generaties Waldeck zou volhouden. Omstreeks 1966 besteedde de pers de nodige aandacht aan het gerucht dat het huis verworden was tot een echt spookhuis. In het huis was zelfs een kapel ingericht met een ‘tabernakel’, een godslamp, een wierookvat, 30 stoelen en een orgeltje. Hier werden door een ‘geestelijk leider’ regelmatig séances gehouden voor diverse sekteaanhangers waarvan een achttal ‘getrouwen’ in het huis woonden. Wasserijdirecteur Friedrich Waldeck trad op als de wereldlijke leider van de sekte.²⁴ In hetzelfde jaar 1966 berichtten de kranten ook over ‘Angst in dorp aan De Vliet’, waar een Voorburgse pyromaan al negen keer had toegeslagen, meestal in het holst van de nacht. ‘Wat plastic busjes met restjes spiritus en een handjevol afgebrande lucifers zijn de enige tastbare bewijzen van zijn bestaan. Niemand heeft hem ooit gezien.’²⁵ In december van dit jaar brandde Starlift recht tegenover *In de Wereldt is veel Gevaer* volledig af. De brand was op drie plaatsen tegelijk aangestoken. Waldeck haalde wederom de pers met zijn verklaring dat hij de daders had gezien, de politie had gewaarschuwd, maar dat deze nauwelijks had gereageerd. En passant verklaarde Waldeck dat hij en zijn geloofsgenoten zich ook al langer ernstig bedreigd voelden, ten onrechte werden beschuldigd van spionageactiviteiten en vreesden dat ook *In de Wereldt is veel Gevaer* binnenkort in brand zou worden gestoken. Overigens ontkende de politie ten stelligste dat zij was gebeld door Waldeck.²⁶ Inderdaad ontstond er jaren later, in 1976, brand op de zolder van het gebouw waardoor een deel van het dak afbrandde. Gezien de plek waar het vuur ontstond, werd brandstichting van buitenaf vrijwel uitgesloten. Het Starliftgebouw werd herbouwd. *In de Wereldt is veel Gevaer* werd uiteindelijk in 1976 gerestaureerd en in appartementen verdeeld.

2.59 Blik op de binnenplaats van Wasserijsgebouw met de ‘stoomschroef’. Links de huizen van de Voorhofstraat. Eerst omstreeks 1975 zou de Schoolstraat over deze binnenplaats worden doortrokken naar de Voorhofstraat. Foto, circa 1960. Collectie auteur

2.59

2.60

2.61

2.60 De zijvleugel met ‘het waslokaal’ en de voet van de schoorsteen kort voor de afbraak. Foto, omstreeks 1975. Collectie auteur

2.61 *In de Wereldt is veel Gevaer*, kort na de brand in 1976. Foto, 1976. Collectie auteur

2.62

Een querulant belemmert de toegang tot de Vliet

Ondertussen bekijk ik de strak symmetrische, naar de Vliet gekeerde voorgevel van *In de Wereldt is veel Gevaer*, die met zijn schilddak hoog boven de Vliet uitrijst. Ik tel 13 schuiframen met roedeverdeling en 26 persiennes²⁷ aan weerszijden. Boven de deur staat de naam in vergulde letters. De licht naar voren uitstekende middenpartij wordt bekroond door een timpaan met in het midden een rond raam omrankt door sierlijke guirlandes. In de lijst onder het timpaan staat het bouwjaar 1790. De hoge kastanjeboom aan de linkerkant van het huis staat er nog fier bij, ondanks zijn hoge ouderdom. De serre ernaast is van recente datum en komt op de oudste foto van het huis, uit eind negentiende eeuw, niet voor. De twee kleine havens, links en rechts van het huis zijn restanten van eeuwenoude sloten die vroeger tot dichtbij de Herenstraat liepen. De linker sloot werd meestal aangeduid als Buursloot of Havensloot, de rechter heette de Cleijne Laansloot. Beide waren belangrijk als vervoersmogelijkheden voor de bewoners van de Cleijne Laan. Nu was een sloot veelal het eigendom van het aangrenzende perceel. Dus als een sloot langs percelen liep met verschillende eigenaren, dan was een vrije doortocht niet vanzelfsprekend. Daarover werden dan veelal afspraken gemaakt

2.62 De oudst bekende foto van *In de Wereldt is veel Gevaer* gemaakt door Henri de Louw, fotograaf te Delft en vanaf 1880 ‘fotograaf van Z.M. de Koning’. Links naast het huis ligt de erbij behorende tuin die bereikbaar is via de houten brug over de sloot. Foto, circa 1880. Collectie auteur

in de vorm van een servituut van vrije doorvaart. Soms gingen buurtbewoners een stap verder en kochten gezamenlijk de sloot. Zo verwierven in 1675 zestien met name genoemde burens, die in of bij de Cleijne Laan woonden, ten behoeve van hun twintig huizen en erven in die laan, gezamenlijk de ‘grond eigendom van de Cleijne Laansloot’, lopend vanaf het erf van de verkoper zuidwaarts tot in de Vliet toe, inclusief de zijtak genoemd ‘de Zuijtsloot’.²⁸ Met het oog op de vrije doorvaart werd bepaald dat er geen hout of vlonders die de vrije doorvaart konden belemmeren, in de sloot gelegd mochten worden. Maar ook over de Cleijne Laan heen zelf was de vrije toegang tot de Vliet voor de bewoners van groot belang. Vanaf 1545 was dit recht zelfs opgenomen in koopaktes van *In de Wereldt is veel Gevaer*, dat aan het zuidende van de laan, dicht tegen de Vliet aan, was gelegen. Elke nieuwe eigenaar van dit buiten had de plicht dit ‘servituut van gemeene [gezamenlijke] uijtspad over de Cleijne Laan’ te respecteren en eenieder die over de laan langs zijn huis naar de Vliet liep, geen strobreed in de weg te leggen. Dat ging steeds goed tot in mei 1675 de Haagse zilversmid Hendrick Verhoeff de buitenplaats kocht. Sowieso had hij al de bedenkelijke faam een querulant te zijn en mede-moordenaar van de gebroeders De Witt. Hij ging er prat

2.63 De veroordeling van 'Hendrick Verhoeff, voormalig zilversmid en laatst waard te Voorburg'. In het midden is, wegens Verhoeffs betrokkenheid, de moord op Johan en Cornelis de Witt afgebeeld. Rechts, bij de letter G, wordt Verhoeff wegens wangedrag onder andere op de Voorburgse kermis weggevoerd naar het rasphuis te Leiden. Gravure in een pamflet, gedrukt in het Duits, 1677. Collectie auteur

op dat hij niet had geschroomd de door hem uitgesneden harten van de gebroeders tentoon te stellen in zijn etalage in Den Haag. In zijn nieuw verworven buiten, waarin hij een herberg onderbracht, plaatste hij al snel een hek over de volle breedte van zijn huis. Tot woede van de buren reikte dit hek daarbij zodanig ver over de Cleijne Laen heen dat zij niet meer konden passeren en dus evenmin de Vliet konden bereiken. De buren brachten deze inbreuk op hun oude rechten voor het Hof van Holland, dat vonniste dat Verhoeff het hek direct diende te verwijderen.²⁹ Tijdens het proces werd flink met modder gegooid. Zo verweten de buren Verhoeff dat hij in zijn herberg 'vleselijke conversatie' toestond ofwel dat hij er een hoerentent van

2.64

had gemaakt. Terwijl ik naar de twee haventjes staar aan weerskanten van het huis, schiet mij ineens te binnen dat Van Ollefen schreef over twee grachten die uit de Vliet het dorp van Voorburg inkomen. Bedoelde hij daarmee de twee voormalige sloten langs *In de Wereldt is veel Gevaer*? Ik herinner mij een kaart uit 1812/1832 waarop diverse Voorburgse sloten en havens staan aangegeven. De genoemde linker sloot naast *In de Wereldt is veel Gevaer*, ofwel de Buursloot, was eigendom van de aangrenzende percelen. De rechtersloot, de Kleine Laansloot genoemd, was inmiddels eigendom van de Gemeente Voorburg. De L-vormige aftakking naar rechts was daarentegen weer eigendom van particulieren. De Kerkhavensloot behoorde eveneens toe aan de Gemeente Voorburg, evenals het rechterdeel van de Stinksloot tussen *Sionslust* en *Kerklust*. Als we de Kerkhavensloot vooral zien als een haven, dan resteren als de twee grachten bedoeld door Van Ollefen, de twee openbaar toegankelijke sloten, de Kleine Laansloot en de Stinksloot. Maar het blijft gissen.

2.64 De Schoolstraat in de richting van de Herenstraat met rechts de oude Cleijne Laansloot met zijarm in de twintigste eeuw. Foto, circa 1950. Collectie auteur

2.65 Gezicht op Voorburg vanaf de Vliet. Geheel rechts de scheepswerf met de hellingsloot. Links is een van de theehuisjes van *Hofwijck* te zien. Ets C. Decker, circa 1665. Collectie Gerard Duijvestein

2.65

Een scheepswerf aan de Vliet wordt een mooie tuin

Naast het restant van de oude Buursloot, nu het linkerhaventje van *In de Wereldt is veel Gevaer*, zie ik een mooi parkje met hoge moeraseden en bolacacia's. Hier lag vroeger een oude scheepswerf met scheepshelling en hellingsloot. Op de kadastrale kaart van 1832 is te zien hoe deze hellingsloot als een Y-vormige trechter de scheepshelling van toenmalige eigenaar Dirk van der Voorst met de Vliet verbond. Van der Voorst had 'het huis met de scheepmakerij' omstreeks 1817 verworven van de erfgenamen van Pieter van der Spek. De werf was in de familie gekomen doordat Gerrit van der Spek in juni 1723 de scheepswerf met de helling aan de Vliet had gekocht van Dirck Ariensz van IJsbergen. Laatstgenoemde was waarschijnlijk een broer van Floris Ariensz van IJsbergen, een schipper die in mei 1684 het naast de scheepswerf gelegen *In de Wereldt is veel Gevaer* had gekocht. De scheepswerf was gesticht door meester

scheepstimmerman Adriaen Jansz Starrenburch uit Seghwaert die op 22 april 1670 de benodigde grond aan de Vliet had gekocht van Cornelis Dircksz Veen.³⁰ Veen was de eigenaar van de boerenwoning 't *Voorhoff* waarvan de grondpercelen reikten van de Vliet tot aan de huidige Herenstraat.³¹ Een deel van 't *Voorhoff* werd aldus afgesplitst ten behoeve van de scheepswerf. Voor de bereikbaarheid hoorde bij dit perceel ook een uitpad tot aan de Herenstraat, 'beplant met dorenstruiken en iepen'. Overigens diende over dit perceel, evenals over de overige grond van 't *Voorhoff*, jaarlijks pacht betaald te worden aan de heer van Werve. Op de perkamenten koopakte was aangegeven dat de koper van het perceel zou moeten 'verheergewaden als 't vervalt met een vet graslam of vier gulden'.³² De scheepswerf is mooi te zien op een afbeelding van de Vliet bij Voorburg, die Coenraet Decker omstreeks 1678 maakte.³³ Links ervan is een van de twee theehuisjes van *Hofwijck* te zien.

2.66 Gedeelte van de kadastrale kaart van 1812/1832. Aan het eind van de Kleine Laan ligt bij nummer 619 aan de Vliet het rechthoekige huis *In de Wereldt is veel Gevaer*, nog zonder zijvleugel en zonder koetshuis. Links daarvan is het L-vormige pand van de scheepswerf te zien met aan de linkerkant de trechtervormige hellingsloot. Inkleuring Vliet en sloten vanuit de vormgever. Collectie Kadaster

2.67 De Vliet met het huis dat Bruijnings Ingenhoes omstreeks 1897 liet bouwen aan het einde van de Voorhofstraat. Links achter de bomen ligt *Villa Johanna*, daarnaast de spoorlijn en *Hofwijck*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.68 In 1727 werd 't *Voorhoff* door Constantijn Huygens IV bij zijn *Hofwijck* gevoegd, waarna het 'bouwhuis' werd afgebroken. De omringende grond werd tot dan toe vooral gebruikt als warmoezerij met groententeelt, waarbij via diverse sloten dankbaar gebruik gemaakt werd van het Vlietwater.³⁴ Huygens liet op 't *Voorhoff* een oranjerie bouwen, waar zijn kostbare oranjeboompjes en andere kwetsbare gewassen konden overwinteren. In 1832 waren de *Voorhoff*percelen eigendom van Johannes van Drunen, collecteur in de Nederlandsche loterij. Hij bezat eveneens *In de Wereldt is veel Gevaer*, inclusief het oude pad dat links naast de Buursloot de scheepswerf verbond met de Herenstraat. Inmiddels werd genoemd buitenhuis gehuurd door instituteur Bart Schreuders die er, zoals eerder aangegeven, in 1826 een kostschool was begonnen. Schreuders kocht op 21 februari 1836 het naburige huis met de scheepswerf. Hij liet het merendeel der gebouwen en de timmerloods slopen en maakte er een mooie tuin van.³⁵ In september 1843 kocht Bart Schreuders van Johannes van Drunen eveneens de buitenplaats *In de Wereldt is veel Gevaer* waarin hij als huurder zijn kostschool had ondergebracht. Via een kleine brug over de Buursloot was de tuin bereikbaar vanuit de buitenplaats. In 1896 liet Pieter Hendrik Bruijnings Ingenhoes, sinds 1877 directeur van de kostschool, in de tuin op de plek van de vroegere scheepswerf

2.69 IJspret bij de Voorhofstraat en de villa van Gordijn. Links bij de vlaggen een 'koek en zopie' waar warme anijsmelk wordt geschonken. In het haventje links van het huis liggen twee vrachtschepen waarmee Gordijn goederen over de Vliet vervoerde. Foto, 1929. Collectie Stichting Hoekenburg

2.68 De dichtgevroren Vliet ter hoogte van de villa van Bruijnings Ingenhoes, later van Gordijn, en *Villa Johanna*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Museum Swaensteyn

2.69 IJspret bij de Voorhofstraat en de villa van Gordijn. Links bij de vlaggen een 'koek en zopie' waar warme anijsmelk wordt geschonken. In het haventje links van het huis liggen twee vrachtschepen waarmee Gordijn goederen over de Vliet vervoerde. Foto, 1929. Collectie Stichting Hoekenburg

voor zichzelf een huis bouwen, met een mooie serre aan de Vlietkant.³⁶ Dit woonhuis aan de Vliet lag aan het einde van de in 1885 aangelegde Voorhofstraat. In 1928 werd het de behuizing van brandstoffenhandelaar Leonardus Gordijn, die bij het pand een grote kolenopslagruimte aanlegde. De kolen werden aanvankelijk met paard en wagen aan huis bezorgd. Later werden ook vrachtschepen en vrachtauto's ingezet, vooral T-Fords met een grote laadbak. In 1938 groeide het bedrijf uit tot Transportbedrijf Gordijn.³⁷ Het pand werd gesloopt omstreeks 1987, toen de ernaast gelegen rijksweg werd verbreed.

Spektakelstuk met drijvende kranen

Plotseling roept een snerpend geluid mij terug naar de realiteit van alledag. Hoog boven mij snelt een politieauto met gillende sirene over de Utrechtse Baan, ijlings op weg naar een verkeersprobleem verderop. Deze rijksweg dwars over de Vliet, tussen Den Haag en Utrecht, vormt met het ernaast gelegen spoor, toch wel de ernstigste aanslag op het idyllische karakter van de Vliet sinds mensenheugenis. Het is overduidelijk de tol van de ongeremde bevolkingsgroei en een eenzijdige economische vooruitgang. In 1934 kwam de berichtgeving over de aanleg van een autosnelverkeersbaan tussen Den Haag, Gouda en Utrecht pas goed op gang. Op 18 mei plaatste de *Haagsche Courant* een uitgebreid bericht onder de enthousiaste titel: 'Eerste speciale autoweg in aanleg' en 'In een half uur naar het centrum des lands'. Er volgde een gedetailleerde beschrijving: 'Het begin ervan komt bij de verbrede Laan van Nieuw Oosteinde nabij het *Stationskoffiehuis* van Voorburg, dat afgebroken wordt. Een brug over den Vliet, waarmee tevens de Vlietweg wordt overspannen, brengt den weg naast de spoorlijn naar Gouda [...]. Alle kruisingen met bestaande wegen geschieden met viaducten.' Er komt 'een dubbele rijbaan, in het midden gescheiden door een haagbeplanting [...]. Het zal nog minstens een paar jaar duren eer de weg gereed is, maar dan is een model snelverkeersbaan geschapen, waarop Nederland trotsch kan zijn [...].' Overigens werd niet alleen het *Stationskoffiehuis* het slachtoffer

2.70

2.71

2.72

2.70 Het *Stationskoffiehuis*, nog in oude gedaante. Ansichtkaart, in 1905 verzonden door Jacques Reiziger. Collectie auteur.

2.72 De afbraak van het *Stationskoffiehuis* voor de aanleg van de rijksweg. Foto, circa 1935. Collectie auteur

2.71 Het na een brand herbouwde *Stationskoffiehuis* kort voor de afbraak. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie auteur

van deze autoweg door Voorburg. Ook *Villa Johanna* met haar brede serre aan de Vlietzijde, rustiek gelegen tussen brandstoffenhandel Gordijn en *Hofwijck*, lag in de weg en werd gesloopt. Op 15 april 1937 werd het eerste gedeelte van de nieuwe rijksweg in gebruik genomen. De *Haagsche Courant* van die dag deed verslag van de eenvoudige plechtigheid. ‘Men begaf zich in de auto’s, waarvan verschillende den radiator van een oranje strik hadden voorzien en in matigen vaart werd over het nieuwe wegvak naar Zoetermeer gereden. Een aardig moment was het toen de auto-colonne een trein uit de richting Gouda passeerde en de reizigers uit de raampjes met zakdoeken, enthousiast naar de eerste officiële weggebruikers zwaaiden. In het eerste gedeelte, van Voorburg gerekend, bestaat het wegdek uit klinkers om vervolgens tot Zoetermeer over te gaan in groote betonnen platen. [...] Door het aanbrengen van bepaalde borden is de nieuwe weg aangeduid als voorrangsweg, de eerste in ons land.’ Ondertussen werd hard gewerkt aan de verkeersbrug over de Vliet, een beweegbare basculebrug met een doorvaarthoogte van 5,65 meter. Zolang deze niet af was moest het verkeer door het oude centrum van Voorburg over de Kerkbrug naar de tijdelijke toegang bij de Westvlietweg. Op 24 november 1937 werden de brugdelen over de Vliet geplaatst met behulp van twee drijvende kranen. Diverse kranten plaatsten foto’s van dit spektakelstuk. Het sluitstuk van de nieuwe rijksweg werd gevormd door het viaduct over de Herenstraat in Voorburg dat het verkeer van en naar het nieuwe cirkelvormige verkeersplein bij de Parkweg bracht. De uiteindelijke verbinding met het centrum van Den Haag verliep geheel via de Laan van Nieuw Oostende en de Laan van Nieuw-Oost-Indië. De *Haagsche Courant* van 8 augustus 1938 plaatste een uitvoerige beschrijving en een plattegrond van de nieuwe verkeerssituatie bij de Voorburgse op- en afrit. Op 18 augustus 1938 werden het verkeersplein, het viaduct en de Vlietbrug van de nieuwe rijksweg dan eindelijk voor het verkeer geopend. Dit gebeurde volgens het *Utrechts Volksblad* van die dag zonder veel officieel vertoon. Wel vermeldde de krant als bijzonderheid: ‘Zeer interessant, vooral voor de

2.73

2.74

2.75

2.73 Fundering in de Vliet voor de brug over de Vliet naast de villa van Gordijn. Foto, 1938. Collectie Haags Gemeentearchief

2.74 Werkzaamheden aan de rijksweg ter hoogte van de Herenstraat. Links het viaduct in aanleg dat de rijksweg moet verbinden

met de nieuwe rotonde bij de Parkweg en de Koningin Wilhelminalaan. Foto, circa 1937. Collectie auteur

2.75 Het plaatsen van de brugdelen in de rijksweg over de Vliet. Achter de drijvende hijskranen is de villa van Gordijn zichtbaar. Foto, 1937. Collectie auteur

2.76

2.77

2.78

2.76 De opening van de brug in de rijksweg over de Vliet. Foto in de *Bredasche Courant* van 18 augustus 1938. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

2.77 De brug over de Vliet in de nieuwe weg door Voorburg kort voor de opening. Rechts ligt

de villa van Gordijn. Foto, 1938. Collectie auteur

2.78 De nieuwe rijksweg door Voorburg richting Gouda. In het begin waagden ook fietsers zich op deze toen nog rustige weg. Foto, 1939. Collectie auteur

2.79

2.79 Het viaduct met bijzondere bogen over de Herenstraat. Ansichtkaart, circa 1940. Collectie auteur

vaklieden, is het viaduct over de Herenstraat. De bogen van dit viaduct bestaan geheel uit gelast staal, die met hun lengte van ruim 65 meter, een bijzonderheid zijn in den lande.’ Deze ‘bijzonderheid’ heeft het echter nog geen 50 jaar volgehouden. In 1987 werd de rijksweg door Voorburg opnieuw verbreed. De oude viaducten en de oude brug over de Vliet werden gesloopt en vervangen door nieuwe met een ‘moderne uitstraling’ naar een ontwerp van architect Weber. De schade aan het leefklimaat en het culturele erfgoed door deze Utrechtse Baan was nog groter dan in 1938. Een groot deel van de Huygensstraat verdween. Overigens ging de verbreding van de rijksweg gepaard met een verhoging van het spoor door Voorburg. Maar dat is een verhaal apart.

2.80 Huizen aan de Huygensstraat die uiteindelijk ook moesten wijken voor de weg door Voorburg. Rechts liggen de sloot en een strook grond die ooit bij *Hofwijck* hoorden. Foto, circa 1900. Collectie auteur

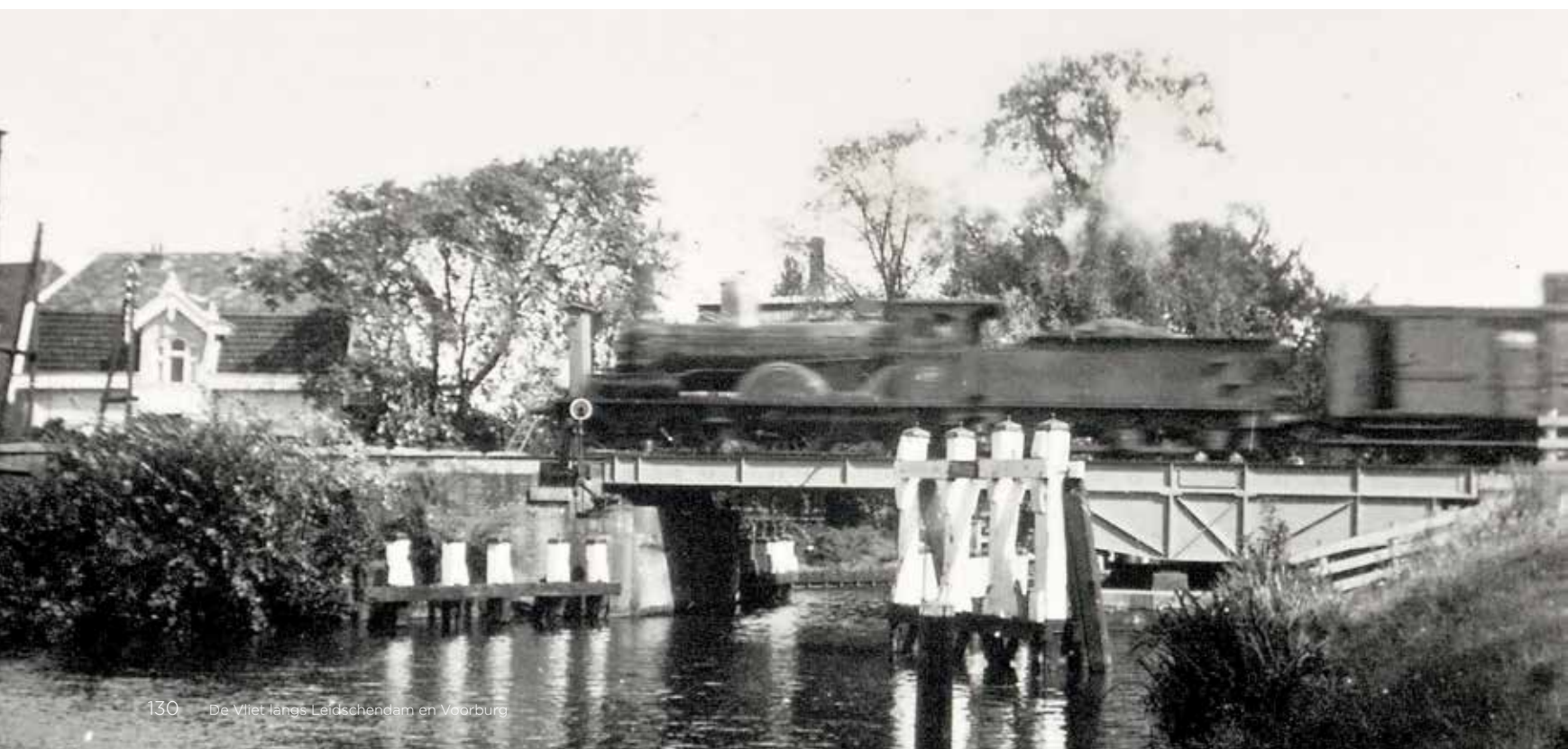
2.81 Het omstreeks 1868 aangelegde spoor door Hofwijck, ingetekend in de kaart van S.W. van der Noordaa. Collectie Gerard Duijvestein

Een spoor van 'vooruitgang' door Voorburg

Eigenlijk was het allemaal begonnen rond 1870. De Rijn-Spoorweg-Maatschappij wilde een treinverbinding aanleggen tussen Gouda en Den Haag. Daarbij zou het spoor dwars door de buitenplaats Hofwijck komen te lopen.³⁸ Toenmalig eigenaar Guillaume Groen van Prinsterer diende in februari 1868 een fel protest in. In 1849 had hij ternauwernood de beroemde maar onttakelde buitenplaats van Constantijn Huygens van de sloop gered door het bedreigde buiten

te kopen. Het protest mocht niet baten. In maart 1868 verscheen het besluit tot onteigening der gronden in Voorburg ten behoeve van de spoorweg, waardoor uiteindelijk het rechterdeel van het tuinlichaam van Hofwijck schuin werd afgesneden en geamputeerd. Overigens zou de aanwezigheid van het 'IJzeren Spoor' in verkoopadvertenties van buitenplaatsen langs de Vliet vaak worden genoemd als voordeel omdat dit de bereikbaarheid van zo'n buiten vergrootte.

2.82 Een stoomtrein rijdt via de lage spoorbrug over de Vliet bij Hofwijck. Achter het spoor is de zijkant van Villa Johanna zichtbaar. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

2.83

2.83 De Vliet gezien richting Hofwijck met in de verte de spoorbrug naast Hofwijck met links de spoorovergang in de Westvlietweg met openstaande slagbomen. Foto, circa 1935. Collectie Stichting Hoekenburg

Locomotieven in de Vliet

Het spoor door Voorburg kwam te lopen over een lage dijk, iets boven maaiveldhoogte. Voor het passeren van de Vliet werd een lage, ijzeren draaibrug aangelegd. De foto's waarop de stoomtrein de brug passeert, leveren nostalgische plaatjes op. Toch ging het bij die spoorbrug enkele keren akelig mis. Een keer was zelfs de koninklijke familie de dupe van een ongeval bij de Vliet. De eerste keer was een felle wind in januari 1872 de boosdoener. De *Arnhemse Courant* berichtte op 9 januari: 'Zaterdag nacht is aan het station van den Rijnspoorweg te 's Hage een goederenwagon door den fellen wind voortgedreven en nabij Voorburg van eene brug in het water gestort. De reizigers der eerste treinen moesten dientengevolge te Voorburg in van Gouda komende treinen overstappen[. . .]. Ten ruim half twee uur heden middag was de weg weder vrij en konden de treinen geregeld doorlopen.' Binnen vier jaar was het weer raak. Op 7 oktober 1875 berichtte de *Maasbode*: 'Zaterdagavond te 8 uren zou H.M. de Koningin van haar buitenlandsche reis per Rijnspoor met Z.K.H. Prins Alexander in de residentie terugkeeren. [. . .] Aangezien een wagen door den wind voortgedreven, in den Vliet bij Voorburg was gevallen, kon de spoorbrug te Voorburg niet meer gesloten worden en moest de trein aldaar blijven staan. [. . .] De Commissaris des Konings, de burgemeester en de generaal zijn daarop naar Voorburg gereden. De Koningin en de Prins, ontvangen door gemelde heeren en den burgemeester van Voorburg, zijn met moeite naar de rijtuigen gekomen; wind en regen maakten het gaan bijna onmogelijk. Langs de vaart [Vliet] tot aan de Hoornbrug en verder langs den Delftschen weg zijn de vorstelijke personen te kwart voor tien uren te 's Gravenhage aangekomen. [. . .] H.K.H. Prinses Marianne kwam met denzelfden trein uit Beieren hier terug.' Op 17 januari 1883 was menselijk falen de oorzaak van een ongeluk. De *Delftsche Courant* deed verslag: 'De trein van den Ned. Rijnspoorweg heden ochtend ten 6 u 35 min. uit Den Haag vertrokken en te Voorburg stoppende, is, na het afrijden van laatstgemeld station en derhalve gelukkig met geringen vaart, tengevolge van het openlaten van de spoorbrug nabij Voorburg,

2.84

2.85

2.86

2.84 Het verkeer op de Westvlietweg kruiste de laaggelegen spoorbaan vrijwel gelijkvloers via een met spoorbomen beveiligde overweg. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

2.85 De trein passeert de spoorovergang in de Westvlietweg. Foto, circa 1940. Collectie auteur

2.86 De nieuwe hefbrug in de rijksweg naast de oude draaibrug van het spoor over de Vliet. Foto, circa 1950. Collectie auteur

2.87 De twee gashouders van de Voorburgse gasfabriek bij de brug over de Vliet. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

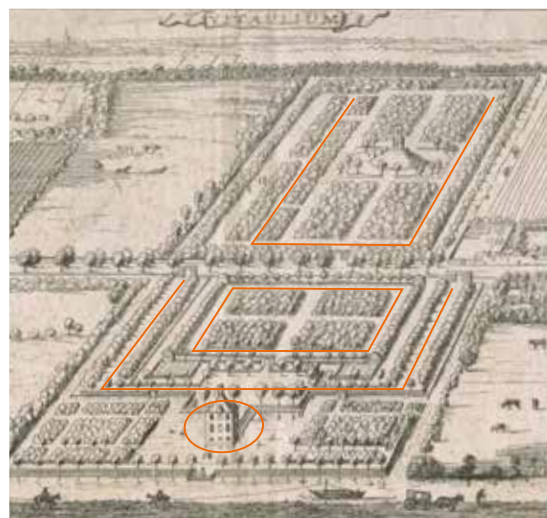

2.88 De Voorburgse gasfabriek tegenover Hofwijck. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

gedeeltelijk tusschen de beide bruggenhoofden van de Vliet gestort zoodat locomotief en tender even boven het water bleven hangen. De machinist werd door den schok die dezen val teweeg bracht, te water geworpen, doch redde zich zelf. [...] De oorzaak van dit ongeval is naar men zegt te wijten aan het niet op post zijn van den brugwachter, die zich verslapen zou hebben [...].³⁹ Enkele jaren later, in 1888, drong de schippersvereniging Schuttevaer erop aan de draaibrug over de Vliet te vervangen door een vaste maar veel hogere brug, zodat de schepen continue konden doorvaren en niet steeds hoefden te wachten op het beperkte aantal keren dat de spoorbrug werd geopend.⁴⁰ Wegens te hoge kosten werd het verzoek niet gehonoreerd. Wel werd de brug vaker voor de scheepvaart geopend. Precies 99 jaar later zou het er toch nog van komen. Tegelijk met de verhoging en verbreding van de Utrechtse Baan werd het ernaast gelegen spoor door Hofwijck met het station in 1987 op een hoge dijk gelegd. De spoorbrug over de Vliet werd eveneens aanzienlijk verhoogd waardoor het een vaste brug kon worden.

2.89

2.90

2.89 Hofwijck, als een kubus oprijzend uit het water, hier nog met rechts de door Christiaan Huygens aangebrachte uitbouw. De hoge ramen dateren uit de achttiende eeuw. Foto in *Buiten*, mei 1914. Collectie auteur

2.90 Hofwijck in vogelvlucht. Intekening menselijk lichaam door de auteur. Gravure P. Post, 1653. Collectie Huygensmuseum Hofwijck

2.91 Huygens en zijn gasten op Hofwijck zien hoe de zegen, het visnet, wordt binnengehaald. Tekening vermoedelijk l. de Moucheron, begin achttiende eeuw. Collectie Huygensmuseum Hofwijck

2.91

Een paradijsje op aarde

Terwijl ik langzaam doorloop onder het hoge viaduct van de Utrechtse Baan en het spoor, zie ik hoe aan weerszijden van de Vliet in de betonnen kolos steeds vijf ronde bogen zijn uitgespaard. Deze zijn bedoeld als vensters op de Vliet, maar herinneren tegelijk aan de mooie bogen van het afgebroken viaduct over de Herenstraat. Links aan de Spoorlaan ligt de oude boerenwoning *Hoeve Maria* met een karakteristiek wolfseinddak. Hier stond vroeger, van 1912, tot in de jaren zestig, ook de Voorburgse steenkolenfabriek met twee grote gashouders. Iets verderop, op de plek waar vroeger houthandel Van der Ham lag, is nu een industrierrein, een mooie villa en verderop diverse huizen. Rechts aan de overkant van het water steekt een markant gebouwtje de kop op, het hoofdgebouw van de buitenplaats Hofwijck, een zeventiende-eeuwse kubus met piramidevormig dak, dat nu al eeuwenlang door zijn stenen voetstuk hoog wordt uitgetild boven het stille water van de omringende vijver.⁴¹ Bouwheer

Constantijn Huygens heeft bij de aanleg van dit ‘paradijsje op aarde’ handig gebruik gemaakt van de ligging aan de Vliet die als een onuitputtelijke bron de vijver rond het huis steeds rijkelijk met water vult. Op warme dagen lag het dan heerlijk koel als een fles in een koelvat. Bovendien was de vijver, evenals de Vliet, rijk gevuld met vissen. Dus als er gasten kwamen, hoefde tuinbaas Jan Maertens maar in het bootje te springen en stond er binnen de kortste tijd de heerlijkste vis op tafel. Dat was nu zo leuk aan een buitenplaats: je kon zomaar alles direct uit de natuur halen zonder ervoor te betalen: ongekochte vis, ongekochte groenten en fruit. Verder leek door die vijver Hofwijck net een kasteel met een gracht opgesierd door zwanen, die de deftige status van de eigenaar onderstreepten. En door de spiegeling van de vijver leek het wel of er twee huizen stonden en of er een dubbele hoeveelheid zwanen rondzwommen, zonder dat het meer kostte. ’s Winters als het had gevoren kende de vijver ook aardige kanten. De kinderen konden dan op hun schaatsen ‘sierlijke

2.92

2.93

2.92/2.93 De ijskelder onder de opgang naar *Hofwijck*. Foto's Charles Groeneveld, 2015

linten om het huis heen strikken'. En aan het einde van de winter konden er grote blokken ijs uit de vijver worden gehakt die zo in de ijskelder konden worden geschoven. Die kelder had Huygens heel handig aangebracht direct naast de vijver, onder de opgang naar het huis. Zo kon er heel de zomer worden geprofitteerd van dit bevroren Vlietwater om melk en levensmiddelen te koelen, maar ook om gevaarlijk oplopende koorts te bestrijden en zo soms het leven van een zieke te redden. Het Vlietwater vulde niet alleen de vijver, maar ook de sloten om de eilanden naast het huis en verderop om de boomgaard heen en rond de overtuin. De overtuin, direct aan de noordwestkant van de Heerweg, wortelde in de zandgrond van het oeroude duin, dus daar stonden, streng geordend in vakken, berken, elzen, naaldbomen en eiken. Dichter bij de Vliet, aan de zuidoostzijde van de Heerweg, had Huygens zijn boomgaard aangelegd. De fruitbomen groeiden prima op de vruchtbare kleilaag die in oude tijden, vermoedelijk door de Gantel, was afgezet op de rand van het zandduin. De boomgaard met zijn heerlijke vruchten was het hart en de buik van het tuinlichaam. De buitenplaats was door de bouwheer

2.94

2.94 Constantijn Huygens omstreeks de aanleg van *Hofwijck*. Schilderij M. van Mierevelt, 1641. Collectie Huygensmuseum *Hofwijck*

zo ontworpen dat de bomenrijen de contouren van een menselijk lichaam vormden. Het huis was het hoofd, de toegangslanen vormden de armen die de gasten dubbel welkom heetten en het overbos vormde het onderlijf. Omdat de mens in het tuinpatroon was geschapen naar Gods beeld en gelijkenis werd *Hofwijck* zo vanzelf een soort bijbelse Hof van Eden, een paradijsje op aarde. Tegelijk was het een klassieke nutstuin, een buiten dat de eigenaar hout, noten, honing, vis, fruit en groenten opleverde, maar ook aanzien, rust, vermaak en bezinning voor zichzelf en zijn gasten.

Drukke scheepvaart en kakelaars op de Vliet

Die bezinning op *Hofwijck* werd mede ingegeven door alles wat Huygens op de Vliet zag en hoorde. In de Vliet had hij een 'uitzit' laten maken, een vlonder waarop hij graag zat om te kijken naar de vele schepen die over de Vliet heen en weer voeren. Later liet hij aan de uiteinden van de tuin aan de Vlietzijde twee beglaasde theehuisjes plaatsen, zodat hij ook bij slecht weer aan zijn geliefde Vliet kon zitten. In zijn gedicht *Vitaulium Hofwijck* roemt Huygens de Vliet als de drukst bevaren rivier van Holland en noemt hem lovend de 'Vliet der Vlieten'.⁴² Door de precieze regelmaat waarmee de trekschuit langs voer kon je goed zien hoe laat het was. En het 'dijkje' langs de Vliet dat de twee eilanden aan weerszijden van het huis verbond, noemde hij 'zijn liefste pad'. Soms liep hij met een boot mee en praatte wat met de schipper en probeerde dan uit het dialect af te leiden waar de schipper vandaan kwam. Ook hoorde hij graag welke route de schipper zoal had gevolgd en wat voor lading hij aan boord had. Maar bovenal was hij benieuwd wat de passagiers van de voorbij varende trekschuit hadden te vertellen. Die staken hun mening veelal niet onder stoelen of banken maar verkondigden luidkeels hun commentaar. In zijn gedicht over *Hofwijck* vertelt Huygens hoe de passagiers van de Delftse veerschuit het op zekere dag wel erg bont maakten. Reeds van veraf was te horen hoe een van hen het hoogste woord had. Constantijn noemde hem veelzeggend

2.95

2.96

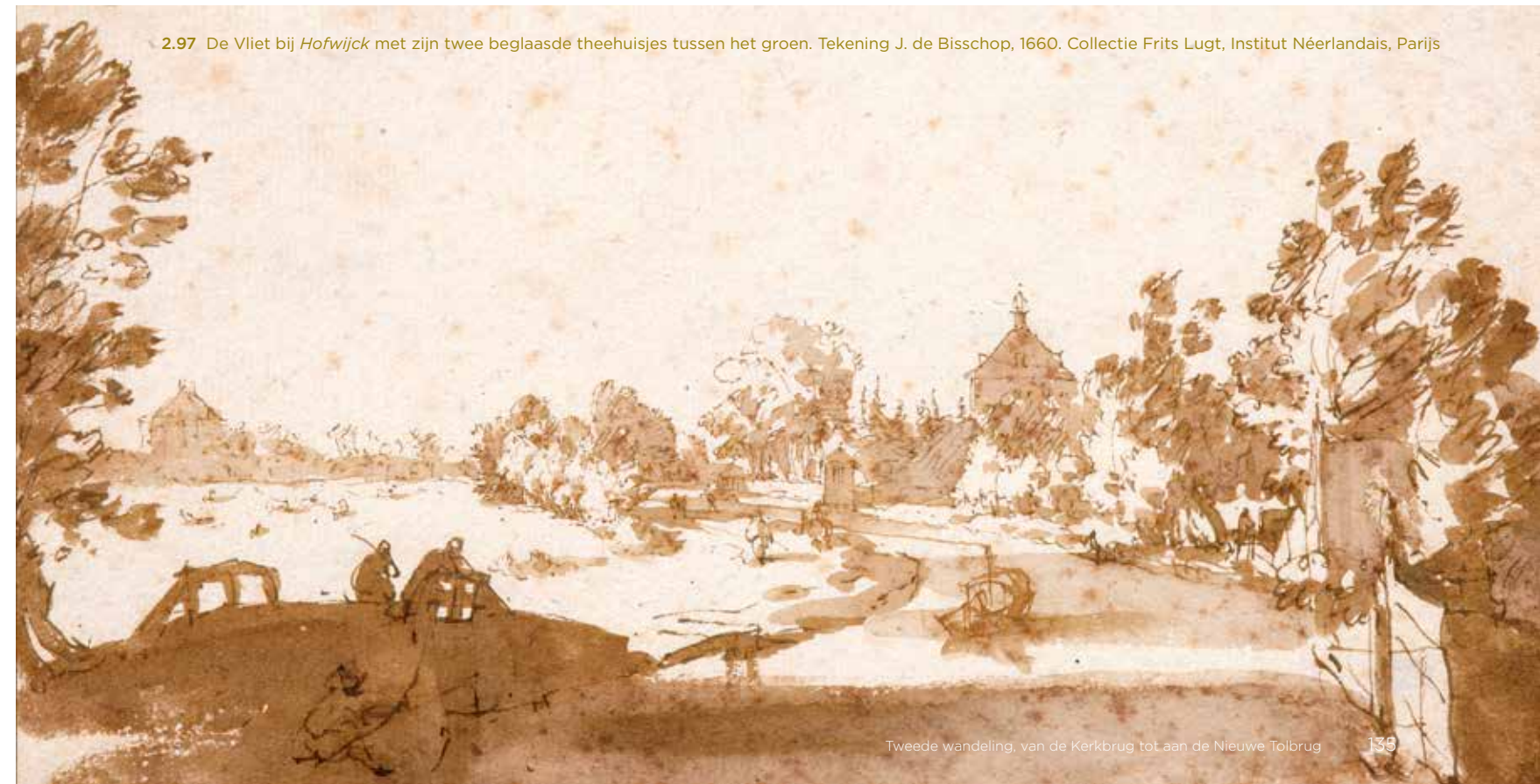
een 'kakelaar' [kletskaus] en een 'klapper' [kwaadspreker]. De kakelaar stoorde zich mateloos aan de aantasting van de natuur en de oprukkende verstedelijking. Den Haag is eerst al volgebouwd en rukt nu op richting Voorburg. Daar moet de frisse weidegrond vol klaver eraan geloven. Weg koeien! Nog even en de Vliet is de nieuwe grens van Den Haag. Vervolgens somde de kakelaar uitvoerig op hoe geldverslindend zo'n buitenplaats is. Het zijn niet alleen de hoge kosten van aanschaf en aanleg. Ieder jaar weer moeten meer

dan 'hondert Croonen' worden neergeteld voor onderhoud, zoals het knippen van hagen, schoffelen van onkruid, harken van de boomgaard, enzovoorts. En binnen is het ook al één en al weelde, salons met marmervloeren en pronkvertrekken met beschilderde panelen en met leerbehang op de wanden. Waar doet die man het allemaal van? Wellicht vond de schipper dat luide commentaar toch wel erg gênant worden en hij spoorde het paard van de trekschuit aan om eens wat

2.95 Een trekschuit en een zeilschip varen langs vissers bij *Hofwijck*. Litho H.J. Backer naar J.F. Christ, 1846. Collectie auteur

2.96 Drukke scheepvaart langs *Hofwijck*. Foto C. Steenbergh in *Buiten*, mei 1914. Collectie auteur

2.97 De Vliet bij *Hofwijck* met zijn twee beglaasde theehuisjes tussen het groen. Tekening J. de Bisschop, 1660. Collectie Frits Lugt, Institut Néerlandais, Parijs

2.98 Naast de door paarden of menskracht voortgetrokken trekschuiten werd een boot soms geduwd. Foto, 1929. Collectie Stichting Hoekenburg

2.98

harder te lopen. Zo verdween de schuit met enige vaart in de verte met de rest van het betoog van de kwaadspreker. Constantijn bleef achter, in diep gepeins verzonken, zittend in zijn geliefde uitzit aan de Vliet, nadenkend over wat hij hoorde. Inderdaad, hij had groene klaverwei en vruchtbare akkers, waar de mens van moest leven, 'vernield'. Maar hoe moest het dan als het hart en de ziel gewond

waren door de drukte en de zorgen op het werk? Een buitenplaats als *Hofwijck* hielp dat onheil te genezen, of beter nog, te voorkomen. En bovenal, was zijn buitenplaats met zijn groenblijvende naaldbomen sowieso niet een aanwinst en sieraad voor de omgeving en voor de wandelaars? En voor zijn erfgenamen had hij nu tenminste ook iets bijzonders na te laten.

2.99 Een boot vaart langs het inmiddels gerestaureerde *Hofwijck*. Achter de boot is de *Villa Johanna* te zien met daarachter de schoorsteen van Wasserij Waldeck. Foto, circa 1930. Collectie Huygensmuseum *Hofwijck*

2.99

2.100

Iepenmanteling langs de Vliet

Om die nalatenschap veilig te stellen had Huygens in zijn testament bepaald dat *Hofwijck* altijd in de familie moest blijven en niet mocht worden verkocht aan een vreemde. Doordat de laatste kleinzoon Constantijn IV geen zoons naliet, stierf de familietak uit en kwam *Hofwijck* uiteindelijk in 1750 toch in 'vreemde handen'. Daarna ging het van kwaad tot erger en kwam er omstreeks 1840 in de tuin van *Hofwijck* zelfs een stoomsmeer- en kaarsenfabriek te staan die kwalijke dampen en stank verspreidde. Toen in 1845 sloop dreigde voor *Hofwijck*, zorgde Groen van Prinsterer voor redding door *Hofwijck* te kopen en op te knappen. Helaas kon hij het spoor, dat dwars door de tuin kwam te lopen, niet tegenhouden. In 1914 kon *Hofwijck*, dankzij een royale gift van een Huygenstelg, worden gekocht door de Vereniging *Hofwijck*. Aanvankelijk werd voorrang gegeven aan de restauratie van het huis, dat er verlaten

2.101 De Vliet bij Voorburg met hooiwagen. Naast de zeilschuit staan de iepenbomen die *Hofwijck* beschermen tegen de wind. Tekening J. van Goyen, 1653. Collectie Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam

2.100 Kaarsenfabrieksgebouwen in de tuin van *Hofwijck*. Deel kadastrale kaart, circa 1840. Collectie kadaster

2.102

2.103

2.102 Het verwaarloosde *Hofwijck* omstreeks 1910. Op de achtergrond daken van de huizen van de Huygensstraat. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.103 Het gerestaureerde *Huize Hofwijck* gezien vanaf de nog lage spoorbrug over de Vliet. Ansichtkaart, halverwege de twintigste eeuw. Collectie auteur

2.104

2.104 De gerestaureerde tuin van *Hofwijck* kort na de reconstructie van 2004 naast de inmiddels verhoogde spoordijk. Duidelijk zichtbaar zijn de met witte schelpen bedekte paden en voorplein. Luchtfoto, 2007. Collectie Huygensmuseum Hofwijck

2.105 Gezicht vanuit de pronkzaal van *Hofwijck* over de Vliet. Rechts in de verte ligt Delft. Foto C. Steenbergh in *Buiten*, mei 1914. Collectie auteur

en verwaarloosd bij stond. Inmiddels is het huis meerdere keren gerestaureerd. In 2004 was eindelijk ook de tuin aan de beurt. Deze werd, voor zover nog aanwezig na de amputatie door het spoor, onder leiding van hortulanus Henk Boers geheel teruggebracht naar het originele ontwerp uit 1639. Ik zie dat de beukenhagen en de haagbeuken er mooi geschoren bij staan, dat de beschermende ‘iepenmanteling’ langs de Vliet weer is teruggekeerd en dat de eilanden aan weerszijden van het huis met hun verschillende soorten bomen weer de door

Huygens bedoelde ‘getemde wildernis’ vormen. Een brede opening tussen de hagen aan de Vlietkant biedt mooi zicht op het huis dat zich met zijn fraaie grisailles ijdel maar tevreden spiegelt in de verkoelende vijver. Op de zwanenvlonder nestelt een meerkoetenfamilie. Een reiger probeert aan de andere kant met een snelle actie een voorbij zwemmende vis in de vijver te verschalken. Tussen de hagen ligt de uitzit in de Vliet. Die ziet er op deze warme dag zo uitnodigend uit dat ik mij voorneem daar straks op de terugweg, net als eertijds bouwheer Constantijn, afscheid te gaan nemen van de voorbijgag.

2.105

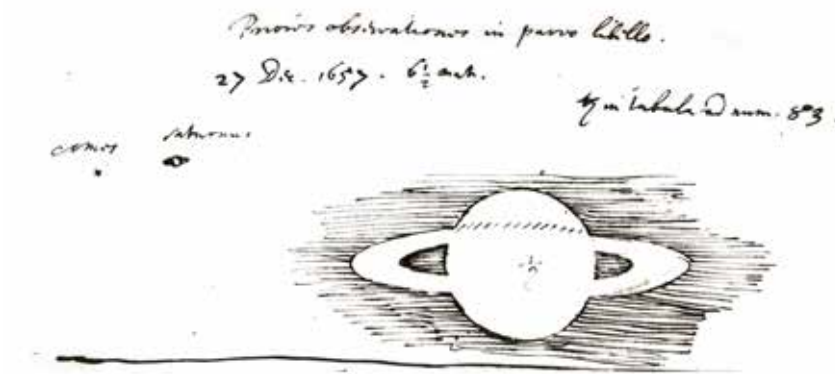
2.106

2.106 Christiaan Huygens staande voor *Hofwijck* dat zich in het water spiegelt. Schilderij vermoedelijk D. Mijtens II, circa 1688. Foto RKD, Den Haag

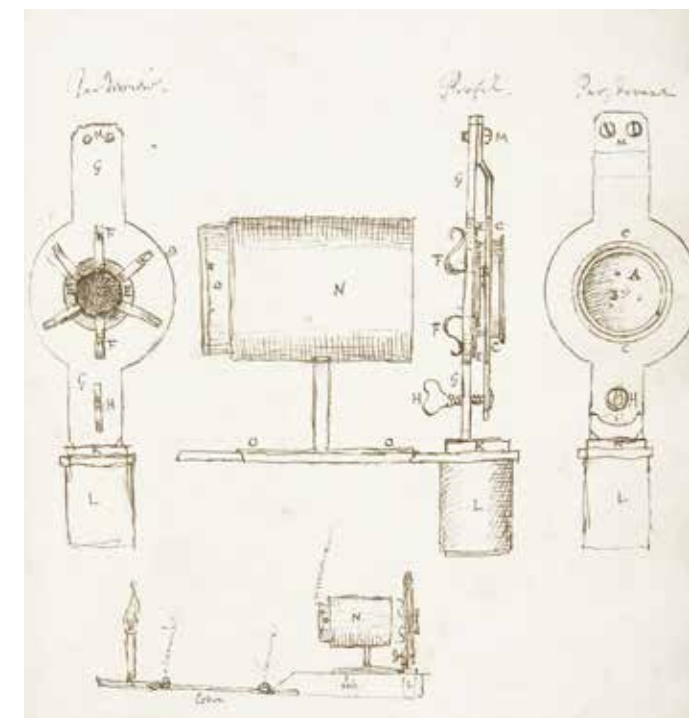
2.107 Een van de eerste afbeeldingen van de ring om Saturnus, door Christiaan Huygens getekend op 27 december 1657. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden

Einstein aan de Vliet

Terwijl ik naar het mooi gerestaureerde huis staar, bedenk ik ineens dat toch niet alles kon worden teruggebracht naar de tijd van Constantijn Huygens. Huygens had, naar hij zelf schreef, de vensters aan de Vlietzijde ontworpen als ogen die een weids zicht boden over de weilanden tot aan Delft toe. Naar links kijkend zie ik hoe dit uitzicht inmiddels grondig is verknoeid door de respectloze wijze waarop die overzijde is bebouwd. Maar dit laat onverlet dat *Hofwijck* het enige monument in steen is dat nog herinnert aan deze belangrijke zeventiende-eeuwse staatsman, Oranjesecretaris, dichter, componist en kunstkenner. De laatste jaren verschuift echter de aandacht steeds meer naar zijn wereldberoemde zoon Christiaan, de befaamde natuurkundige, wiskundige, astronoom en ontdekker van onder andere de ring om Saturnus en de maan Titan. Nadat zijn vader in 1687 was overleden, vond de familie dat de ongetrouwde Christiaan maar op *Hofwijck* moest gaan wonen. Na enige aarzeling en na een aanbouw te hebben aangebracht voor zijn boeken en enkele van zijn wetenschappelijke instrumenten stemde hij toe en zette zijn onderzoeken op *Hofwijck* voort tot aan zijn overlijden in 1695. Toen ik in 2007 voor de Stichting Christiaan Huygens Wetenschapsprijs een onderzoek instelde naar wat Christiaan allemaal op *Hofwijck* heeft gedaan, viel mij op dat hij hier belangrijker werk heeft verricht dan tot dan toe werd onderkend.⁴³ Hier bestudeerde hij met zijn zelfgebouwde microscoop en zelfgeslepen lenzen de wondere wereld van de microkosmos. In een druppel water, vermoedelijk uit de Vliet, zag hij ‘diertjes die zo klein zijn dat er wel een miljoen van in een graankorrel passen’. Zijn bevindingen noteerde hij in een oude agenda en hij correspondeerde erover met Anthoni van Leeuwenhoek. Op *Hofwijck* ontving hij geleerde kennissen voor wetenschappelijke gesprekken onder wie de befaamde Engelse filosoof John Locke, de Duitse natuur- en wiskundige Leibniz en de wiskundige Nicolas Fatio. De Vliet die langs *Hofwijck* stroomde, inspireerde Christiaan Huygens tot belangrijke ontdekkingen. In

2.107

2.108 Microscoop in 1678 ontworpen en getekend door Christiaan Huygens. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden

1690, dus tijdens zijn *Hofwijck*periode, publiceerde hij zijn befaamde geschrift *Traité de la Lumière et de la Pesanteur* [Verhandeling over het licht en de zwaartekracht]. Hierin beschrijft hij zijn baanbrekende theorie dat het licht zich als golven verspreidt, evenals het geluid, en dat hiervoor tijd nodig is. Hij vergelijkt het licht in zijn *Verhandeling* met de golven die zich in kringen op het wateroppervlak verspreiden als er een steen in het water wordt gegooid. Ongetwijfeld had hij dit vaak gezien, toen hij als kind en ook wel later op *Hofwijck* steentjes in de Vliet gooide. Regelmatig reisde Christiaan met de trekschuit

2.109 Aantekeningen over micro-organismen door Christiaan Huygens in 1692 op *Hofwijck* waargenomen en getekend. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden

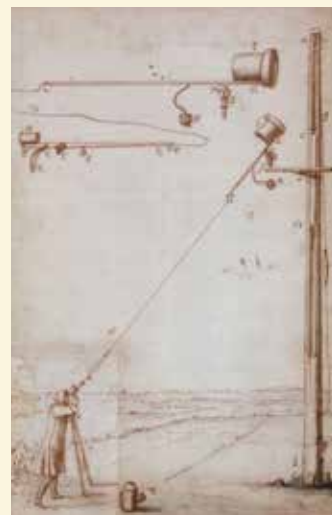
2.109

2.110 Het zonnestelsel en de ring om Saturnus. Illustratie uit het in 1698 gepubliceerde boek *Cosmotheoros*. Particuliere collectie

2.110

2.111 Buisloze kijker. Tekening Christiaan Huygens, 1684. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden

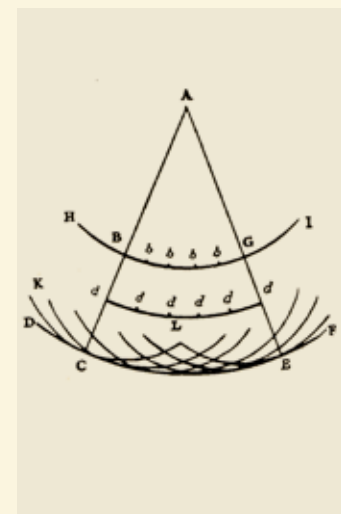

2.111

2.112 Golfbeweging. Tekening van Christiaan Huygens in zijn *Traité de la Lumière*, deel XIX, 1690. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden

2.113 *Cosmotheoros* werd door Christiaan Huygens geschreven in het Latijn. In 1754 verscheen een Hollandse versie met als titel *Wereldbeschouwer*. Particuliere collectie

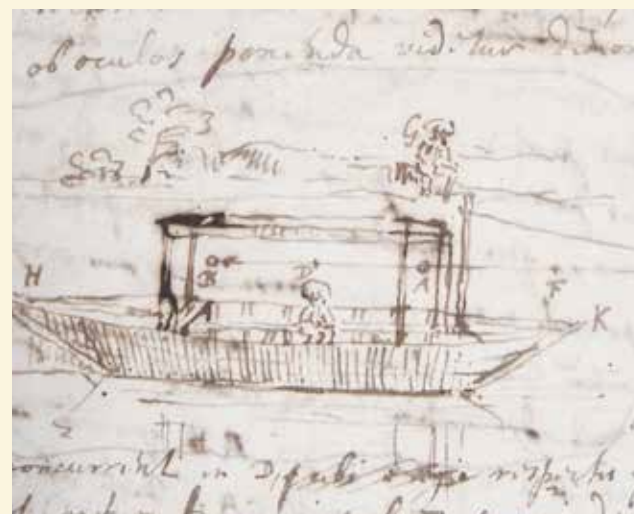
2.114 Bootje getekend door Christiaan Huygens bij zijn onderzoek naar botsingswetten. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden

2.112

2.113

2.114

2.115 Huizen aan de Hofwijckstraat, op de plek waar eertijds de koepel van *Wintervliet* stond. Foto, circa 1933. Collectie Stichting Hoekenburg

vanuit Den Haag over de Vliet naar *Hofwijck* en omgekeerd. Op *Hofwijck* zag hij dagelijks tientallen van deze boten door een paard, of soms door de schipper zelf, voortgesleept worden. Hij tekende ze en ze inspireerden hem tot nadenken over de sleepbewegingen. Kon deze beweging met een wiskundige formule worden beschreven? In het najaar van 1692 probeerde hij een apparaat te maken, waarmee hij sleepbewegingen kon nabootsen en verder onderzoeken. Ook deed hij zijn best om botsingswetten te formuleren. Bij zijn observaties aan het water constateerde hij tevens dat beweging en snelheid relatief zijn. De snelheid van de schuit ten opzichte van het stromende Vlietwater is anders dan de beweging ten opzichte van de Vlietoever. Huidige wetenschappers, onder wie Vincent Icke, zien Christiaan Huygens dan ook als de grondlegger van de relativiteitstheorie, waar Einstein later bekend om werd.⁴⁴ Op *Hofwijck* bouwde hij ook een grote sterrenkijker, waarvoor hij uiteraard zelf de lens had gemaakt. Aan zijn broer Constantijn schreef hij dat die grote kijker vooral was bedoeld 'om heren van stand te amuseren'. Zelf gaf hij de voorkeur aan zijn zelfontworpen buisloze kijker, die hij in de tuin van *Hofwijck* had geplaatst en waarmee hij het heelal afspeurde. Op *Hofwijck* schreef hij naast wetenschappelijke documenten ook zijn beroemde boek *Cosmotheoros* over het heelal met zijn planeten, de aarde en andere 'dwaalsterren' en met gissingen over buitenaards leven. Op

18 september 1692, toen een aardbeving Voorburg en de rest van Nederland trof, zat Christiaan Huygens op *Hofwijck* een boek te lezen. Uitvoerig beschreef hij wat er gebeurde: 'Het huis schudde duidelijk, en bewoog heen en weer, zodat in de eetkamer hangende schilderijen tegen het goudleer, dat de wanden bedekt, geslagen werden. De stenen vloer waarop ik stond, werd enigszins opgetild, en zakte weer in, en dat enige malen gedurende ongeveer 10 of 12 seconden. De gracht rondom het huis, 60 voet breed, bewoog met enige brede golven naar de kanten.' Uiteraard wijdde hij een beschouwing aan de mogelijke oorzaken van zo'n beving.

Een Russische tsaar bezoekt Wintervliet

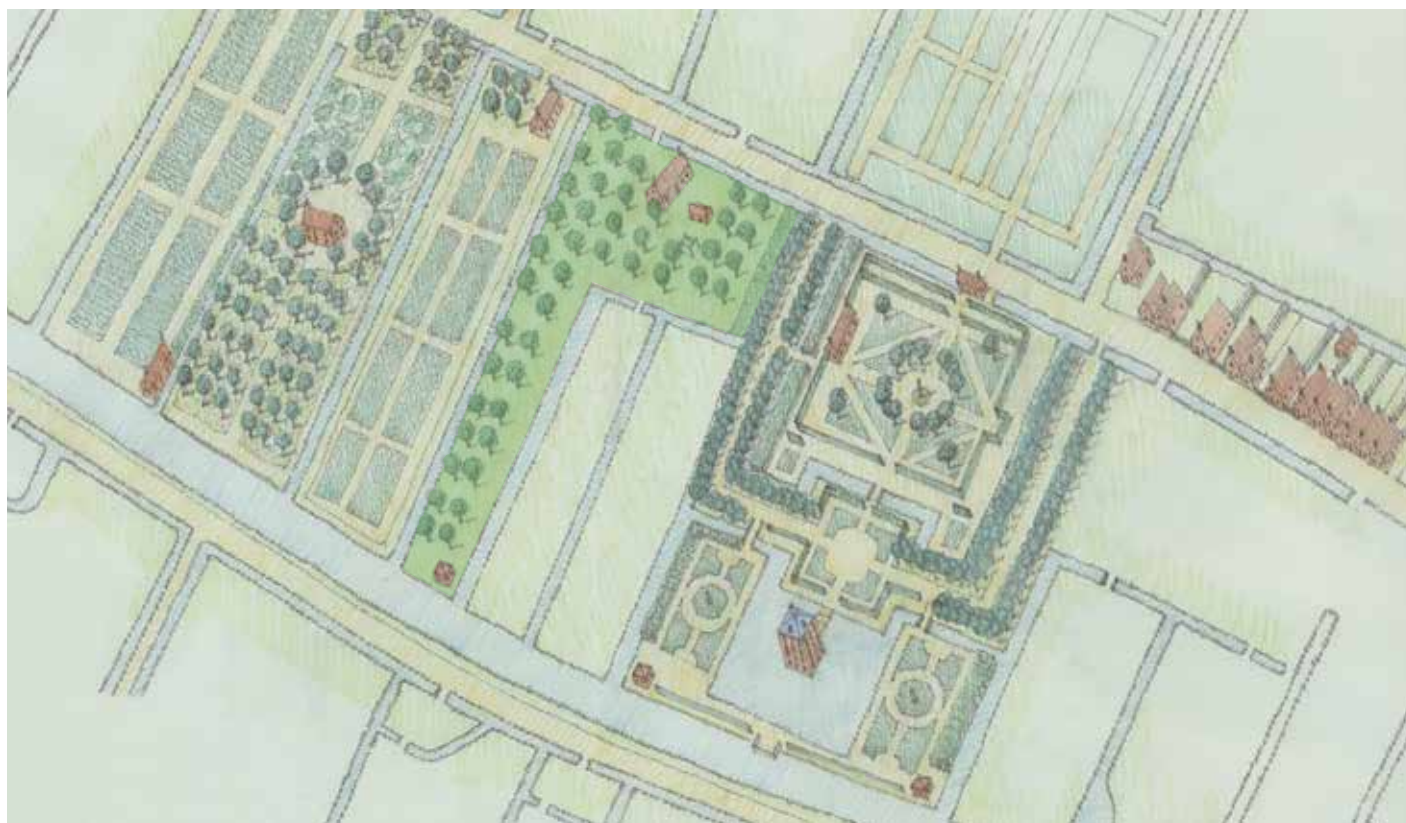
Even voorbij *Hofwijck* zie ik de huizen van de omstreeks 1927 aangelegde *Hofwijckstraat*, waarvan enkele aardige tuintjes langs de Vliet hebben. Voor deze aanleg werd de westelijke scheidingsloot vanuit de Vliet langs *Hofwijck* gedempt. Voorheen lagen op deze grond de buitenplaatsen *Welgelegen* en *Wintervliet*.⁴⁵ *Welgelegen* had een koepel, maar ook een vinkenbaan waar vogels werden gevangen voor consumptie. Tevens had de eigenaar, koopman-kastelein Zechner, omstreeks 1840 op zijn perceel de ietwat ongebruikelijke combinatie gerealiseerd van een 'etablisement met kaatsbaan' met daarnaast een leerlooierij. De onaangename geuren uit deze looierij

2.116 Tsaar Peter de Grote omstreeks 1712. Schilderij naar J. Nadler. Particuliere collectie

2.116

2.117 *Wintervliet* met zijn boomgaard tussen *Hofwijck* en *Middenburg*. Het huis ligt aan het Westeinde en de koepel aan de Vliet. Tekening Robbert Jongepier, 2004, naar Kruikius, 1712

2.117

zullen het aantal gasten in de herberg niet hebben bevorderd. Zo'n 25 jaar later werd de looierij weer 'vernietigd' en vervangen door een boomgaard. Het verderop gelegen *Wintervliet* had ook een koepel en een boomgaard. In 1697 kocht Johannes Winterkamp hier een perceel warmoesland en liet er een huis met boomgaard aanleggen plus een speelhuis aan de Vliet. Trots noemde hij het buitentje *Wintervliet*, een beetje naar zichzelf maar verder vooral naar het water erlangs. Door

een latere eigenaar werd deze ietwat kille benaming al snel vervangen door de veel zonniger naam *Zomerlust*. Maar op 19 maart 1717, toen de buitenplaats hoog bezoek ontving, was de naam nog steeds *Wintervliet*. In 1717 bracht de Russische tsaar Peter de Grote voor de tweede keer een bezoek aan Holland. Voor een bezoek aan Den Haag en de Staten van Holland voer hij met een groot gezelschap in een schuit over de Vliet langs Voorburg. Bij de buitenplaats *Wintervliet*,

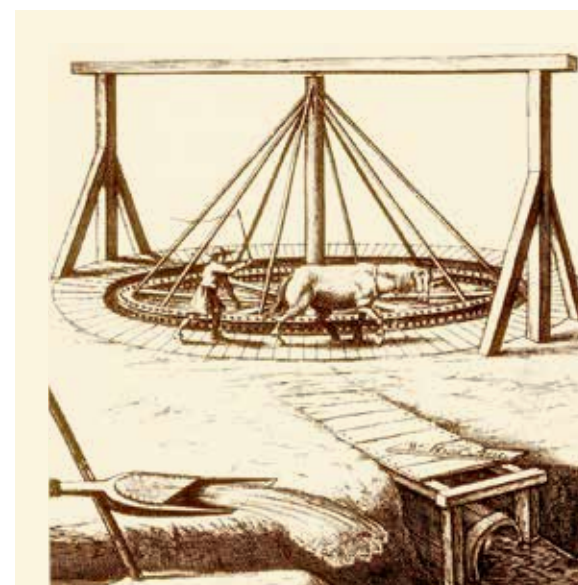

2.118

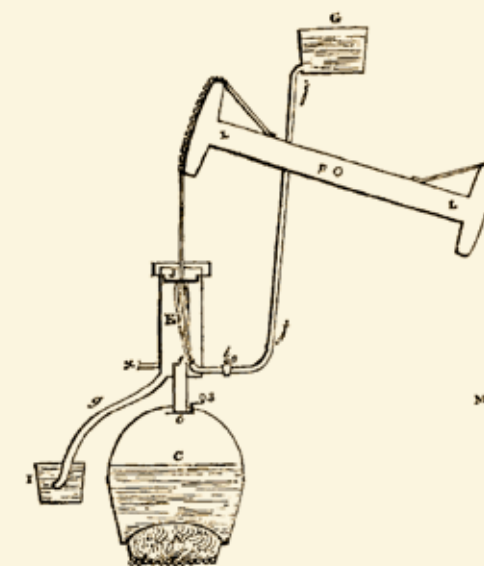
2.118 *Huize Bijdorp* aan de Vliet bij de Hofwijckstraat. In de tuin zitten de bewoners de heer De Jong en echtgenote. Foto, circa 1950. Collectie Stichting Hoekenburg

toentertijd in bezit van Joan Anselm Thielen, stapte hij uit om een technische noviteit te bezichtigen.⁴⁶ Uit de beschrijvingen in diverse kranten blijkt dat het hier ging om een stoommachine, uitgevonden door ene Jacob van Briemen, 'waarmee een grote hoeveelheid water, door middel van een weinig vuur in de hoogte gebracht en afgevoerd kan worden.'⁴⁷ Met andere woorden deze machine kon worden gebruikt om een fontein te laten spuiten. De aanwezigheid van een fontein verhoogde het plezier en de status van een buiten. Nu was dit laatste in het vlakke Holland wel een probleem, want in tegenstelling tot het buitenland met bergachtige gebieden, ontbrak hier een natuurlijk hoogteverschil dat een fontein 'met natuurkracht' kon laten spuiten. Nu hadden vindingrijke Hollanders daar wel iets aardigs op bedacht. Met behulp van een rosmolen

met een rondlopend paard werd water naar een hoger gelegen reservoir gebracht. Door een kraan te openen kon vervolgens deze watervoorraad worden gebruikt om gedurende enige tijd een fontein te laten spuiten. Maar het apparaat waarin het paard rondliep nam veel ruimte in beslag en werd voor een buitenplaats als een ontsierend en lawaaiig object ervaren. Dergelijke bezwaren had de uitvinding van Van Briemen niet: de stoommachine nam niet meer dan zes vierkante voet [circa 1,88 vierkante meter] in beslag. Overigens werd *Wintervliet* alias *Zomerlust* in zijn nadagen *Bijdorp* genoemd, een naam die nog steeds wordt gebruikt voor de villa die ik zie liggen aan de Vliet, als laatste van het rijtje huizen aan de Hofwijckstraat. Daarnaast volgt het park van *Middenburg*.

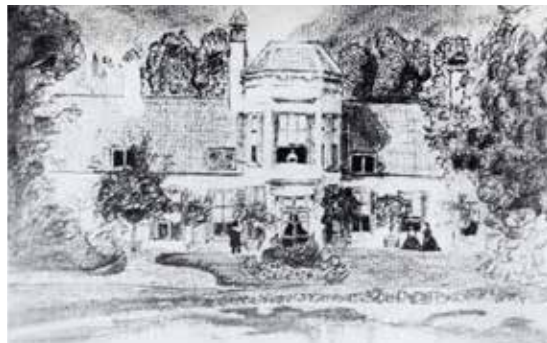
2.119

2.120

2.119 Een paardenmolen waarmee water wordt verplaatst. Gravure in A. Freitag, *Architectura militaris*, 1642

2.120 De stoommachine van Jacob van Briemen. Het water wordt vanuit bron I via de stoommachine opgestuwd naar het hooggelegen reservoir G. Tekening in J. Farey, *A Treatise on the Steam Engine*, deel I, 1827

2.121

Exoten op buitenplaatsen

Huize Middenburg ligt, evenals *Vreugd en Rust*, midden in het park, vanaf de Vlietkant ietwat verscholen achter de bomen en de bosschages van onder andere rododendrons.⁴⁸ De oudste versie van het huis werd gebouwd in 1655 door Johan van der Dussen. Volgens een oude tekening bestond het huis uit twee vleugels evenwijdig aan de Vliet met in het midden een hoge driekantige toren met een piramidevormig dak. Verder had *Middenburg* volgens oude beschrijvingen een ‘playsant speelhuysje aan de Vliet’, een tuin, een boomgaard, warmoesland, een vijver die uitwaterde in de Vliet, een tuinmanshuis en een stal voor zes paarden. In een latere akte wordt het uitzicht vanuit de theekoepel over de Vliet genoemd met de omschrijving: ‘ver uytziende Speelhuys over het water’. De vijver heette, naar de vissen die erin rondzwommen, ook

2.122

wel een ‘goudvisch kom’. Aan de oostkant lag een sloot waarover de buitenplaatseigenaar vrije doorvaart had. Ik zie dat die sloot inmiddels is gedempt. Wellicht dat het kleine haventje naast *Bijdorpe* nog een klein restant is. *Middenburg* ontwikkelde zich al snel tot een ware lusthof met geschoren hagen, leifruitbomen, druivenkassen en ‘uitlandse’ gewassen met onder andere laurier, ananasplanten, oranjeboompjes en granaatbomen. Aan de Vliet stonden naast het speelhuis twee banken, vermoedelijk een variant op de uitzit van *Hofwijck*. Dat de eigenaar ook meedeed aan de laatste mode bleek uit de Turkse tent die volgens een akte uit 1760 in het bos van *Middenburg* was geplaatst.⁴⁹ Zo’n Turkse tent was een folly, een tuinariteit, waarin de eigenaar en zijn gasten beschut tegen de zon of de regen gesprekken kon voeren, iets eten en drinken. Cornelis Haga, een zeventiende-eeuwse bewoner van de Voorburgse buitenplaats

2.123 *Middenburg* met zijn lage driekantige ‘toren’, verscholen achter hoog geboomte. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

2.124 *Middenburg* met de omstreeks 1917 verhoogde toren en aangebouwde serre. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Anne Jacobs

2.125

Vrijburg, had de basis gelegd voor die belangstelling voor het nabije oosten. Hij had bij de Turkse sultan diverse handelsvoordelen voor de Hollanders weten te bedingen en werd de eerste Hollandse ambassadeur in Constantinopel.⁵⁰ In januari 1869 kwam *Middenburg* in handen van een nieuwe eigenaar: Felix Andries Vriese. Hij liet het oude buitenhuis afbreken en vervangen door een geheel nieuw huis. Een gedenksteen herinnert eraan dat ‘Deze steen is gelegd door Vrouwe M.A.M. Vriese geb. Schiff den 8den Mei 1869’. Het nieuwe huis had aan de Vlietzijde, evenals het afgebroken gebouw, in het midden een erker in de vorm van een driekantige toren. Ditmaal zonder torendak, maar nog steeds een mooie verwijzing naar een veelkantige theekoepel. Zoals gebruikelijk werden in 1869 de sloopmaterialen die nog prima hergebruikt konden worden, te koop aangeboden. Het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*

2.126 *Middenburg* met inrijhek gezien vanaf het Westeinde. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.125 Links het ontwerp voor een tuinmanswoning op *Middenburg*. Foto in album M.A. de Zwart, 1881. Collectie auteur. Rechts de uiteindelijk gebouwde tuinmanswoning van *Middenburg* aan het Westeinde links naast de Voorburgse watertoren. Ansichtkaart, verzonden februari 1906. Collectie auteur

van 22 november 1869 gaf een indrukwekkende opsomming met gebruikelijke zaken als kozijnen, blinden, zonneschermen, marmeren vloertegels, witte tegeltjes en blauwe dakpannen. Maar ook bijzondere zaken werden geveild, waaronder een ‘eikenhouten Trap met Balustres’ en een ‘Mahony-buffet’. In de advertentie werd, zoals vaker, weer het voordeel van de ligging aan de Vliet benadrukt met de toevoeging: ‘Kunnende alles zeer gemakkelijk te water worden vervoerd.’ In 1917 werd aan weerszijden van de toren een serre aangebouwd, waardoor de toren enigszins ingesloten raakte. Het nieuwe pand kreeg vanaf 1934, toen het in handen kwam van de gemeente Voorburg, verschillende bestemmingen, zoals rusthuis, familiepension, lyceum en Dienst Openbare Werken. In 1940 lagen er plannen om het huis af te breken en plaats te maken voor een nieuw te bouwen ziekenhuis. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog betekende uitstel van deze

2.127 *Middenburg* met inrijhek gezien vanaf het Westeinde. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.128 Stoomwaschinrichting *Middenburg* tussen de Vliet en het Westeinde. Links staat de Voorburgse watertoren. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.129 Briefhoofd 'Stoom-Wasch- & Strijkinrichting *Middenburg*', later ook wel genoemd de Ozon. Litho, 1900. Collectie Gerard Duijvestein.

2.129

plannen en de redding van *Huize Middenburg*. Het ziekenhuis werd uiteindelijk verderop gebouwd naast *Huize Heeswijk*. *Middenburg* is momenteel weer in particuliere handen. Langzaam doorlopend zie ik dat de oude goudviskom allang is vervangen door een mooie slingerivier aan de Vlietkant. Even verderop staat nog steeds de lange laan met lindeboompjes, dwars op de Vliet. Het is een overblijfsel van een oude lindenberceau, naar een ontwerp van tuinarchitect Poortman, waaronder vroeger de bewoners heerlijk beschut konden wandelen, zonder dat de bleke gelaatskleur van de deftige dames werd bedreigd door zonnestralen. Een zongebruinde huid was immers het kenmerk van landarbeidsters en dus verre van chic.

De koninklijke was op gescheiden gras

Terwijl ik nog een laatste blik werp op *Middenburg*, zie ik dat op de uitgebouwde serres naast de toren over de gehele breedte een bordes met borstwering is aangebracht, goed bereikbaar vanaf de eerste etage. Dat bordes moet een fraai uitzicht hebben gegeven over de Vliet en de uitgestrekte weilanden die er toen nog lagen. Het dringt nu eigenlijk pas goed tot mij door dat ook *Vreugd en Rust* zo'n breed uitzichtsplatu heeft op de uitgebouwde serre aan de Vlietkant, evenals *Arentsburgh* en *Hoekenburg* die verderop zijn gelegen. Maar het verhaal van *Middenburg* is nog niet af. Links, aan de westkant van de sloot naast de oude lindenberceau begint een brede strook grond

2.128

146 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

2.130

die vroeger ook bij *Middenburg* hoorde en waar eind negentiende eeuw een bijzonder fabriekscomplex werd gebouwd. Hierin kwam een 'kleerblekerij' met een wereldprimeur. In Voorburg waren reeds diverse kleeblekerijen gevestigd. De omstandigheden waren hier gunstig: kalkarm water, grasvelden voor de bleek en dankzij de vele boerderijen ruime toevoer van melk en karnemelk die als bleekmiddel werden gebruikt. Via de Vliet en de Broeksloot was vervoer per boot gemakkelijk en de buitenplaatsen en villa's leverden volop klandizie. De komst van de 'Stoomwasscherijen' betekende al een duidelijke vooruitgang. Voor het bleken ging men steeds meer over op het gebruik van chloor, maar zo'n bijtend middel bracht wel risico's met zich mee. Het was Anthon Marie Meissner die als eerste in Nederland een geheel nieuwe bleekmethode introduceerde: bleken met behulp van ozon. Hiertoe kocht hij een groot stuk grond van *Middenburg* en bouwde er zijn 'Eerste Nederlandsche Ozonblekerij, Stoom-, Wasch- en Strijkinrichting *Middenburg*'.⁵¹ De opening op 31 juli 1895 haalde uiteraard de krant. Directeur W. de Waal had een advertentie geplaatst waarin hij uitvoerig alle kwaliteiten van het bedrijf aanpreef als een 'Inrichting tot het Desinfecteeren van alle Goederen en het bewasschen en opmaken van alle soorten Gordijnen alsmede Wollen Dekens.' Het *Algemeen Handelsblad* van 4 augustus 1895 schreef onder de indruk te zijn van de centrifuge en de stoommangel, maar vooral van de zware hydraulische pers. Al snel mocht wasinrichting *Middenburg* zich verheugen in koninklijke klandizie. Het begon met de 'keukenwas' van paleis Noordeinde, maar al snel volgde het 'lijfgoed' van de vorstin, van haar gemaal en van haar dochter. Volgens de verhalen had koningin Wilhelmina wel nadrukkelijk bepaald dat haar koninklijke directoires en andere fijne was op een apart grasveldje moesten worden gebleekt, gescheiden van het wasgoed van de gewone burgers. Het drogen geschiedde bij *Middenburg* vooral via centrifuges en droogkamers. Wel werden maatregelen genomen om verwisseling van de koninklijke was met die van andere clientèle te voorkomen. Aanvankelijk werd de was opgehaald en teruggebracht met paard en wagens. Maar ook hier

2.130 Uitnodiging voor de opening van Stoom-Wasch- en Strijkinrichting *Middenburg* op 31 juli 1895. Collectie Museum Swaensteyn

2.131

2.132

2.133

2.131 De wasmeisjes in de mangelafdeling van de Ozon. Foto, 1930. Collectie Museum Swaensteyn

2.132 De wasmannen bij de machines in de Ozonfabriek. Foto, 1930. Collectie Museum Swaensteyn

2.133 De 'Paleisafdeling' van de Ozon waar de koninklijke was werd gestreken. Foto, circa 1950. Collectie Museum Swaensteyn

2.134 Eerste besteldienst van de Ozon met paard en wagen, hier op het Westeinde. Foto, 1915. Collectie Museum Swaensteyn

2.134

2.135 Het wagenpark van de Ozon met rechts drie T-Fords. Foto, 1924. Collectie Museum Swaensteyn

2.135

2.136 De zogenaamde Oranjetrein, een bestelauto geschilderd in de koninklijke kleuren. Foto, 1935. Collectie Museum Swaensteyn

2.136

2.137 De Oranjetrein voor paleis Soestdijk. Foto, circa 1950. Collectie Museum Swaensteyn

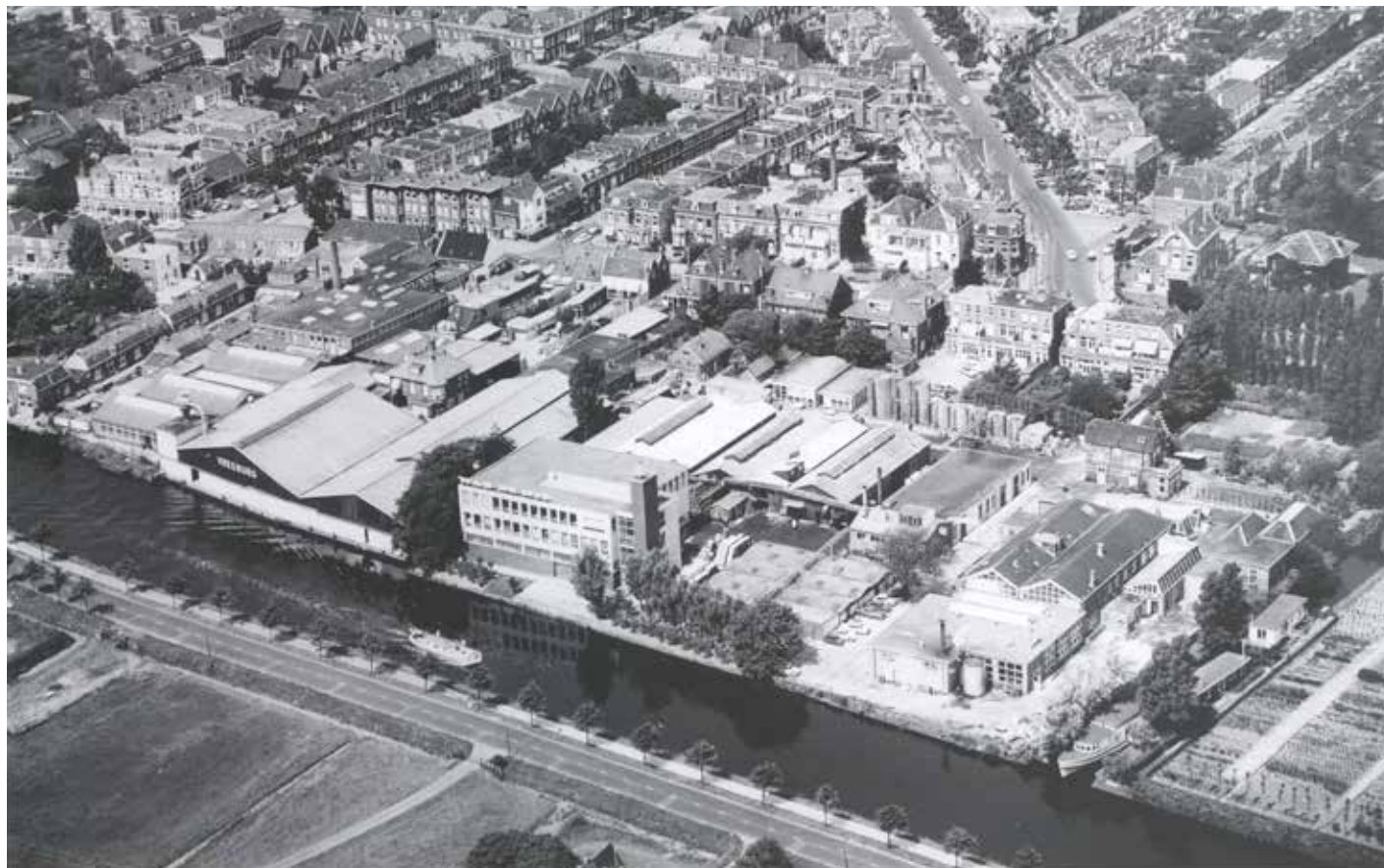

2.137

2.138 De mangelafdeling van de Ozon met voornamelijk wasmeisjes en wasvrouwen. Foto in *Zuid-Holland's Nijverheid in beeld* (1920). Collectie auteur

2.138

2.139 Foto met rechts de gebouwen van de Ozon, die een jaar later zou worden overgenomen door Hokatex. Rechtsonder ligt de gemeentekwekerij Middenburg. Links de gebouwen van houthandel Vreeburg. Luchtfoto, 1964, in *Voorburg van boven bekeken* (2004)

ging het bedrijf mee met de tijd. Al snel werden markante bestelauto's in gebruik genomen, beschilderd in de koninklijke oranje-blauwe kleuren en met het koninklijke wapen. Het effect was dat *Middenburg* veel deftige Voorburgers en Hagenaars als klant kreeg, want die vonden het maar wat fijn als deze auto ook voor hun deur stopte. Iedereen kon dan zien dat zij de was eveneens lieten doen bij het bedrijf waar ook de koningin haar was liet doen. Voor de klanten uit Rotterdam en omgeving ging het transport per boot over de Vliet. Het bedrijf heeft het lang volgehouden. Toen in 1965 Ozon werd overgenomen door het bedrijf Hokatex waren stoom en ozonmethode ook al verleden tijd. Ik zie dat die oude fabrieksgebouwen allang zijn vervangen door moderne en ook die zullen eind 2017 worden gesloopt om plaats te maken voor woningbouw in het project Vlietoevers. Ook houthandel De Vliet, later vooral genoemd houthandel Vreeburg, die met twee grote loodsen naast Hokatex aan het Vlietwater stond, is inmiddels verdwenen.⁵²

Weer 'dartelende visschen' in de Vliet

Een ander markant gebouw dat veel met water had te maken en dat al eerder dan de Ozonfabrieken werd afgebroken was de Voorburgse watertoren.⁵³ Deze stond naast de Ozon, iets van de Vliet af, tegen de straatweg ofwel het Westeinde aan. Dat het water van de Vliet en de aanliggende sloten in de loop der tijden ernstig vervuild raakte, kwam al eerder aan de orde. Geen wonder dat door gevaarlijke bacteriën in het vervuilde water regelmatig ziekten als cholera en tyfus dodelijke slachtoffers eisten.⁵⁴ Al snel werd duidelijk dat dit 'oppervlaktewater' niet meer geschikt was als drinkwater. Waar mogelijk werd gebruik gemaakt van regenwater en dieper gelegen grondwater. In 1892 werd in de Herenstraat op de 'welput' naast de *Oude Kerk* een openbare waterpomp geplaatst waar eenieder op doordeweekse dagen water kon halen. Een betere oplossing ontstond rond 1897 met de komst van de 'Voorburgsche Waterleiding-Maatschappij'. Deze kreeg concessie om bij de

2.140

2.141

2.140 De watertoren met links de tuinmandwoning van *Middenburg*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.141 De 'septic tank' van de Voorburgse zuiveringsinstallatie aan de Parkweg. Foto A. Zimmermans in album *Van Tuijll van Serooskerken*, 1908. Collectie auteur

2.142

2.143

2.142/2.143 Pompstationsgebouwen van de waterleiding aan de Loolaan. Foto's A. Zimmermans in album *Van Tuijll van Serooskerken*, 1908. Collectie auteur

Loolaan bronwater op te pompen, te zuiveren en te distribueren via een waterleidingsysteem. In november 1898 werd het systeem feestelijk in gebruik genomen. Aanvankelijk zou de bij dit systeem behorende watertoren worden geplaatst bij de gebouwen aan de Loolaan. Maar toen ook Rijswijk vroeg om aansluiting op het Voorburgse drinkwater werd besloten de watertoren centraler te plaatsen, aan het Westeinde naast de Vliet. De watertoren werd een fraai gebouw van zo'n 29 meter hoog. Met zijn ronde vorm en zijn kantelen leek het sterk op een heuse toren die zo weggelopen kon zijn uit het oude wapen van Voorburg. Toch was dit markante gebouw geen lang leven beschoren. In 1961 werd het Voorburgse bronwater vervangen door het Haagse duinwater. De watertoren aan het Westeinde werd in 1966 steen voor steen afgebroken en vervangen door rijtjeshuizen. Met de komst van de waterleiding in 1898 werd wel goed drinkwater gerealiseerd, maar het probleem van de vervuiling van het oppervlaktewater kwam daarmee geen stap

verder. Systemen van 'rioolwateringzuivering' waren veelal niet voldoende of verschoven de problemen naar buurgemeenten. Met name Delft bleek een grote boosdoener. Particulieren en fabrieken zoals de Gistfabriek loodsen hun afval in de Delftse grachten. Met Maaswater uit Rotterdam werden de grachten met al het afval gespoeld via Delftlands Boezem, waardoor het via Rijswijk, Voorburg en Den Haag op zee werd geloosd. Op 20 september 1924 wijdde de *Delftsche Courant* een groot artikel aan dit probleem. De krant constateerde dat het doorspoelen in Delft een redelijke situatie opleverde. '[...] maar langen tijd was de vervuiling hier [in Delft] door de bewoners en fabrieken te zamen, zoo groot dat wanneer het Maaswater, het Delftsche afvalwater weg voerde door de Vliet het in Rijswijk, Voorburg en Den Haag, hevige stank ontwikkelde.' Tien jaar eerder reeds had de *Haagsche Courant* op 3 januari 1914 een ingezonden brief geplaatst van 'een belanghebbende inwoner van Voorburg' die meende een afdoende oplossing te weten voor

die vervuilde stinkende Vliet: ‘Hoewel de gemeente Voorburg een reinigings-inrichting bezit, welke het rioolwater voldoende zuivert, dragen tot op heden sommige huiseigenaren en fabrieken nog heel wat bij tot de vervuiling van den Vliet. Gezien de toestanden van omliggende gemeenten, voornamelijk Rijswijk en Delft, is er m.i. maar één afdoende middel [. . .] nl.: Zoo spoedig mogelijk Voorburg en Rijswijk bij Den Haag inlijven, Delft rioleeren, en met een persleiding Delft’s rioolwater naar de Maas zenden. Dan zullen binnen tien jaren de visschen weer met honderden in den Vliet dartelen, tot genoegen van de hengelaars en behoeven de bewoners van den Vliet hun neus niet meer op te halen voor de naar „zwavelzuurstof” riekende gassen’. Gelukkig bleek samenwerking tussen de gemeenten, zoals altijd, een betere oplossing te bieden dan annexatie. Tot vreugde van hengelaars en reigers dartelen er dus nu weer honderden vissen in de Vliet.

Een treurende vorstin aan de Vliet

Overigens is het mij de afgelopen jaren duidelijk geworden dat hier aan de westkant van *Middenburg* voordat de Ozon en de watertoren verrezen, ooit de buitenplaatsen *Hoonvliet*, *Tussenburg* en *Haagvliet* hebben gelegen. *Hoonvliet* heeft maar kort bestaan.⁵⁵ In 1705 was een ‘bejaarde dochter’, genaamd Maria Mese van Lis, eigenaresse. In 1754, toen griffierklerk Johannes Petrus Jacobi eigenaar was, werd *Hoonvliet* ‘geamoveert en afgebroken’. *Tussenburg* was aanvankelijk een bouwhuis dat eerst in 1734 ‘buitenhuis’ werd genoemd.⁵⁶ Het werd in 1795 gekocht door mr. Daniël Pompeus du Tour, die eveneens het aan de oostkant ernaast gelegen *Haagvliet* in bezit had.⁵⁷ Aan de oostkant van *Haagvliet* liep een grondperceel dat bij het aan de Broeksloot gelegen *Vliënborg* hoorde. Hierbij hoorde later ook het buitentje *Bleijenburg*, dat verderop nog ter sprake komt. *Haagvliet* moet een bijzondere buitenplaats zijn geweest met lanen, vijver en moestuinen, waarvan

2.145 Hortense de Beauharnais, koningin van Holland, met haar zoon Napoleon Charles die op vierjarige leeftijd stierf. Foto RKD, Den Haag

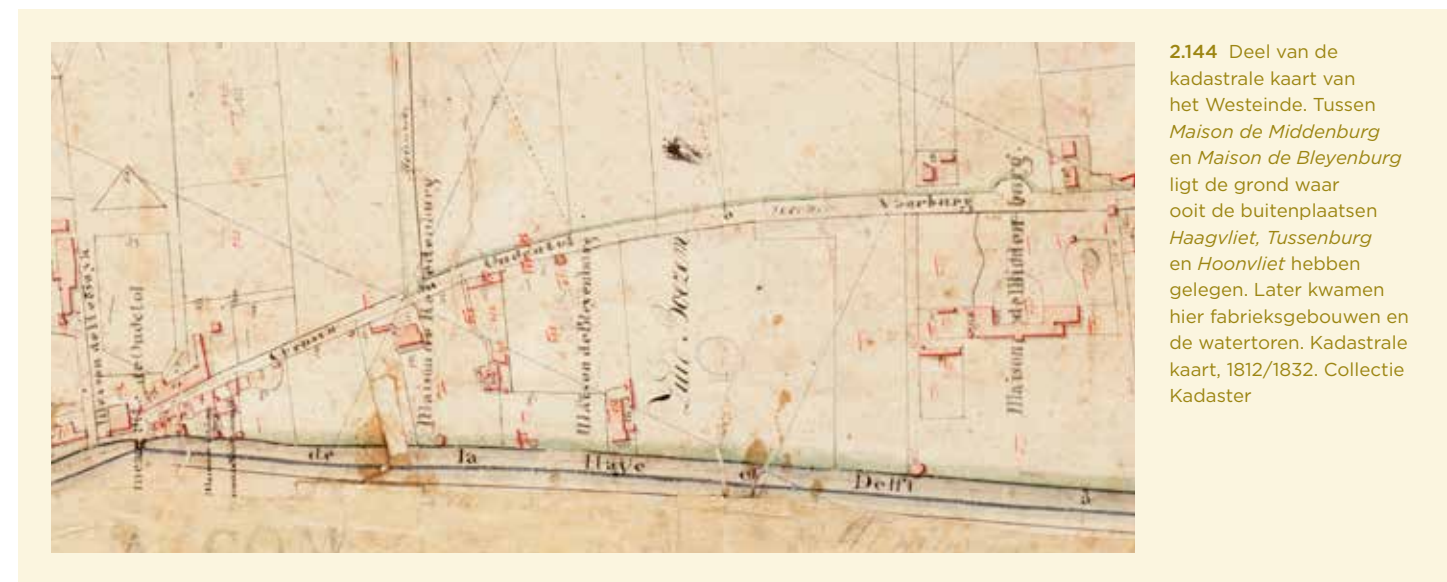
Holland vanuit Voorburg geregeerd en werden ‘koninklijke stukken’ getekend met als plaatsvermelding Voorburg en *Haagvliet*. In 1812 kocht aannemer Kortekaas *Haagvliet*, inclusief het grondgebied van het reeds afgebroken *Tussenburg*. Kortekaas liet ook de resterende opstallen afbreken en verkocht de grond aan de eigenaar van *Middenburg*.

Een buiten met minnaars van de deugd

Terwijl ik links van mij rijtjeshuizen zie, afgewisseld met fraaie villa’s en een tweede bedrijventerreintje, bedenk ik ineens dat ik zonder op te letten zomaar langs *Den Honaert* ben gelopen.⁵⁸ Die buitenplaats bestaat niet meer, maar nog wel de fraaie negentiende-eeuwse boerderij, die naar dit buiten werd genoemd. De huidige eigenaar heeft twee stenen ingangspilaren laten maken waarop de naam *Den Honaert* staat vermeld. Ik zie hoe de boerderij met zijn fraai bewerkte daklijst en levensboom boven de voordeur dicht tegen de Westvlietweg aanligt. Een oud ijzeren hek vormt de afscheiding met deze weg die iets hoger ligt dan het huis. Door die lage ligging besef ik weer dat de Westvlietweg in feite een dijk is die de Tedingerbroekpolder beschermt tegen het Vlietwater. Toch zijn hier de grondpercelen minder weggezak dan het oostelijker poldergebied langs de Vliet. Tot hier reikte lang geleden de Gantel die met zijn uitlopers veel vaste en vruchtbare klei deponeerde. Daardoor ontstonden in dit polderdeel veel meer buitenplaatsen met grote vijvers, fraaie tuinen, fruitbomen en bijzondere gewassen. *Den Honaert* werd in 1648 aangelegd door Thomas van den Honaert, een zoon van de diplomaat Rochus.⁵⁹ Rochus was een beoefenaar van de Latijnse dichtkunst en had hierover contact met Constantijn Huygens. Familieleden Van den Honaert waren graag geziene gasten op *Hofwijck*, waar zij zo aardig konden boogschieten. Huygens, befaamd om zijn woordspelingen, noemde ze ‘Honaerts van ondeugd’ ofwel minnaars van de deugd. Toch was deugdzaamheid, volgens tijdgenoten, nu juist niet de beste eigenschap van Thomas. Thomas wilde immers trouwen met de tien jaar jongere Baldina Nobelaer. Nu was dit leeftijdsverschil niet zozeer

2.145

het grondgebied in latere jaren liep vanaf de Vliet tot aan de Broeksloot. Philip Germain, sinds 1717 eigenaar, kreeg van het Hoogheemraadschap van Delfland toestemming langs de Vliet ‘een steenkade te maken met daarop een coupel.’ Eerder genoemde Daniël Pompeus du Tour kocht *Haagvliet* in 1793. Zijn echtgenote, Anna Geertruida Meerman, was ‘dame du Palais’ van Hortense de Beauharnais, de vrouw van Lodewijk Napoleon Bonaparte, die van 1806 tot 1810 koning van Holland was. Deze band tussen de familie Du Tour en Lodewijk Napoleon werd nog hechter toen Daniël’s dochter Jacoba in 1793 huwde met Lodewijk baron van Heeckeren, opperjagermeester van Lodewijk Napoleon. Het jonge echtpaar ging wonen op *Haagvliet*. Toen plotseling in 1807 het oudste vierjarige zoontje van Lodewijk Napoleon en Hortense stierf, was moeder zo ontroostbaar dat ze in een ernstige depressie geraakte. In de hoop dat dit de toestand van Hortense zou verbeteren, accepteerde de koning het voorstel van zijn jachttopziener om tijdelijk op *Haagvliet* te komen wonen. Gedurende de week dat de koning en de koningin van Holland op *Haagvliet* aan de Vliet verbleven, werd

2.144 Deel van de kadastrale kaart van het Westeinde. Tussen *Maison de Middenburg* en *Maison de Bleyenborg* ligt de grond waar ooit de buitenplaatsen *Haagvliet*, *Tussenburg* en *Hoonvliet* hebben gelegen. Later kwamen hier fabrieksgebouwen en de watertoren. Kadastrale kaart, 1812/1832. Collectie Kadaster

2.146 *Den Honaert* met zijn vijver en klassieke tuin op de kaart van Kruikius van 1712. Collectie Gerard Duijvestein

2.147 De huidige boerderij *Den Honaert* aan de Westvlietweg. Foto auteur, 2007

2.146

2.147

154 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

het probleem, maar wel dat de beoogde bruid katholiek was en de bruidegom protestant. De ouders wilden dus geen toestemming geven, waarop Thomas Baldina schaakte en haar alsnog huwde. Thomas werd wagenmeester-generaal in het leger van stadhouder Frederik Hendrik, maar met de schoonfamilie is het niet meer goed gekomen. Uit diverse beschrijvingen in verkoopadvertenties blijkt hoe bijzonder de buitenplaats was. Zo schreef de *'s Gravenhaegse Courant* van 14 augustus 1726 dat te koop was de hofstede *Den Honaert* bestaande 'in een hegt sterk Huys met verscheyde Vertrekken, verwulfde [gewelfde] Keuken en Kelders, Tynmanshuys, Koetshuys, Stal voor 6 Paerden, Eycke Bosch, Laenen, Vyvers, Moestuynen, vruchtdragende Boomgaerden, en verdere Plantagien [...] groot omtrent 4 Morgen [3,4 ha].' Maar het werd nog mooier. In een beschrijving in de *Leydse Courant* van 28 februari 1785 blijkt *Den Honaert* verrijkt met 'een steene Coupel aan de Vaart, [...] Menagerie, Broeijeryen, Visvyvers, aangename Alées en wel aangelegde Tuynen, beplant met exquisite Vruchtboomen, hebbende van alle zyden de schoonste Landgezigten.'

Dat *Den Honaert* ook was versierd met diverse 'tuincieraden' en meedeed aan de exotennode, stond enkele weken later te lezen in de *Rotterdamse Courant* van 16 april 1785. Aangekondigd werd de publieke verkoop van 'eenige looden, marmeren en steenen Tuin-Beelden' en tevens 'Oranje-Bomen in soorten, Citroen-, Pompelmoes- en Laurier-Bomen' en 'grootte en kleine Annanas-Planten.' Er was zelfs een hele kwekerij voor de exotische gewassen met 'Broey-Lessenaars, Broey-Bakken, Broey-Ramen en ander Glas, Druiven-Kasten met Kaghels en Ramen'. Zo'n verwarmde kas was in de achttiende eeuw met zijn koude Hollandse winters geen overbodige luxe.⁶⁰

Uit oude kaarten blijkt dat het huis een stuk van de Vliet af in de polder tussen de weilanden lag. Toch werd de Vliet ook wel benut. In een advertentie in de *'s Gravenhaegse Courant* van 17 januari 1724 werden te koop aangeboden op de Hofstede *Den Honaert* aan de Vliet '150 zware hooge Ypen-Boomen' en '25 zware hooge Esseboomen [...] dewelke alle zeer gemaklyk te water afgevoerd kunnen worden.'

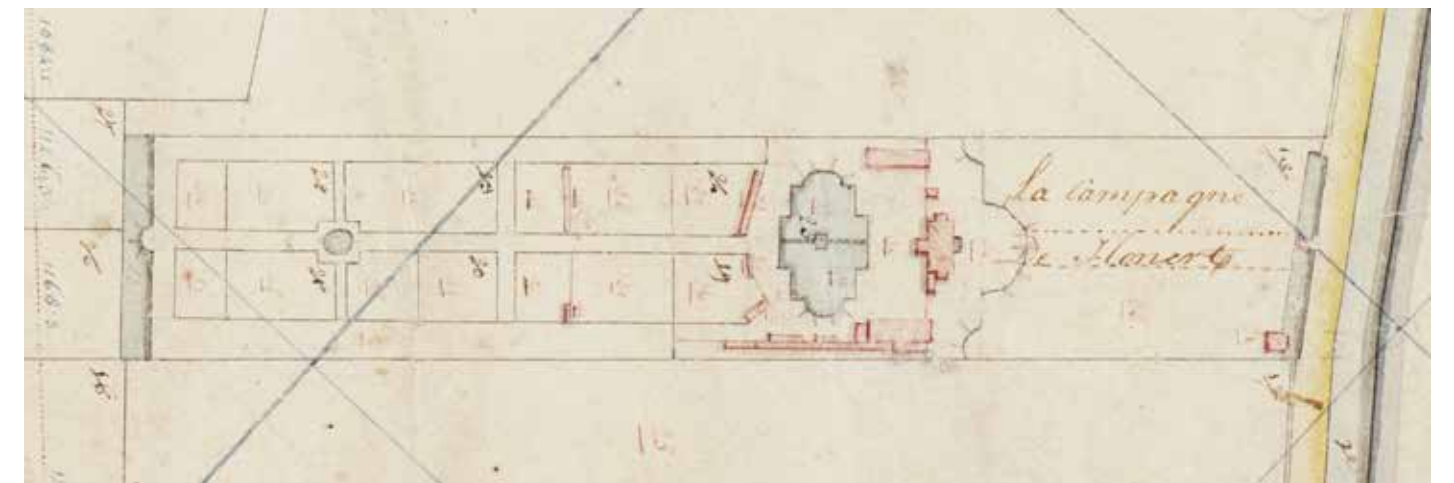
2.148

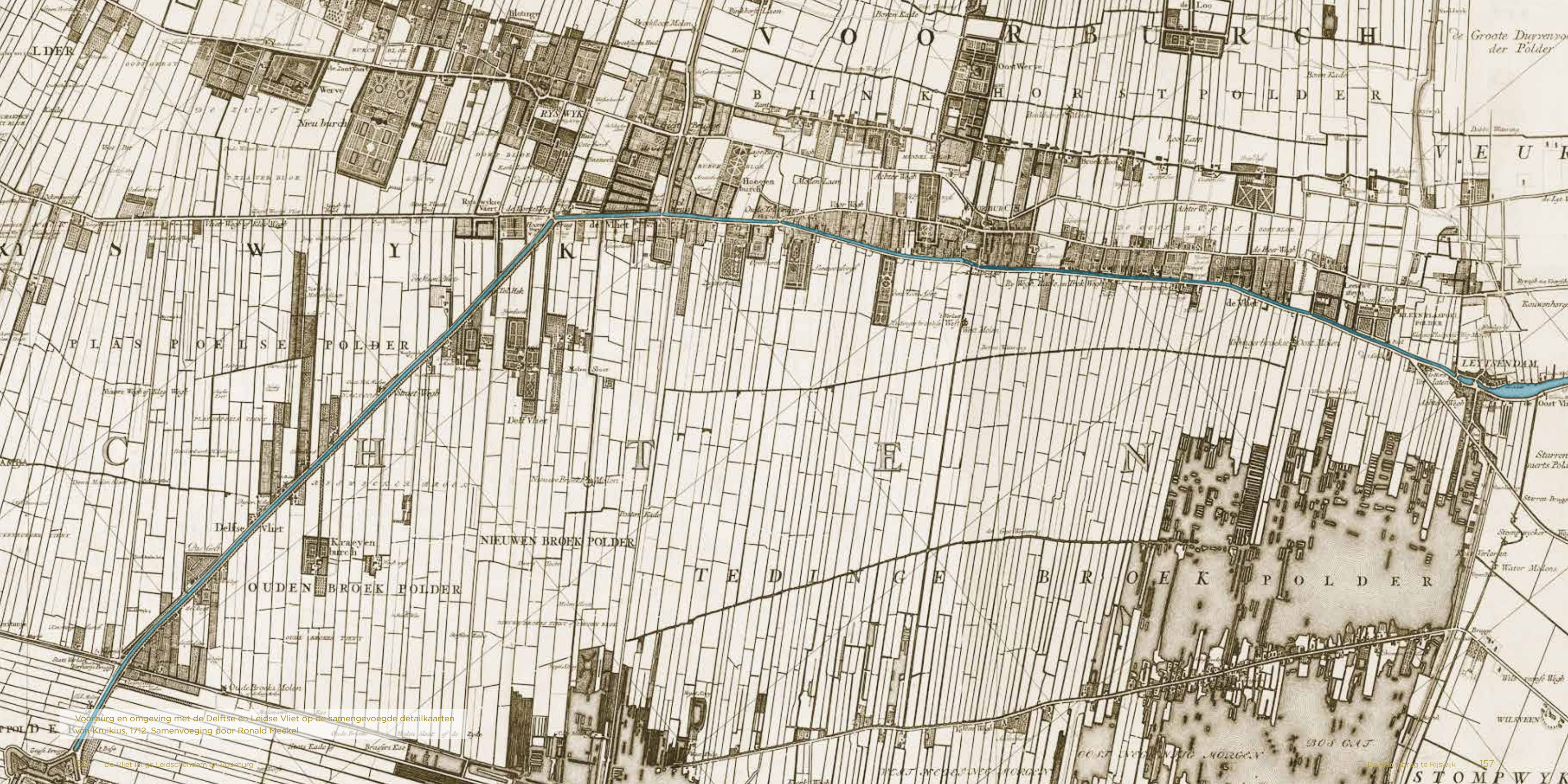
Het geheim van Rustwijk

Toen Prinses Marianne, kort na de aankoop van *Rusthof*, in maart 1849 ook *Den Honaert* kocht was deze fraaie buitenplaats inmiddels omgedoopt in *Rustwijk*.⁶¹ Marianne liet *Rustwijk* kopen op naam van haar minnaar, bibliothecaris en secretaris Johannes van Rossum, die zij enkele jaren eerder had leren kennen. Met deze aankoop had zij ongetwijfeld een bedoeling. Uit de bevolkingsregisters van Stompwijk blijkt dat van maart 1849 tot juni 1852 op *Rustwijk* het gezin van Johannes' broer Dirk van Rossum, met twee jonge kinderen, werd gehuisvest. Het vermoeden bestaat dat er inmiddels een meisje was geboren uit Marianne's liefdesrelatie met haar bibliothecaris, een gebeurtenis waarmee zij toen waarschijnlijk niet te koop wilde lopen, gezien haar kwetsbare huwelijkssituatie. Vermoedelijk was dit dan het meisje over wier heimelijke bestaan in Voorburg hardnekkige geruchten repten. Uiteindelijk zou zij, na enige

tijd verborgen te zijn geweest in het gezin van Dirk van Rossum op *Rustwijk*,⁶² door de familie Tussenbroek zijn opgevoed en later naar Canada zijn gebracht. Van hieruit stuurde zij in 1891 op latere leeftijd, als Miss Rossiny, een brief aan de Rijswijkse burgemeester. In deze brief verklaarde zij een 'altijd verborgen gehouden dochter' te zijn van prinses Marianne en haar eerste kinderjaren te hebben doorgebracht op een 'Paleis te Rijswijk omgeven door weiland'. Dit paleis zou dan heel goed de buitenplaats *Den Honaert* alias *Rustwijk* geweest kunnen zijn, dat inderdaad middenin de weilanden lag. En lijkt de naam Rossiny niet verdacht veel op een Engelse verbastering van Van Rossum? Overigens bleef voor de pers niet verborgen dat Marianne ook wel eens *Den Honaert* bezocht. Zo meldde de *Zierikzeesche bode* op 10 juli 1851: 'De prinses en de heer v. Rossem hebben gelogeed, zegt men, te 's Hage in de zeven kerken van Rome, bij Kraamer, op het Spui, en zijn verders naar het Buiten van v. Rossem, *den Honert*

2.149 *Den Honaert* op de kadastrale kaart van Stompwijk, sectie G, 1812/1832. Voor het huis ligt nog steeds de grote vijver met de klassiek-symmetrische tuin. De Vliet ligt op deze 'gedraaide' afbeelding uiterst rechts. Aan de Vliet lag een koepel 'in den Chineeschen smaak.' Collectie Kadaster

Voerburg en omgeving met de Delftse en Leidse Vliet op de samengevoegde detailkaarten van Kruikius, 1712. Samenvoeging door Ronald Meekel

2.150 Eerste bladzijde van de brief van Miss E. Rossiny aan de burgemeester van Rijswijk, 16 juli 1891. Collectie Gemeentearchief Rijswijk

gegaan.’ De krant vervolgt met een curieuze onthulling: ‘Op het huis *den Honert* is, naar men wil, aan mevrouw van Rossem een aanbod gedaan om van haar man te scheiden, zullende alsdan f 300 per maand ontvangen, Notarieel beschreven.’ Er circuleerden echter ook tegengestelde geruchten. Zo ging het verhaal dat Mariannes broer,

2.150

158 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

prins Frederik, de officiële vrouw van Van Rossum maandelijks een bedrag ofwel een ‘pensioen’ betaalde, in ruil waarvoor zij beloofde af te zien van het aanvragen van een echtscheiding. Zo’n scheiding wilde de Oranjerfamilie koste wat kost voorkomen, omdat dit de weg zou vrijmaken voor een huwelijk tussen Johannes en zijn prinses Marianne.⁶³ Hoe het ook zij, Catharina Keijzer is tot haar dood toe inderdaad de wettige echtgenote van Johannes gebleven. In juni 1852 verkocht Marianne de buitenplaats *Rustwijk* weer. *Rusthof* werd haar hoofdvestiging in Voorburg, waar ze met Johannes van Rossum en hun zoon Johannes Willem een normaal leven wilde opbouwen. *Rusthof* heeft Marianne overleefd, *Rustwijk* niet. *Rustwijk* werd in 1878 afgebroken. En zo kon de *Delftsche Courant* op 23 augustus 1878 berichten: ‘Openbare Verkoop van afbraak, op de voormalige Buitenplaats ‘Den Honaart’ aan den Vliet bij Voorburg [...] bestaande in: Bindten, Deuren en Kozijnen[. . .] Voorts eenige vloertegels [. . .].’ In 1998 werden door de Archeologische Dienst Den Haag opgravingen gedaan op de plek van het vroegere *Den Honaart*. Uit de gevonden sporen bleek dat de weergave van de baroktuin met lange rechte lanen, vierkante vakken en vijver op de kaart van Kruikius aardig klopte. Ik herinner mij dat ik toen een bezoek heb gebracht aan het paardengraf dat eveneens bij *Den Honaart* was gevonden.

Dringen aan het Westeinde

Kort na het industrieterreintje aan de linkerkant volgt een diepe strook groen weiland, dat evenals vroeger een blik naar de verte gunt. Daar in de verte liggen recreatieve golfbanen, een mooie afscherming tegen de autosnelweg met het steeds drukker wordende verkeer en de navenante luchtvervuiling. Recht tegenover de groenstrook staat aan de overzijde van de Vliet *Nieuw Bleijenburg*, een drietal stijlvolle appartementsgebouwen met decoratieve ‘speksteenlaagjes’. Voor de laatste staat nog een oude kastanjeboom, die vroeger voor een mooi oud huisje stond dat moest wijken voor de nieuwe gebouwen.

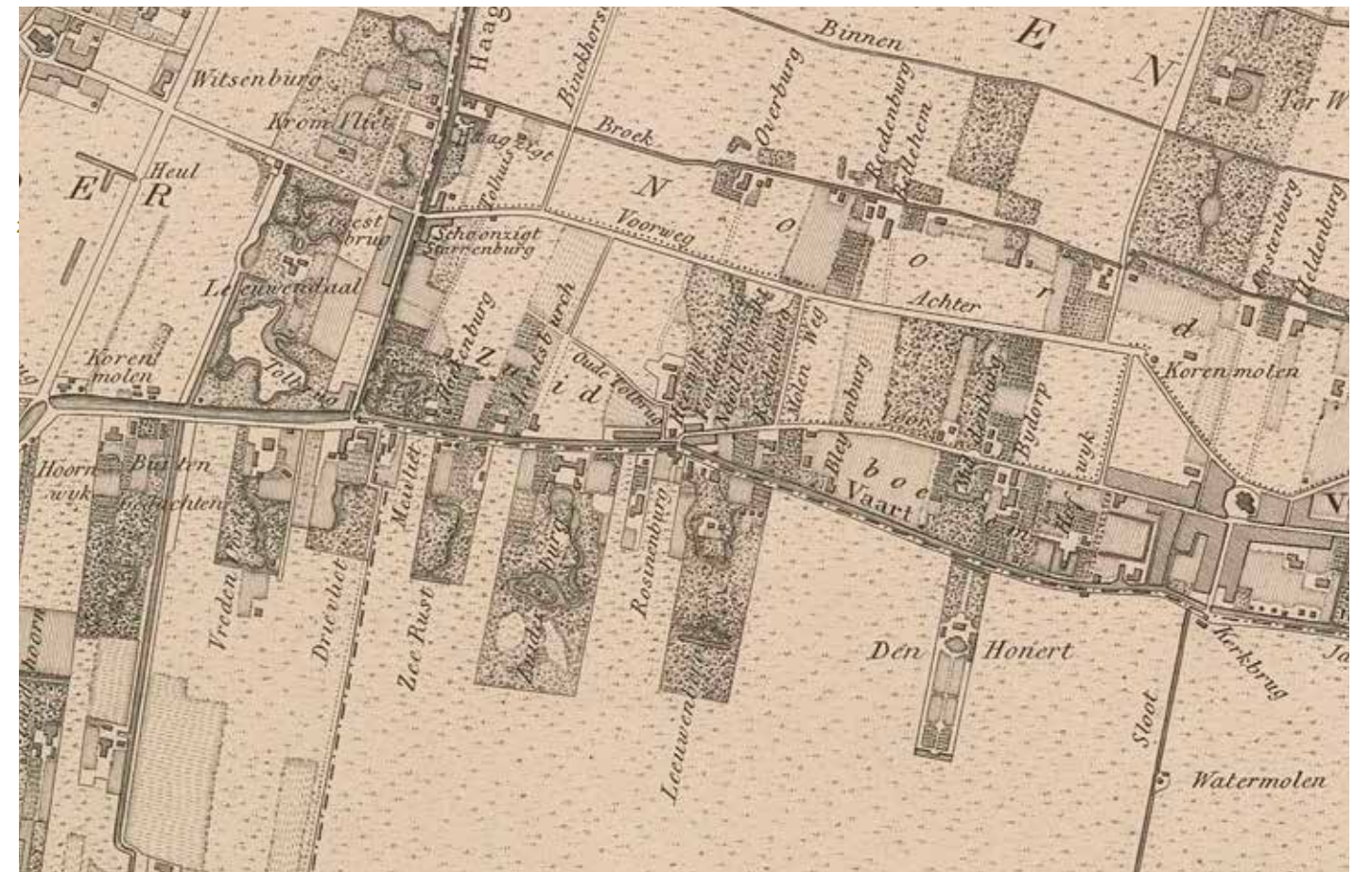
2.151

De bewoners van de appartementen hebben dankzij de groenstrook met grazende schapen een landelijk uitzicht. De volkstuinten aan de westkant van de weilanden voegen zich naadloos in dit plaatje. Ik vraag mij af welke buitenplaatsen hier verder nog aan de Voorburgse

2.151 Oud huisje aan de Vliet, dat stond op de plek van het huidige *Nieuw-Bleijenburg*. Foto, begin twintigste eeuw, Collectie Stichting Hoekenburg

2.152 Buitenplaatsen en huizen in het Westeinde op de kaart van S.W. van der Noordaa, 1839. Aangegeven zijn van oost naar west: *Hofwijk, Bijdorp, Middenburg, Bleijenburg, Redenburg, Noyt Volmaakt, Fonteyenburg, Heeswijk, Arentsburgh* en *Hoekenburg*. Collectie Igo van Bohemen

kant van de Vliet hebben gelegen naast *Middenburg* annex *Haagvliet, Hoonvliet* en *Tussenburg*. Die vraag wordt beantwoord door de befaamde kaart van Van der Noordaa. Van der Noordaa maakte in 1839 een ‘Nieuwe kaart van ’s Gravenhage met de omliggende Dorpen

2.152

Tweede wandeling, van de Kerkbrug tot aan de Nieuwe Tolbrug

159

2.153 Uitzicht over de Vliet naar de weilanden in Tedingebroek. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.153

2.154 De Vliet ter hoogte van het Westeinde. Rechts de achterkant van de huizen aan het Westeinde, vanwaar Aart van der Leeuw zicht had op het landelijke Tedingebroek. Naast deze huizen allereerst een bloemisterij en verderop *Fonteyenburg*, *Heeswijk* en de Oude Tolbrug. Foto, circa 1900. Collectie Haags Gemeentearchief

en Buitenplaatsen'.⁶⁴ Het bijzondere van deze nauwgezette kaart is dat hierop nog diverse buitenplaatsen gedetailleerd zijn aangegeven kort voordat ze in de jaren erna werden afgebroken. Van der Noordaa tekende aan de westkant van *Middenburg*, vrijwel op de plek van het huidige appartementengebouw, het buiten *Bleijenburg*. Daarna volgden, tot aan de Oude Tolbrug, *Redenburg*, *Noyt Volmaakt* en *Fonteyenburg*. Overigens weet ik uit oude documenten dat bij *Redenburg* ooit een scheepswerfje lag en dat tussen *Redenburg* en *Noyt Volmaakt* ook nog het buitentje *Zeldenrust* heeft gelegen. Het was dus wel dringen op dit kleine stukje Westeinde. Al deze

buitenhuizen werden uiteindelijk vervangen door rijtjeshuizen en door een rij villa's, in de daklijst waarvan de oude naam *Redenburg* staat met het bouwjaar 1895.⁶⁵ In een van de villa's verderop aan het Westeinde kwam in 1907 de bekende literator Aart van der Leeuw te wonen. Aan de achterzijde van zijn huis had hij een mooi uitzicht over de Vliet en de door hem zo gewaardeerde landelijkheid. Maar voordat ik daarover kan berichten moet ik eerst nog iets memoreren over de oude buitenplaatsen die hier ooit lagen. Ze waren alle klein maar bijzonder. En een van hen had in een verkoopakte een vermelding die ik nooit eerder had gelezen.

2.155 De Vliet bij het Westeinde op de kaart van Kruikius, 1712. Tegenover *Leeuwenbergh* is de trechtvormige hellingsloot bij *Redenburg* te zien. Tevens is de Molenlaan aangegeven, evenals *Vliënborg* en *Bethlehem* aan de Broeksloot, die ooit eenzelfde eigenaar hadden als *Redenburg*. Collectie Gerard Duijvestein

Een bouwmanswoning, zeer geschikt als 'Plaisierplaatsje'
Redenburg is een bijzonder voorbeeld van een buitenplaats die is ontstaan uit een boerderij.⁶⁶ Deze aan de Vliet gelegen boerderij werd begin 1755 door eigenaar Jasper Willemsz van Veen te koop aangeboden. Daarbij werd nadrukkelijk gewezen op de mogelijkheid deze boerenbedoening om te zetten in een buitenplaats. Aangeboden werd: 'Een hegte [...] Bouwmanswoning als Hujs ende Erve met verscheidde vertrekken, Schuur, Koestallinge voor 36 Beesten, item Paardestallinge voor 13 tot 14 Paarden, Kaarnmolen, Bargaen en Boomgaard, [...] zeer bequaem [geschikt] om tot een Plaisierplaatsje

aangelegt en geappropriert te worden [...]'.⁶⁷ Over de precieze ligging werd gezegd dat het lag aan het Westeinde tussen *Bleijenburg* van Jozina en Agneta Eedens aan de oostkant en *Zeldenrust* van Johannes Petrus Jacobi aan de westkant en dat het zich uitstrekte van de Heerweg tot aan de Vliet en het grondbezit van Maarten van Veen.⁶⁷ Deze Maarten van Veen bezat een scheepsmakerij aan de Vliet, die was aangelegd op een voormalig stuk grond van *Redenburg*.⁶⁸ De trechtvormige hellingsloot van deze scheepsmakerij staat weergegeven op de kaart van Kruikius uit 1712. Ongetwijfeld was scheepsbouwer Maarten (Arentsz) van Veen familie van Jasper Willemsz van Veen, de eerder genoemde verkoper van de bouwmanswoning. Vermoedelijk waren zij neven.⁶⁹ Koper van de bouwmanswoning in 1755 werd Jacob van de Kastele, lid van de Haagse vroedschap. Hij sloopte de boerderijgebouwen en legde op deze plek zijn buitenplaats *Redenburg* aan, die hij uitbreidde met een strook grond naast de Molenlaan, aan de noordzijde van de Heerweg. Toen zijn weduwe na zijn overlijden het geheel in september 1783 verkocht aan Rotterdammer Nicolaas Beeldmaker, werd het verkochte uiteraard niet meer omschreven als een bouwmanswoning maar als 'de Buijteplaats genaamd *Redenburg* met een speelhuis aan de Vliet en Schuur ten Noorden van de Heerweg,

2.156

2.157

Boomgaard en Bosch daar aan gehorende.’ Beeldemaker kocht in 1792 eveneens de oude boerderij *Vliënborg* aan de Broeksloot. Uiteindelijk kwam het bezit inclusief *Vliënborg*⁷⁰ in handen van Pieter Nicolaas Quarles van Ufford, die aan de Broeksloot ook nog de hofstede *Bethlehem* bezat. Terwijl ik terugdenk aan al die verdwenen buitenplaatsen aan dit stukje Westeinde en aan al hun bewoners, probeer ik te bedenken welke bijzonderheid mij van elk het meeste opviel. *Bleijenburg* onderscheidde zich door de vrolijke naam, in tegenstelling tot die van de burens iets verderop.⁷¹ Aardig was ook dat in 1667 Jacob van Leeuwen, de befaamde secretaris van Voorburg, eigenaar was. *Zeldenrust* en *Noyt Volmaakt* waren eigenlijk vreemde namen voor een buitenplaats die juist was bedoeld voor rust en ontspanning, een bijna volmaakt stukje paradijs op aarde. *Zeldenrust*, ook wel *Zegt Rust* genoemd,⁷² was in de zeventiende en achttiende eeuw in handen van de familie Van Soutelande, een familie die in de vijftiende eeuw werd genoemd als eigenaar van de hofstede, die later *Damzigt* zou gaan heten. In 1801 werd Rotterdammer Jan Viruly eigenaar, die in 1797 ook het ertegenover gelegen *Leeuwenbergh* had verworven. In 1837, vijf jaar nadat zijn vader Jan was overleden en zijn broer Michiel

2.158

162 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

2.157 De Vliet ter hoogte van het Westeinde. Links *Leeuwenbergh*, rechts *Fonteynenburg* en *Heeswijk* bij de Oude Tolbrug. Tekening K. la Fargue, 1760. Collectie Haags Gemeentearchief

2.158 De Westvlietweg met links *Leeuwenbergh* en rechts de Oude Tolbrug met *Fonteynenburg* en *Heeswijk*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.159 De Oude Tolbrug met links het koetshuis van *Heeswijk* en daarnaast *Fonteynenburg*. Foto, 1891. Collectie Haags Gemeentearchief

2.160 *Fonteynenburg* bij de Oude Tolbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

Leeuwenbergh had geërfd, kocht Mr. Jan Dionijs Viruly het buitentje *Noyt Volmaakt*.⁷³ Het ernaast gelegen *Fonteynenburg* dankt zijn naam aan het beroep van Rogier van Cleeff, die het buitentje kocht in 1687.⁷⁴ Hij was ‘fonteinier’ van de Oranjestadhouder op *Het Loo*. Ook op *Fonteynenburg* verscheen later een Viruly en wel eerder genoemde Michiel. Nadat hij was overleden erfde zijn weduwe, Catharina Matthijssen, het buitentje. In 1879 verhuurde zij

2.159

2.160

2.161 De Vliet met links het gebied waar eertijds *Redenburg* en de scheepswerf lag. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

Fonteynenburg aan het pasgetrouwde echtpaar Daniël Kautzmann en Sophia van Oosterzee, dochter van de befaamde kanselredenaar dominee Van Oosterzee. Dat zij van haar vader alsnog toestemming kreeg om te mogen trouwen, was geheel te danken aan prinses Marianne. Die benoemde de beoogde bruidegom-student tijdelijk tot haar bibliothecaris, zodat hij toch nog de door vader geëiste goede werkkring kreeg. *Fonteynenburg* werd begin twintigste eeuw afgebroken.⁷⁵

Een scheepswerf na drie eeuwen weer boven water

Over namen gesproken: terwijl ik langzaam doorloop, schiet het mij te binnen dat de naam *Redenburg* wellicht een verwijzing was naar de eerdergenoemde scheepswerf die bij de buitenplaats lag. Die scheepswerf was immers een soort ‘rede’ waar schepen voor anker konden gaan. Vermoedelijk was die scheepswerf aangelegd omstreeks 1700 toen ‘scheepsmaker’ Willem van den Burch eigenaar was van het stukje grond aan de Vliet. In 1709 werd de hiervoor genoemde Maarten Arentsz van Veen eigenaar. In 1797 bestond de scheepswerf waarschijnlijk niet meer, want er is toen sprake van ‘een schuur, in plaats van een gedemolieerd [afgebroken] huis met scheepsmakerij.’ In 1998, toen de bouwplannen voor *Nieuw Bleijenburg* in de uitvoeringsfase kwamen, verrichtte

de Archeologische Werkgroep Voorburg opgravingen in dit stukje Westeinde.⁷⁶ Achter Westeinde 122 werden de restanten aangetroffen van de scheepswerf en de insteekhaven. Hieruit bleek dat het haventje was omzoomd met een professioneel aangebrachte houten beschoeiing en oorspronkelijk meer dan een meter diep was. Op de kopse kant lag een dik pakket zeeschelpen dat als de werkvloer dienstdeed. Tevens werden in de bodem een hamer, een schaaf en een breeuwijzer aangetroffen. Met zo’n breeuwijzer werd touw tussen de kieren van een schip geduwd, zodat na toevoeging van pek een goede waterdichtheid werd gerealiseerd. Het haventje zelf, dat tot circa 1790 in gebruik was, werd in de loop der jaren verkleind, daarna gebruikt als afvalput en ten slotte geheel opgevuld met zand.⁷⁷ Verrassend tijdens de opgravingen achter Westeinde 122 waren de bewoningssporen uit de Bronstijd die op enkele meters uit de Vliet op de zuidelijke flank van het oude zandduin werden gevonden: aardewerk en vuurstenen werktuigen waarmee bijvoorbeeld huiden konden worden schoongekrabd. Deze vissers, jagers en boeren uit de Bronstijd zullen hier omstreeks 1750 voor Christus hebben gewoond en gewerkt op de veilige duinrug die toen nog duidelijk uitstak boven de omringende moerassen. Die moerassen voorzagen hen van vis, vlees, boomvruchten, hout en andere producten. Maar minstens zo verrassend was de vondst

2.162

2.163

2.162 Breeuwijzer en schaaaf, gevonden bij opgravingen aan het Westeinde.
Foto P. van Oosterhout, 1998

2.163 Kogelpot, gevonden bij opgravingen aan het Westeinde.
Foto M. van Rijn, 1998

2.164 *Huize Leeuwenbergh* alias *Dorrepaal*. Ansichtkaart, verzonden juli 1905. Collectie auteur

2.165 De Oude Tolbrug over de Vliet op de kaart van C. Oelensz uit 1556 genaamd 'de Tolle brugghe'. Daaronder is *Huize Leeuwenbergh* getekend met links daarvan boerderijen. Collectie Stadsarchief Delft

2.166 De menagerie, de vijver en de leifruitmuur op *Dorrepaal*. Foto's auteur, 2012

van een kogelpot, een kookpot vermoedelijk uit het begin van de dertiende eeuw. Daarnaast lagen sporen van een jonger, maar nog steeds middeleeuws huis. Deze vondsten laten zien dat er, zo dichtbij het vroegere Romeinse Forum Hadriani en een van de oudste bruggen over de Vliet, in de vroege middeleeuwen bewoning was in dit westelijke deel van Voorburg.

Een theetuin met dieren en leifruit

Terwijl ik aan de overkant van de Vliet de daken zie van de huizen aan het Westeinde en de hooggelegen Oude Tolbrug steeds dichterbij komt, probeer ik uit te vissen in welke tuin aan de Vliet Aart van der Leeuw zat. Helaas wordt die ruimte van de vroegere achtertuinen tegenwoordig in beslag genomen door de uitstalling van een bedrijf van siertegels en andere bouwmaterialen. Ik besluit

mijn herinneringen aan de schrijver maar even uit te stellen tot de terugtocht. De warmte begint zijn tol te eisen. Ik besluit dan ook het nuttige met het aangename te verenigen door de theetuin te bezoeken van het buitengoed *Dorrepaal*, het vroegere *Leeuwenbergh*.⁷⁸ Dat vraagt om een gevaarlijke oversteek van de drukke Westvlietweg die hier sterk omhoogloopt naar de hooggelegen Tolbrug toe. Gelukkig is er een goede trap die mij omlaag brengt naar het buitengoed dat sinds 1975 door de Stichting Compaan, tegenwoordig Middin geheten, wordt gebruikt om mensen met een verstandelijke beperking een zinvolle dagbesteding te bieden. Daarbij worden de mogelijkheden van een buitenplaats goed benut en is *Dorrepaal* een buiten geworden dat volop functioneert in het leven van alledag. Bij aankomst word ik luid begroet door ganzen en eenden die in de oude vijver een mooie speelplek hebben gevonden. Ook de vele soorten kippen laten weten dat ze er zijn. Iets verderop zit een langoorkonijn bovenop zijn aarden 'leger' en houdt goed in de gaten wie er binnen komen. Daarachter zie ik geiten en schapen. Kortom, een echte menagerie zoals in de zeventiende eeuw en later vaak voorkwam op een buitenplaats.

Op de kaart van 1556 staat op deze plek tegenover de Oude Tolbrug een mooie hofstede getekend. Op de kaart van Kruikius uit 1712 is te zien dat de tuin van *Leeuwenbergh* toen nog een formele barokstijl had,

2.164

2.165

2.166

2.167 Buitenplaatsen en hun imposante klassieke tuinen in Tedingerbroek op de kaart van Kruikius, 1712. Achtereenvolgens worden vermeld: *Den Honaert, Leeuwenbergh, Overburch, Zuyderburg*, hier geschreven als *Zuyderburch, Drievliet en Uytenburch*. Collectie Gerard Duijvestein

met lange rechte lanen en sloten, verre zichtlijnen en mooie vakken met broderies, kleurige bloemen, gekleurde steentjes of boompjes in sierlijke lijnen. Zo te zien was er een langwerpige boomgaard en iets ronds, vermoedelijk een doolhof. Maar op de kadastrale kaart van 1812/1832 is dit volledig veranderd in een landschappelijk park met in het midden de nog steeds aanwezige vijver die rond een schiereiland grillig kronkelt. Op het schiereilandje staat een oude notenboom, grazen schapen en wentelt een knorrig hangbuikzwijntje zich behaaglijk in de modder. Voorzichtig volg ik het smalle pad van schelpen en houtsnippers dat mij veilig om de vijver met rietkragen en waterlelies heen leidt. Het voelt als een andere wereld waarin ik en de kleine Argos welkome gasten zijn. Een geduldige vogelaar kan hier soms in het struweel langs de vijver het zeldzame ijsvogeltje zien. En in de schemer maken de vleermuizen met schichtige bewegingen jacht op muggen. Rechts van het pad zie ik de contouren van het monument voor de mannen die hier omkwamen in de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog. Het is het eerste oorlogsmonument in Nederland, dat nog tijdens de oorlog, op 1 augustus 1940, werd onthuld. Aan het einde van de vijver buigt het pad naar links, door een stukje bos, dat nog een restant is van het grotere park dat vroeger aan de achterzijde van *Leeuwenbergh* lag. Het grootste stuk van het bos werd circa 1923 afgesplitst en volgebouwd met villa's waardoor villapark Leeuwenbergh ontstond. Bij de annexatie van de Vlietrand door Den Haag werd Park Leeuwenbergh, tot vreugde van de bewoners, uitgezonderd en is nu nog steeds een deel van Leidschendam-Voorburg. Het pad rond de vijver heeft mij inmiddels gebracht bij de kassen waar allerlei soorten bloemen en planten voor de verkoop worden gekweekt. In kweekbakken naast de kas zie ik ouderwetse groenten goed gedijen. Via een kleine brug steek ik de smalle arm van de vijver over naar de theetuin. Deze ligt heerlijk beschut naast de oude leimuren die recent zijn gerestaureerd en beplant met diverse soorten leibomen. Vol bewondering geniet ik van het zicht op het leifruit waaronder peren, kersen en pruimen, die

2.168

2.168 *Leeuwenbergh* op de kadastrale kaart van Stompwijk, sectie G, 1812/1832. De eerdere klassieke tuin met de symmetrische vormen is vervangen door de landschappelijke stijl met imposante kronkelvijvers. Collectie Kadaster

zich koesteren in de zonnewarmte die de stenen muur zorgvuldig vasthoudt om haar daarna langzaam af te geven aan het rijpende fruit. De zon doet de bloemen in de vlindertuin, iets voorbij de leimuren, nog sterker geuren. Tot vreugde van de tientallen vlinders, die de tuin met hun gefladder extra kleuren.

Slavenhandelaren langs de Vliet

Met heerlijke kruidentheet zet ik mij op een bankje in het grasveldje naast de leimuren. Een krielhaan komt brutaal dichterbij, in de hoop

2.170

2.169 Het theehuis op een berg van *Leeuwenbergh*, later *Dorrepaal*. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie auteur

2.169

2.170 De Vlietweg met zijn jaagpad en rechts *Huize Leeuwenbergh*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

dat ik iets wil afstaan van het koekje dat ik bij de thee kreeg. Terwijl ik de thee laat afkoelen zie ik in gedachten al die voornamen heren en dames die hier vroeger ook rondliepen en eveneens thee dronken. Weliswaar dronken zij op *Leeuwenbergh* hun thee niet in het gras maar meestal in het prachtige theehuis met de klassieke pilaren en een soort koepeldak dat achterin het park op een klein heuveltje stond. Maar de thee smaakt mij er niet minder om. Jammer genoeg werd dit theehuis, volstrekt onnodig, afgebroken toen er villa's werden gebouwd in dit deel van het park. Waarschijnlijk was dit

2.171 Joshua van Belle. Detail uit 3.97

2.172 De boerderij *Leeuwenbergh*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

2.171

theehuis met de pilaren ‘het Chinese theehuis op een berg’ omringd door vijvers met goud- en zilvervissen, waarvan een oud document uit 1783 reeds melding maakte. Van alle eigenaren wil ik er een niet onvermeld laten, te weten Joshua van Belle, die in 1680 de buitenplaats *Leeuwenbergh* kocht. Van Belle was duidelijk welgesteld, hij bezat meerdere buitens aan de Vliet en breidde ook het grondgebied van *Leeuwenbergh* behoorlijk uit. Hij was een Rotterdams koopman, burgemeester en bewindhebber van de Rotterdamse afdeling van de VOC. Zijn rijkdom had hij mede te danken aan de handel in slaven. Van de Spaanse regering kocht hij een ‘asiento de negros’, het recht om een bepaalde hoeveelheid slaven te mogen leveren aan bepaalde Spaanse gebieden, vaak via Curaçao. Van Belle was overigens niet de enige slavenhandelaar aan de Vliet. Coymans, Van Belles buurman, iets verderop op *Zuiderburg*, was eveneens houder van een asiento. De twee buurlieden hebben elkaar goed gekend en elkaar ongetwijfeld leuke voordeeltjes toegespeeld. In 1797 deed de Haagse familie Viruly haar intrede op *Leeuwenbergh*, een periode die 125 jaren zou duren. De eerste uit deze familie was Jan Viruly. Toen hij *Leeuwenbergh* kocht

2.172

168 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

2.173

was er ook sprake van een boerenwoning die aan de andere kant van de sloot lag. De boerderij staat er nog steeds en ligt nu aan de westkant van de Laan van Leeuwenbergh. Uit oude krantenberichten blijkt dat de familie Viruly zo nu en dan haar buitenplaats beschikbaar stelde voor bijzondere activiteiten. Zo meldde de *Haagsche Courant* op 10 juli 1905: ‘Op het prachtige buitengoed „*Leeuwenbergh*” aan den Vliet onder Voorburg - daartoe afgestaan door den heer en mevrouw Viruly – zal het Leger des Heils op Pinkster-Maandag een „kampdag” houden. Er is in het park ruimte voor 1000 mensen. Muziekkorps en zangvereniging zullen medewerken.’ Elf jaar later was er volgens de *Haagsche Courant* van 10 juli 1916 wederom zo’n ‘Muziek- en Zangersfeest’ op *Leeuwenbergh*, ‘te geven door het bekende muziekkorps en zangkoor van het Leger des Heils.’ Wel voegde de krant er, vermoedelijk namens de gastheer, aan toe: ‘De Bloemenplanten worden ten zeerste aan de hoede van het publiek aanbevolen.’ In 1918 kocht ene Jacobus Pieter Leeuwenburg de buitenplaats. Aardig maar ongetwijfeld toevallig: een Leeuwenburg op *Leeuwenbergh*. Uit oude foto’s met de kinderen Leeuwenburg op ezeltjes en met geiten blijkt dat ook toen dieren een belangrijke rol speelden op de buitenplaats.

Leeuwenbergh wordt Dorrepaal

Op 19 mei 1923 plaatste de *Haagsche Courant* een advertentie waarin te koop werd aangeboden ‘De Buitenplaats *Leeuwenbergh* aan den Vliet [...] bestaande uit een villa met grooten tuin, park met oud geboomte, vijvers, stallen voor 13 paarden, koetshuis, boomgaard, moestuin en weiland, bekend als de mooiste buitenplaats uit de omgeving van Voorburg.’ Deze laatste aanbeveling was echter geen beletsel voor een opdeling ten behoeve van huizenbouw, want, zo vervolgde de advertentie: ‘De buitenplaats wordt geveild in massa en in 42 percelen en is uitnemend geschikt om te worden aangelegd als villapark, volgens het door de gemeente Stompwijk reeds goedgekeurd bouwplan.’ En zo werd de buitenplaats, zoals al eerder

2.174

gememoreerd, vrijwel gehalveerd. In 1925 werd het restant van de buitenplaats met *Huize Leeuwenbergh* verworven door de Stichting van de Rotterdamse koopmansdochter Maria Emalia Dorrepaal die het jaar daarvoor was overleden.⁷⁹ Vrijwel direct na de aankoop van *Leeuwenbergh* liet de Stichting de kap van het Herenhuis opvijzelen om er een extra verdieping onder te plaatsen. In de verhoogde villa werd een herstellingsoord ondergebracht dat werd genoemd

2.174 Portret van Maria Emalia Dorrepaal. Foto, negentiende eeuw. Collectie Stichting Maria Emalia Dorrepaal

2.176

2.175 Onder de kap van *Huize Leeuwenbergh*, inmiddels *Huize Dorrepaal*, wordt een extra verdieping geplaatst. Foto, 1927. Particuliere collectie

2.176 *Huize Dorrepaal* na de uitbreiding met een extra verdieping gezien vanaf de oude vijver. Ansichtkaart, circa 1930. collectie auteur

2.175

naar Maria Emalia Dorrepaal, evenals de villa die vanaf toen werd omgedoopt in *Huize Dorrepaal*. Aanvankelijk was het vooral bedoeld als een ‘rusthuis voor Indische mensen’. Maar, aldus de *Haagsche Courant* van 23 februari 1925, ‘ook voor Nederlanders die in Indië niet werkzaam waren, staat deze stichting open, maar alleen wanneer er geen aanvraag van Indische mensen is.’ Enkele bewaard gebleven foto’s uit circa 1930 laten zien dat het interieur van het herstellingsoord

2.178 Nederlandse militairen van de luchtdoelartillerie poseren voor *Huize Westvliet* aan de Westvlietweg waar zij tijdelijk waren gehuisvest. Foto. 1939. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

2.177 Drie ruimtes in *Huize Dorrepaal*: de ontvangst- en muziekzaal, de zitkamer en de eetzaal. Foto's, circa 1935. Particuliere collectie

er chique en goed verzorgd uitzag. En zo werd dit buiten een mooi voorbeeld van hoe een buitenplaats een nieuwe functie kon krijgen als medische instelling. Verderop zouden nog meer voorbeelden volgen, waaronder *Zuyderburg*, *Zeerust*, *Arentsburgh* en *Hoekenburg*. Op de terugtocht naar de Vliet moet ik uiteraard terugdenken aan de heldenrol die de villa speelde in de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog. De Duitsers waren op 10 mei 1940 massaal op Ypenburg geland en wilden via de Oude Tolbrug bij *Dorrepaal* snel

2.179 De Oude Tolbrug kort na de Tweede Wereldoorlog. Ansichtkaart, circa 1950. Collectie auteur

2.178

2.179

doorstoten naar Den Haag om de koninklijke familie gevangen te nemen. Zij verschansten zich in *Dorrepaal* om zo een ongestoorde doortocht veilig te stellen. Zij hadden echter niet gerekend op de

2.180 Het oude jaagpad bij de Oude Tolbrug met recht achter de wandelende heer een deel van het tolhek. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.180

Nederlandse luitenant George Maduro die met zijn manschappen vanuit *Heeswijk Dorrepaal* aanviel en de Duitsers, die zich in de kelder hadden verschanst, wist te arresteren. Een moeder uit de Prinses Mariannelaan schreef hierover in mei 1940 aan haar zoon: 'Je weet wel bij van Winden de brug daar overheen staat een groot huis *Dorrepaal* [met] oude van dagen en daar hebben ze zoo gevochten, de mensen in de kelder gejaagd en de boel overal plat geschoten, er zijn hier veel soldaten gesneuveld in dat oogenblik. [...] Bij de Vliet in Voorburg heele gezinnen dood geschoten en de boerderijen vernield.'⁸⁰ De koninklijke familie wist op tijd te ontsnappen, maar Nederland moest capituleren. Het waren chaotische dagen. Het verhaal gaat dat een Hollander die een Duitse parachutist die in de Vliet was beland, de helpende hand wilde bieden, werd doodgeschoten.

2.181 De Oude Tolbrug op de oudste kaart van de Vliet uit 1522. Vanuit Delft loopt een weg langs de Vliet die via de Hoornbrug naar Rijswijk en Den Haag leidt en verderop via de Oude Tolbrug naar Voorburg en Leiden. Collectie Stadsarchief Delft

2.181

Een nauwe brug met een eeuwenoude tol

Bovenaan de trap in het dijkje van de Westvlietweg kijk ik regelrecht uit op de Oude Tolbrug.⁸¹ Eigenlijk is dit een misleidende naam, want de Oude Tolbrug zelf is niet meer. Deze oude brug lag iets meer naar links in het verlengde van de Laan van Leeuwenbergh. Die Oude Tolbrug was een van de oudste bruggen over de Vliet en vormde een belangrijke schakel in de route van Delft naar Leiden. Hij staat dan ook als een mooie boogbrug prominent getekend op de oudste kaart van de Vliet uit 1522, samen met de Hoornbrug. Eerder werd al beschreven hoe in 1918 ook de Tolbrug werd vervangen door een ijzeren ophaalbrug met hetzelfde uiterlijk als de andere bruggen.⁸² Zoals de naam al aangeeft moest voor de passage van de brug tol worden betaald bij het Tolhek naast het jaagpad. Sommige auteurs zijn van mening dat een

2.182 Zwemmen in de Vliet bij de Oude Tolbrug met rechts twee waterdragers. Pentekening P.P. Schiedges sr., 1860. Collectie Haags Gemeentearchief

2.183 De Oude Tolbrug als ophaalbrug. Links het koetshuis van *Heeswijk* en daarnaast *Fonteynenburg*. Een fietser en diverse wandelaars volgen aandachtig de verrichtingen van de fotograaf. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.184 Het brugwachters-huisje naast de brug tegenover het koetshuis van *Heeswijk*, waar een bakkersknecht net van zijn fiets is gestapt. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Haags Gemeentearchief

2.185 De fietsende dame passeert het tolhek aan de Westvlietweg. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.186 Vissen bij het tolhek, waar diverse kinderen poseren voor de fotograaf, terwijl een paard-en-wagen voorzichtig de Oude Tolbrug oprijdt. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

2.187

2.187 Doorkijk via de Oude Tolbrug in de Laan van Leeuwenbergh. Foto's, 1947. Particuliere collectie

2.188 Zicht door de Oude Tolbrug naar de Laan van Leeuwenbergh. Foto, 1947. Particuliere collectie

2.189 De nieuwe 'Oude' Tolbrug recht voor *Dorrepaal*. Op de achtergrond *Heeswijk* en de oude brug in opgehaalde stand. Foto, 1956. Collectie Stichting Hoekenburg

van de oudste tolgaarders bij de Tolbrug ene Florentius de Tolne ofwel Floris van de Tol was, uit het oud-adellijke geslacht van Teijlingen. Hij wordt in 1274 genoemd, was volgens enkele oorkonden 'gegoed' en had dus bezittingen in Voorburg, Rijswijk en Tedingerbroek.⁸³ In 1333 is in de leenkamers van de heren van Wassenaar sprake van een woning te Tol te Voorburg die in bezit was bij Willem Heym Coenraetsz van Tol.⁸⁴ Onder de veronderstelling dat de tol bij de

Tolbrug in die periode de enige tol was die bij Voorburg werd geheven, zouden al deze vermeldingen wijzen op een hoge ouderdom van de Oude Tolbrug. In de loop der eeuwen passeerden veel boten, voetgangers, karren, paarden, wagens en andere vervoersmiddelen de oude brug. Veelal verliep dit plezierig, maar soms ook minder gelukkig. Zo berichtte de *Rotterdamsche Courant* van 17 augustus 1860: 'Gisteravond ongeveer 8 ure vermaakte zich in de nabijheid dezer

residentie een gezelschap met varen in een roeibootje. Bij de Tolbrug geraakte het bootje door de aankomst van een Friesch turfschip in de engte; ten gevolge van den schrik, stootte een jonge dame voorover uit het bootje. Hoogst waarschijnlijk zou zij omgekomen zijn, indien niet de jager van het turfschip, Nicolaas Nieuwenbroek, boven van de kade in het water ware gesprongen. De edelmoedige redder liep al spoedig zelf groot gevaar door het naderen van het schip en de aanwezigheid

van twee bootjes in de engte der brug. Het gelukte hem evenwel de drenkelinge boven water te krijgen, waarop al spoedig meerdere hulp werd geboden. Gerrit Klein, bode op Voorburg, begaf zich mede te water en door gezamenlijke inspanning gelukte het hun, behouden aan wal te komen, waar de drenkelinge op de liefderijkste wijze op het buiten van mevrouw Mouton werd ontvangen en verpleegd.'

Lastige bochten en een koninklijk bravourestukje

Met de auto over de Oude Tolbrug rijden vereiste volgens enkele krantenberichten de nodige stuurmanskunst gezien een scherpe bocht. Die bezat niet iedereen. Dat bleek op 11 maart 1929 toen *Het Volk* het volgende schreef: '10 Maart. Hedenmiddag omstreeks 2 uur, kwam de heer Van Reede uit Rotterdam met een auto, waarin 5 personen zaten, langs de Vliet te Voorburg. Van Reede wilde over de oude tolbrug aldaar rijden. Hij nam echter den draai te kort en reed van den hoogen berm af in de Vliet. De auto zonk weg in de diepte. Gelukkig was hij niet gesloten, zoodat de inzittenden zonder moeite uit den auto konden komen. [...] Hier nog een voorbeeld uit *De Telegraaf*, 15 maart 1934: 'Gisteravond is een auto, [...] komende uit Park Leeuwenberg, vermoedelijk door het verkeerd nemen van de bocht, nabij de oude Tolbrug in de Vliet gereden, waarbij de auto kantelde. Door ijlings toegeschoten hulp van personeel van deze brug konden beide inzittenden, die geen letsel hadden bekomen, op het droge worden gebracht.' Tenslotte een soortgelijk bericht uit *De Banier* op 16 juli 1934. 'Een nieuwe auto, gemerkt HZ-18887, is gisteravond, komend uit het Westeinde te Voorburg, nabij de oude Tolbrug in den Vliet gereden. In de auto bevond zich een Rotterdamsche familie, bestaande uit drie heeren, een dame en een jongmensch. Het ongeluk is vermoedelijk te wijten aan het feit, dat bij het afrijden van de brug het stuur is vastgeraakt. De heer de K. uit Voorburg, die juist ter plaatse passeerde, kon door het stukslaan der achterraut, de vijf inzittenden ongedeerd op het droge brengen, hetgeen, in aanmerking nemende dat de auto in het drie meter diepe water geheel onderging, een zeldzaamheid

2.183

2.184

2.185

2.186

2.188

2.189

2.190 Koning Willem II op zijn paard Wexy. Schilderij N. de Keyser, 1846. Royal collection, Londen

2.190

genoemd kan worden.’ Koning Willem II had echter in het geheel geen moeite de Oude Tolbrug over te komen. Hij maakte er zelfs een huzarenstukje van, aldus *Het Vaderland* op 15 september 1931: ‘Het was voor Willem II een groot genot, een rit in den omtrek van Den Haag te maken, meestal onverzeld. Hij was dan altijd in uniform, de gevederde baret op het hoofd. En als hij dan aan den Vliet bij Voorburg de zelfs voor een ge oefend ruiter gevaarlijke hooge Tolbrug naderde, gaf hij even zijn paard de sporen en nam met sierlijk élan den sprong.’ Dit voorval herinnert mij aan een ander lid van het Koninklijk Huis dat bij een vaartocht over de Vliet een minder aangename ervaring opdeed. Maar dit verhaal moet even wachten tot verderop bij *Arentsburgh* waar het zich afspeelde. In de twintigste eeuw werd de Oude Tolbrug berucht als ‘flessenhals’ waar het toenemende verkeer zich doorheen moest wringen. Zo meldde *Het Vaderland* op

2.192 Auto's wachtend op het Westeinde voor de geopende Oude Tolbrug. Goed is te zien dat ze een scherpe bocht naar links moeten maken om de smalle brug over te rijden. Foto, circa 1940. Collectie Stichting Hoekenburg

2.191 De Deense koning rijdt over de Oude Tolbrug, toegejuicht door het toegestroomde publiek. Foto, 17 april 1952. Collectie Museum Swaensteyn

2.191

28 september 1934: ‘De oude Tolbrug over den Vliet in de gemeenten Voorburg en Stompwijk (Z-H) is zoo smal, dat twee voertuigen elkaar hierop niet gelijktijdig kunnen passeeren, terwijl het uitzicht aan één zijde is belemmerd door bestaande bebouwing. Aangezien door deze omstandigheid twee elkander tegemoet komende auto's gelijktijdig de brug kunnen oprijden, waardoor op dit vrij drukke verkeerspunt stagnatie kan ontstaan in het verkeer, hebben de A.N.W.B. en de K.N.A.C. aan Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland verzocht het aanbrengen van borden te willen bevorderen, waarop is aangegeven uit welke richting het verkeer den voorrang heeft.’ Op 2 november kon de krant melden dat de borden waren geplaatst. Naast ongelukken was de brug ook getuige van feestelijke momenten. Zo reed in 1952 de Deense koning onder grote publieke belangstelling over de Oude Tolbrug. Twee jaar later passeerde hier de Tour de France.

2.193 Een personenauto is bij de Oude Tolbrug uit de bocht gevlogen. Garagebedrijf P. v.d. Berg biedt de helpende hand. Foto, circa 1935. Collectie Stichting Hoekenburg

2.194

2.194 De Tour de France passeert de Oude Tolbrug. Foto, 1954. Collectie Stichting Hoekenburg

Een tuin met Vlietwater, ganzenvoet en kronkelpaden

In 1956 werd de Oude Tolbrug vervangen door een veel bredere basculebrug die iets oostelijker werd gelegd, recht voor *Huize Dorrepaal*. Tegelijk werd het oude brugwachtershuis aan het Westeinde afgebroken. Die nieuwe Oude Tolbrug kwam hoger te liggen dan de oude, waarvoor een stukje van de Westvlietweg ter hoogte van *Dorrepaal* flink moest worden opgehoogd als oprit naar de nieuwe brug. Ik besluit weer de weg over te steken om mijn route langs de Vliet te vervolgen. Aan de overkant zie ik de twee slanke torens van de circa 1958 gebouwde *Fonteinkerker*, genoemd naar de befaamde fontein van *Heeswijk*, die ooit op die plek stond.⁸⁵ Enkele oude bomen aan de Vlietkant herinneren aan deze buitenplaats *Heeswijk*, die hier tot aan de afbraak omstreeks 1962 heeft gestaan.⁸⁶ Het uit de vijftiende eeuw daterende *Heeswijk* heeft diverse namen gekend zoals *Oranieburch*, de *Overoude Tol* en *Doeslust*. Bekende families waren eigenaren waaronder Van Tedingbroek, Stalpert van der Wiele en Van der Does. De naam *Heeswijk* werd aan dit buiten gegeven door Hendrik van Hees die in 1751 de buitenplaats kocht. Isaak Tirion, de auteur van het befaamde boek *Tegenwoordige staat van alle volken*, droeg in 1746 het zestiende deel met de beschrijving van dorpen en heerlijkheden in Rijnland en Delfland op aan genoemde Hendrik. Hoe *Heeswijk* er tijdens Van Hees uitzag, is nog steeds te zien, dankzij een mooie, recent ontdekte kaart, die Van Hees in 1772 van zijn buitenplaats met laan en bosschages liet maken door landmeter J. van Westenhout.⁸⁷ De kaart toont dat de hoofdplaats met het buitenhuis recht tegenover de Oude Tolbrug lag. Rechts van het huis was een inrijhek, waarnaast vermoedelijk een koetshuis, stal en diverse boerderijgebouwen stonden, met een ‘boerenwerff’, een ‘hooyberg’ en een kleine boomgaard. Achter het huis strekte zich tot aan de ‘Agterrijwegh’ [de huidige Prinses Mariannelaan] een lange rechte laan uit waarlangs over de gehele lengte een bijzondere tuin was gelegen. Het eerste deel van deze tuin, dicht bij het

2.195 ‘Plan van de buytenplaats Heeswijk’ met huis, tuinen, wei- en zaailanden. Kaart J. van Westenhout, 1772. Collectie Gerard Duijvestein

2.196

2.197

2.196 De nieuwe Oude Tolbrug tegenover *Dorrepaal* in aanbouw. Foto, 1956. Collectie Stichting Hoekenburg

2.197 De Oude Tolbrug bij *Heeswijk* met de nieuwe bij *Dorrepaal* op de achtergrond. Foto, 1956. Collectie Stichting Hoekenburg

huis, bestond uit een nutstuin met diverse ‘moestuynvakken’ voor groenten, fruitbomen en waarschijnlijk leifruitmuren. Daarachter lag een langwerpige geschulpte vijver gevolgd door een ‘broeyjerye’ met platglas gericht op het zuiden. Daarna volgde een sierbos vol bloemdragende heesters zoals rododendron, azalea, sering, gouden regen en sneeuwbal. Het eerste stuk siertuin was aangelegd in een

ganzenvoetpatroon, daarna overgaand in bijzondere kronkelpaden uit de vroeg-landschappelijke stijl.⁸⁸ Hierdoor konden via een cirkelvormig pad maar ook via diverse ‘doodlopende’ kronkelpaden de sierheesters van dichtbij worden bewonderd. Zo was het achterste deel van de tuin meer een ‘plaats van vermaak’ geworden, zoals de landschappelijke stijl al snel werd genoemd. Rechts van

2.198

2.198 *Huize Dorrepaal* met de nog vlakke Westvlietweg. Foto, circa 1940. Collectie Stichting Hoekenburg

2.199 *De Fonteinkerk* achter de nieuwe Oude Tolbrug met links daarnaast nog *Huize Heeswijk*. Foto, circa 1960. Collectie Stichting Hoekenburg

2.200 *De Fonteinkerk* achter de nieuwe Oude Tolbrug met links daarnaast het in 1962 gebouwde *Diaconessenziekenhuis*. Collectie Stichting Hoekenburg

de tuin lag, tot aan de Molenlaan [de huidige Koninginnelaan], een breed perceel ‘Bouw- of Zaay-Landen’.⁸⁹ Het geheel was omgeven en doorsneden door brede sloten die het Vlietwater rijkelijk deden toestromen en eventueel overvloedig water weer afvoerden. In 1860 kwam *Heeswijk* in handen van Jan Dionijs Viruly, wiens moeder nog aan de overkant op *Leeuwenbergh* woonde.

2.199

2.200

2.201 Auto's op de Westvlietweg in de rij voor de geopende Oude Tolbrug. Links *Heeswijk* met zijn koetshuis. Foto, circa 1930. Collectie auteur

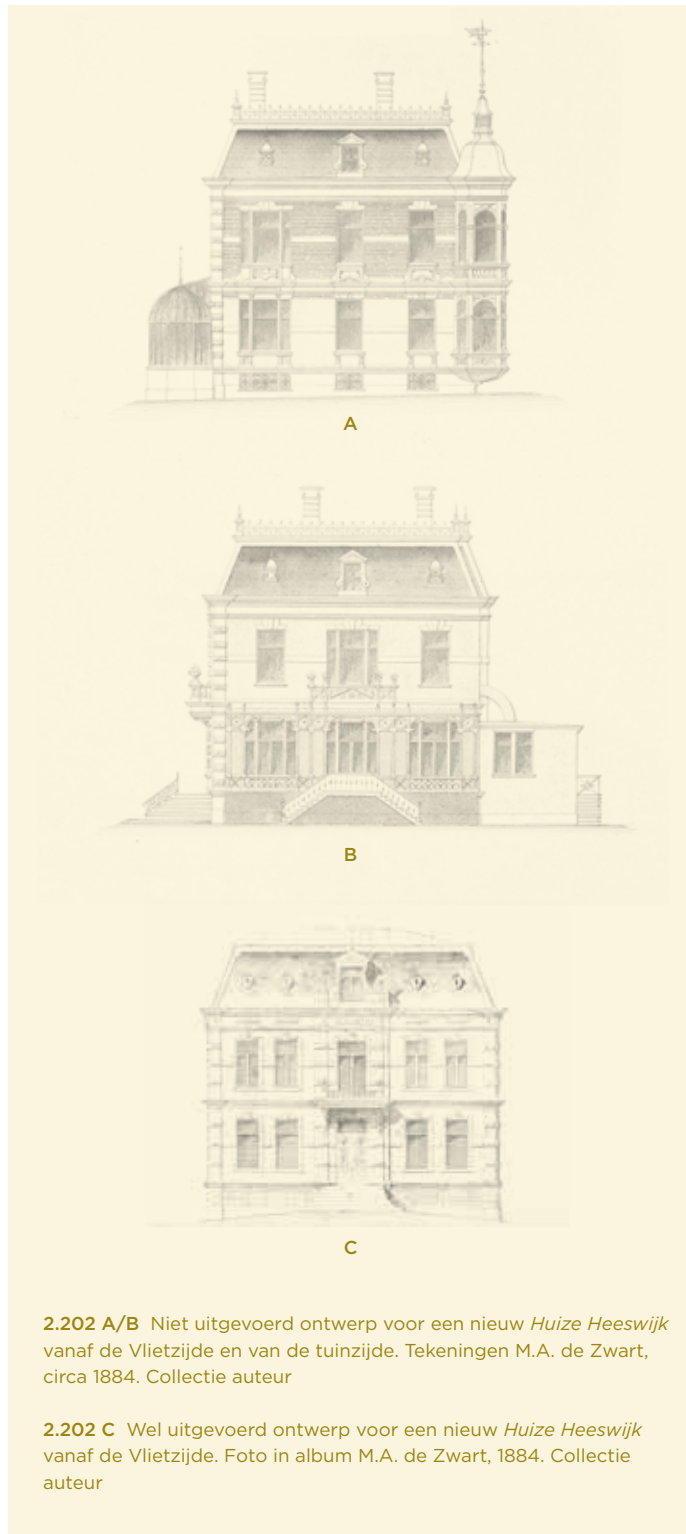
Een fontein met een balancerende dolfijn

Maar voor mij is toch de meest spraakmakende persoon die *Heeswijk* bewoonde de gepensioneerde officier Lucas Everhard Hekmeijer, die het geheel in 1883 van Viruly kocht. De advertentie in het *Nieuws van den Dag* van 31 juli 1883 waarin Viruly *Heeswijk* te koop aanbood, geeft een aardige beschrijving. ‘De buitenplaats *Heeswijk* gelegen aan den Straatweg en de Vliet bij de Oude Tolbrug onder Voorburg [...] met hoog opgaand Geboomte, fraaie Heestergewassen, schoone Waterpartij, Moestuin en Boomgaard, Heerenhuizing, [...] Keuken met zeer goede Regen- en Welwaterpompen, [...] Stal voor 6 Paarden, Koetshuis met Pomp en Hooizolder, Tuinmanswoning met schuur [...]’ De aanwezigheid van hoog opgaand geboomte werd in dit soort advertenties vaak genoemd omdat dit extra waardevol was. Dergelijke grote bomen leverden grote balken, masten en planken. Dit in tegenstelling tot ‘hakhout’ dat vooral diende voor heiningen, staken, bezems en brandstof.

Hekmeijer liet direct na de aankoop het oude Herenhuis afbreken en een nieuw neerzetten naar een ontwerp van de Voorburgse architect Michiel Anthony de Zwart.⁹⁰ Het eerste ontwerp met een bijzondere

2.201

2.202 A/B Niet uitgevoerd ontwerp voor een nieuw *Huize Heeswijk* vanaf de Vlietzijde en van de tuinzijde. Tekeningen M.A. de Zwart, circa 1884. Collectie auteur

2.202 C Wel uitgevoerd ontwerp voor een nieuw *Huize Heeswijk* vanaf de Vlietzijde. Foto in album M.A. de Zwart, 1884. Collectie auteur

2.203

serre uitbouw aan de zijkant, een fraaie metalen vorstkam op de nok van het dak en rijke gevelversieringen werd niet uitgevoerd. Hekmeijer prefereerde een eenvoudiger ontwerp. Uit foto's en een kadastrale kaart wordt duidelijk dat achter het huis een lange kronkelvijver lag, die via de brede grenssloot werd gevoed door de Vliet. Waarschijnlijk was dit de 'schoone Waterpartij' uit de advertentie. Aan de straatzijde, aan de oostkant van het huis, ter hoogte van de Tolbrug, liet Hekmeijer een marmeren fontein plaatsen, ontworpen door de Friese beeldhouwer Pier Pander. Op een schaal, die oprijst uit een breed bassin, balanceert een Dolfijn met een kleinere schaal op zijn staart. Hekmeijer kocht eveneens de oude uitspanning annex theetuin met speelplaats, genaamd *Het Plankje*, dat evenwijdig aan de Vliet even voorbij *Huize Heeswijk* lag.⁹¹ De uitspanning, die bereikbaar was via een plank over de sloot naast *Heeswijk*, werd reeds in 1621 vermeld en raakte bekend onder de naam de *Orangiënboom* en de *Jonge Prins*. Pannenkoeken eten en vissen bij *Het Plankje* was in de negentiende eeuw een geliefd uitstapje. Op het weiland aan de westkant van *Huize Heeswijk* liet Hekmeijer een 'modelstal' bouwen waar hij zijn lakenvelders onderbracht. De stal

2.204

2.204 Foto van het *nieuwe Heeswijk* in album M.A. de Zwart, circa 1884. Wellicht is een van de heren op de foto bouwheer Hekmeijer. Collectie auteur

2.203 Uitspanning *Het Plankje* naast *Heeswijk*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

2.205 Slingervijver achter *Huize Heeswijk* met naastgelegen prieel. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.206 Marmeren fontein naast *Huize Heeswijk*. Rechts is de in 1897 aangelegde Heeswijkstraat zichtbaar. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

was van binnen wit betegeld en elke koe had een eigen waterkraan.⁹² In december 1900 werd Hekmeijer beëdigd als lid van de Voorburgse gemeenteraad. Hij overleed in oktober 1903. Als eerste Nederlander werd hij niet begraven maar gecremeerd. In Berlijn wel te verstaan, want in Nederland was cremieren in die tijd 'uit den boze'.

2.205

2.206

2.207 De in 1897 op de grond van *Heeswijk* aangelegde Heeswijkstraat. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.207

Een koepelmausoleum aan de Vliet

De urn met de as van Hekmeijer werd overgebracht naar Nederland en uiteindelijk geplaatst achter in de tuin van *Heeswijk*, in een fraai koepelvormig mausoleum. Dit mausoleum werd ontworpen door de Haagse beeldhouwer Charles van Wijk. Het werd een achtkantige koepel gedragen door acht klassieke pilaren die rustten op een achtkantig bordes met vier treden. Een gouden vlam sierde de nok van de koepel. Rond de koepel was een troostvolle tekst aangebracht: Wo Deine Asche ruhet, da walte Dein Geist ofwel: Waar je as rust, daar verwijlt je geest. Een fraai toegangshek ter hoogte van de Willemstraat voerde via een droef geurende rozenberceau naar het mausoleum. Ook dit hek, waarin een ondergaande zon werd uitgebeeld, werd bekroond met een vlam.

Hekmeijers weduwe, Theresia Elise Königs, was ontroostbaar, sloot zich op en zocht troost in drank en vergetelheid. Hierover vertelde mevrouw De Haan, die als dienstmeisje op Heeswerk werkte: 'dat de Weduwe Hekmeyer, sinds haar man's overlijden, nooit meer buiten kwam en de luiken aan de binnenzijde gesloten hield, tussen acht en negen uur 's avonds kaarsen brandde op de studeerkamer van haar man. Ze sliep op de divan en liet de slaapkamer in oude staat. Iedere week werden er kisten met bier gebracht want ze dronk heel veel bier. [...] Ze liep in een lange zwarte japon met zwarte sluier en wit toefje om haar hoofd. In de tuin lagen honden begraven met grafsteentjes en er moet ook een paard begraven liggen. Hieruit blijkt wel dat ze veel van dieren gehouden hebben.'⁹³ In maart 1922 overleed ook de weduwe Hekmeijer-Königs. Notaris Sluis stelde op 4 april daaropvolgend de gemeente ervan in kennis dat de overledene aan de gemeente Voorburg had gelegateerd 'Het kunstwerk genaamd "Het Mausoleum" te Voorburg aan de *Heeswijkstraat* met toegangsweg en plantsoen', 'Het kunstwerk genaamd "de Fontein" met terrein te Voorburg aan het Westeinde', plus 'eene som van vijftig duizend gulden in kontanten teneinde op waardige wijze het hiervoor gelegateerde ten eeuwigen dage te kunnen onderhouden

2.208 Het koetshuis van *Heeswijk* aan het Westeinde, tegenover de Oude Tolbrug. Rechtszonder de scherpe draai naar de Oude Tolbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.209 Toegangshek naar het mausoleum van Hekmeijer achter *Huize Heeswijk* ter hoogte van de Willemstraat. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

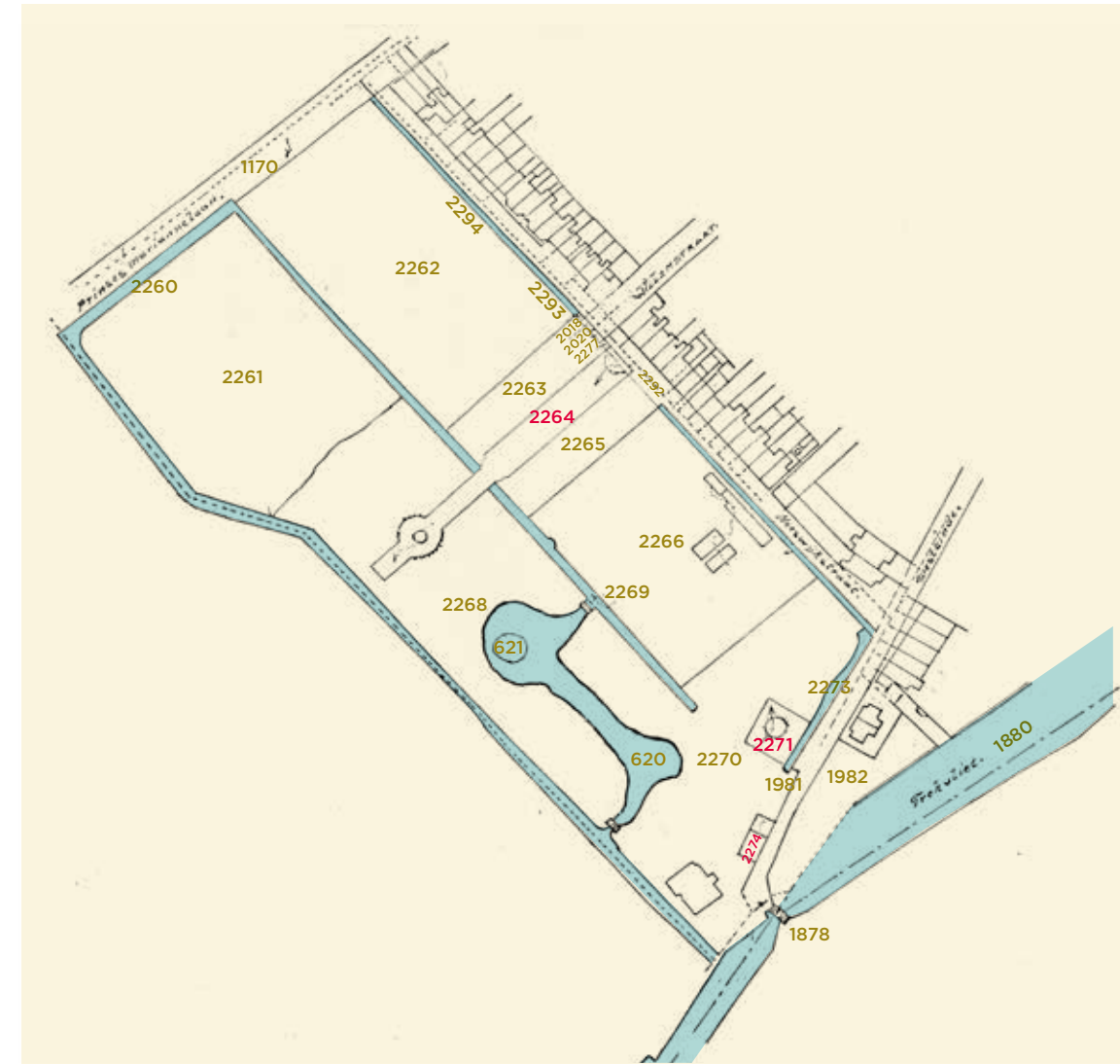
2.209

en vernieuwen.’ Er waren wel enkele voorwaarden: Het mausoleum moest ’s zomers een dag per week kosteloos voor het publiek te bezichtigen zijn. Tevens moest de fontein ‘springen’ ofwel spuiten ‘op den geboortedag, op den huwelijksdag en den sterfdag van wijlen de heer Lucas Everard Hekmeijer en overigens zoo dikwijls als de gemeente Voorburg dit wenschelijk en mogelijk acht.’ De bijgevoegde kadastrale kaart liet duidelijk zien hoe de kunstwerken en andere delen van *Heeswijk* waren gesitueerd. Enkele weken later, op 28 april, liet de gemeente de notaris in een kort briefje weten de

‘aan deze gemeente vermaakte legaten op de gestelde voorwaarden niet te aanvaarden.’ In een interpellatie over het besluit door raadslid Van den Berg verweet hij B&W onder andere dat er geen duidelijke motivering voor de afwijzing was gegeven. Spreker vroeg zich hardop af of B&W wellicht bang waren geweest dat aanvaarding van het legaat een zekere ‘reclame voor lijkverbranding’ zou hebben betekend. De voorzitter kapte een verdere discussie af met het voorstel ‘uit eerbied voor de overledene hieromtrent niet verder te discussiëren’.⁹⁴ En zo verdween het unieke koepeltje met de asurn uit Voorburg om

2.208

2.210 Kadastrale kaart, gevoegd bij het testament van mevrouw Hekmeijer. Rechts de Vliet met bij nummer 1878 de Oude Tolbrug. Rechts daarvan ligt bij nummer 2274 het koetshuis en rechts daarvan bij 2271 de fontein. Nummer 2264 is de toegangslaan naar het mausoleum. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

een ereplaatsje te krijgen op de Haagse begraafplaats Oud Eik en Duinen. De fontein werd geplaatst in het parkje naast Huis de Werve waar nu nog het onderste gedeelte als een klein restant valt te bewonderen. In 1922 werd in de *Haagsche Courant* van 28 oktober te koop aangeboden ‘De van ouds bekende Buitenplaats *Heeswijk* met groot Herenhuis, broeikassen, uitgestrekt park met vijver, fruit- en moestuinen, flinke boerderij met modelstal, weiland en diverse percelen bouwterrein [...]’ *Huize Heeswijk* met park en toebehoren werd gekocht door autohandelaar Henri Engelbert. In 1954 kwam *Heeswijk* in handen van de gemeente Voorburg die het verhuurde als rusthuis. De boerderij met stal werd in 1922 gekocht door Bart Wilton, die twee jaar eerder *Eemwijk* had verworven. In 1923 zou hij eveneens de bouwmanwoning *Redenoord* alias *Vredenoord* aan de Broeksloot kopen. Het westelijk deel van de weilanden ging naar de eigenaar van *Arentsburgh*.⁹⁵

2.211 Mevrouw Hekmeijer naast de spuitende fontein van *Heeswijk*. Foto, circa 1900. Particuliere collectie

2.212 De koepel met de asurn van Hekmeijer op de Haagse begraafplaats Oud Eik en Duinen. Foto twintigste eeuw. Particuliere collectie

2.211

2.212

2.213

Hygiënisch gemolken koeien

Uit de periode Wilton dateert nog een mooie beschrijving van zijn modelstal in *Het Vaderland* van 25 december 1935: '[...] In den Wiltonstal staan veertig koeien, alle stamboekvee. 's Morgens wordt de stal geschrobd en de koeien krijgen een goede beurt met roskam en borstel. Een modelstal moet hygiënisch zijn. Licht, lucht en zindelijkheid is het devies. Sinds enkele dagen wordt in Wilton's modelstal hygiënisch gemolken. [...] De speen wordt door de machine omsloten en goed aangesloten gehouden door een luchtleidig. Om zoveel mogelijk den bek van het kalf na te bootsen is het inwendige van het bovenomschreven omhulsel driehoekig gehouden, vervangende de beide kaken en de tong van het kalf. [...] Merkwaardig zijn de drinkbakken. Elke koe heeft een kleinen drinkbak naast zich. De bak is afgedekt met een klep en de koe moet leeren zelf de klep te lichten. Automatisch wordt het bakje bijgevuld.' Omstreeks 1962 werd de modelboerderij afgebroken om plaats te maken voor het *Diaconessenhuis*. De weduwe Wilton had hiervoor

2.213 Modelboerderij *Heeswijk* van Bartel Wilton. Foto, circa 1930. Collectie auteur

2.214 Huizen van *Het Fort* aan de Vliet. Er tegenover staan de tweeingangspilaren van *Zuyderburg* met bovenop een blauwe bol. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.215 Het *Diaconessenhuis* in aanbouw op de grond waar eertijds boerderij *Heeswijk* stond. Linksonder *Huize Heeswijk* en de *Fonteinkerkerk*. Luchtfoto, 1962, in *Voorburg van boven bekeken* (2004).

2.216 Het Voorburgse *Diaconessenhuis* aan de Vliet. Foto, 1965. Collectie Haags Gemeentearchief

een mooi legaat beschikbaar gesteld.⁹⁶ Terwijl ik doorloop zie ik aan mijn rechterhand het inmiddels vernieuwde *Diaconessenhuis* gelegen naast een grote groene weide met oude treurwilgen. Hoe snel gaan soms de veranderingen. Ik herinner mij een luchtfoto uit 1958 waarop naast elkaar zijn te zien de *Fonteinkerkerk*, *Huize Heeswijk* en de modelboerderij *Heeswijk*. Op een soortgelijke foto van amper vier jaar later is geen spoor meer te bekennen van deze modelboerderij.⁹⁷ Op die plek is het *Diaconessenhuis* in aanbouw, naast *Huize Heeswijk* dat er nog staat, maar kort erna zal worden afgebroken. Bij een globaal archeologisch onderzoek dat toen is gedaan, werden resten gevonden van de oostelijke stadsmuur van het Romeinse Forum Hadriani die hier heeft gelegen. Daarover straks meer. Overigens werd *Het Plankje* naast *Heeswijk* al eerder, omstreeks 1910, gesloopt. Bij *Het Plankje* hebben trouwens nog meer kleine huisjes gestaan die in de volksmond *Het Fort* werden genoemd.⁹⁸ Na afbraak werd de grond van *Het Plankje* en *Het Fort* toegevoegd aan de boerderij *Heeswijk*. Tegenover het *Diaconessenhuis* zie ik aan de

2.215

2.214

182 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

2.216

sloot van de Westvlietweg een pilaar met een blauwe bol. Dat is nog een restant van de buitenplaats *Zuyderburg*. Direct schieten mij veel bijzonderheden over dit befaamde buiten in gedachten. Ik besluit echter die kant van de Vliet te bewaren voor de terugtocht en mij voorlopig te concentreren op de noordkant van de Vliet. Het luide geschel van een fietsbel doet mij haastig opzij springen en benadrukt dat dit gedeelte van het oude jaagpad geen veilig voetpad maar een druk fietspad is geworden. Dit betekende wel de redding van de oude sloot met bruggetjes die hier nu nog langs de huizen aan de linkerkant ligt. In het eerste plan zou die sloot worden gedempt om daar een fietspad aan te leggen, maar door verzet van de buurtbewoners kwam het fietspad tegen de Vliet aan. Uit veiligheidsoverwegingen besluit ik de kleine Argos maar een poosje te dragen, waar die vooralsnog geen bezwaar tegen heeft. Verder doorlopend zie ik allereerst naast

2.217 Stenen bijl, in 1923 gevonden in Park Vronesteyn. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.218 Houten hamer uit de Bronstijd, in 1991 gevonden tijdens opgravingen in Park Leeuwensteyn te Voorburg. Collectie Museum Swaensteyn

2.219 De prehistorische strandwallen voor de kust van Holland, rond het begin van de jaartelling. Duidelijk is te zien dat Voorschoten, Leidschendam, Voorburg en Rijswijk op dezelfde langgerekte strandwal liggen. Kaart Archeologische Dienst Den Haag

2.217

2.218

het *Diaconessenhuis* een brede strook volkstuijnen op de grond die ooit bij *Heeswijk* hoorde maar die, zoals eerder aangegeven, door aankoop bij *Arentsburch* werd gevoegd. Diverse volkstuijnders vonden bij hun werkzaamheden Romeinse resten. Eigenlijk verbaasde dit niemand, want hier aan de Vliet, grofweg van *Heeswijk* tot aan de Trekvljet, lag aan het begin van onze jaartelling de oude Romeinse stad Forum Hadriani. Vooral bij de buitenplaatsen *Arentsburch* en het ernaast gelegen *Hoekenburg*, die ik van hieruit al kan zien liggen, zijn belangwekkende archeologische resten opgegraven.

Konijnenvangers en Romeinen op de zandrug

Geen wonder dat mijn gedachten ver terug gaan in de tijd, iedere keer als ik deze plek vol sporen uit de Romeinse en verdere oudheid passeer. Hoewel het nu bijna niet meer is voor te stellen, zag het hier eeuwen geleden heel anders uit: golvend zeewater in plaats van huizen en straten. In de prehistorie reikte de zee namelijk verder oostwaarts dan tegenwoordig en bedekte zelfs het huidige Voorburg. Maar de golven en de branding zorgden in de loop der tijd voor zandafzetting en zo ontstond tussen 3800 en 3500 v. Chr., evenwijdig aan de kust, de langgerekte, bijna 500 meter brede strandwal, op de lijn van het huidige Wateringen, Rijswijk, Voorburg en Voorschoten.⁹⁹ Al snel raakte deze strandwal bedekt met een metershoge duinenrij, begroeid met grassen, duindoorn en loofbomen. Zoals ik al eerder memoreerde, ontstonden rondom de strandwal moerassen, veengebieden met hier en daar geulen en kreken. De eerste en de latere bewoners van dit gebied gebruikten de strandrug als een 'voorde', als een begaanbaar pad tussen de moerassen door. Uit archeologische vondsten blijkt dat aan de zuidflank van deze strandwal al vroeg enige bewoning ontstond. Zo werd in 1923 in Park Vronesteyn een vuurstenen bijl gevonden uit omstreeks 3400 tot 2500 voor Christus.¹⁰⁰ In Park Leeuwensteyn werden in 1990 een houten hamer, een ploeg en een greppel gevonden, die dateerden uit circa 1400 v. Chr.¹⁰¹ De ploeg werd gebruikt voor de akkerbouw en de greppel diende wellicht om

het vee bij elkaar te houden. Ook aan de noordkant van de duinrug werden eind vorige eeuw, dichtbij de Veurselaan, prehistorische bewoningsresten gevonden.¹⁰² De vuurstenen schrapers uit de Bronstijd en andere archeologische vondsten aan het Westeinde kwamen al eerder ter sprake. Zo rond 50 v. Chr. woonden hier op en bij de strandwal in kleine nederzettingen de Cananefaten ofwel 'konijnenvatters', een Germaanse stam, evenals de Bataven die zich oostelijker hadden gevestigd.¹⁰³ Zij leefden rustig van de jacht, visserij, landbouw en veeteelt. Daarbij maakten zij een dankbaar gebruik van de mogelijkheden die de omringende moerasgebieden hen bood. Aan het begin van onze jaartelling werd hun vrede

2.219

2.220

2.220 Gastvrije Germanen. Gravure in J. van Royen, *Hoogduitsche Oudheden* (1714). Collectie auteur

echter verstoord door de komst van de Romeinen. Hoe dapper ze ook vochten, tegen zo'n overmacht konden de Cananefaten niet op. Ze verloren de strijd en moesten zich al snel overgeven. Maar de Romeinen waren slim. Als ze een volk versloegen en hun land veroverden dan sloten ze een vredesovereenkomst die voor alle partijen prettig was. In ruil voor hun gehoorzaamheid aan de Romeinen mochten de Cananefaten gewoon doorgaan met hun leven, en kregen ze allerlei voordeeltjes vooral op het gebied van de handel en welvaart. De Romeinen bouwden op de zuidkant van de duinrug, op de plek van het latere *Hoekenburg* en *Arentsburch*, een stad, een marktplaats, die Forum Hadriani werd genoemd.¹⁰⁴ In deze

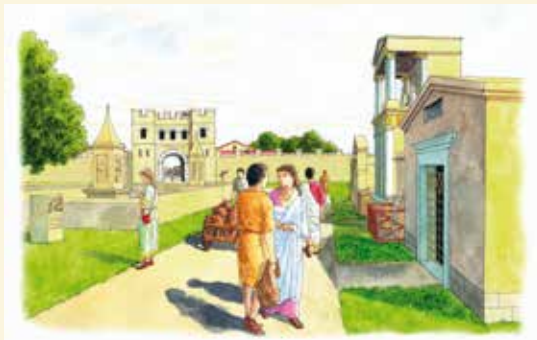
2.221

2.221 Een deel van de Peutingerkaart met 'Foro Adriani', 'Pretorium Agrippine' en 'Matilone'. Kaart, twaalfde eeuw. Collectie Österreichische Nationalbibliothek, Wenen

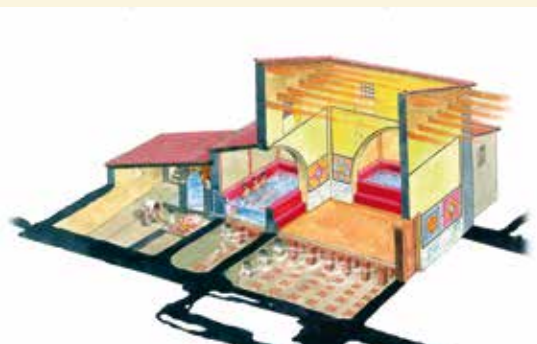
ommuurde stad met tempel, rijtjeshuizen, een met stoom verwarmd badhuis en openbare latrines woonden naast Romeinse soldaten ook Cananefaten, handelaren en ambachtslieden. Het heeft lang geduurd voordat zeker was dat Forum Hadriani de stad was die bij Voorburg heeft gelegen. Forum Hadriani staat weliswaar aangegeven op de oudste kaart van Europa, de Peutingerkaart.¹⁰⁵ Maar deze kaart geeft vooral onderlinge afstanden aan en geeft weinig duidelijkheid over de precieze locatie. Een tweede vermelding is te vinden op een grafsteen die in 1746 in Hongarije werd gevonden. In dit graf lag begraven de overleden echtgenote van een Romeinse legerarts die een ontroerend grafschrift had laten beitelen in de steen die haar graf bedekte.

2.222 De Romeinse handelsstad Forum Hadriani met haven aan de Gracht van Corbulo, begin derde eeuw. Tekening B. Brobbel, Hilversum, reconstructie T.M. Buijtdorp, Laren

2.224 *Huize Hoekenburg* aan de Vliet. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

De dikste plataan van Zuid-Holland

Al snel passeer ik het eerste gebouw van *Arentsburgh*, strategisch gelegen in de hoek naast de volkstuintjes. Ik vraag mij af of dit van origine wellicht de tuinmanswoning van *Arentsburgh* is geweest.

2.223 Een kijkje in Forum Hadriani, begin derde eeuw. Bovenaan de Westpoort met rechts een tempel. Daaronder het badhuis met muurschilderingen, stookruimte en vloerverwarming met hete lucht. Onderaan een openbaar toilet. Tekeningen B. Brobbel, Hilversum, reconstructie T.M. Buijtenorp, Laren

De tekst vermeldde: Voor de goden van de onderwereld, voor zijn trouwe echtgenote Victoria Verina, afkomstig uit Forum Hadriani in de provincie Germania Inferior¹⁰⁶ en die 30 jaar heeft geleefd, heeft haar gemaal Aemilius Decimus, gewoon arts bij het 1e legioen, welverdiend voor haar deze grafsteen laten plaatsen.

2.224

2.225 De Vliet met rechts de grond, momenteel in gebruik als volkstuintjes. Daarachter *Arentsburgh* met Effathagebouwen. Ansichtkaart, circa 1950. Collectie auteur

2.226 *Huize Arentsburgh* vanaf de Vlietzijde. Ansichtkaart, circa 1950. Collectie Stichting Hoekenburg

2.225

Daarnaast staat het hoofdgebouw van *Arentsburgh*, de herbouwde versie van 1912. Het gebouw valt enigszins in het niet bij de drie even kolossale als lelijke appartementsgebouwen die hier omstreeks 2008 achter *Arentsburgh* werden opgetrokken en die het buitenhuis

2.226

visueel afsnijden van het erachter gelegen park. Steeds als ik deze grote steenkolossen zie, verbaas ik mij erover hoe weinig respectvol hier met deze cultuurhistorisch en archeologisch zo belangwekkende plek is omgesprongen. Het enige voordeel van

2.176

2.95

2.227 De eeuwenoude plataan achter *Hoekenburg*. Foto *Arentsburgh*. Foto Bomenstichting, 2008

2.228 De rozentuin achter *Hoekenburg* met links de oude plataan. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

2.227

2.228

deze flatgebouwen is dat aan de bouw archeologisch onderzoek vooraf moest gaan. Daarbij werden bijzondere vondsten gedaan, waaronder een Romeinse haven, die de gangbare opvattingen over Forum Hadriani hebben veranderd en bijgesteld. Die haven was waarschijnlijk een uitdieping van een uitloper van de Gantel. Tevens toonden boringen aan dat hier de Vliet vrijwel samenviel met de Gracht van Corbulo.¹⁰⁷ Iets verderop zie ik tussen *Arentsburgh* en *Hoekenburg* in nog een appartementsgebouw. Dit gebouw, dat dicht op de Vliet staat, werd iets eerder, omstreeks 2005, gebouwd. Toch valt dit duidelijk minder uit de toon doordat het materiaalgebruik en de details harmonieus zijn afgestemd op het ernaast gelegen *Hoekenburg* met zijn mooie ‘speklaagjes’ in de gevel. Voorafgaande aan deze bouw werden hier tijdens opgravingen twee unieke Romeinse wagenwielen gevonden, die waren hergebruikt in een oude waterput.¹⁰⁸ Naast dit appartementsgebouw staat in de tuin van *Hoekenburg* nog steeds een eeuwenoude plataan, de oudste en dikste van Zuid-Holland. Deze heeft gelukkig al die nieuwbouw overleefd. Ik besluit dan ook als een soort intermezzo deze eerbiedwaardige boom met een

2.229 De Romeinse haven, in 2008 opgegraven bij *Arentsburgh*. Foto auteur, februari 2008

2.230 Het blootgelegde kadewerk van de Romeinse haven. Foto Archeologisch Centrum Universiteit Amsterdam, 2008

2.231 Een Romeinse platbodem, aangemeerd aan de kade. Tekening Mikko Kriek, 2014

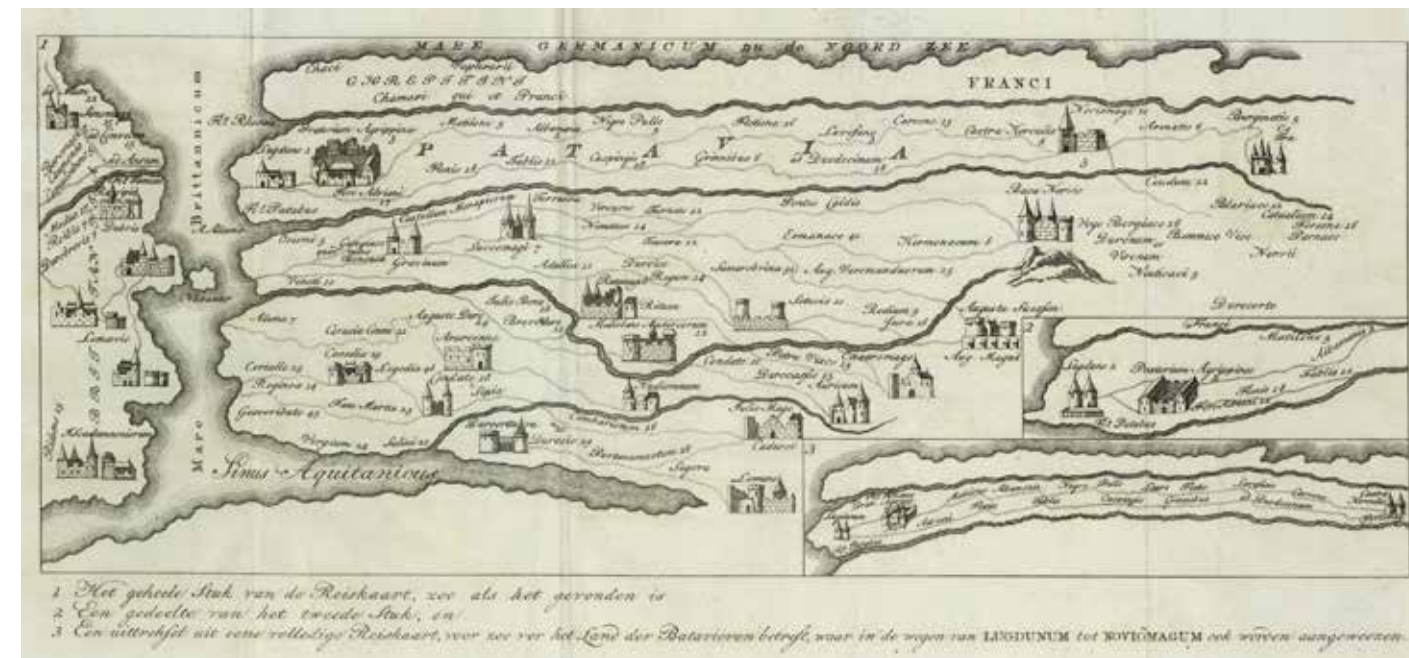

2.232 Twee Romeinse wagenwielen aangetroffen op de bodem van een waterput bij *Arentsburgh*. Foto BAAC, 2005

bezoek te vereren. Snel loop ik langs *Hoekenburg*, dat zich met zijn witte voorgevel met timpaan en guirlande spiegelt in de Vliet. Via de hoge maar smalle Nieuwe Tolbrug over de Vliet loop ik door het kleine bos naast *Hoekenburg*, langs de fraaie slingerdijk, naar de achterkant van het buitenhuis. Daar naast de oude rozentuin staat de oude plataan. Volgens het informatiebord is hij vermoedelijk geplant rond 1730, inmiddels 27 meter hoog en circa 2,30 meter dik. Gezeten onder het schaduwrijke bladerdak besef ik pas goed hoe bijzonder deze historische plek is, vooral door zijn Romeinse

2.235 Een achttiende-eeuwse reproductie van de gehele Peutingerkaart. Links ligt Brittania. Forum Hadriani wordt linksboven aangeduid als Foro Adriani. Daarboven ligt Pretorium Agrippine, het huidige Valkenburg, met rechts daarvan Matilone, Roomburg bij Leiden. Rechts is onder nummer 2 een detail weergegeven met Foro Adriani. Onder 3 een detail met het Batavierenrijk en de Romeinse weg van Lugdunum (Katwijk) naar Noviomagum (Nijmegen). Gravure, 1784. Collectie Gerard Duijvestein

2.235

2.233

2.234

2.233 De Romeinse keizer Hadrianus. Beeld in brons. Collectie Antikensammlung der Staatliche Museen, Berlin

2.234 De Romeinse keizer Atonius Pius. Beeld in marmer. Collectie British Museum, Londen

verleden. Een plek waar in de grond omvangrijke restanten liggen van het oude Forum Hadriani.¹⁰⁹

Keizerlijk bezoek

Waarom de Romeinen nu juist hier hun marktplaats in het begin van onze jaartelling aanlegden, is een vraag die tot op heden niet is beantwoord. In ieder geval werd de plek in 121 na Christus bezocht door keizer Hadrianus die de nederzetting marktrecchten en zijn naam schonk. In 151 na Christus verleende keizer Antonius Pius de

2.236

2.237

2.236 Romeinse mijlpalen, in 1997 gevonden bij Wateringse Veld. Foto Haagse Archeologische Dienst, 1997

2.237 De tekst op de oudste van de vier mijlpalen uit circa 151. Links onderaan staan de letters MAC, de afkorting voor Municipium Aelicum Cananefatum, de naam waarmee Forum Hadriani werd aangeduid. Collectie Gemeentemuseum Den Haag. Foto Haagse Archeologische Dienst

marktplaats zelfs stadsrechten en kreeg deze de naam Municipium Aelium Cananefatum, wat zoveel betekent als de hoofdstad der Cananefaten. Op de Peutingerkaart staat Forum Hadriani vermeld als 'Foro Adriani'. Links daarvan ligt Lugduno, vermoedelijk het nu bij Katwijk in zee verdwenen Brittenburg. Daar boven is Pretorium Agrippina getekend, waarmee het huidige Valkenburg bij Leiden wordt bedoeld. Rechts daarvan ligt Matilone ofwel Matilo. In de negende eeuw verrees hier de *Rodanburg* ofwel de Leidse *Roomburg*. Doordat de Peutinger kaart op vele manieren kon worden geïnterpreteerd, hebben historici eeuwenlang gediscussieerd over

de vraag of de Romeinse stad bij Voorburg nu Forum Hadriani was of wellicht toch Pretorium Agrippina. Pas in 1997 kwam aan deze discussie een definitief einde, dankzij de toevallige vondst van vier Romeinse mijlpalen bij Wateringse Veld.¹¹⁰ Die waren daar in 151 n. Chr. neergezet en werden na bijna negentien eeuwen op dezelfde plek teruggevonden. Uit de reisafstand en de verdere tekst die op een van de palen stond aangegeven, kon duidelijk worden afgeleid dat bij Voorburg het 'Municipium Aelicum Cananefatum' lag, de hoofdstad der Cananefaten, zoals de oude marktplaats Forum Hadriani inmiddels werd genoemd.

2.238 Foro Adriani op de Peutingerkaart. Gravure in *Recherches sur l'ancien Forum Hadriani* (1826). Collectie auteur

2.239 De West-Friese koning Aurindulius ofwel koning Ezelsoor. Links achter Aurindulius is afgebeeld de hoge burch die hij bij Voorburg zou hebben gebouwd. Ets P. Feddes, 1620. Collectie Gerard Duijvestein

2.240 Koning Ezelsoor. Houtsnede uit 1517, gekopieerd uit de *Divisiekronek* van H. Schedels, 1493. Collectie Gerard Duijvestein

Een koning met ezelsoren

Toen Forum Hadriani omstreeks 270 door de Romeinen werd verlaten, raakte de nederzetting volledig in verval. De houten huizen vergingen al snel en de afbrokkelende muren werden een gemakkelijke prooi voor de bewoners uit de omgeving, die het tufsteen en kalksteen goed konden gebruiken voor de bouw van hun eigen boerderijen en huizen. Ook in de *Oude Kerk* van Voorburg en Rijswijk zitten ongetwijfeld stenen die afkomstig zijn uit het oude heidense Forum Hadriani. Maar die naam was in de tijd dat deze kerken werden gebouwd allang in de vergetelheid geraakt, evenals de vroegere aanwezigheid van de Romeinen. Alleen de hoge

2.239

2.240

afgebrokkelde muurresten stonden daar nog eeuwenlang langs de Vliet, als duidelijke maar zwijgende getuigen van een raadselachtig verleden. De middeleeuwse toeschouwers bedachten al gauw dat dit de overblijfselen moesten zijn van een reusachtige burch uit de verre oudheid, waar een machtige koning en misschien zelfs wel een reus had gewoond. De grond waar die torenhoge ruïnes stonden, noemde men dan ook al snel 'De Hoge burch'. Zo ontstond een van de oudste Hollandse sagen, de sage van koning Aurindulius ofwel

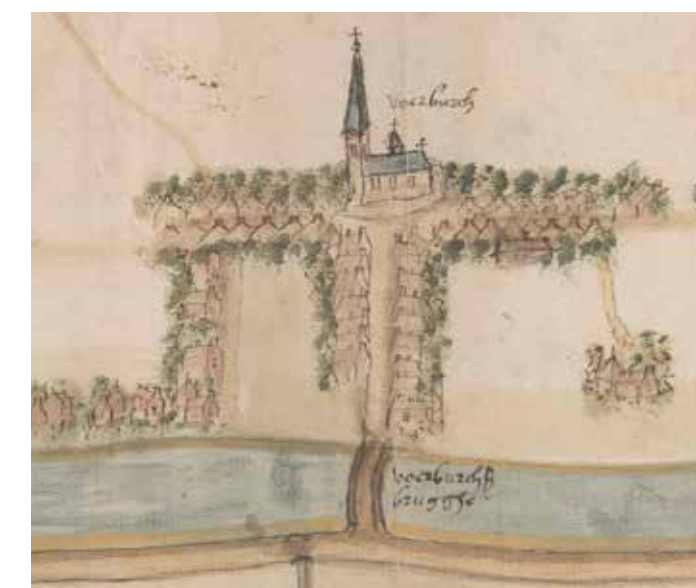

2.241

2.242

2.241/1.242 Twee munten met keizers uit de Romeinse periode. Links keizer Aurelianus, rechts keizer Tetricus. De lauwerkrans om hun hoofden lijken op grote oren, hetgeen waarschijnlijk kroniekschrijvers heeft geïnspireerd tot de sage over Ezelsoor. Collectie Geldmuseum, Utrecht

koning Ezelsoor, een koning met oren zo lang als die van een ezel.¹¹¹ Overigens groeit de laatste jaren de overtuiging dat Aurindulius ook in werkelijkheid heeft bestaan en dat deze Hollands-Friese koning op de Romeinse ruïnes aan de Vliet een grote burch liet bouwen. Dit Voorburgse kasteel zou dan omstreeks 860 zijn verwoest door plunderende Noormannen, die Voorburg niet oversloegen. Deze Noormannen leverden overigens wel de oudste vermelding op van de naam Foreburg, zoals Voorburg oorspronkelijk werd geschreven. Nadat de Noormannen waren verdwenen stelde de bisschop van Utrecht omstreeks 953 een lijst op van de goederen die het bisdom omstreeks 860 had bezeten, voordat de Noormannen toesloegen.

2.243 Het oude dorp Voorburg rondom de *Oude Kerk* en de brug over de Vliet halverwege de zestiende eeuw. Gedeelte kaart C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft

2.244

2.245

2.244/2.245 De in 1771 bij *Arentsburgh* gevonden bronzen hand. Daarnaast een later gevonden bronzen teen. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.246 'Hoogenburch' met *Arentsburgh* en *Hoekenburg* op de kaart van Kruikius, 1712. Bij *Arentsburgh* ligt een sterrenbos met diagonale paden. Collectie Gerard Duijvestein

In deze lijst worden genoemd hoeven in 'Foreburg [Voorburg], Fore [Veur] en Forschate [Voorschoten]'.¹¹² Vanaf het midden van de dertiende eeuw verplaatste het zwaartepunt van de bewoning zich steeds meer van Voorburg-West naar het noordoosten.¹¹³ Zo ontstond uiteindelijk, op de oude strandwal bij het pad door de duinen, de dorpskern van Voorburg, evenals die van Veur en Voorschoten. Ze werden vermoedelijk alle drie genoemd naar 'Fore', de voorde, het veilige zandpad over de strandwal, die hen van oudsher verbond. De toevoeging 'burg' in de naam Foreburg was ongetwijfeld een verwijzing naar de middeleeuwse burch die had gestaan op de ruïnes van Forum Hadriani.¹¹⁴ Tegelijk voltrok zich bij Voorburg nog een verandering. De duinen op de oude zandrug werden steeds meer afgegraven en geëgaliseerd. Mengen met zand maakte veen- en kleigrond beter geschikt voor akkerbouw, moestuinen en boomgaarden. Veel zand verdween ook via de vele zandschippers over de Vliet naar Delft, waar de woningbouw een gretige afnemer was. Later voegden ook de buitenplaatsen zich in de rij van zandkopers.

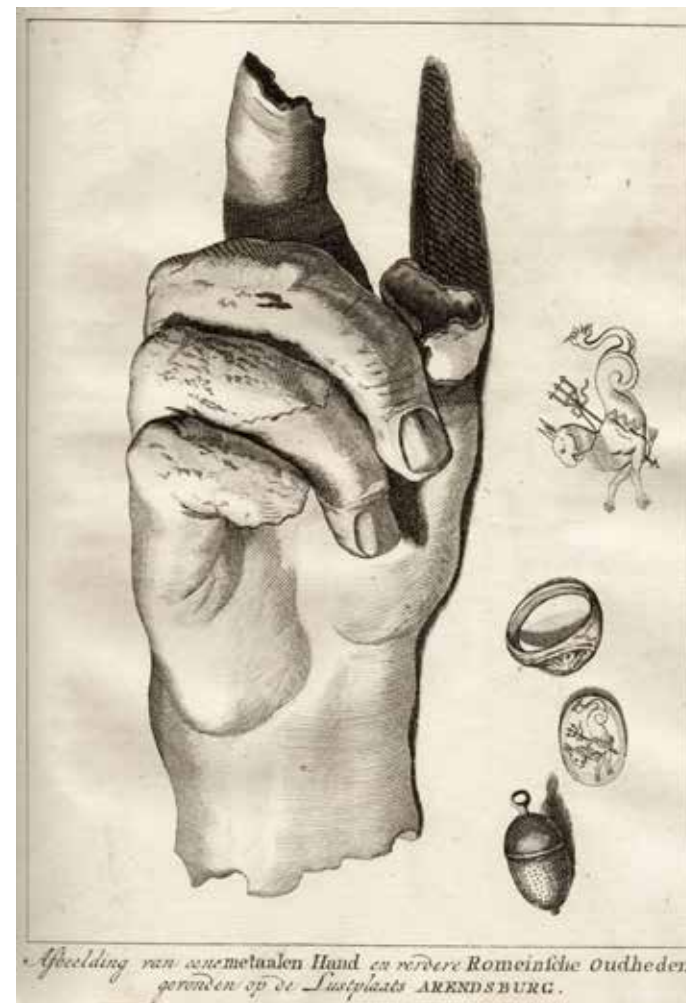
Een reusachtige hand uit de diepte

Geleidelijk aan verdwenen de meeste nog zichtbare muurresten van het oude Forum Hadriani en de burch van Aurindulius uit het landschap langs de Vliet. Ze werden gereduceerd tot hun stenen fundamente die diep in de Voorburgse aarde bewaard bleven, naast de vele oude voorwerpen die ijverige gravers nog niet hadden ontdekt. Over al die resten heen werden in de zeventiende eeuw op de Hoge burch twee grote hofsteden aangelegd, de latere buitenplaatsen *Hoekenburg* en *Arentsburgh*. De aanwezigheid van de twee buitenplaatsen op de Hoge burch bracht de Romeinse en andere resten in de Voorburgse aarde echter geen rust en vergetelheid. Om van een buitenplaats een echte lustplaats te maken moesten veel bomen en siergewassen worden geplant, vijvers worden gegraven, koepels worden gebouwd en andere 'bekoortlijkheden' worden aangebracht. Daarbij kwamen regelmatig stukjes Romeins verleden naar boven, veel munten uiteraard,

maar ook grotere zeldzaamheden. Ze werden allemaal beschreven door Hendrik van Wyn die in 1800 een boekwerkje uitgaf getiteld *Historische en Letterkundige Avondstonden*. Zo noemde hij een grote vondst 'Romeinsch-Keizerlyke penningen', bijna een waterremmer vol, die omstreeks 1626 bij het opgraven van stenen fundamente werden ontdekt. In 1770 werd bij *Arentsburgh* onder een zware lindeboom een urn aangetroffen. Deze werd echter ter plekke door de werklieden kapot geslagen, omdat ze dachten dat er goud in zat. De meest spectaculaire vondst geschiedde echter in 1771 toen er een grote metalen hand werd opgegraven. In dit jaar waren werklieden bezig met bomenaanplant op *Arentsburgh*. Om een zwaar stuk stenen muur uit de grond te kunnen tillen, moesten zij dieper graven dan gebruikelijk. Op acht voet diepte ontdekten zij 'eene Hand van metaal, van meer dan gewoone grootte'.¹¹⁵ Later werd ook een ander lichaamsdeel opgegraven, een bronzen teen. Gezien de relatief kleinere omvang van deze teen is het onwaarschijnlijk dat de hand en de teen afkomstig zijn van hetzelfde, ongetwijfeld reusachtige, beeld. In februari 1826

2.246

2.247 Afbeelding in *Historische en Letterkundige Avondstonden* (1800) van de bronzen hand en andere Romeinse voorwerpen gevonden op *Arentsburgh*. Collectie auteur

werd *Arentsburgh* verkocht aan het Koninkrijk der Nederlanden. Deze onderkende het belang van wetenschappelijk onderzoek naar de in onze bodem verborgen sporen uit het verleden.

Een kinderarm van gebakken aarde

Dit belang was al eerder onderstreept toen in 1818 Caspar Jacob Christiaan Reuvens werd benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de archeologie te Leiden.¹¹⁶ Hij was daarmee de eerste in de wereld. Reuvens werd verzocht op het grondgebied van *Arentsburgh* opgravingen te verrichten. Om zo geconcentreerd mogelijk te kunnen werken, mocht hij met zijn gezin gedurende het onderzoek wonen op de buitenplaats. Dus nam Reuvens in 1827 met vrouw en kinderen zijn

2.248 Bronzen windhond, door Reuvens in 1827 gevonden in een Romeins keldertje. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.249 Door Reuvens opgegraven fragmenten muurschilderingen uit Forum Hadriani. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.250 Fragmenten van terra sigillata ofwel gestempeld rood aardewerk, versierd met afbeeldingen van Hercules. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.251 Gipsafgietsel van een door Reuvens gevonden skelet van een vrouw. Collectie Museum Swaensteyn

2.252 Professor Caspar Jacob Christiaan Reuvs. Litho, negentiende eeuw. Collectie Gerard Duijvestein

2.253 Reuvs bij de door hem opgegraven muurresten van Forum Hadriani. Linksachter staat *Huize Arentsburg* en de nog steeds bestaande tuinmuur. Tekening omstreeks 1828. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.252

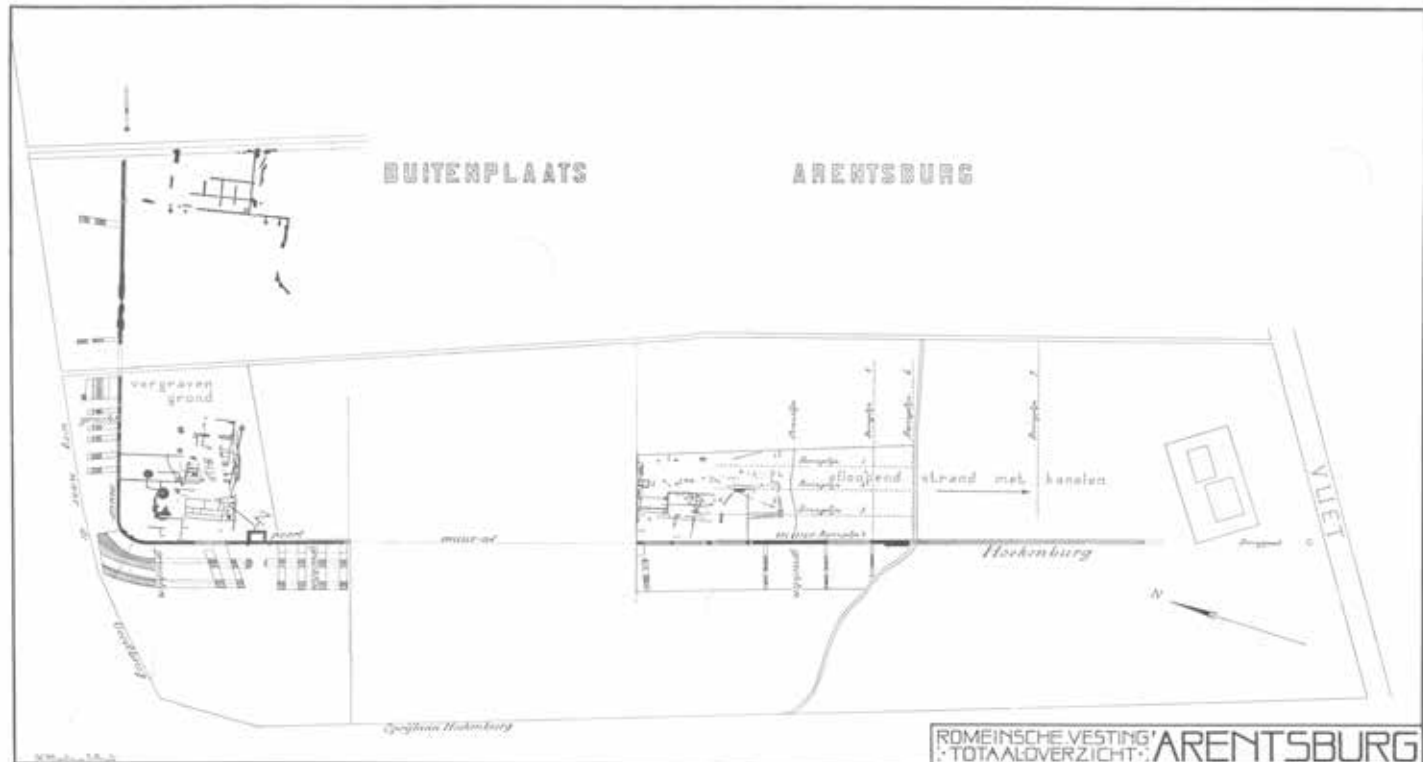
intrek op *Arentsburg*. Met voortvarendheid en toewijding ging de spa de grond in. Reuvs vond op de noordelijke helft van de buitenplaats onder andere de fundamenten van een groot gebouw rondom een hof, dat overeenkomsten vertoonde 'met de landhuizen van Romeinse opperhoofden of aanzienlijke lieden'. Er waren badruimtes, verwarmingsmogelijkheden en stucschilderingen. Veel fragmenten

2.253

wezen op een vroegere zuilengalerij. Verder meende Reuvs in een bepaald gebouwencomplex een rijtje 'winkelhuizen' te herkennen, een soort Romeinse koophal. In de buurt waar eertijds de metalen hand was gevonden, werd een put aangetroffen, 'een onderstuk van een kolossalen arm van marmer' en 'een geheele kinderarm van gebakken aarde'. Tussen de bouwresten van een vertrek werd

2.254 Plattegrond met de opgegraven resten van de Noordwestelijke stadsmuur van Forum Hadriani met aan de buitenzijde een dubbele gracht. Links ligt de Mariannelaan, rechts de Vliet. Tekening in *Arentsburg. Een Romeinsch militair vlotstation bij Voorburg* (1923). Collectie auteur

2.255

2.256

tenslotte een 'geraamte van eene vrouw met kleedergespen en een armband' gevonden.¹¹⁷ Reuvs heeft enkele van zijn bevindingen in 1829 vastgelegd in zijn *Korte beschrijving en plan der Romeinsche bouwvallen gevonden bij de opdelvingen ter waarschijnlijke plaatse van het Forum Hadriani op de hofstede Arentsburg*. Duidelijke conclusies kon hij hierin nog niet trekken, daarvoor zou veel meer onderzoek nodig zijn. Van dit verdere onderzoek door Reuvs is niet veel gekomen. De overheidsfinanciën ontwikkelden zich verre van rooskleurig. In april 1834 verkocht het Rijk *Arentsburg* aan jonkheer mr. Hendrik Johan Caan, die eerder, in 1811, ook al eigenaar was geworden van het naburige *Hoekenburg*. Reuvs overleed korte

2.255 Door Reuvs opgegraven muurresten van een Romeins gebouwencomplex. Litho door de tekenaar van Reuvs, 1828. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.256 Het keldertje van Reuvs met een waterput. Het is een van de eerste professionele tekeningen van een opgravingsresultaat. Litho door de tekenaar van Reuvs, 1828. Collectie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

2.257 De opgravingsploeg van Holwerda op *Arentsburg*, waarvan velen afkomstig waren uit Voorburg en Rijswijk. Foto, circa 1910. Collectie Stichting Hoekenburg

2.258 Holwerda fotografeerde uitvoerig de opgravingsresultaten. Hiernaast heipalen aangetroffen onder de Romeinse stadsmuur. Daaronder het fundament van de westpoort. Onderaan de noordwestbocht in de stadsmuur met daaromheen een dubbele gracht. Foto's J.H. Holwerda, in *Arentsburg. Een Romeinsch militair vlotstation bij Voorburg* (1923). Collectie auteur

2.259 De voormalige Nieuwe Tolbrug met rechts Stoomwasscherij *Burchvliet*. Op het moment dat de kaart verscheen was de brug verplaatst en de wasserij afgebroken. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

tijd later in juli 1835. De opgravingen op *Arentsburg* werden later, van 1910 tot 1915, voortgezet door dr. J.H. Holwerda, de directeur van het Leids Museum voor Oudheden.¹¹⁸ Deze trok uit zijn opgravingen de, verkeerde, conclusies, dat bij Voorburg een Romeins militair vlootstation heeft gelegen, dat op de Peutingerkaart vermoedelijk staat aangeduid als Pretorium Agrippina. Dat bleek ook uit de titel van het boek dat hij in 1923 publiceerde: *Arentsburg. Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg*. Zoals eerder opgemerkt hebben latere onderzoekers en vonden overtuigend aangetoond dat de fundamenten aan de Vliet bij Voorburg wel degelijk de overblijfselen zijn van het Forum Hadriani en dat deze nederzetting een belangrijke marktplaats in de Romeinse tijd was, met een eigen handelshaven.¹¹⁹

Een wandelende tekenmeester

Langzaam loop ik terug naar de Nieuwe Tolbrug, om mijn tocht aan de andere kant van de Vliet te vervolgen.¹²⁰ Ik ben blij dat de brug nu hier ligt en niet op de vroegere plek aan de andere kant van de Trekvliet. Daar was deze brug in 1556 als hoge vaste brug gebouwd voor de paarden van de trekschuit. Die moesten aan het einde van de Trekvliet bij *Huize de Vriesen*, het latere *Burchvliet*, door het ondiepe water naar de overkant waden en zwemmen of worden overgevoerd. Daarbij werd de walkant door de ertegenaan klimmende paarden

2.260 Gezicht op de Ouwelantsbrug met *Huize Burchvliet* gezien vanaf Voorburg. Rechts een statenjacht met daarnaast een roeiboort. Onder de brug een tweede trekschuit. Op het jaagpad de twee trekpaarden. Tekening K. la Fargue, 1760. Collectie Haags Gemeentearchief

2.261 De Nieuwe Tolbrug op de nieuwe plek naast *Hoekenburg*. Naar links stroomt de Trekvliet naar Den Haag. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

2.262 De Nieuwe Tolbrug als ophaalbrug. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Stichting Hoekenburg

2.263 De Nieuwe Tolbrug met rechts *Drievliet*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

regelmatig beschadigd. Vandaar dat ene Joost Ouwelant in genoemd jaar octrooi kreeg voor de bouw van de brug die overigens een even hoge doorvaarthoogte moest hebben als de Hoornbrug. Zodoende werd de brug ook wel Ouwelantsbrug of Hooge Brug genoemd. Ook 'hoornbeesten', koeien dus, mochten er overheen, nadat hun eigenaar de verplichte tol van een duit had betaald. Grappig hoe de volksmond van deze kleine beestenbrug in de loop der tijden het 'kippenbruggetje' maakte. Waarschijnlijk een verwijzing naar de horizontale latten op het brugdek die wegglijden moesten voorkomen, zoals op een loopplank naar een kippenhok. Omstreeks 1892 werden de Vliet en de Trekvliet aanzienlijk verbreed en de bocht van de Trekvliet richting Delft 'weggesneden'.¹²¹ Slachtoffer werd het oude huis *Burchvliet* met zijn 'stoomwasscherij en -blekerij' naast de Nieuwe Tolbrug, dat precies in deze hoek stond. De Nieuwe Tolbrug werd verplaatst naar de andere kant, naast *Hoekvliet*. In 1906 werd er een ophaalbrug van gemaakt waarbij gelukkig de oude metalen balustrades werden behouden. Zo kan ik nu gemakkelijk

2.264

2.264 Petrus Josephus Lutgers, werkend onder de artiestennaam Lutgers. Foto, circa 1860. Particuliere collectie

2.265 De horizontale latten op het wegdek van het kippenbruggetje. Foto, twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

2.265

naar de overkant. Hier liep tot voor kort nog het oude jaagpad, waar de paarden en soms ook de schippers zelf het volgeladen schip over de Vliet voorttrokken. Het moderne verkeer vroeg echter om het fietspad dat er nu ligt. Hier moet omstreeks 1855 ook 'tekenmeester' en lithograaf Petrus Josephus Lutgers hebben gewandeld.¹²² Hij was in 1808 in Amsterdam geboren, maar verhuisde al snel naar Loenen aan de Vecht, waar hij zijn verdere leven doorbracht. Ongetwijfeld heeft hij gezien dat de Vliet met zijn vele groen en zijn aaneenschakeling van buitens treffende gelijkenis vertoonde met zijn eigen woonomgeving. Met vaardige hand werden door hem vele 'gezigten in de omstreken van 's Gravenhage en Leyden naar de natuur geteekend en op steen gebracht'. Zo tekende hij onder andere aan de Vliet de buitenplaatsen *Vliet en Burgh*, *Noordervliet*, *Rusthof*, *Vreugd en Rust*, het *Instituut te Voorburg*, *Zuyderburg*, *Zeerust*, *Arentsburg*, *Hoekenburg* en *Leeuwendaal*. Aan deze litho's is het te danken dat wij nog steeds kunnen aanschouwen hoe deze buitenplaatsen aan de Vliet er halverwege de negentiende eeuw uitzagen.

2.266 *Vliet en Burgh* vanaf de straatzijde

2.267 *Noordervliet* vanaf de Vliet. Zie ook 1.155

2.272 *Zeerust* met rechts de Vliet. Zie ook 3.119

2.273 *Arentsburgh* vanaf de Vliet. Zie ook 3.08

2.268 *Rusthof* vanaf de Vliet. Zie ook 1.154

2.269 *Vreugd en Rust* vanaf de straatzijde. Zie ook 1.184 en 1.185

2.274 *Hoekenburg* vanaf parkzijde. Zie ook 3.03

2.275 *Leeuwendaal* vanaf de Vliet

2.270 *Instituut te Voorburg* vanaf de Vliet. Zie ook 2.39

2.271 *Zuiderburg* vanaf de Vliet. Zie ook 3.129 en 3.128

2.266 t/m 2.275 De tien door P.J. Lutgers omstreeks 1855 getekende buitenplaatsen aan de Vliet.

In de loop der eeuwen is de Vliet op diverse wijzen door verschillende kunstenaars weergegeven. Het begon in 1522 met een geografische kaart van de Vliet vanaf de Hoornbrug tot aan Leiden door een onbekende kunstenaar. Op deze kaart tekende hij diverse bruggen over de Vliet evenals de overtoom bij de Leidschen Dam alsmede enkele gebouwen langs de Vliet en directe omgeving (zie pagina 2 en 3). Diverse soortgelijke kaarten zouden volgen, vaak om de situatie bij een conflict te verduidelijken, zoals de proceskaart van Coenraet Oelensz uit circa 1556 (zie uitvouwkaart). Ook Oelensz tekende hierin beeldend bruggen, wielen van de overtoom, molens, boerderijen met hooibergen en andere gebouwen langs de vaart. Uit de zeventiende eeuw zijn mooie tekeningen bewaard van idyllische locaties langs de Vliet. Artistieke hoogtepunten zijn de tekeningen die Jan van Goyen en Jan de Bisschop maakten van de Vliet bij het rond 1640 gebouwde *Hofwijck*, wellicht geïnspireerd door hun contacten met bouwheer Constantijn Huygens (zie 2.101 en 2.97). Eveneens bijzonder is het schilderij dat Van Goyen in 1642 maakte van de Vliet dichtbij *Oostbos*, vermoedelijk in opdracht van de eveneens afgebeelde eigenaar Johan Sixti (zie 1.06). In de achttiende eeuw is het de familie La Fargue die uitblinkt met fraaie schilderijen maar vooral veel aquarellen en tekeningen van schilderachtige locaties langs de Vliet. Zie over deze familie onder andere pagina 221. Kleurrijk zijn de aquarellen die Isaac van Ketweg vervaardigde, onder andere in 1785 van de Vliet bij *Arentsburgh*, waarbij diverse koeien de landelijke sfeer onderstrepen (zie 3.07). In de negentiende eeuw deed de relatief goedkope steendrukkunst ofwel lithografie zijn intrede. Het was de hiervoor genoemde Lutgers die rond 1855 diverse buitenplaatsen langs de Vliet vereeuwigde in zijn litho's. Zij geven een mooi beeld van de toenmalige Vliet met zijn vele bekoorlijkheden, waarvan inmiddels veel is verdwenen. Eind negentiende eeuw kreeg de fotografie de overhand en werden bijzondere plekken langs de Vliet vastgelegd 'op de gevoelige plaat'. In de twintigste eeuw werden de mooiste kiekjes gebruikt om grote series ansichtkaarten te vervaardigen, waarvan er diverse in dit boek zijn opgenomen

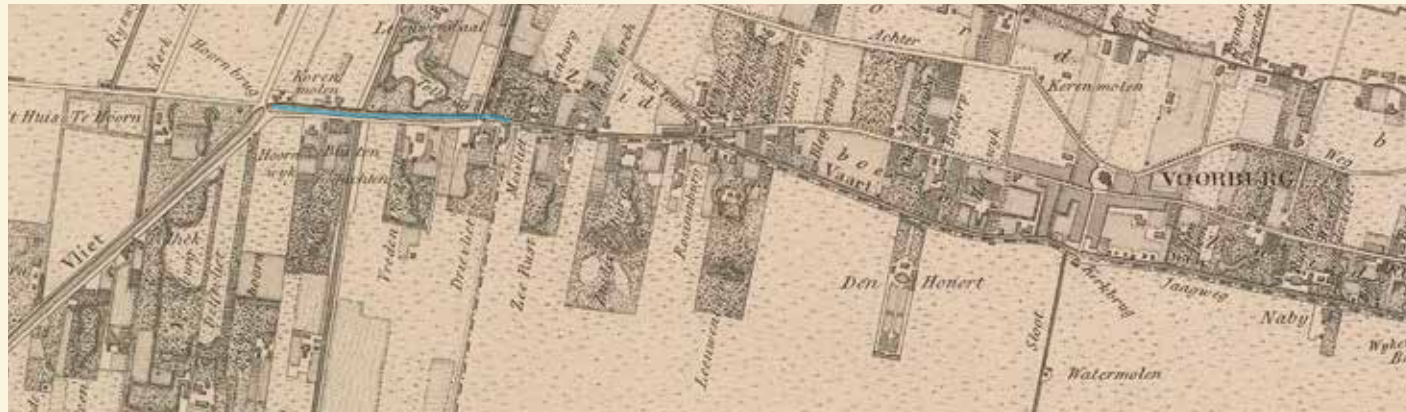
De Vliet bij *Drievliet* met in de verte de *Korenmolen* bij de Hoornbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

De Nieuwe Tolbrug met brugwachtershuisje schuin tegenover Drievliet, anno 2018.
Foto Charles Groeneveld

3. Laatste voettocht langs de Vliet vol wetenswaardigheden

Derde wandeling, van de Nieuwe Tolbrug tot aan de Hoornbrug en terug naar Voorburg

3.01 De Vliet van de Nieuwe Tolbrug tot aan de Hoornbrug, blauw ingekleurd door de vormgever. Gedeelte van de kaart van S.W. van der Noorda, 1839. Collectie Igo van Bohemen

Vanaf mijn hoge positie op de Nieuwe Tolbrug kijk ik nog even over het water van de hier tamelijk bochtige Vliet terug naar **Hoekenburg** en **Arentsburgh**.¹ Beide buitenhuizen zijn van oude datum en hadden gedurende meerdere jaren eenzelfde eigenaar. Ook in een ander opzicht deelden ze eenzelfde lot: beide huizen werden meerdere keren afgebroken en herbouwd.

Rechtsomkeert voor de prins-gemaal

De naam van het uit 1632 daterende *Hoekenburg* is een combinatie van *Hogenburg* en de hoek waarin de hofstede was gelegen tussen de Vliet naar Leiden en de Trekvliet naar Den Haag. De aantrekkelijkheid van het buiten is terug te vinden in diverse lovende beschrijvingen. Zo plaatste de *Rotterdamse Courant* op 2 augustus 1806 de volgende verkoopadvertentie: 'De Buitenplaats genaamd *Hoekenburg*, bestaande in een Heerenhuis, Tuinmanshuis, onlangs nieuwgemetzelde Coupel, Menagerie met derzelver in het buitenwater uitwaterende Eendekom; gemetzelde Perziken-, Druiven, en Ananas-Kasten, Gewassen Kast of Orangerie, [...] mitsgaders Tuin en Boomgaarden [...] nieuwlings aangelegd Engelsch Bosch, met deszelfs Goudvisch Kom, Slingerbeken, Cingels en Lanen [...] hebbende een zeer uitgestrekt Gezicht over de Landeryen, aan de overzyde van de Vliet gelegen, hetwelk vermits het domineerend Servitut op die Landeryen, niet mag worden

3.02 De nieuwe Tolbrug met links het brugwachtershuisje en rechts *Drievliet*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

3.03 *Hoekenburg* gezien vanaf de tuinzijde, met rechts de tuinmanswoning en links de muur van *Arentsburgh*. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

belemmert.' Een veilingakte uit 1865 vermeldt dat *Hoekenburg* 'alleraangenaamst is gelegen aan de Trekvaart en dichtbij het station van de Yzeren Spoorweg'. Er is een overdekte warande met weids uitzicht over de vaart en de weilanden. Bijzonder is ook het koetshuis met een stalling voor acht paarden. De moestuin is befaamd om de perzikenkas en een druivenlessenaar 'buitengewoon beladen met druiven'. Het huidige *Hoekenburg* werd in 1809 opgetrokken in opdracht van Andries Hendrik Thorbecke. Bijzonder zijn de nog steeds aanwezige schilderingen in het trappenhuis met bloemen, zwaluwen en engeltjes in pasteltinten.² Van 1893 tot 1901 was in *Hoekenburg* een hotel-pension gevestigd dat zichzelf aanpreef met 'zeer net, naar de eischen des tijds ingerichte comfortable logeerkamers eersten rang. Ruime gelegenheid voor familiepartijen'. Ook werden er concerten gegeven.³ Het naastgelegen *Arentsburgh* draagt vermoedelijk de naam van zijn vijftiende-eeuwse bouwheer, Arent I van Duvenvoorde. Omstreeks 1438 vestigde hij voor zichzelf

3.04 *Hoekenburg* met 'overdekte warande' en op de gevel de aanduiding hotel, pension en café-restaurant. Gezien de vele kinderen bij het gebouw dateert deze foto vermoedelijk van kort nadat in 1926 Effatha hier zijn Instituut vestigde. Collectie Instituut Effatha

3.05

3.06

3.05/3.06

Ontwerptekening voor een nieuw *Arentsburgh* met bovenop de gevel een arend. Rechts een arend. Rechts een foto van het nieuwe gebouw. Foto's in album M.A. de Zwart, circa 1879. Collectie auteur

en voor zijn broer Jan 'een memoriedienst' op zijn woning te Voorburg, waarmee wellicht deze voorloper van *Arentsburgh* werd bedoeld.⁴ Duidelijker werd de situatie toen in 1662 Cornelis van Lodesteyn het bezit 'opten Hoogenburch' kocht, het oude gebouw afbrak en er 'een deftige huisinghe' liet bouwen.⁵ Dat hij de ligging aan de Vliet goed benutte bleek toen zijn erfgenamen *Arentsburgh* in 1668 verkochten. Bij het verkochte huis hoorde namelijk 'een nieu overdeekt speeljagt' en een 'marctschuyt.' Uit de Kruikiuskaart van 1712 blijkt dat achter *Arentsburgh* een mooi sterrenbos lag met een diagonale padenstructuur. Toen eigenaar Willem Smits in 1759 een

bij *Arentsburgh* behorend perceel wei- of hooiland in Tedingerbroek verkocht, bepaalde hij wel dat de koper en zijn rechtverkrijgende dit perceel niet mochten 'betimmeren, beheynen of beplanten' en ook geen bomen mocht planten of iets doen wat het uitzicht vanuit *Arentsburgh* zou kunnen belemmeren. Uit 1785 dateert een fraaie aquarel door Isaac van Ketweg van de markante stenen koepel van *Arentsburgh*, van waaruit de eigenaar en zijn gasten dankzij het servituut vrijelijk over de weilanden aan de overzijde konden uitzien. Zoals eerder aangegeven kocht jonkheer mr. Hendrik Johan Caan in 1834 de buitenplaats, nadat hij eerder, in 1811 ook al

3.08

3.09

3.08 *Arentsburgh* met koepel vanaf de Vlietzijde. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

3.09 Het in opdracht van Nolthenius de Man omstreeks 1911 gebouwde *Arentsburgh*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

eigenaar was geworden van het naburige *Hoekenburg*.⁶ Caan maakte zich zeer verdienstelijk voor de oprichting en uitbreiding van een Voorburgse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Verder verrichtte hij een nobele daad doordat hij Voorburg het geld leende waarmee het zich in 1828 'vrijkocht' door van de stad Delft haar eigen ambachtsheerlijke rechten te verwerven. *Arentsburgh* werd diverse keren verbouwd. In 1879 maakte architect De Zwart een mooi ontwerp voor Pieter Schlicher, dat ook werd uitgevoerd.⁷ In 1911 werd het huis gekocht door Maximiliaan Nolthenius de Man. Kort daarna liet hij het amper 30 jaar oude huis afbreken en

vervangen door het huidige huis. Hij legde ook een nieuw park aan met slingerpaden en vergrote vijvers. Daarbij gingen Romeinse mozaïekresten verloren. Omdat voorbijvarende lieden regelmatig aanlegden en zijn buitenplaats betraden, gaf hij zijn personeel de opdracht iedere passant die het terrein betrad de toegang te verbieden en terug te sturen. Het verhaal gaat dat Hendrik, de prins-gemaal van Wilhelmina, op een zonnige dag, zoals hij wel vaker deed, een tochtje over de Vliet maakte. Bij *Arentsburgh* kreeg hij echter motorpech en legde aan bij de buitenplaats. Toen hij aan wal wilde gaan, werd hem echter door een toegesnelde tuinjongen, die de prins niet herkende,

3.07 De Vliet met de koepel van *Arentsburgh*. Detail aquarel I. van Ketweg, 1785. Collectie Gerard Duijvestein

3.10

3.11

3.10 Vergroting van de vijver van *Arentsburgh* door Nolthenius de Man en zijn werklieden. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.11 Ijspret op de vijver van *Arentsburgh*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

te verstaan gegeven dat hij rechtsomkeert moest maken. Via zijn echtgenote, die het tafereel uit de verte had gadeslagen, vernam Nolthenius de Man wat er was gepasseerd. Hij stuurde de prins per

omgaande een excuusbrief met een uitnodiging voor een kopje thee als goedmakertje. De prins maakte hiervan graag gebruik en kwam daarna regelmatig een schnaps drinken op *Arentsburgh*.⁸

3.12 De vergrote vijver van *Arentsburgh* met op de achtergrond de tuinmanswoning van *Hoekenburg*. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.13

3.13 De beschutte moestuin van *Arentsburgh* met 'broeibakken'. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.14 Luchtfoto van *Arentsburgh* en *Hoekenburg* kort na de aankoop door de gemeente Voorburg. Rechtsboven de modelboerderij van *Heeswijk*. Foto, circa 1925. Collectie auteur

3.14

Opvoeding en onderwijs in *Arentsburgh* en *Hoekenburg*

In 1924 kocht de gemeente Voorburg *Arentsburgh* en twee jaar later eveneens *Hoekenburg*. De gemeente beëindigde direct het servituut van vrij uitzicht aan de noordzijde. Hierdoor konden langs de oude oprijlaan van *Hoekenburg* en daaromheen, alsmede op een deel van het terrein van *Arentsburgh* bij de Prinses Mariannelaan villa's worden gebouwd, bovenop de oude muurresten van Forum Hadriani. Reeds in 1925 bood de gemeente *Huize Arentsburgh* te huur aan. De advertentie in de *Maasbode* van 13 februari 1925 vermeldde dat het huis 24 kamers bevatte, een bijgebouw met garage, een grote sier- en moestuin met vruchtbomen en kassen. En, benadrukte de advertentie, het huis leent zich bijzonder voor vestiging van rusthuis, sanatorium e.d. De advertentie trok de aandacht. In 1926 werden beide huizen *Hoekenburg* en *Arentsburgh* gekocht door de Vereniging Effatha, de in 1888 opgerichte gereformeerde vereniging voor 'Christelijke opvoeding en onderwijs van doofstomme kinderen en jongelieden'.⁹ *Arentsburgh* werd omgebouwd tot internaat, in *Hoekenburg* kwamen vooral de leslokalen, met aandacht voor nijverheidsonderwijs zoals kostuumnaaien, meubelmaken en schoenmaken. In de jaren die volgden, werden veel uitbreidingen gerealiseerd. Zo werd in 1938 in een deel van de moestuin van *Arentsburgh* een kerkje annex aula, gymnastiekzaal en vergaderruimte gebouwd, waarvoor enkele restanten van het oude buiten moesten wijken, zoals een kippenren en duiventil. De ruimtenood bleef echter nijpend en noodzaakte tot veel bijbouw halverwege de jaren vijftig. In 1954 werd het oude koetshuis van *Hoekenburg* afgebroken en vervangen door een hogere vleugel, in de stijl van het naastgelegen hoofdhuus. Ook *Arentsburgh* kreeg een steeds langere zijvleugel. In 2000 verliet Effatha Voorburg weer. De meeste aanbouwsels uit de Effathaperiode werden verwijderd en vervangen door eerder genoemde appartementsgebouwen.

3.15

3.16

3.15/3.16 *Hoekenburg* en *Arentsburgh* kort nadat in 1926 Effatha hierin zijn 'school voor doofstommen' vestigde. Ansichtkaarten, circa 1930. Collectie auteur

3.17

3.18

3.23

3.24

3.19

3.20

3.25

3.26

3.21

3.22

3.27

3.28

3.17 t/m 3.22 Effatha met nijverheidsonderwijs, spraaklessen, gymnastiek, 'fröbelen', tuinieren en muzieklles buiten. Foto's, circa 1930. Collectie auteur

3.23 t/m 3.28 Serie ansichtkaarten uitgegeven door Effatha, circa 1930. Linksoven Arentsburg, rechtsoven Hoekenburg. Collectie auteur

3.29

Een monumentaal uitzicht met een zilverschat

Hoog op het kippenbruggetje staande kan ik goed zien hoe precies tegenover *Drievliet* de drie Vlieten bij elkaar komen. De eigenaar van *Drievliet* had het goed bekeken. Hij was door die uitzonderlijke ligging van zijn buitenhuis verzekerd van een levendig, onbelemmerd en gratis uitzicht. Andere buitenplaatseigenaren moesten een

3.29 *Drievliet* gezien vanaf de Trekvliet. Links ligt de verplaatste, hier nog vaste, Nieuwe Tolbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.30 *Drievliet* op het kruispunt van de drie Vlieten gezien vanuit de Trekvliet. Links het prieel van *Hoekenburg*. Aan het einde van het pad rechts ligt de Nieuwe Tolbrug. Litho J.B.A. Jobard, 1825. Collectie auteur

dergelijk vrij uitzicht over naburige gronden kopen via een servituut waar jaarlijks voor betaald moest worden. *Hoekenburg* is een van de weinige buitenplaatsen in deze omgeving waar nog iets te zien is van dit oude recht. Dankzij dit servituut kon ik vanuit *Hoekenburg* duizelingwekkend ver uitkijken over de weilanden van voormalig Stompwijk richting Ypenburg. Dit zeldzame uitzicht

3.30

3.31

3.31 De Nieuwe Tolbrug als ophaalbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

verdient het om op de monumentenlijst geplaatst te worden als waardevol landschappelijk element uit het verleden. Helaas zie ik hoe momenteel dit vergezicht al wordt verstoord door grote kranen die in de verte in opdracht van de gemeente Den Haag bezig zijn met de aanleg van de Rotterdamse Baan waar straks weer duizenden auto's per dag overheen razen richting Den Haag en omgekeerd. Maar ook hier geldt weer dat ieder nadeel ook zijn voordelen kent. Want voorafgaand aan de aanleg van de Rotterdamse Baan werd in 2015 uitgebreid archeologisch onderzoek gedaan met zeer verrassende vondsten. Zo werden in 2014 en 2015 op enige afstand achter *Drievliet* honderden Romeinse dakpannen gevonden van een belangrijk gebouw, wellicht een villa, tempel of grote herberg, dat ooit tegenover Forum Hadriani heeft gestaan. In één dakpan stond de naam 'Nemo' gegrift. Waarschijnlijk is deze naam een verwijzing naar de held Odysseus die zichzelf de naam Nemo [Niemand] gaf om een cycloop te misleiden en om zo met zijn strijdmakkers te ontsnappen. Zo'n verhaal past uitstekend in de Romeinse soldatenwereld rond Forum Hadriani. Verder werd er in een Romeinse beker een zilverschat aangetroffen met 107 munten, 6 armbanden en een grote fibula [Romeinse mantelspeld].¹⁰ Ongetwijfeld was dit gebied tegenover Forum Hadriani, evenals in de prehistorie, een rijke bron voor vissers en jagers en werd op hoger gelegen gedeelten akkerbouw en veeteelt bedreven. Wellicht was er ook al een vroege vorm van turfwinning, want de Romeinen kenden het gebruik van deze brandstof. Ondertussen sta ik voor *Drievliet* en geniet van het verre uitzicht over de Trekvliet en het mooi gerestaureerde brugwachtershuisje dat in 1892 werd geplaatst naast de verplaatste Nieuwe Tolbrug. Het is de bedoeling hier een theeschenkerij in te vestigen, wat gezien de vele wandelaars en fietsers die de brug passeren, een goed idee is. Het aardige van de Trekvliet is dat uit de archieven valt af te leiden dat deze, evenals de Delftse Vliet, werd gegraven rond 1344 op last van graaf Willem IV.¹¹ Het zuidelijke deel van deze Vliet werd zodanig door Voorburgs gebied gegraven dat aan de westkant een smalle

3.32

3.33

3.32/3.33 Boten bij de Nieuwe Tolbrug. Ansichtkaarten, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

strook kwam te liggen die nog bij Voorburg hoorde. Eerst in 1828 werd deze strook, die liep vanaf de Vliet tot en met *Cromvliet*, bij Rijswijk gevoegd. Kort nadat de Trekvliet was gegraven werd ook de Geestbrug over de Trekvliet aangelegd als een vaste stenen brug die, volgens velen, is genoemd naar de geest, de zandrug waarin de brug werd gelegd. Echter, op de kaart van Floris van Berckenrode uit 1612, die hierna nog ter sprake komt, wordt deze brug de 'Heilig Geestbrug' genoemd, een naam die dan waarschijnlijk is geïnspireerd door de nonnen van het dichtbij gelegen klooster *Nazareth*. Bij deze brug ontstond al spoedig een bijzondere buurtschap met huizen en herbergen die namen droegen als *De Bloeiende Oranjestam*, ook wel *De Lindeboom*, later *Petersburg* geheten, *Desen burch*, *Elsenburch*, *Hertenburch*, *Schoongezicht*, *Starrenburg*, de *Vijff Princen van Orange* ofwel de *Goude Valk* en *Het Wapen van Engelandt*.¹² Voor de passage

3.34 De Geestbrug als dubbele ophaalbrug gezien richting *Drievliet*. Rechts café *Petersburg*, links *Starrenburg*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.34

van de brug moest wel tol worden betaald.¹³ In 1892 kwam hier een ‘handbediende’ dubbele ophaalbrug, die in 1933 weer werd vervangen door de huidige basculebrug.

Van motten en muizen ongeschonden

Ongetwijfeld heeft de Trekvliet met zijn comfortabele trekschuitverbinding bijgedragen tot de keuze van Haagse stedelingen voor een buitenplaats langs de Vliet bij Voorburg. Maar niet alleen buitenplaatseigenaren en hun gasten voeren regelmatig over de Trekvliet naar de Vliet en verder. Zo voer in 1625 een sombere

3.35 Gezicht vanaf de Geestbrug naar *Drievliet*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.36 De Trekvliet bij *Drievliet* met een schuit in de bocht met de Vliet richting Leiden. Tekening P.C. la Fargue, 1769. Collectie Haags Gemeentearchief

3.37 De Trekvliet gezien vanaf de Nieuwe Tolbrug. Links *Huize Burchvliet*. De Trekschuit vaart richting Den Haag. Tekening J.E. la Fargue, 1756. Voorstudie voor **3.48**. Collectie Haags Gemeentearchief

3.36

3.37

3.38 Een zeilboot en een stoomboot op de Vliet. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

rouwkoets, getrokken door zes paarden, naar zijn laatste rustplaats in Delft werd gebracht. Op 30 maart 2004 stond ik weer bij de Hoornbrug en zag de door acht paarden getrokken, eveneens paars beklede lijkkoefts van de voormalige koningin Juliana. Op 11 december 2004 volgde prins Bernhard op een sobere affuit getrokken door zes paarden, met op de in de driekleur gehulde kist slechts één witte anjer. De witte begrafenisstoet van de voormalige koningin Wilhelmina was hen al op 8 december 1962 over dezelfde brug voorgegaan. Maar toen woonde ik nog niet in Voorburg. Terwijl ik nog wat over de Trekvliet staar, probeer ik mij voor te stellen hoe die zwarte rouwboten met prins Maurits rechtsaf over de Vliet verder voeren. Plotseling herinner ik mij te hebben gelezen hoe korte tijd later een andere groep, voornamelijk in het zwart geklede deftige heren, over de Trekvliet kwamen aangevaren. Zij sloegen niet rechtsaf maar linksaf want hun eindbestemming was Leiden. Het waren godvruchtige mannen die de ‘commissie ad autographa’ vormden. In 1637 was de eerste druk van de Statenvertaling van de Heilige Schrift aangeboden aan de Staten-Generaal. Na diverse correcties

3.38

was de tekst uiteindelijk van zetfouten gereinigd en gold deze laatste versie van de Bijbel als het waarachtige en onfeilbare Woord van God. De handgeschreven bladen, de autographa, werden als een kostbare canon veilig opgeborgen in een kist op het stadhuis van Leiden. Een keer per drie jaar diende de commissie vanuit Den Haag namens het Statencollege te controleren of de bladen nog in goede staat waren ofwel ‘zuiver en van de worm, motte en muizen ongeschonden’. Die tocht ging traditiegetrouw met een Statenjacht over de Trekvliet en de Vliet. Tijdens de heenreis werd de reistijd gevuld met godsdienstige gesprekken. Het gesprek bij de terugreis ging veelal over de royale spijs en drank waarmee het gezelschap deftig was onthaald in het Heeren Logement te Leiden. Maar naarmate de jaren verstreken, werd dit onthaal steeds kariger, bleken de bijbelse ‘vleespotten van Egypte’ steeds minder goed gevuld en vloeide de wijn, in tegenstelling tot die op de bruiloft te Kana, steeds minder wonderbaarlijk. Uiteindelijk kwam in 1795 aan de visitatie een einde.¹⁵ Minder stichtelijk dan deze visitatietoet was de actie van een schuitenjager bij de Trekvliet halverwege de negentiende eeuw. Door de voortgang van de techniek verscheen de stoomboot steeds meer op het toneel van Vliet en Trekvliet. Dit mechanisch voortgedreven vervoermiddel werd een grote concurrent van de trekschuit waardoor schuitenjagers overbodig dreigden te worden. Toen op een kwade dag weer eens zo’n stoomboot vol passagiers bij kasteel *De Binckhorst* langs voer, uitten schuitenjagers hun woede door de boot met stenen te bekogelen. Een van hen, Gerrit van der Schans, werd herkend en opgepakt. Hij werd veroordeeld tot een boete van drie gulden of een gevangenisstraf van drie dagen.¹⁶

Nonnen aan de Vliet

Inmiddels heb ik mijn voettocht aan de zuidzijde van de Vliet vervolgd. Onderaan de Nieuwe Tolbrug heb ik een naambordje gezien dat duidelijk maakt dat vanaf hier de Westvlietweg is omgedoopt in Jan Thijssenweg, genoemd naar een verzetsstrijder

3.39 De Trekvliet met links de wijde bocht na de bochtafsnijding. Foto, 1924. Collectie Stichting Hoekenburg

uit de Tweede Wereldoorlog. Wandelen is ook hier niet gemakkelijk. Op zo'n druk bereden fietspad is het voortdurend goed uitkijken. De andere kant van de weg biedt evenmin soelaas. Hier en daar een smalle grasstrook, soms een sloot. De kleine Argos heb ik veiligheidshalve maar weer op de arm genomen. Aan de overkant is links aan het einde van de Trekvliet goed te zien hoe royaal hier in 1892 de bocht is afgesneden, tegelijk met de verbreding van de Vliet. Hier aan de Vliet vestigden nonnen omstreeks 1466 een klooster dat 'Onze Lieve Vrouwe in Nazareth' werd genoemd.¹⁷ Regelmatig breidden zij hun grondbezit uit. Zo kregen zij in 1492 10 morgen aan de westkant van hun klooster in eeuwigdurende erfpacht van de

3.40

216 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

Vlaamse edelman Lodewijk van Leefdael. Leefdael werd verbasterd tot *Leeuwendaal* waarnaar dit gebied en de latere buitenplaats werden genoemd. Verder hadden de zusters van *Nazareth* ook bemoeienis met de overkant van de Vliet. Daar lag, recht tegenover het klooster, de naar hen genoemde *Zustermolen*, die meehielp om de Nieuwe Broekpolder droog te houden. Die Nieuwe Broekpolder lag direct aan de westkant naast de Tedingerbroekpolder, waar onder andere nonnen van het klooster van Loosduinen betrokken waren bij turfdelven en andere werkzaamheden.¹⁸ De scheiding tussen beide polders werd gevormd door de Postenkade, tevens de grens tussen Stompwijk en Rijswijk.¹⁹ Op de kaart van Delfland door Floris van Berckenrode uit 1612 staan de *Zustermolen* en de bijbehorende molensloot evenals de 'Postenkae' prominent ingetekend.²⁰ Maar de komst van de reformatie ging ook aan dit klooster niet ongemerkt voorbij. In 1566 liep het zware schade op tijdens de beeldenstorm. Er zijn verhalen dat het klooster daarbij in brand werd gestoken en dat honderden mensen zich op en bij de Geestbrug stonden te vergapen aan de metershoge vlammen die het in de as legden.²¹ Vermoedelijk hadden de nonnen al jaren eerder een veilig heenkomen gezocht. In 1573 werd het klooster afgebroken, vermoedelijk in opdracht van Willem van Oranje. In 1593 werd de geconfisqueerde grond inclusief *Burchvliet* door de Staten van Holland verkocht aan ene Jan Harck. De opbrengst werd gebruikt om er de strijd tegen Spanje mee te financieren.

3.40 Een stoomboot neemt royaal de bocht naar de Trekvliet op de plek waar eens *Burchvliet* stond. Op de achtergrond de *Korenmolen* bij de Hoornbrug. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Gemeentearchief Rijswijk

3.41

3.41 De Geestbrug over de Trekvliet met *Drievliet* in het verschiep. Rechts de herberg *Petersburg*. Tekening P.C. la Fargue, 1750. Collectie Haags Gemeentearchief

3.42

3.42 De Geestbrug met het jaagpad langs de Trekvliet voor de bochtafsnijding gezien richting Geestbrug. Links de grond welke eeuwenlang toebehoorde aan het klooster *Nazareth*. Rechts het preekel van *Hoekenburg*. Foto, 1892. Collectie Stichting Hoekenburg

3.43 Deel van de Vliet met de Hoornbrug en de Nieuwe Tolbrug. Bovenaan naast de Trekvliet ligt het klooster *Nazareth*, onderaan staat de *Zustermolen*, rechts naast de Hoornbrug de *Korenmolen*. Deel van de kaart van C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft.

3.44 De *Zustermolen* in de Nieuwe Broekpolder naast de Postenkade. Links daarvan staat de *Korenmolen* bij de Hoonbrug. Daarboven ligt tot aan de Geestbrug, die hier wordt aangeduid als de 'Heilig Geestbrug', het gebied van het voormalige klooster *Nazareth*. Deel van de kaart van F. van Berckenrode, 1612. Collectie Hoogheemraadschap van Rijnland

3.45

Een waschinrichting met vijf stampers en machinale droogzolder

Huize *Burchvliet*, gelegen in de westelijke hoek van de Trekvliet en de Vliet, heette aanvankelijk *De Vriesen*, naar bouwheer Claes de Vriese, die het vermoedelijk begin vijftiende eeuw liet bouwen.²² De in 1556 gebouwde Nieuwe Tolbrug ofwel de Hooge Brug heeft lang bij *Huize De Vriesen* gehoord. De eigenaar betaalde pacht, maar mocht

3.45 *Burchvliet* kort voor de afbraak ten behoeve van de bochtafsnijding van 1892. Ansichtkaart, verzonden in 1902. Collectie auteur

3.46 De Vliet met de Nieuwe Tolbrug kort voor de bochtafsnijding. Naast de brug de 'Stoomwasch & Bleekerij *Burchvliet*', zoals de naam in de daklijst vermeldt. Links een hondenkar. Foto, circa 1890. Collectie auteur

daarentegen de ontvangen tolgeden zelf behouden. Al snel kwam bij *De Vriesen* ook een café. Zo was in 1597 Aper Fransz van der Houwe eigenaar. Hij was 'brouwer tot Delft' en had in zijn huis bij de tolbrug bij Voorburg 'een tapperye'. Bij het huis hoorde ook nog een klein brugwachtershuisje. In 1637 vermeldde een akte dat het huis en erf 'tevorens genaemt *De Vriesch* nu *Burchvliet*' heette. Het oude *Burchvliet* bood met de brug over de Vliet eeuwenlang een schilderachtig

3.46

3.47

3.48

3.49

3.47 *Burchvliet* met de Nieuwe Tolbrug gezien richting Voorburg. Op het jaagpad een schuilenjager met de trekschuit. Tekening P.C. la Fargue, 1756. Collectie Haags Gemeentearchief

3.48 De Trekvliet gezien vanaf de Nieuwe Tolbrug. Links *Huize Burchvliet* met de tol.

Tekening J.E. la Fargue, 1756. Collectie Haags Gemeentearchief

3.49 Scheepvaart- en landverkeer bij de Nieuwe Tolbrug gezien richting Rijswijk. Links, volgens het opschrift op de pilaar, *Meyvliet*. Schilderij K. la Fargue, tweede helft achttiende eeuw. Collectie Stichting Museum Rijswijk

3.50

3.50 Passagiers van de trekschuit stappen op bij *Burchvliet*. Het paard van de trekschuit staat richting Rijswijk. Tekening P.C. la Fargue, 1772. Collectie Haags Gemeentearchief

gezicht, waarvoor diverse kunstenaars gevoelig waren. Zo ook de drie gebroeders La Fargue, Paulus Constantijn, Jacob Elias en Karel, die elk afzonderlijk, halverwege de achttiende eeuw, een idyllische afbeelding maakte van deze bijzondere plek. Maar ook deze idylle was niet blijvend. In 1871 werd *Burchvliet* geveild, samen met het naastgelegen *Leeuwendaal*. De veilingbeschrijving in het *Algemeen Handelsblad* van 10 augustus luidde: 'De Buitenplaats *Burchvliet*, [...] bevattende de Heerenhuizing, [...] Stalling en twee Koetshuizen, Plaats met Moestuin [...] daarnevens staande Burgerwoningen, Tolgaarderswoning, mitsgaders de brug bekend onder den naam van de Nieuwe Tolbrug, met het recht van heffing van tol [...]'. Vijf jaar later, in 1876 kreeg *Burchvliet* een bijzondere bestemming. De *Delftsche Courant* van 7 juli 1876 berichtte: 'Bleekerij „*Burchvliet*” aan de Nieuwe Tolbrug bij de Geestbrug, gemeente Rijswijk. De ondergeteekende, zijnde naar de nieuwste eischen ingerichte Bleekerij gereed hebbende, beveelt zich minzaam aan bij Dames die op een nette en heldere wasch gesteld zijn. Men kan dezelve nat, droog of geheel aan kant gemaakt t'huis krijgen. P.H. Smits.' Een mooie beschrijving van deze blekerij werd op 22 november 1882 gegeven in een veilingaankondiging in het *Nieuws van den dag*. Geveild zou worden: 'De voormalige Buitenplaats *Burchvliet*, thans ingericht als Stoom-Wasscherij en Bleekerij, [...] bevattende een zeer ruim Woonhuis, voorts een ruim Gebouw, waarin eene door stoom gedrevene Waschinrichting werkende met vijf Stampers, met machinale Droogzolders erboven; voorts Tuin, Bleekveld, voor weinige jaren nieuwgebouwde Wagenshuur, Spoelhuis en Paardestal [...]'. Tegelijk werd verkocht 'de Nieuwe Tolbrug, met aangrenzend verblijf voor den Tolgaarder [...] met het recht tot het heffen van Tol voor Vaartuigen onder de Brug doorvarende en Paarden en Beesten loopende over de Brug, benevens een Woonhuis en Erve nabij de Brug, bewoond wordende door den Tolgaarder [...]'. De koper heeft niet lang van zijn nieuwe bezit kunnen genieten. Zoals eerder beschreven werd *Burchvliet* in 1892 afgebroken en verdween de plek onder het water van de vergrote bocht tussen Vliet en Trekvliet.

3.51 Bij de Starrevaartbrug. Tekening J.E. la Fargue. Zie 1.23

3.52 Bij de Kerkbrug. Tekening P.C. la Fargue. Zie 2.19

3.53 Bij de Kerkbrug. Tekening K. la Fargue. Zie 1.237

3.54 Bij de Oude Tolbrug. Tekening K. la Fargue. Zie 2.157

3.57 Bij de Nieuwe Tolbrug. Tekening P.C. la Fargue. Zie 3.50

3.55 Bij de Nieuwe Tolbrug. Tekening K. la Fargue. Zie 2.260

3.56 Bij de Hoornbrug. Tekening P.C. la Fargue. Zie 3.70

3.51 t/m 3.57 De broers La Fargue verkozen vaak voor hun Vlietafbeeldingen de situatie bij een brug. Op deze pagina's enkele voorbeelden

De achttiende-eeuwse Hugenotenfamilie La Fargue is ongetwijfeld de kunstenaarsfamilie die de meeste en meest fraaie afbeeldingen heeft gemaakt van de Vliet. Het gezin van vader Jean Tomas la Fargue en zijn echtgenote Charlotte Constantia van Nieuwland telde vijf kinderen: Isaac Lodewijk, Paulus Constantijn, Jacob Elias, Karel en Maria Margaretha. Jacob Elias en Karel kwamen in Voorburg ter wereld, de anderen in Den Haag. De vier broers en hun zuster waren allemaal kunstzinnig en werkten ook enige tijd samen in een familieatelier. Ze vervaardigden zowel schilderijen als aquarellen en tekeningen. Isaac Lodewijk en Maria Margaretha bekwaamden zich vooral in portretten en interieurs. Paulus Constantijn, Jacob Elias en Karel blonken met name uit in landschappen, stads- en riviergezichten, waarbij de Vliet een dankbaar onderwerp was. Hun afbeeldingen van de Vliet met de fraai weergegeven schepen, wandelaars, ruiters en andere personen creëren een levendig beeld van de toenmalige situatie. Ze zijn vrijwel allemaal in dit boek opgenomen. De broers waren alle vier lid van de 'Confrérie Pulchri'

3.58

3.58 De Trekvliet gezien vanaf Drievliet. Links Wasserij De Zwitsersche. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.59 De Vliet bij Leeuwendaal richting Voorburg. Links Leeuwendaal met de koepel van Boele. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

De blekerij werd overigens niet lang gemist. Al snel na het verdwijnen van *Burchvliet* verscheen iets verderop aan de Geestbrugkade de ‘Zwitsersche Wasch Electriche Bleek en Strijkijnerichting’.

Een buitenplaats op oude kloostergrond

De buitenplaats *Leeuwendaal* aan de westkant van *Burchvliet* heeft het langer uitgehouden dan de Stoomwasscherij.²³ Jan Harck, die de grond van *Nazareth* in 1593 had gekocht, bouwde er een boerderij en tuinmanswoning. Toen Hendrik Schrevelsz van Tedingerbroek in 1616 de boerderij kocht, werd deze voor het eerst aangeduid als de hofstede *Lewendael*. Wie van de vele opeenvolgende eigenaren uiteindelijk de buitenplaats met het buitenhuis *Leeuwendaal* heeft aangelegd, is niet geheel duidelijk. Wellicht was dit Ridder-baronet Pieter van Boele, die het geheel in 1628 kocht. Hij heeft in ieder geval

de befaamde koepel van Van Boele aan de Vliet laten bouwen, die zo markant op een Ansichtkaart van circa 1900 staat afgebeeld. Toen in september 1871 *Leeuwendaal*, samen met *Burchvliet*, werd geveild, luidde in eerdergenoemde advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 10 augustus de omschrijving van ‘Landgoed *Leeuwendaal*’: ‘solide Heerenhuizinge [...] nieuw gestichte Bouwmanswoning, Manège, Stalling en Koetshuis, Tuinmanswoning, Koepel, [...] vruchtbare Boomgaard, Moestuin, Broeijerij, Oranjerie, druiven- en perzikenkast, muren en schuttingen voor fijne vruchten, welaangelegde Plaats, doorsneden met aangename wandelingen en visrijke vijvers [...]’. In 1873 werd Josué Emile Koechlin eigenaar. Hij was directeur van de ‘stoommeelfabriek Koechlin’ die aan de andere kant van de Trekvliet naast de buitenplaats *Haagzicht* lag. In 1901 verkocht Koechlin het terrein van *Leeuwendaal* aan een

3.59

222 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.60

3.60 *Haagzicht* met de stoommeelfabriek van Koechlin. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

bouwmaatschappij die er de wijk *Leeuwendaal* bouwde met onder andere fraaie Jugendstilhuizen. In 1951 werd *Huize Leeuwendaal* door aannemingsbedrijf Lucas afgebroken om plaats te maken voor een flatgebouw.

Moord bij Het Molentje

Nog eenmaal terugkijkend naar de bocht van de Trekvliet valt het op hoe slecht de nieuwbouw hier werd afgestemd op de omgeving. De veel te hoge flat die bij de bocht werd gebouwd, detoneert bij de verder mooie kleinschalige bouw langs de kade. Maar de gevarieerde huizen verderop langs de Vliet aan de Nassaukade brengen al snel weer de betere stemming terug. Veel huizen hebben diverse stijlen gecombineerd, daarna overheerst de soberder Haagse-schoolstijl uit de jaren dertig van de vorige eeuw. De bomen aan de Vlietkant van de straat vervolmaken het plaatje. Terwijl ik de Hoornbrug steeds dichterbij, zie ik rechts voor de brug een modern hoog kantoorgebouw dat tegen de Vliet aan staat. Ik weet nog dat hier tot 1986 een hoog vierkant gebouw stond met een eveneens vierkante dakkooepel, waarin maalderij *De Eendracht* was gevestigd.²⁴ In de laatste jaren diende het voor de opslag van tabak. Kort na een

3.61

3.61 De Nassaukade te Rijswijk langs de Vliet. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Anne Jacobs

3.62

3.63

3.62 Maalderij *De Eendracht* met links de uitspanning *Het Molentje*. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Anne Jacobs

3.63 *De Eendracht* gezien vanaf de Hoornbrugzijde. Foto in *'s-Gravenhage in beeld* van november 1929. In het bijschrift wordt gemeld dat er van alle zijden met klem wordt aangedrongen op verruiming van de Hoornbrug. Collectie auteur

3.64 Roeien bij *Het Molentje*. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie auteur

vernietigende brand in 1986 werd het huidige kantoorgebouw neergezet dat inmiddels ook alweer een ‘facelift’ heeft ondergaan. Op deze zelfde plek heeft tot 1921 een oude korenmolen gestaan, een van de oudste langs de Vliet.²⁵ Hij staat afgebeeld op de kaart van 1556, maar dateerde van voor 1351. In oude archiefstukken staat namelijk vermeld dat in dat jaar Jan van der Burch, de molenaar van deze molen, zijn molenrechten verloor wegens een conflict met de Hollandse graaf. Tussen de *Korenmolen* en de Hoornbrug stond jarenlang het befaamde café-restaurant *Het Molentje* met een geliefd terras aan de Vliet. Vermoedelijk was het van origine een molenaarshuis. In de vorige eeuw kon men bij *Het Molentje* roeiboten huren en er werden zo nu en dan concerten gegeven. Maar bij *Het Molentje* vond ook een minder prettige gebeurtenis plaats. In 1910 werd hier een moord gepleegd die in de kranten breed werd uitgemeten. Zo meldde de *Haagsche Courant* op 19 april van dit jaar onder de kop ‘Een moord te Rijswijk’: ‘In groote opschudding verkeerde gister Rijswijk door het gerucht van een des avonds te-vooren aldaar gepleegden moord en poging tot zelfmoord. [...] Een der belendende huizen van het

3.64

3.65

3.66

3.67

3.65 De Hoornbrug met daarachter de *Korenmolen* en de oude herberg *Het Molentje*. Vrouw en kind trekken de schuit met pijprokende vader. Schilderij E.D. van der Burgh, 1820. Collectie Stichting Museum Rijswijk

3.66 De *Korenmolen* bij de Hoornbrug. Links de *Belvédère* van *Huis te Hoorn*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie auteur

3.67 De tram rijdt over de Hoornbrug. Foto, circa 1900. Collectie Museum Swaensteyn

3.68 De Hoornbrug, in 1893 in gebruik genomen als ijzeren draaibrug. Rechts *Hoornwijk* en links het brugwachtershuisje met daarachter de *Korenmolen* met uitspanning *Het Molentje*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

bekende koffiehuis en uitspanning „*Het Molentje*”, nabij de Hoornbrug wordt bewoond door de familie K., die de verschillende kamers van het op zoo riant gelegen uitzicht gelegen huis weder onderverhuurde. Zo waren eenige dezer kamers door een student te Delft, jhr G. v. S. [Jonkheer Gevaert van Simonshaven] betrokken. Deze, een solied levend jongmensch, verkeerde sedert geruimen tijd op zeer bevrienden voet met een dame, mevrouw W. [Waller] uit Delft, wier echtgenoot, de heer A.C.W. [A.C. Waller], industrieel, wegens zaken in Amerika vertoeft. Zaterdag-avond nu deelde de heer G. zijn hospita mee, dat hij bezoek verwachtte van deze dame, en verzocht hij tevens, de strenge zeden van het huis kennende, goedkeuring haar op zijn kamer te mogen ontvangen. De huisjuffrouw kon hiertoe geen toestemming geven, waarop de heer G. niet verder aandrong. Tegen 8 uur verliet hij zijn woning, en ging hij de Delftsche tram, waarmee de dame in kwestie door hem verwacht werd, tegemoet. [...] Zonder dat het huisgezin er iets van vermoedde, bracht hij de dame naar zijn kamer, waar zij tot kwart na 9 uur samen bleven. Op dat uur weerklonk plotseling geknal van schoten in het huis; het werd onmiddellijk gevolgd door geroep

van den huurder: „Juffrouw, juffrouw, kom toch!!” Toesnellende vond juffrouw K. het jongmensch hevig bloedende op den grond in zijn kamer liggen. [...] Daar uit uitlatingen van het jongmensch bleek dat de dame in een der andere vertrekken aanwezig moest zijn, begaf men zich na aankomst der autoriteiten naar het aangrenzende vertrek, waar mevrouw W. hevig bloedende op het ledikant lag uitgestrekt. Geneeskundige hulp kwam hier te laat. Dr. T. Augustijn constateerde den dood. [...] Voor de rechter verklaarde de jongeman dat hij mevrouw W. ‘op haar eigen uitdrukkelijk en ernstig verlangen’ had doodgeschoten. Zij wilde niet scheiden van haar man en dus leek de situatie uitzichtloos. Uiteindelijk hadden beiden besloten gezamenlijk een eind aan hun leven te maken. De rechtbank vond het verhaal geloofwaardig en veroordeelde de verdachte niet voor moord maar voor doodslag met een gevangenisstraf van zes jaar. *Het Molentje* overleefde de verbreding van de Vliet eind negentiende eeuw, doordat de verbreding vooral aan de zuidzijde van de Vliet plaatsvond. Maar de vernieuwing van de Hoornbrug omstreeks 1945 werd *Het Molentje* wel fataal. De afbraak in genoemd jaar betekende wederom een verarming van de bekoorlijkheden langs de Vliet.

3.69 De oude Hoornbrug kort voor de aanleg van de nieuwe. Naast de Hoornbrug staat de *Belvédère* van het *Huis te Hoorn*. Rechts staat de *Korenmolen*. Zie ook **7.09**. Foto, 1891. Collectie auteur

3.69

Fatale sneeuw op de Hoornbrug

De Hoornbrug is een van de oudste bruggen uit de omgeving en werd waarschijnlijk al aangelegd kort nadat de huidige Vliet werd gegraven, vermoedelijk in de twaalfde eeuw.²⁶ Er moest een grafelijke tol worden betaald om runderen en ander vee de brug te laten passeren maar eveneens om met een schip onder de brug door te varen. Sommigen zijn van mening dat de Hoornbrug is genoemd naar het hoornvee dat hier tegen betaling van het hoorngeld gemakkelijk de Vliet kon oversteken. Er wordt ook wel beweerd dat hier in de negende eeuw de hoeve *Hornum* lag van Gerulf van wie wordt aangenomen dat hij de stamvader van de Hollandse graven was.²⁷ Die eerste brug was aanvankelijk een houten brug, die in 1601 werd vervangen door een stenen brug met twee bogen. Vanaf 1799 werd dit een ietwat lagere brug met een houten wegdek. Vooral bij gladheid leverde dit regelmatig

gevaarlijke situaties op. Zo berichtte het *Dagblad van 's Gravenhage* op 21 januari 1828 over een ernstig ongeval op de Hoornbrug: ‘s Gravenhage. Wij hebben van goede hand eenige nadere bijzonderheden vernomen, omtrent het ongeluk, 11 [laatstleden] Woensdag avond, aan de Diligence, van hier op Rotterdam rijdende, overkomen. Naar die berigten [...] schijnt het ongeluk voornamelijk te moeten toegeschreven worden aan het struikelen van één der beide paarden, bij het oprijden van de Hoornbrug, welke door de sneeuw buitengewoon glad was [...], de wagen liep achteruit, en stortte, tusschen twee boomen heen, achterover met de passagiers in de sloot, welke het zogenaamde *Molentje* van den straatweg scheidt. [...]’ Uiteindelijk verloren drie passagiers door het ongeluk het leven. In 1893 kwam er een lage ijzeren draaibrug met markante lantaarns. In 1944 werd deze smalle brug vervangen door een veel hogere basculebrug. De brug vervulde niet alleen een belangrijke rol

3.70 De Hoornbrug met trekschuit, *Korenmolen* en steile hellingen. Tekening P.C. la Fargue, 1757. Collectie Haags Gemeentearchief

3.71 Een koets getrokken door zes paarden passeert de Hoornbrug waar zojuist de trekschuit onderdoor is gevaren. Tekening K. la Fargue, 1770. Collectie Haags Gemeentearchief

3.72 De Hoornbrug met de *Korenmolen*. Een bokkenwagen probeert de steile helling te halen. Litho P.A. Baretta, 1845. Collectie Gerard Duijvestein

bij de overtocht van de Vliet. Het werd regelmatig ook een bijzondere ontmoetingsplek. Zo werden hier in 1566 hagenpreken gehouden en in 1608 ontmoette prins Maurits hier de Spaanse veldheer Ambrosius.²⁸

Een alternatieve Vliet door Tedingerbroek

Hier bij de Hoornbrug eindigt de Leidse Vliet langs Leidschendam en Voorburg en begint de Delftse Vliet. Staande in de verkoelende schaduw onder de brug kan ik goed zien hoe hier die Delftse Vliet met een flinke bocht naar links aansluit op de Leidse. Door de verbreding van de Vliet is die bocht minder haaks geworden, maar nog steeds duidelijk herkenbaar aanwezig. Een middeleeuws woord voor bocht is *horne*, vandaar de naam Hoornbrug. Dat lijkt mij een betere verklaring dan de eerder genoemde met hoornbeesten. Hoewel sommige geleerden vroeger dachten dat ook de Gracht van Corbulo hier dezelfde bocht naar links maakte, is dit inmiddels achterhaald gebleken. Vanaf dit punt liep de oude Gracht van Corbulo niet richting Delft maar rechtdoor, via de Gantel, langs het huidige Wateringse Veld, richting Helinium ofwel Maasmond.²⁹

3.73 De Hoornbrug met een trekschuit die een scherpe bocht maakt naar de Delftse Vliet. Litho J.B.A. Jobard, 1825. Collectie Gerard Duijvestein

3.74 Op de kaart van Kruikius uit 1712 is goed te zien dat de Delftse Vliet bij de Hoornbrug een scherpe bocht maakt naar de Leidsche Vliet. Inkleuring door de vormgever. Rechts van Delft ligt het gebied waar Delft een alternatieve Vliet mocht graven naar de Leidschen Dam. Collectie Gerard Duijvestein

Ik besef dat het maar weinig heeft gescheeld of de Vliet was nooit het drukbevaren kanaal geworden van tegenwoordig. Toen Delft het zat werd om steeds maar tevergeefs aan te dringen op het uitdiepen van de Vliet langs Rijswijk en Voorburg, en de ondiepten de handelsvaart ernstig bleven hinderen, gingen de stadsbestuurders op zoek naar een alternatief. Uiteindelijk kregen zij in 1536 van keizer Karel V

toestemming om een nieuwe vaart te maken vanaf Delft door de Tedingerbroekpolder naar Leidschendam.³⁰ Deze alternatieve Vliet werd echter nooit gegraven. De oplossing werd na jarenlang touwtrekken gevonden in het toch voldoende uitdiepen en onderhouden van de bestaande Vliet, gecombineerd met goed functionerende sluizen bij de dam.

3.75 De Hoornbrug met rechts de koepel *Belvédère* van *Huis te Hoorn*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.76 De Hoornbrug die in 1947 werd vervangen door deze basculebrug over de Vliet. Ansichtkaart, circa 1950. Collectie Anne Jacobs

3.77

De Hoornbrug is het eindpunt van mijn wandeling. Het kost mij wel enige moeite om hier om te keren, want ook langs de Delftse Vliet lagen vele 'bekerlijkheden' zoals de buitenplaatsen *Delfvliet*, *Ypenburg*, *Kraayenburg* en *Pasgeld*. Vooral kasteel *Huis te Hoorn* was een idyllisch plaatje. De twee etages hoge theekoepel van dit kasteel, genaamd *Belvédère*, stond jarenlang vrijwel naast de Hoornbrug en was van verre goed te zien. Geen van deze gebouwen heeft de 'tijdgeest' overleefd. Ze werden gemakshalve afgebroken. Ook de vele oude molens die hier stonden, zijn er niet meer. De hoge schoorstenen van de steenfabriek deelden hetzelfde lot.³¹ Maar enkele andere huizen waaronder *Oversteen* en *'s Gravenmade* staan nog steeds langs de Delftse Vliet, evenals de oude herberg *Vlietzicht*. Langzaam teruglopend werp ik nog een laatste blik op de moderne Hoornbrug, die recent weer is verbouwd. Deze voldoet uiteraard veel meer aan de eisen van het huidige verkeer, maar is duidelijk minder schilderachtig dan de oudere versies.

3.78

3.77 Molens langs de Delftse Vliet bij Rijswijk. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.78 Het in 1955 afgebroken *Huis te Hoorn* aan de Vliet bij Rijswijk. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

3.79 De Hoornbrug met links onder de *Kapel van het Heilig Kruis*. Deel van de kaart van C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft

Vrolijk en smaakvol gelegen aan de Vliet

De terugtocht begint al direct spectaculair met een fraai zicht op *Hoornwijk* in de Nieuwe Broekpolder, de buitenplaats met een van de mooist gedecoreerde voorgevels aan de Vlietkant.³² Moeilijk voor te stellen dat op deze plek halverwege de zestiende eeuw een kapel stond, de *Kapel van het Heilig Kruis*. De kapel staat afgebeeld op de meermalen genoemde kaart van Oelensz uit 1556 waarop uiteraard ook de 'Horebrugghe' staat weergegeven. Met bewondering kijk ik naar *Hoornwijk* met de strak symmetrische, wit gepleisterde 'pronkgevel' in de Lodewijk XVI-de stijl. Midden in de gevel zie ik de voordeur met daarboven de in goud aangebrachte naam *Hoornwijk* en een timpaan met een bloemenguirlande, gedragen door vier klassieke Griekse zuilen. De kroonlijst wordt gesierd door een balustrade over de gehele breedte, met in het midden een bijzondere beeldengroep: twee figuren die de jeugd en de ouderdom voorstellen.

3.79

3.80 Huize Hoornwijk aan de Vliet.
Foto C. Steenbergh in *Buiten*, februari 1928. Collectie auteur

3.82 Zicht over de Hoornbrug op Hoornwijk rechts van de Vliet. Links de Kornmolen en uitspanning *Het Molentje*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

3.83 Boot in de bocht bij Hoornwijk. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

Tussen hen in houden ze een wapenbord vast waarop lange tijd het jaartal 1888 prijkte. Dit jaartal is een verhaal op zich. Toen de verfging afbladderden werd namelijk zichtbaar dat onder 1888 het jaar 1784 stond. Daar kwam nog bij dat op een oude afbeelding van het huis uit 1820 bleek dat toen de beelden nog niet aan de voorgevel prijkten. Vermoed wordt nu dat Theodorus van der Klugt, die het huis in 1887 erfde, de beeldengroep elders heeft gekocht en op zijn huis heeft laten plaatsen. Daarbij heeft hij over het oude jaartal het jaar 1888 laten aanbrengen. Inmiddels is dit weer vervangen door het originele jaartal, dat sowieso meer past bij de stijl van het geheel. Enige tijd heeft het huis *Molenwijk* geheten. Dat was omstreeks 1773 toen ene Anthonie de Moulin het huis kocht en het naar zichzelf noemde. Tegelijk was het een mooie verwijzing naar de *Kornmolen* die er toen nog tegenover stond. Een verkoopadvertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 14 juni 1842 benadrukt dat de hofstede *Hoornwijk* 'alleraangenaamst, vrolijk en smaakvol' is gelegen aan de 'Trekvaart'. Naast het huis met de elf boven- en benedenkamers was een koetshuis, paardenstal en tuinmanswoning. Evenmin ontbreekt een 'Menagerie, een welingerigte Broeierij en een Vrugtbaren en rijk beplanten Bogaard', en 'zijnde de Plaats aangelegd naar de laatste smaak, doorsneden met aangename Wandelingen en vischrijke

Vijvers en beplant met vele keurige Heesters.' Uiteraard staat aan de Straatweg met uitzicht over de Vliet 'een alleszins welingerigte Koepel'. In latere beschrijvingen worden ook nog genoemd een voliëre, 'vruchtenmuren en moestuin.'³³ Verder hoorde bij *Hoornwijk* ook een groot stuk weiland, dat zich achter het park van de buitenplaats uitstrekte tot aan de nog steeds bestaande buitenplaats *Zuidhoorn*. Tot slot benadrukt de advertentie met diverse deftige Franse woorden dat dit buiten 'wat derzelve toegankelijkheid met Diligences en Schuiten aangaat geacht [moet] worden tot een der aangenaamste en convenabelste Buitengoederen van de Environs [omgeving] der stad 's Gravenhage te behooren.' Aardig is ook een kennisgeving die de tuinbaas van *Hoornwijk* liet plaatsen in de *Delftsche Courant* van 1 februari 1878: 'Heden mocht mij het zeldzaam voorrecht ten deel vallen van 40 jaar op de Buitenplaats „Hoornwijk” als Tuinbaas werkzaam te zijn. Rijswijk 1 Februari 1878. J. Zoutendijk.' Ik vraag mij af of dit ook bedoeld was als een hint richting buitenplaatseigenaar en of het nog een dankbare attentie heeft opgeleverd.

3.81 Trekschuit en andere boten op de Vliet bij de Kornmolen naast de Hoornbrug. Rechts de koepel van Hoornwijk. Tekening J.E. la Fargue, 1760. Collectie Haags Gemeentearchief

3.84

3.84 Modern kantoorgebouw met gestileerde toren. Deze toren zal binnenkort worden gesloopt voor een nieuw ontworpen, fantasieloze ingangspartij. Foto, 2011. Collectie Haags Gemeentearchief

3.85 Hoornwijk met rechts Taveerne Hoornwijk. Ansichtkaart, circa 1960. Collectie Anne Jacobs

3.86

3.87

3.86 Een schuit vaart door de geopende Hoornbrug. Deze ijeren draaibrug heeft tot 1939 dienst gedaan. Ansichtkaart, verzonden 1904. Collectie auteur

3.87 De Hoornbrug als basculebrug die in 1947 in gebruik werd genomen. Foto, circa 1950. Collectie Anne Jacobs

De Stijl aan de Vliet

In de jaren twintig van de vorige eeuw is er sprake van een sportpark Hoornwijk waar ook de jeugd plezier aan beleefde. Zo meldde de *Haagsche Courant* van 23 mei 1924: ‘Ter gelegenheid van den op 15 Juni a.s. te houden sportdag in het sportpark Hoornwijk, zal de R.K. Bond van Patronaten, Den Haag en omgeving, een optocht organiseren van 500 jongens, waaronder 300 turners, die zich vergezeld van 3 muziekkorpsen en met diverse vaandels en vlaggen, naar dat terrein zullen begeven. Deze optocht zal ongeveer 3 uur ’s middags Rijswijk

binnen trekken en 6 uur ’s avonds weer van het terrein vertrekken.’ Ook bij de viering van Koninginnedag werd sportpark Hoornwijk ingeschakeld. Zo waren er op 31 augustus 1926 kinderspelen in het sportpark. ’s Avonds trokken de inwoners in optocht, begeleid door twee muziekkorpsen, naar het sportpark waar de feestelijkheden met groot vuurwerk werden afgesloten. In de oorlog werd *Hoornwijk* gebruikt als legerplaats en opslagplaats voor wapens. In 1946 trok er een weverij in, die in een wervingsadvertentie voor personeel sprak over een ‘prettige werkomgeving’.³⁴ Dit weerhield de eigenaar van het bedrijf er niet van

om tot twee maal toe een sloopvergunning aan te vragen. Tevergeefs. Het sterk verwaarloosde gebouw werd op de monumentenlijst geplaatst en in 1982 fraai gerestaureerd. Ik herinner mij nog hoe rechts naast *Hoornwijk* in het oude koetshuis de *Taveerne Hoornwijk* was gevestigd, die helaas door brand in de as werd gelegd. Op die plek staat nu een modern kantoorgebouw met een gestileerde toren als ingangspartij. Inmiddels is het oude park achter *Hoornwijk*, na veel protesten, vol gezet met nieuwbouw. De gemeente Rijswijk had er geen problemen mee deze rand van de groene Vlietzone omstreeks

1988 op te offeren, om met de opbrengst de ondertunneling van het spoor in het centrum van Rijswijk te bekostigen. Net nu ik verder wil lopen langs het oude *Hoornwijk*, komt de vraag bij me op waar ergens aan de Vliet de plek was waar de befaamde architect Jan Wils, de mede-oprichter van De Stijl en grondlegger van de ‘Nieuwe Haagse School’ heeft gewoond.³⁵ *De Haagsche Courant* van 29 juni 1928 plaatste een groot artikel over deze architect en het Amsterdams Olympisch Stadion dat hij had ontworpen. Dit zou een maand later worden geopend waarbij voor het eerst in de Olympische geschiedenis in de Marathontoren op 40 meter hoogte het Olympisch vuur zou worden ontstoken. En, zo besluit de krant, als dan het vuur brandt ‘dan zal het daar branden [...] ook ter eere van den bouwmeester Jan Wils, die woont in het stille landhuis aan de Vliet, aan den zoom van Hollands residentie.’ Ik heb altijd gelezen dat Wils in Voorburg woonde, waar hij in 1918 zijn eigen architectenbureau opende. Hij zou in 1972 ook in Voorburg zijn overleden. Een artikel in *Het Vaderland* van 12 januari 1935 laat echter weten dat Wils regelmatig over de Hoornbrug naar Den Haag reed. Dit leverde stevast ergernis op omdat hij ‘op zijn ritje van *Hoornwijk* aan den Vliet naar Den Haag „natuurlijk” had moeten wachten voor de open Hoornbrug en de open Laakbrug, waar hij op den terugweg „natuurlijk” weer toe veroordeeld was.’ Dit had hem geïnspireerd om een ‘droomontwerp’ te maken ‘voor een breeden directen weg van den Vliet naar en door het hart van Den Haag.’³⁶ Maar waarom vanuit Voorburg over de Hoornbrug rijden? Woonde Wils wel in Voorburg? Een tweede aanwijzing is te vinden in *Het Vaderland* van 26 april 1926. Een ‘nieuwsgierige’ journalist zoekt hem op voor een uitgebreid interview over het Stadion. Hij schrijft hierover: ‘[Ik] ben naar zijn huis gelopen, dat, als ik het goed begrepen heb, in Stompwijk ligt, voor de posterijen bij Voorburg hoort, en het makkelijkst - wat een euphemisme is - te bereiken is over Rijswijk.’ Inmiddels is mij uit een andere bron gebleken dat Wils aan Westvlietweg 134 zijn architectenbureau had, maar dat hij in Den Haag woonde, aan de Laan van Meerdervoort 1127.³⁷ De beste route van huis naar werk liep via de Hoornbrug.

3.85

3.88 *De Voorburgse Connectie*. Omslag publicatie Museum Swaensteyn, 1999. Omstreeks 1917 woonde in Voorburg aan de Vliet in de door hem in 1916 gebouwde *Arendshoeve* aan het Oosteinde de vooruitstrevende fabrikant Cornelis Bruynzeel. Hij had veel contact met vernieuwende kunstenaars als de schilder Vilmos Huszar, de architect Jan Wils en de vormgever Piet Zwart. Zij vormden ‘de Voorburgse connectie’, de bakermat van ‘De Stijl’, die in 1917 werd opgericht. De Stijl werkte met een eenvoudige vormgeving en met primaire kleuren, aangevuld met zwart, wit en grijs. Jan Wils had zijn bureau aan de Westvlietweg 134 tegenover Voorburg, Huszar en Zwart woonden in Voorburg

3.89

3.89 Boten op de Vliet ter hoogte van *De Beukenhof*. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.90 *De Beukenhof* met links de Vlietweg met het jaagpad langs de Vliet. Ansichtkaart, circa 1930. Collectie Anne Jacobs

3.91 *Huize Ilex* aan de Jan Thijssenweg. Foto Arjen van Aalst, 2011

3.91

Ijsvogeltjes en ander dierenleven

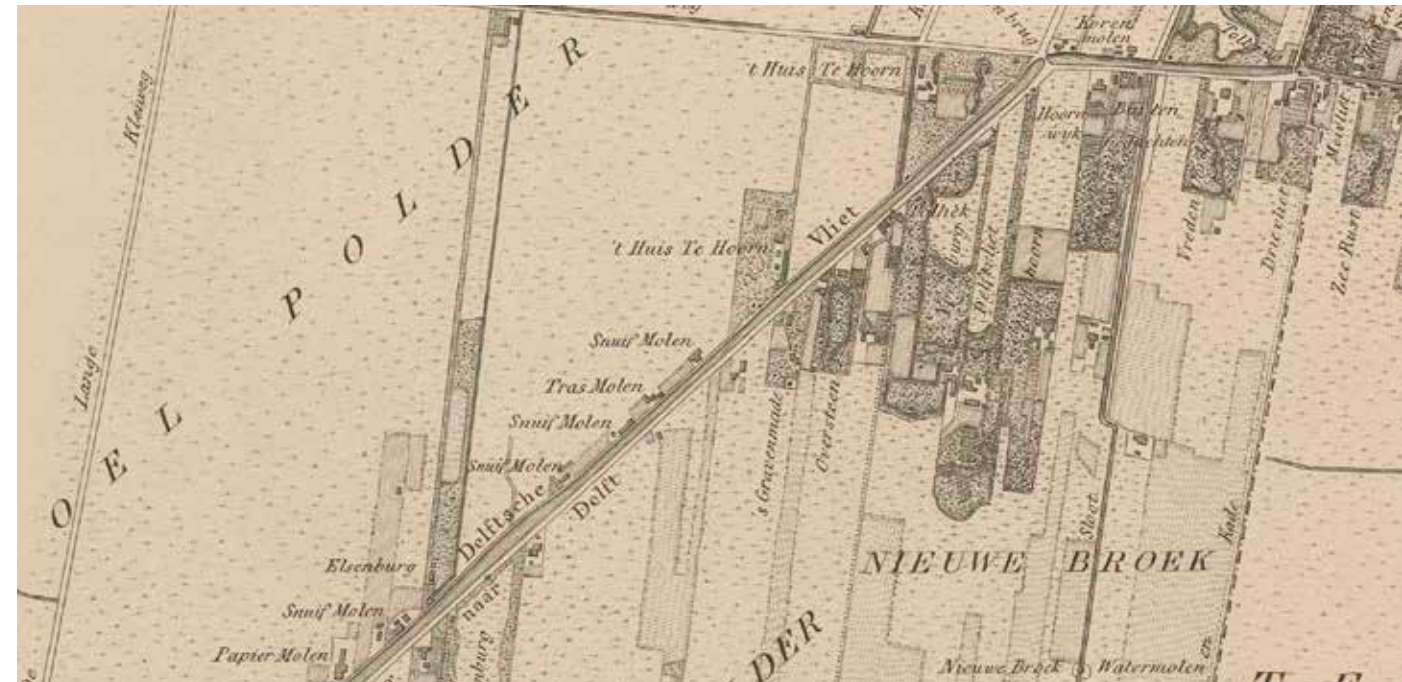
Direct na *Hoornwijk* zie ik *De Beukenhof* met een fraai ijzeren hek aan de wegkant. Momenteel is er een instelling voor begeleid wonen in gevestigd. Op de veel geprezen kaart van Van der Noordaa staat op deze plek de buitenplaats *Buiten Gedachten* aangegeven. Achter *De Beukenhof* ligt een langgerekt verwaarloosd bos met oude bomen waarvan de meeste tot aan de top zijn begroeid met klimop. Romantisch, dat wel, maar tegelijk ietwat spookachtig. Naast *De Beukenhof* ligt de brede molensloot, die ver de polder inloopt en

onder een kleine brug in de weg met de Vliet in verbinding staat. Voor de molensloot staat een bord Den Haag, aangevend dat het volgende deel van de Vlietzone tot het geannexeerde deel behoort. Aan deze molensloot lag vroeger de eerder genoemde *Zustermolen*, genoemd naar de zusters van *Nazareth* die aan de overkant van de Vliet huisden. Deze in 1563 reeds aanwezige molen werd circa 1675 verplaatst en vervangen door de *Nieuwe Broek Watermolen*. Deze staat fier aangegeven op de kaart van Van der Noordaa uit 1839. Uiteindelijk werd de molen in 1923 afgebroken en vervangen

3.90

234 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.92 Deel van de kaart van S.W. van der Noordaa uit 1839 met de molensloot en de *Nieuwe Broek Watermolen*. Rechts naast *Hoornwijk* ligt *Buiten Gedachten* ofwel *De Beukenhof*. Collectie Igo van Bohemen

door een gemaal. Rechts naast de molensloot ligt een brede dijk, die vroeger tevens een toegangspad vormde naar boerderijen verder landinwaarts. Aan de oostkant van de molensloot staat, omgeven door bomen en ander groen, een mooi wit gebouw in chaletstijl. Ook hier vormt een fraai hek een veilige afscheiding met de drukke Jan Thijssenweg. De eigenaar vertelt dat het huis omstreeks 1900 werd gebouwd in een eclectische stijl en de naam *Ilex* draagt, genoemd naar de hulst, die hier de tuin sierde en die ook tegenwoordig vaak wordt gebruikt als haagplant. Met trots toont hij mij in de voorkamer een mooi Jugendstilplafond. Achter het huis bevindt zich nog een botenhuis, van waaruit vroeger boten werden verhuurd. Als ik met de eigenaar een klein stukje over het pad langs de molensloot de polder inloop, zie ik hoe het bos achter *Ilex* samen met de parken links en rechts een vrijwel ononderbroken strook groen vormt. Mijn gids vertelt dat hier nog regelmatig ijsvogeltjes zijn te zien, maar ook wel kleine zoogdieren als de bunzing.³⁸ Het is juist die aaneengeslotenheid die zo belangrijk is voor het behoud van de natuurwaarden. Na enige tijd zien we links de molenwei en verderop tussen het groen door de gebouwen van de buitenplaats *Vredenoord*. Iets verderop is het gedaan met de landelijke sfeer. Daar staan de kranen en andere werktuigen die bezig zijn met de aanleg van de Rotterdamse Baan die hier weer uit de tunnel boven de grond komt.

Een oude grot met uitzichtsprieel

Via de berm langs de Jan Thijssenweg loop ik verder richting *Vredenoord*, dat tegenwoordig volledig is omheind.³⁹ Vroeger kon je het uitgestrekte maar verwilderde park vrij betreden. Ik weet nog hoe ik eind vorige eeuw door de ietwat overwoekerde paden langs de slingervijver liep op zoek naar de kleine 'ruïne' die achterin het bos zou staan. Over die hoop stenen werd veel gespeculeerd. Sommigen dachten dat het een ijskelder was geweest. Toen ik de steenhoop in de zuidwesthoek had gevonden en voorzichtig de ietwat gewelfde gangruimte binnenging, zag ik op de muur restanten van een bekleding met mineralen en kiezelpatronen en ingekrast de letters C.G.V. en 1876. Dat maakte duidelijk dat dit geen ijskelder was geweest, maar een grot, een folly, een soort verrassing in de tuin. Als een bezoeker door de donkere gang in de grot liep, zat op het eind een deur. Als je die opende, keek je plotseling uit over de weide die baadde in het volle licht. Waarschijnlijk was de grot op *Vredenoord* aanvankelijk bedekt met een heuveltje waarlangs je omhoog kon klimmen naar een koepeltje voor nog beter uitzicht. Later werd er een koepeltje geplaatst bij de uitgang van de grot waarop de duistere gang uitkwam. Terwijl ik nog loop na te denken over de betekenis van die letters C.G.V. die in de grot waren gegrift, schiet mij te binnen dat de grot zelfs werd genoemd in een verkoopadvertentie,

3.93

3.94

3.93 Een grot met bovenop een ‘balkon’, zoals ook op *Vredenoord* was aangebracht. Afbeelding in G. van Laar, *Magazijn van Tuin-sieraden*, 1802. Collectie Stichting Cornelia Marie Cremers

3.94 De ingang van de grot op *Vredenoord*. Foto GVB Architecten, 2007

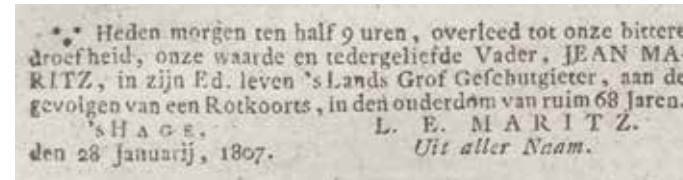
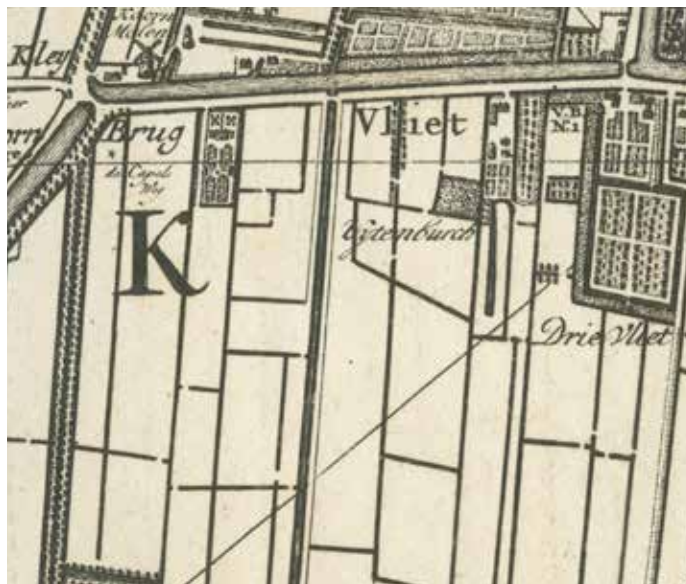
iets wat zelden voorkwam. Toen de buitenplaats in maart 1857 te koop stond, vermeldde de advertentie, naast het ‘Heerenhuis [...] met Zaal, Billiard- en Badkamer met Stort- en andere Baden [...] ruim Balcon, riant uitzigt hebbende, Koetshuis, Stalling, Tuinmans- en Hekwachters-Woning, [...] Oranjerie met Watermachine en Boomgaard’, eveneens ‘twee Koepels, een aan den grooten Straatweg gelegen en de andere door een Grotwerk verbonden, en zoo Beneden als Boven op het Balcon ruime uitzigten hebbende over uitgestrekte weilanden.’ Zoals zo vaak is ook deze buitenplaats begonnen met een boerderij. Deze staat, uiteraard met een hooiberg, afgebeeld op de kaart van 1556, aan de westkant naast de hofstede *Drievliet*,

die eveneens met een hooiberg recht tegenover de ‘nijen brugghe’ staat getekend. Enkele van de oudst bekende eigenaren van de grond waar *Vredenoord* zou verrijzen, zijn Jan en Jacoba van Reijgersberg, die eveneens *Fonteynburg* in Voorburg bezaten. Zij verkochten bedoelde grond in mei 1679 aan Joshua van Belle. Een maand later verkocht Van Belle zijn Voorburgse buitenplaats *Zijdevliet*. Van Belle had, zoals eerder aangegeven, in 1680 eveneens *Leeuwenbergh* gekocht. Zijn slavenhandel was duidelijk winstgevend. In 1712 staat de hofstede op de kaart van Kruikius aangegeven onder de naam *Uytenburch*. Eerst in 1732 toen Cornelis van Alphen het geheel kocht, was er sprake van een buitenplaats. Die werd naar de eigenaar

3.95 Deel van de kaart van C. Oelensz uit 1556. Aan de zuidkant van de Vliet, bij de Nieuwe Tolbrug, ligt *Drievliet*. Links daarvan ligt een boerderij, de voorganger van *Vredenoord*. Collectie Stadsarchief Delft

3.96 *Uytenburch* op de kaart van Kruikius uit 1712. *Uytenburch* werd later *Alphens-rust* genoemd en uiteindelijk *Vredenoord*. Collectie Gerard Duijvestein

3.97 Overlijdensadvertentie van Jean Maritz in de *Oprechte Haarlemse Courant* van 31 januari 1807. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Alphens-rust genoemd. Daarna werd de naam veranderd in *HofLust*, simpelweg omdat een nieuwe eigenaar procureur was ‘voor de Hove van Justitie’ te Den Haag. Pieter Havart, die de buitenplaats kocht in 1755, komt de eer toe voor het buiten de naam *Vredenoord* te hebben bedacht. Veel vrede heeft het hem echter niet opgeleverd. Hij geraakte in financiële problemen en moest zoveel lenen, dat hij in 1796 tot verkoop was gedwongen. Van de volgende eigenaar, geschutsgieter Jean Maritz, is een advertentie bewaard gebleven uit 1807 waaruit blijkt dat hij op 68-jarige leeftijd is overleden aan ‘de Rotkoorts’, zoals tyfus toen werd genoemd.⁴⁰ Na Maritz wisselden diverse eigenaren elkaar af, die soms nadrukkelijk hun stempel drukten op huis en tuin.

3.98 Joshua van Belle. Schilderij B. Muriillo, 1670. Collectie National Gallery of Ireland, Dublin

Een tuin als een tocht door het leven

Toen in 1826 fabrikant Hendrick van Berkel eigenaar werd van *Vredenoord*, was de vroegere tuin met verre zichtassen en rechte paden, door tuinarchitect Zocher senior inmiddels volledig vervangen door de zwieriger lijnen van de landschapsstijl met slingerpaden en een lange kronkelvijver. Het was de tijd dat buitenplaatseigenaren zich steeds meer afkeerden van de ietwat gekunstelde tuininrichting van het Frans-classicisme met zijn voorspelbare rechte paden en symmetrische tuinvakken. Men neigde steeds meer naar natuurlijke vormen met kronkelpaden en grillige waterpartijen. Elke buitenplaatseigenaar die met zijn tijd wilde

3.99 Jean Maritz en zijn echtgenote Jacoba Gosse. Portretten B.S. Bolemey, 1782 en 1783. Collectie Musée historique de Lausanne

3.100

meegaan, plaatste ergens in zijn tuin een folly, een 'bizar tuinsieraad'. Dat kon zijn een pilaar, een grot, een ruïne, een kluzenaarshut, een Turkse tent, een Chinees theehuis of een andere rariteit. Zo werden de tuinen romantische landschappen vol verrassingen en wandelingen als een tocht door het leven zelf: lopen over heuveltjes en door kleine dalen, dwalen langs grillige paadjes met plotselinge wendingen, blij zijn met onverwachte uitzichten, verkoeling voelen bij een waterpartij, even stilstaan bij een ruïne, je bezinnen in een kluzenaarshut, troost putten uit een cascade, die blijft stromen, ondanks alle hindernissen, dankbaar zijn bij een groene wei, met koeien die dagelijks voor de melk zorgen, de standvastigheid van een groepje bomen bewonderen en treuren bij een hondengrafje. En dit alles in een entourage met heesters vol droef geurende bloemen als sering, maar ook rododendrons en azalea's met hun bonte kleurschakeringen, van hard en fel tot zijdezacht.⁴¹ Vanaf 1828 was ook Zoicher junior betrokken bij de tuin van *Vredenoord*.

Kort daarvoor was *Vredenoord* aan de westkant uitgebreid met de molenweide inclusief de molenwetering en de knotwilgenlaan naar de molen van de Nieuwe Broekpolder. In 1913 kocht de Rotterdamse

3.101

3.100 Het oude huis *Vredenoord*, kort voor de afbraak in 1913. Links op de achtergrond is de nog vaste Nieuwe Tolbrug te zien. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.101 Het huidige *Vredenoord*, na de restauratie van 2012. Foto Ronald Meekel, 2018

3.102 De kronkelvijver van *Vredenoord*. Op deze kadastrale kaart uit 1812/1832 wordt *Vredenoord* ten onrechte aangeduid als *Oversteen*.

arts Adriaan Maarten van Willigen het hele bezit. Het toenmalige huis liet hij afbreken en vervangen door de huidige villa, die verhoogd op een kleine heuvel werd gebouwd. De huidige eigenaren, de gebroeders Borgdorff, hebben huis en bijbehorende tuin grondig laten restaureren. Een bordje aan het hek laat weten dat een deel van het park als 'vogelrustgebied' moet worden beschouwd.

3.102

3.103 Enkele voorbeelden van koepels, prieeltjes, bruggen, grotten en andere folly's, afgebeeld in G. van Laar, *Magazijn van Tuin-sieraden*, waarvan de eerste druk uit 1802 door meerdere drukken werd gevolgd. Collectie Stichting Cornelia Marie Cremers

3.104 *Drievliet* vanaf de Trekvllet, met trekschuit, koets, ruiter en wandelaars. Aan het eind van het jaagpad ligt De Nieuwe Tolbrug. Detail uit **3.36**

3.104

Een buitenplaats als pretpark

Terwijl ik snel doorloop langs een tankstation, nader ik de voormalige buitenplaats *Drievliet*.⁴² Dat de buitenplaats tegenwoordig een familiepretpark is, kun je al van veraf horen aan de herrie die onlosmakelijk verbonden lijkt aan dit soort amusement. Maar als je in een reusachtig piratenschip al schommelend naar een hoogte

van 26 meter wordt gebracht, of in een mijnwagen zit die vanaf een 20 meter hoge mijnschacht met hoge snelheid naar beneden raast, dan zijn gezamenlijke angstkreten niet te vermijden. Toch is het allemaal rustig begonnen met een boerenhofstede die in 1625 werd gekocht door ene Johan van Gogh. Of de befaamde schilder Vincent een van zijn nazaten was, is voor zover ik weet nooit

3.105

240 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.105 *Drievliet* gezien richting Hoornbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.106

uitgezocht. Waarschijnlijk heeft Johan met behoud van de boerderij het buitenhuis *Drievliet* gebouwd. *Drievliet* werd in 1769 afgebeeld door de befaamde kunstenaar Paulus Constantijn la Fargue. Op de afbeelding staat het huis mooi weergegeven met zijn vierkante, twee verdiepingen hoge hoofdgebouw, tien hoge ramen met roedeverdeling, een hoog schilddak en twee kleine zijvleugels. Als

3.106 *Drievliet* gezien richting verplaatste Nieuwe Tolbrug. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.107 *Drievliet* aan de achterzijde met 'gezellige zitjes'. Ansichtkaart, circa 1935. Collectie Anne Jacobs

3.109 Rondvaartboot *Drievliet*. Ansichtkaart, halverwege twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.108 Parkeerplaats achter *Drievliet*. Van de 'gelegenheid tot het stallen van auto's' werd gretig gebruik gemaakt. Ansichtkaart, circa 1935. Collectie Anne Jacobs

3.107

3.108

ik naar het huis kijk moet ik constateren dat in de loop der eeuwen de buitenkant aardig gelijk is gebleven. Wel zijn de roedeverdelingen uit de ramen verdwenen, evenals een aanbouw aan de linker zijvleugel. Geleidelijk aan werd de mooie ligging van het huis ook commercieel uitgebuit en nestelde de horeca zich in de buitenplaats. Op 19 november 1931 deelde de weduwe Harnack in de *Haagsche Courant* mede dat haar 'Theetuin *Drievliet*' recht tegenover de Trekvllet was geopend. Gasten konden er 'in een gezellig zitje' genieten van 'prima consumptie tegen lage prijzen'. Bij de theetuin was ook een 'mooie speeltuin'. Twee weken later werd extra benadrukt dat de theetuin ook een mooi uitzicht bood en was voorzien van een gelegenheid tot het stallen van auto's en een berging voor roeiboten.⁴³ De theetuin werd ook een geschikt startpunt voor wandeltochten langs de Vliet. Zo schreef de *Haagsche Courant* op 16 augustus 1939: 'De Christelijke Wandelsportvereniging „Steeds Voorwaarts" organiseerde gisteren in verband met de blijde gebeurtenis in het Prinselijk Gezin⁴⁴ een avondmarsch van 18 km. Hieraan namen ongeveer 500 wandelaars deel w.o. 10 burgergroepen, 3 militaire detachementen, de transportcolonne van het Ned. Rode Kruis [...]. Om kwart over zeven vertrokken de

3.109

3.110 *Drievliet* gezien vanaf de Trekvliet. Links de Hoekweg te Voorburg en rechts de Rijswijkse Geestbrugkade. Schilderij C.C. van Hemert, 1905. Collectie auteur

3.110

deelnemers van Theetuin „*Drievliet*” naar Rijswijk om vervolgens door Voorburg te trekken. Tegen 10 uur kwamen de eerste deelnemers binnen [...]. In de theetuin heerste een gezellige drukte. Om ongeveer elf uur waren alle wandelaars binnen en werd overgegaan tot uitreiking der prijzen.’ Onder de ‘Burgergroepen’ won ‘W.S.V. „De Jolige Tippelaars” uit Delft de eerste prijs. W.S.V. Scheveningen kreeg de tweede prijs en de Rijswijkse Chr. W.S.V. „Wandelen Is Gezond” de derde. De beker voor de grootste groep ging naar ‘De Oranje Garde, afd. ’s Gravenhage’. In 1940 werd *Drievliet* gekocht

door N.V. Maatschappij *Drievliet* die van het geheel een uitspanning maakte waarbij de speeltuin steeds meer werd uitgebouwd tot spelen- en pretpark, dat in 1951 officieel werd geopend. In het huis kwam een Chinees Restaurant dat met grote letters aan de zijkant de naam bevestigde: De Chinese Muur. Vroeger vond ik dit niet zo passend bij zo’n oude buitenplaats. Maar tegenwoordig denk ik maar dat je het ook kan zien als een bijzondere vorm van ‘Chinoiserie’. Daar deden buitenplaatseigenaren in vroegere eeuwen graag aan mee met het plaatsen van bijvoorbeeld een Chinese pagode als theehuis.

3.111 *Meyvliet* met stalgebouw naast *Drievliet* gezien vanaf de Nassaukade. Foto, begin twintigste eeuw. Collectie Stichting Hoekenburg

3.111

242 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.112 Druk scheepvaartverkeer langs *Meyvliet*. Foto, circa 1890. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

3.112

Een dominee voor een vorstelijk huisaltaar

Direct naast *Drievliet* staat de oude hofstede *Meyvliet*, waarvan de stalgebouwen naast en achter het huis volop in bedrijf zijn als ‘Pensionstal & Ponyclub *Meyvliet*’.⁴⁵ De boerenwoning is een mooi voorbeeld van een hallenboerderij met een dwars woonhuis. Het stalgebouw vermeldt ‘Anno 1905’. *Meyvliet* is genoemd naar een eerdere eigenaar, de Rotterdamse burgemeester Johan de Mey, die rond 1700 hier in het toenmalige Stompwijk zijn buitenhuis aan de Vliet liet bouwen. Naast het Herenhuis was er ook een ‘sterke huysmanswooninge’, een stalling voor 28 à 30 koebeesten, een wagenschuur, dorsvloer, paardenstalling en twee hooibergen. Moestuinen, boomgaarden en een ‘speelhuys’ aan de Vlietzijde ontbraken evenmin. Op 6 december 1785 werd *Meyvliet* geveild. De aankondiging daarvan in de *Hollandsche Historische Courant* van 17 november daaraan voorafgaande meldde een aardige bijzonderheid over de drukte op de Vliet. *Meyvliet* werd omschreven

3.113

3.113 Dominee W.F.C. van Laak. Foto, circa 1850. Collectie auteur

als ‘een aangenaam gesitueerde Buitenplaats [...] zeer vermaakelyke Uitzigten hebbende [...] gelegen [...] by de Nieuwen Tol aan de Vliet of Trekvaart, alwaar dagelyks een menigte Markt-, Veer- en andere Schuiten, van Delft, Leyden, ’s Hage en andere Plaatzten Vice Versa passeeren.’ Voor mij is de meest bijzondere bewoner van *Meyvliet* geweest dominee Willem Frederik Christianus van Laak.⁴⁶ Hij was een befaamde, welbespraakte predikant en een goede bekende van prinses Marianne. Zij had hem al jong leren kennen in Brussel, in de periode dat de koninklijke familie daar nog resideerde. Heel haar verdere leven onderhield Marianne contact met Van Laak. Uit hun bewaard gebleven correspondentie blijkt dat Marianne haar diepste zielenroerselen met hem besprak, maar ook diverse familie zaken, soms plezierige, soms verdrietige en soms lastige. In 1860 ging de dominee met emeritaat, waarna hij vanuit Maastricht verhuisde naar Utrecht. In 1875 vertrok hij wederom, dit keer om de grote stad te verruilen voor het landelijk gelegen *Meyvliet*. Waarschijnlijk heeft

3.114 Foto prinses Marianne op 49-jarige leeftijd, door haar geschonken aan dominee Van Laak. Op de achterzijde schreef Marianne eigenhandig: ‘Aan Dominé Van Laak van zijne oude Vriendin’. Foto, 1859. Collectie Paleis Het Loo, Apeldoorn, in bruikleen van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau

Derde wandeling, van de Nieuwe Tolbrug tot aan de Hoornbrug en terug naar Voorburg

243

3.115 Ontwerp voor 'Boerenwoning *Meyvliet* van Mr. Alsche'. Foto in album M.A. de Zwart, circa 1883. Collectie auteur

3.115

prinses Marianne hem erop gewezen dat het buitenplaatsje te huur was, rustig gelegen aan de Vliet in Stompwijk, dicht bij haar eigen buitenplaats *Rusthof* aan de andere kant van de Vliet. Ongetwijfeld vond zij het een plezierig idee: zo'n vertrouwde dominee op loopafstand. Hij kon dan regelmatig 'haar huisaltaar bedienen' door op *Rusthof* een stichtelijk woord te komen spreken, in ruil voor een

heerlijk diner. Een enkele keer bezocht Marianne het domineesgezin ook op *Meyvliet*. In 1882 besloot de dominee weer terug te gaan naar Maastricht, waar hij in 1888 overleed. Na het vertrek van de dominee uit *Meyvliet* besloot eigenaar Adam George Camille Alsche het huis te vervangen door een nieuw gebouw. Hiervoor tekende Michiel Adriaan de Zwart een fraai ontwerp in een mengeling van stijlen,

3.116

244 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.116 Het nieuwe *Meyvliet* eind negentiende eeuw. Foto, circa 1890. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

3.117

waarbij de chaletdetails het meest opvallen. Een gevelsteentje aan de achterzijde van het huis draagt de naam van hiervoor genoemde eigenaar 'Mr. A.G.C. Alsche' en de datum 'juli 1882', vermoedelijk de maand waarin de eerste steen werd gelegd. Het huis is tot op heden mooi bewaard gebleven. Daarentegen is het buitentje *Tolzigt*, dat in 1799 werd omschreven als een eenvoudig 'thuys met een boomgaard' en dat hier ook in de buurt van de Oude Tolbrug lag, van de aardbodem verdwenen.⁴⁷ Van de oude Postenkade, die ooit tussen *Meyvliet* en *Drievliet* lag als scheiding tussen de polders en als grens tussen Stompwijk en Rijswijk, is hier evenmin een spoor te bekennen. Ooit wandelde hier journalist Sjoerd Gosses Gzn, die, zoals eerder beschreven, in 1928 zijn bevindingen beschreef in *Het Vaderland*. Zo beschrijft hij dat hij door het hek bij het park van *Drievliet* liep, waar overigens niet veel van over was: 'Het eenige overblijfsel ervan is een treurig lindenlaantje en enkele zware bomen, die waarschijnlijk moeilijk te vellen waren. [...] Nu we het hek door zijn wandelen we op de Postenkade, aan onze linkerhand staan verwrongen knotwilgen langs een slootje vol met paardenstaarten [...]. Op een afstand reiken aan weerszijden de buitens langs de Vliet nog ver het land in. [...] Wanneer we een hek met een overstapje over zijn, komen we op de eigenlijke kade, die ons brengt door

3.117 De Postenkade en de Goowatering op de kaart van F. van Berckenrode, 1612. Collectie Hoogheemraadschap van Rijnland

polders, door Holland bij uitnemendheid naar de Brasserskade. Rond ons heffen de torens van Den Haag, Voorburg, Leidschendam, Nieuwveen, Nootdorp en Delft hun spitsen ten hemel. Waar de Goo ontspringt bij de Postenkade, staat de oude, steenen grenspaal van de polders Tedingerbroek en Nootdorp.⁴⁸

Een paradijs voor eenden en andere dieren

Direct naast *Meyvliet* volgt de groenstrook tegenover *Hoekenburg*. Van hieruit kan ik tussen het struweel aan de kant van de weg het wit gepleisterde tuinmanshuis van *Zeerust* zien liggen.⁴⁹ Ook *Zeerust* is ooit als een boerenhofstede begonnen met Ary Cornelisz Ruychrok als eigenaar in 1687. Omstreeks 1700 werd het een buitenplaats. Een aanplakbiljet, waarop de openbare verkoping in februari 1798 werd aangekondigd, gaf een opvallende omschrijving van dit buiten. Er was sprake van: 'Een zeer fraaije en Vrolijk gesitueerde Hoffstede [...] gelegen onder de banne van Stompwijk' met een 'zeer loeabel en nieuw opgebouwd Heerenhuis [...] voorzien van alle [...] Commoditeiten die het verblijf aldaar dubbel aangenaam maken'. Voor dit 'vrolijk en dubbel aangenaam' verblijf zorgde ongetwijfeld

3.118

Derde wandeling, van de Nieuwe Tolbrug tot aan de Hoornbrug en terug naar Voorburg

3.118 De Vliet gezien vanaf de Rijswijkse Nassaukade. Rechts achtereenvolgens *Drievliet*, *Meyvliet* en het wit gepleisterde tuinmanshuis van *Zeerust*. Foto C. Steenbergh in *Buiten*, 1928. Collectie auteur

3.119 Zeerust met koepel en op de achtergrond de Nieuwe Tolbrug met *Burchvliet*. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

ook de veelkantige ‘Coupel of salon’ aan de straatkant. Verder was er nog een stalling voor vijf paarden, een koetshuis voor ‘Verscheidene Rijtuigen’, een tuinmanshuis en broerijen. In de tuin waren moestuinen, boomgaarden, ‘een Capitale vijver en een Springende Fontein’. Omstreeks 1890 werd de koepel van *Zeerust* het slachtoffer van de verbreding van de Voorburgse Vliet en de daarmee gepaard gaande wegverlegging. Het oude classicistische huis *Zeerust* zelf werd kort daarvoor door de eigenaar, Peter Cramer, afgebroken en vervangen door het huidige *Zeerust*, in een neorenaissancestijl die rechtstreeks uit een ouderwetse blokkendoos lijkt te komen. Nog onwetend van het komende onheil dat hen alle drie zou treffen, staan het oude *Zeerust* met koepel, *Burchvliet* en de Nieuwe Tolbrug eendrachtig afgebeeld op een litho van Lutgers uit circa 1855. Het oude tuinmanshuis en het koetshuis zijn thans nog aanwezig, evenals de restanten van een druivenkas. Ook de moestuin en boomgaard

3.120

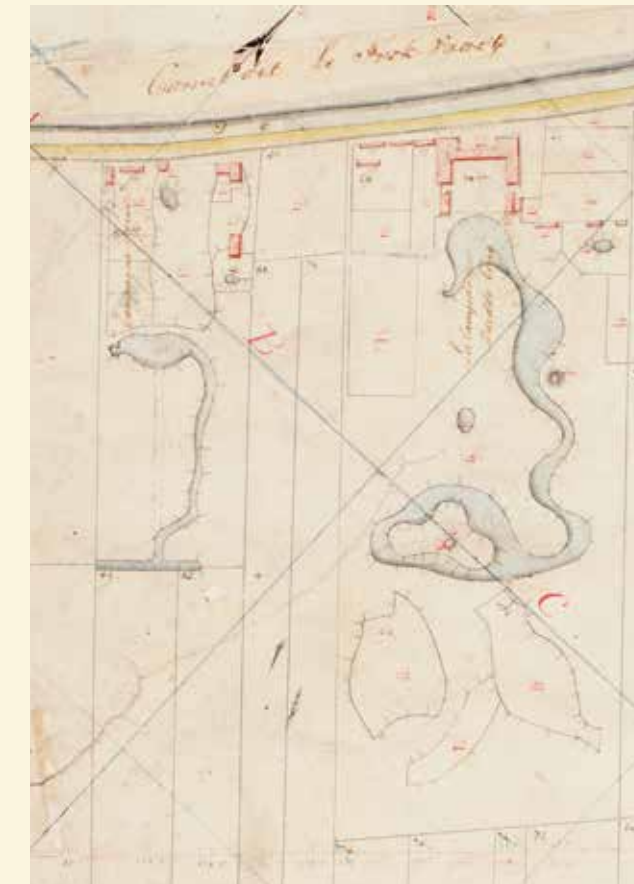
3.120 Deel van de kaart van Kruikius uit 1712. Links van ‘*Zuyderburch*’ ligt het perceel met de langgerekte boerderij met hooiberg waar later de buitenplaats *Zeerust* zou ontstaan. Links hiervan een lang, smal perceel, wellicht het mysterieuze *Tolzig*. Collectie Gerard Duijvestein

3.121 Zicht op de Vliet met rechts het dichtbeboste *Zeerust*. Even voorbij het bruggetje naar het tuinmanshuis staat de eeuwenoude plataan waar de sloot omheen is gelegd. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

met oude fruitboomrassen zijn er nog, op vrijwel dezelfde plek als de kaart van Kruikius uit 1712 aangeeft. Tot mijn genoegen zie ik dat op de toegangsbrug over de sloot ook het oude smeedijzeren hek met kleine vergulde ornamenten nog fier overeind staat. Iedere keer als ik hier langs kom bewonder ik de metershoge oude plataan die het in de berm halsstarrig volhoudt en waaromheen zelfs de sloot een stukje is omgelegd. Momenteel wordt *Zeerust* gebruikt door de Stichting Anton Constandse, die patiënten met het syndroom van Korsakov in deze beschermde omgeving begeleidt. Enkele jaren geleden mocht ik met toestemming een korte wandeling maken door het uitgestrekte bos achter het huis, waar ik nog de oogvormige vijver aantrof, die zo mooi staat afgebeeld op de kadastrale kaart van 1812/1832. Het water oogde griezelig zwart in het donkere bos, alsof er zomaar een watermonster uit kon opduiken. Maar ongetwijfeld was dit stille plekje een paradijs voor vogels, eenden en andere dieren. Hoewel het bos er tamelijk verwilderd bijlag, waren enkele lanen en paden nog herkenbaar, maar soms moeilijk begaanbaar. Diverse hoge bomen getuigen van de ouderdom van het bos. Aan de zuidwestkant ligt

3.121

3.122 Deel van de kadastrale kaart van Stompwijk, sectie G, 1812/1832, met links de slingervijver van *Zeerust* en rechts die van *Zuyderburg*. Collectie Kadaster

nog een kunstmatige heuvel waarop tot halverwege vorige eeuw een koepeltje stond dat een ver uitzicht bood over de weilanden. Ook dit uitzicht was beschermd door een servituut dat nog werd vermeld in een akte van april 1806, waarin Georg Frederik Alsche *Zeerust* kocht. Georg Frederik was de vader van de eerdergenoemde Adam Georg Camille. Sinds 1803 was hij tevens eigenaar van het naastgelegen *Meyvliet*, dat in 1861 door deze zoon zou worden geërfd.

Het raadsel van de Voorburgse mummies

Na *Zeerust* volgt een aanschakeling van rijtjeshuizen en enkele villa’s met aardige voortuintjes en een sloot evenwijdig langs de Westvlietweg. Over de sloot ligt bij elk huis een bruggetje, veelal van hout, soms van steen of beton, om zo de weg te kunnen bereiken. Al snel zie ik op een mooie betegelde brug een stenen hekpilaar bekroond met een blauwe bol. Van het hek is alleen de

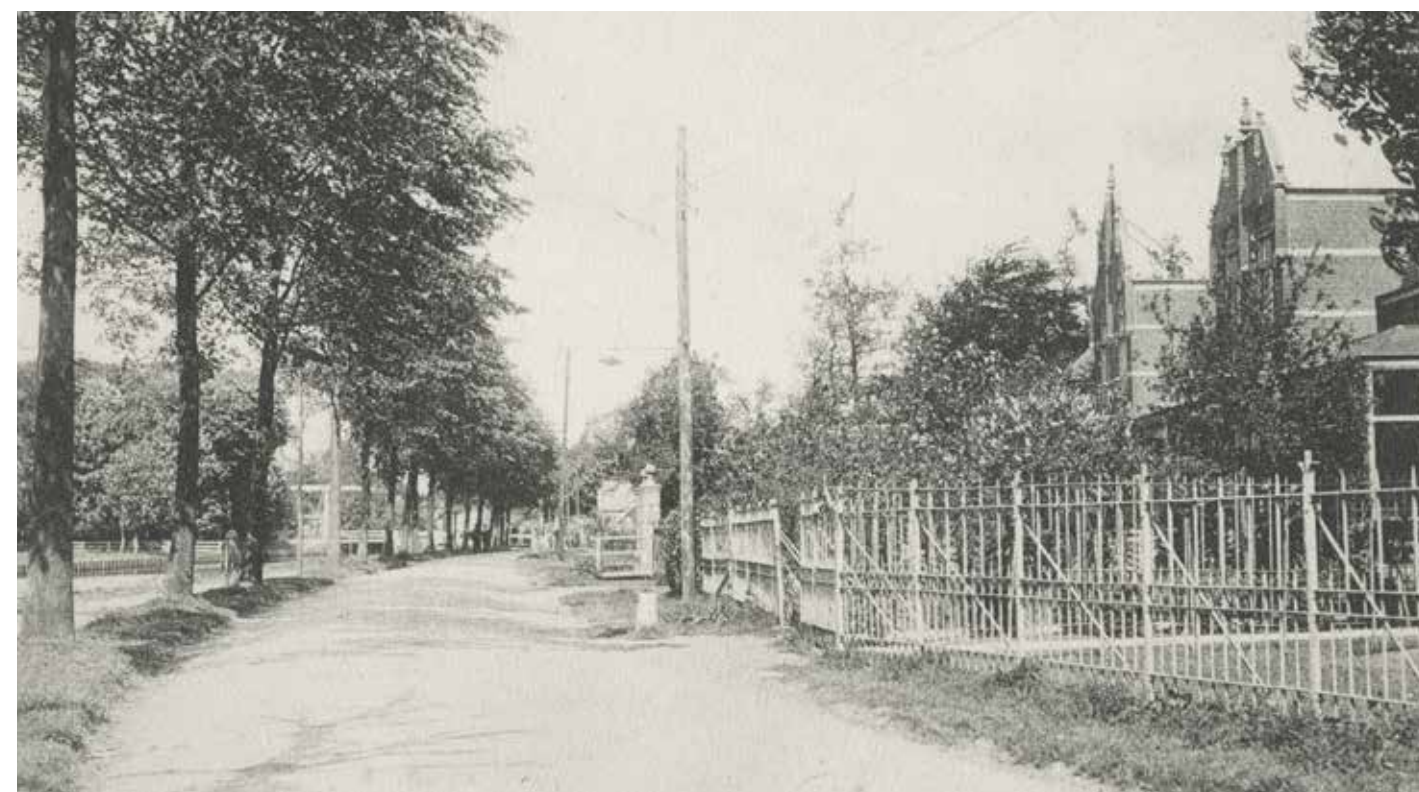
3.123 De Westvlietweg ter hoogte van de aan de linkerkant gelegen huizen van *Het Fort* met in de verte de Oude Tolbrug. Rechts de twee hekpilaren van *Zuyderburg* en daarachter het Tolhuis. Foto, circa 1895. Collectie Haags Gemeentearchief

3.123

rechterkant nog over, dat overigens uitnodigend open staat. Dit is het enige wat nog resteert van *Zuyderburg*, een van de mooiste en meest spraakmakende buitenplaatsen die ooit de Vliet sierden.⁵⁰ De eerste eigenaar van *Zuyderburg* was Cornelis Claesz uit de bekende familie Van Tedingerbroek. Eind zeventiende eeuw was *Zuyderburg* in het bezit van Samuel Timmermans die in 1677 huwde met Eliane Coymans. Ontroerend is een advertentie in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 23 oktober 1685 over hun weggelopen windhond: ‘Daer is op Donderdag den 18 October weg gelopen een lopende Wint [Windhond]

zijnde een Teef, heel ruygharig, graeu van couleur, en niet groot. Die ’et gevonden heeft, gelieve het te brengen by de Heer Timmermans, op het Huys te Suyderburg, by Voorburg, sal 2 Ducatons genieten.’ Nadat Samuel Timermans en zijn vrouw kinderloos waren overleden, kwam de buitenplaats in bezit van twee neven Coymans. Diverse familieleden Coymans hielden zich, evenals hun buurman op *Leeuwenbergh*, bezig met de handel in slaven. Ook zij kochten van de Spaanse regering een asiento de negros, het recht om slaven te mogen leveren. Toch was die slavenhandel niet altijd lucratief. Zo mislukte rond 1685 een

3.124 De Westvlietweg met villa's en rechts aan het einde van het hek de twee hekpilaren met de blauwe bollen. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

3.124

248 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.125

slaventransport dat de familie Coymans had geregeld. Van de 1.650 slaven stierven er velen, onder andere door de pokken, en werden er uiteindelijk maar 459 verkocht.⁵¹ Een bijzondere band tussen Coymans en Voorburg ontstond toen deze familie in 1705 een grafkelder liet bouwen in de *Oude Kerk*. In deze kelder werden na hun overlijden als eersten de echtelieden Timmermans-Coymans bijgezet. Na hen volgden andere bewoners van *Zuyderburg* met als laatste Balthasar Coymans, die in 1759 overleed. Hij was ook de laatste mannelijke telg van de familie. Begin vorige eeuw bleek dat in de grafkelder vijf

3.125 Deel van de kaart van Kruikius uit 1712 met *Zuyderburg* met een klassieke tuin en omliggende buitenplaatsen. Collectie Gerard Duijvestein

3.126 De *Oude Kerk* van Voorburg met rechts de Coymanskapel. Foto, circa 1900. Collectie auteur

3.126

lichamen lagen die niet waren vergaan, maar als mummies, al meer dan twee eeuwen, hun dodenslaap sliepen. De droge zandgrond onder de Voorburgse kerk werd als verklaring gegeven voor dit mysterie. Ook werd de mogelijkheid geopperd dat de befaamde Voorburgse dokter annex leerlooier Van Deventer er de hand in heeft gehad.⁵²

Een stamhoofd op sterk water

Terwijl ik aanstalten maak om door te wandelen, herinner ik mij dat *Zuyderburg*, dat inmiddels werd geschreven als *Zuiderburg*, vooral bekendheid heeft gekregen door gebeurtenissen die zich in de negentiende eeuw op deze buitenplaats zelf hebben afgespeeld. Op *Zuiderburg* woonde zo'n twee eeuwen geleden een professor, Pieter Hendriksz genaamd.⁵³ Hij vestigde in 1832 in dit buiten aan de Vliet een medische inrichting die uitgroeide tot een gerenommeerd 'etablissement' voor onder andere 'zenuwzieken', 'ooglijders' en 'patiënten met verkrommingen van rug en ledematen'. *Zuiderburg* was in feite het eerste grote particuliere ziekenhuis in Nederland.⁵⁴ Hier verrichtte Hendriksz samen met zijn zoon Wybrandus bijzonder en menslievend werk.⁵⁵ Tegelijk had Hendriksz als medisch wetenschapper een grote hoeveelheid rariteiten verzameld die in kasten en vitrines op *Zuiderburg* waren uitgesteld: van simpele schedels van diverse volksstammen tot bizarre geraamten van gebochelden. Er was een aparte zaal 'rondom van glazen kasten voorzien, opgevuld met groote glazen flesschen vol liquor, waarin allerhande soort van kinderen met waterhoofden, dubbele wonderlijk aan elkaar gegroeide kinderen en dergelijke spelingen der natuur te kijk stonden.' Een andere fles met sterk water bevatte de kop van een Afrikaans stamhoofd. Dit stamhoofd, Badu Bonsu II, koning van Ahanta, was zo vermetel geweest om Hollanders, die in Ghana handel dreven, aan te vallen. Als straf werd hij hiervoor in 1838 opgehangen, waarna zijn hoofd terecht kwam in de verzameling naturalia op *Zuiderburg*.⁵⁶

In 1843 overleed professor Pieter Hendriksz op *Zuiderburg*.

3.128 *Zuiderburg* aan de achterzijde met nissen voor beelden of grisailles, een ooievaarsnest en een vijver om te spelevaren. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

3.127 Professor Pieter Hendriksz met ridderorde. Onderaan is *Zuiderburg* afgebeeld, het eerste particuliere ziekenhuis in Nederland, waarmee hij grote bekendheid verwierf. Litho H.J. Backer, 1844. Collectie Gerard Duijvestein

Ter gelegenheid van dit heengaan van de geliefde professor schreef J.L. van der Vliet in het periodiek *Europa* van 1844 een beschouwing waarin hij uitvoerig verhaalde over zijn bezoek aan *Zuiderburg*. Er waren wel twintig kamers, waarvan slechts een enkele door de professor zelf werd gebruikt. De meeste kamers waren ‘door kranken van wijd en zijd bezet’ en ‘dienden allen even zeer tot gemak als tot veraangenaming der lijdens, waarvan de meesten reeds tevergeefs bij anderen hulp hadden gezocht’. Ook de verzameling natuurkundige rariteiten had Van Vliet mogen bezichtigen. Aanvankelijk had de professor toen hij nog in Groningen doceerde, de naturalia gebruikt als voorbeelden voor zijn studenten. Sowieso vormde de verzameling een zinvolle bijdrage in de voortgang der medische kennis. Inmiddels was ze uitgegroeid tot een museale collectie die door Van Vliet uitvoerig werd beschreven. Maar hoe bijzonder en waardevol ook, Van Vliet besloot toch maar snel afscheid te nemen van de ‘zaal vol akelige voorwerpen, wier beschrijving welligt reeds menig aandoenlijk gestel met afkeer zal vervuld hebben.’ Liever ging hij naar de pronkzaal van de professor, ‘gevuld met meubelen en geschenken van vermogende en dankbare lijdens’, zoals ‘candelabres en pendules’.

3.128

3.129 *Zuiderburg* aan de Vlietkant met links de ingangspilaren met de blauwe bollen. Litho P.J. Lutgers, 1855. Collectie Gerard Duijvestein

Gratis hulp voor arme luitjes

Hoewel *Zuiderburg* vooral was bedoeld voor ‘kranken uit de fatsoenlijke en gegoede stand’ moest men niet denken dat de professor alleen rijken hielp, integendeel. Vele ‘arme luitjes’ werden gratis geholpen. De zaterdagen waren zelfs geheel bestemd voor deze ‘kosteloze behandelingen’. Als illustratie vertelde Van Vliet het verhaal van een arme boerenknaap. Professor Hendriksz had zijn ernstige beenwond genezen. Toen haar zoon weer genezen was thuisgekomen, had de dankbare moeder geld ingezameld om toch nog iets te kunnen betalen. Zij stuurde de arme jongeman naar *Zuiderburg* terug om het uiteraard luttele bedrag aan de professor te overhandigen. De professor die de grote armoede van het gezin kende, plaagde de jongen een beetje en gaf hem het geld terug met het advies er een goed gebruik van te maken. Toen de dankbare knaap thuiskwam en het geld natelde, bleek de professor het bedrag te hebben verdubbeld. Zo waren er vele

voorbeelden van zijn vrijgevigheid en menslievendheid. Een keer per jaar, ergens in de zomer, was er een ‘aandoenlijk feest op *Zuiderburg*’: ‘alle behoeftigen, die eenmaal door den Professor waren genezen’ werden uitgenodigd voor een feestmaal. Ook hun huisgenoten mochten dan meekomen.

Na alle kamers en zalen van het grote huis doorlopen te hebben, kwam Van Vliet uiteindelijk ook in de tuin met brede lanen, kronkelpaden, diverse folly’s en hoge bomen, ‘in wiens schaduwrijke lommer, de lijdens zoo gaarne uitrustten van hunne vermoeijenis’. Op de kadastrale kaart van 1812/1832 is nog iets te zien van de imponerend grote kronkelvijver die zich achter het huis uitstrekte. Deze is overduidelijk de grootste uit dit gebied. De uitgestrekte tuin langs de vijver met zijn ‘schoone wandeldreeven’ en ‘majestueuze boomen’ had een bijzondere en ingenieuze verrassing voor de gasten. ‘Behalve een grooten vijver, waarin duizenden goudvisschen zwommen, was er nog een koepeltje,

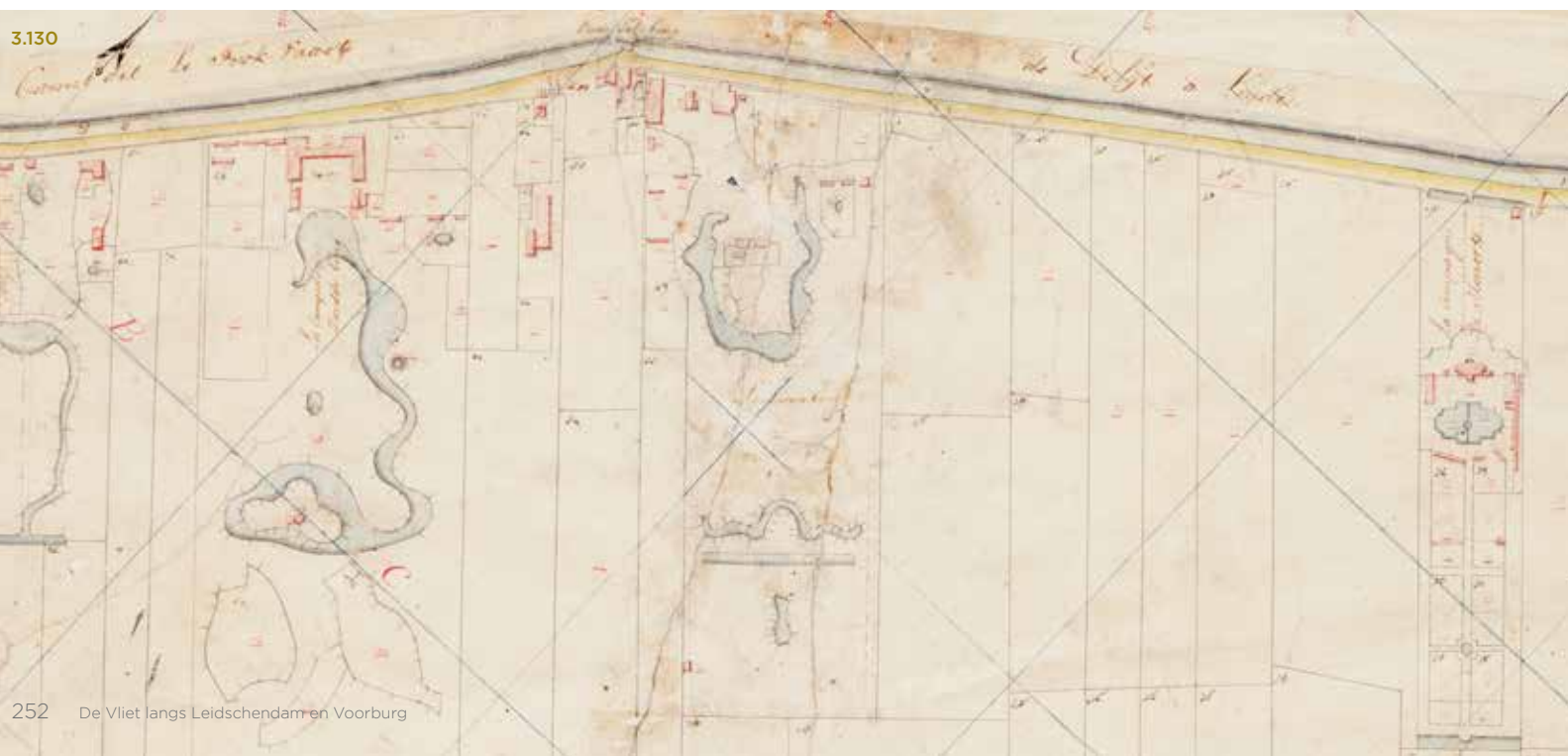
3.130 *Zuiderburg* met links *Zeerust* en rechts *Leeuwenbergh* en hun imponerende kronkelvijvers van de landschappelijke tuinstijl. Het verder naar rechts gelegen *Den Honaert* heeft nog de klassieke barokstijl. Kadastrale kaart 1812/1832. Collectie Kadaster

3.131 Verklaring afgegeven door dokter Hendriksz. 'De ondergetekende verklaart hiermede dat Adrianus J. van den Berg laboreert [lijdt] aan eene misvorming der linker, ter herstelling van welke de aanwending eener machiene gevorderd word. *Zuiderburg* 16 Julij 1842. P. Hendriksz'. Collectie auteur

met smaakvolle ruwheid opgebouwd van klinkersteen en met een rieten dak belegd. In den koepel stond in eene nis een houten beeld. Als men nu op een knop van het voetstuk drukte, bewoog het beeld en tegelijk de gansche nis van haare plaats, en door de opening, die men thans voor zich zag, kon men in eene koele grot afdalen, welke op eene verrassende wijze, in een verwijderd gedeelte van den tuin uitkwam. Boven het uiteinde van die grot bevond zich een koepelvormig gebouw, met riet en stroo overtoegen, waarin de ijskelder was; op eenigen afstand van den grond zag men, onder een afdak drie fraaije schuitjes, en wij behoeven niet te zeggen, dat de gasten van den Professor zich dikwerf met visschen vermaakten, en met die schuitjes uren lang verwijlden op het water, dat *Zuiderburg* van de achterzijde omspoeld.'

Wonderdadige genezingen

Na het overlijden van zijn vader in 1843 volgde zoon Wybrandus hem op als directeur. Hij had in Berlijn gestudeerd, was daar ook gepromoveerd en had zich vooral toegelegd op de oogheekunde. In een artikel in het *Algemeen Dagblad* van 25 oktober 1844 kondigde hij aan 'eene meerdere uitgebreidheid aan genoemd Etablissement [*Zuiderburg*] te geven: zoowel voor de Lijders der verschillende Categorien, als speciaal ook voor oogzieken [...].' Tevens liet hij een badhuis aanleggen voor medicinale baden, later volgden stoombaden. Opmerkelijk zijn de vele advertenties die Wybrandus liet plaatsen in diverse bladen, waarin hij met name de gratis behandelingen onder de aandacht bracht. Een van de vele voorbeelden staat in de *Opregte*

3.132

Haarlemsche Courant van 10 mei 1848: 'ooglijders wier blindheid door Cataract (of zoogenaamde graauwe Staar) veroorzaakt is, worden hierdoor verwittigd, dat de maanden Mei en Junij voor de verrigting der Cataract-operatie het meest geschikt zijn: weshalve zij wel zullen doen, zich daartoe bij tijds aan te melden. Zoodanige aanmeldingen kunnen geschieden te *Zuiderburg*, bij 's Gravenhage, alwaar bijzondere beschikkingen voor patiënten van deze categorie gemaakt zijn, en tevens een Lokaal voor de verpleging van onvermogene Ooglijders ingerigt is.' Later werd hieraan toegevoegd dat deze ooglijders hun financiële onvermogen wel moesten aantonen met 'behoorlijk gelegaliseerde bewijsstukken hunner plaatselijke besturen', waarna zij in het etablissement *Zuiderburg* 'ter kosteloze verrigting dier belangrijke operatie kunnen opgenomen en verpleegd worden.' Talrijk waren de dankbetuigingen die patiënten of hun familieleden in de krant lieten plaatsen. Zo plaatste de heer Bloklander in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13 december 1853 een 'Eenvoudige maar hartelijke dankbetuiging voor eene wonderdadige genezing'. Dankzij dokter Hendriksz, 'den kundigen en menschievenden Directeur van het Geneeskundig Etablissement *Zuiderburg*' kon zijn dochter, die geheel doof was, weer horen. In dezelfde krant van 18 februari 1855 achtte L. Nugteren, een 'armmeester' uit Oud-Alblas 'zich verplicht openlijk zijn dank te betuigen' aan dokter Hendriksz die de reeds één jaar blinde Antje Kooiman, huisvrouw van arbeider Jan Erkelens, door een geslaagde cataractoperatie weer het gezichtsvermogen had terug gegeven zodat zij 'alle hare huiselijke bezigheden' weer naar behoren kon verrichten.⁵⁷ Toen Lutgers omstreeks 1855 langs de Vliet wandelde, maakte hij van *Zuiderburg* een tweetal afbeeldingen, een van de voorzijde en een aan de achterkant. In 1856 bezocht ook de Franse graaf De Walhain *Zuiderburg*. Onder de vele bekoorlijkheden die hij zag, beschreef hij een achthoekige tempel met het beeld van een treurende Iris. Zij stond daar zeer toepasselijk voor een oogkliniek, want zij is niet alleen de godin van de regenboog, maar ook de godin waarnaar de iris in het oog is genoemd. Verder noemde hij een Venetiaans balkon en serres vol exotische bloemen en planten.

3.132 *Zuiderburg* vanaf de Vlietzijde. Houtgravure 'P.V.G', 1863. Collectie Gerard Duijvestein

3.133 Bericht voor blinden in het *Algemeen Handelsblad* van 7 juni 1860. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

DE ONDERGETEKENDE, Vader van een talrijk Gezin, bevond zich voor nu 3 jaren, door eene aan BLINDHEID grenzende VERLAMMING VAN HET GEZIGTSVERMOGEN, in de kommervolste omstandigheden. Iederen dag ging hij de onzekere toekomst met vrees te ontmoet, door het bewustzijn dat met het verlies van zijn Gezigt hem tevens de gelegenheid zoude zijn ontnomen, langer in de behoefte van zijn Gezin te kunnen blijven voorzien.
Den 2den September 1851 besloot de Ondergeteekende de hulp in te roepen van onzen beroemden Vaderlandschen Oogarts, den Heer Dr. **W. HENDRIKSZ**, Directeur van het Geneeskundig Etablissement *Zuiderburg*, die, hem bekend makende met het gevaar, waarin hij verkeerde, de verzekering gaf, zijne beste pogingen te zullen aanwenden, om hem zoo mogelijk zijn Gezigt te doen behouden, met belofte tevens, dat de behandeling, die van langen duur konde zijn, belangloos door ZEd. zoude geschieden.
Gods liefde bekroonde het werk van dezen Edelen Menschevriend! Na 3 jaren onder behandeling van ZEd. te zijn geweest, is de donkere nacht, welke hem bedreigde, verdwenen, en mag hij zich thans weder verheugen in het volle genot van een **ONGESTOORD GEZIGTSVERMOGEN.**
Hij acht het daarom als een zijner duurste verplichtingen, zijnen opregten dank openlijk langs dezen weg uit te brengen aan den kundigen en menschievenden Geneesheer **W. HENDRIKSZ**, voor de zoo kosteloze behandeling en de daaruit gevolgde **VOLKOMEN HERSTELLING VAN ZIJN GEZIGTSVERMOGEN**, waardoor zich thans eene betere toekomst voor hem opent en het vroeger genoten geluk in zijn Gezin is teruggekeerd.
J. P. EDEN,
HAARLEM, 13 September 1855. *Commiss der Sted. Accijnzen.*

3.134 Dank aan dokter Hendriksz in het *Algemeen Handelsblad* van 17 september 1855. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

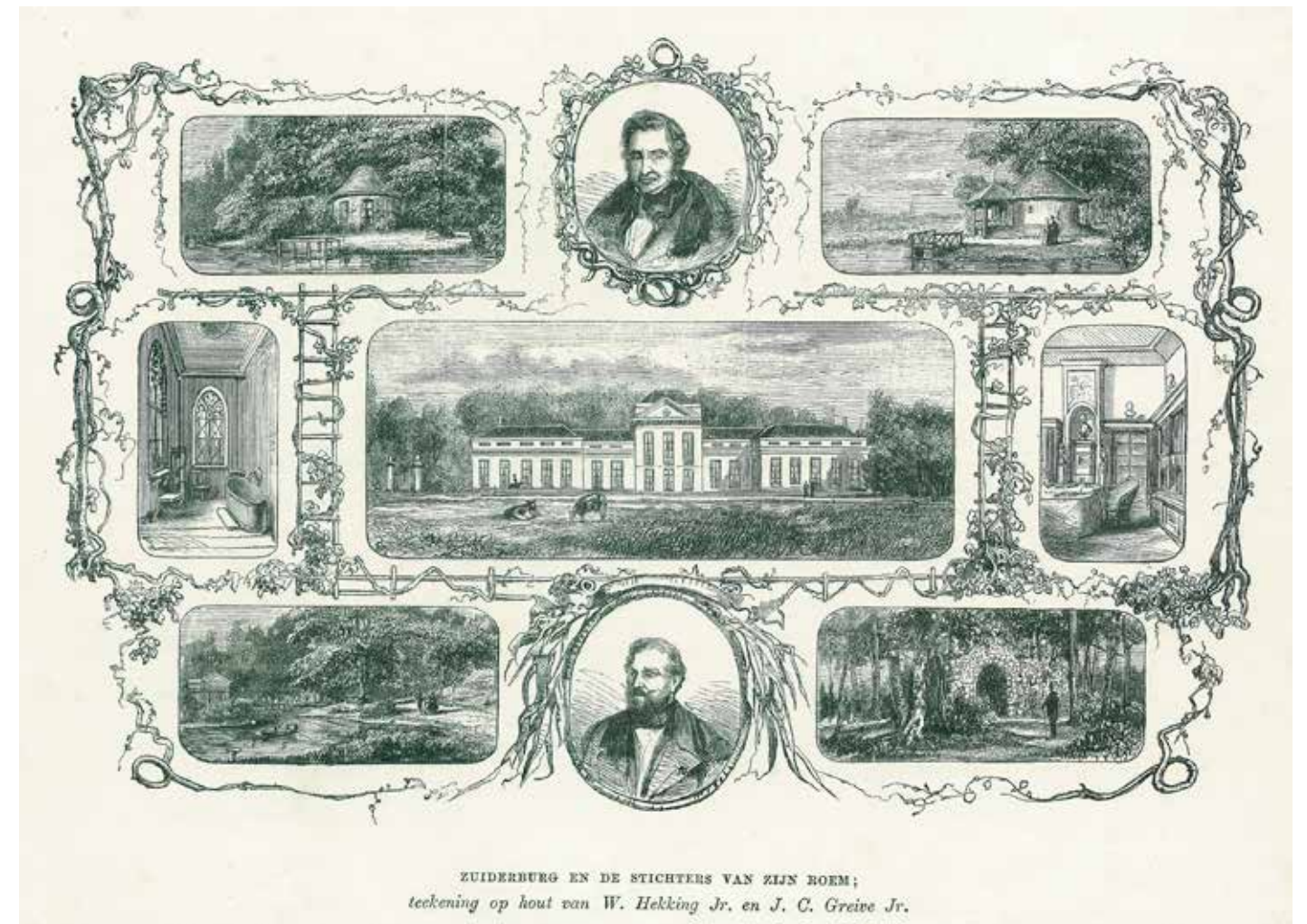

3.135 *Zuiderburg* als geneeskundig instituut van dokter Hendriksz. Op deze litho van Lutgers uit 1855 staat links vermeld dat er op woensdag, donderdag en vrijdag van 9 tot 12 uur spreekuur is voor zieken, en voor ooglijders van 12 tot 1 uur. Bezoekers zijn welkom op maandag, waartoe zij zich de voorafgaande dag dienen aan te melden. Litho P.J. Lutgers met randtekst, na 1855. Collectie Gerard Duijvestein

Ontsnapte Russische prins zwemt in de Vliet

Informatief is het verslag dat een journalist op 5 en 8 mei 1858 plaatste in de *Javabode* van zijn bezoek aan *Zuiderburg*. Met veel waardering constateert de journalist dat patiënten voor hun aandoeningen niet meer naar het buitenland hoeven. Immers nu was er *Zuiderburg*, ‘het eerste particuliere gesticht voor geneeskundige ziekenverpleging in Nederland’. Lovend was hij over de fraaie tuin die met zijn weelderige bloemperken en het toverachtige effect der zonnestralen op het dichte loof der grijze eiken en beuken krachtiger werken dan al de kunstmiddelen der apotheek. De meeste huispatiënten waren in deze tuin, ‘hetzij wandelende of uitrustende in eene dier vele

kiosks, hermitages, grotten of bamboe-hutten, die, half verborgen in het donker geboomte, verrassen en tot rustpunt uitlokken.’ Wetenschappelijk zeer waardevol noemde hij het ‘Pathologisch Anatomische Museum’, dat door hem met een kennersoog gedetailleerd werd beschreven. Woorden schoten tekort toen hij achter het huis het ‘lokaal voor de armenpraktijk’ zag staan, dat Hendriksz daar 12 jaar geleden had laten bouwen. ‘Zou men kunnen gelooven dat in die 12 jaren, welke dit gebouw bestaat, nagenoeg 80.000 consultaties aldaar aan minvermogenden uit geheel het vaderland gratis zijn verstrekt? Dat de belangrijkste operaties daar kosteloos zijn verricht?’

3.136 ‘*Zuiderburg* en de stichters van zijn roem’. Bovenaan Pieter Hendriksz en daaronder zijn zoon Wybrandus. In het midden *Zuiderburg* omgeven door de bomen van de landschappelijke tuin. Op de hoeken zijn diverse folly’s afgebeeld waaronder een hermitage ofwel kluizenaarshut, een bamboehut, een tempel en een grot. Midden links een kamer voor medicinale baden en rechts de bibliotheek. Houtgravure naar tekening op hout van W. Hekking Jr. en J.C. Greive Jr., 1866. Collectie Gerard Duijvestein

Zuiderburg ontving ook vorstelijke gasten. Het bezoek dat koningin Sophie op 5 maart 1847 aan *Zuiderburg* bracht, werd uitvoerig in de pers beschreven. Uiteraard werd de hoge gast door de directeur persoonlijk rondgeleid door de vertrekken, het badhuis, het ‘wetenschappelijke museum’ en de tuin.⁵⁸ En ‘nadat H.K.H. zich met de huisgenooten en aanwezige patiënten op het allerminzaamst onderhouden had, heeft H.D. [Hare Doorluchtigheid] aan den heer directeur haar bijzondere tevredenheid en belangstelling, ook voor de toekomst, betuigd [...]’. Dat de band met het vorstenhuis sterk was, bleek in 1856, toen Hendriksz werd benoemd tot ‘Konsulteerend Geneesheer en Oogarts’ van koning Willem III.⁵⁹

Met koningin Sophie correspondeerde Hendriksz in 1855 in een fraai handschrift over politieke zaken, maar ook over zijn toenemende financiële zorgen. Een andere vorstelijke gast kwam minder positief in het nieuws. In juni 1861 werd een verwarde Russische prins, die aan ‘voorbijgaande verstandsverbijstering’ leed, ondergebracht op *Zuiderburg*. Dat liep bijna verkeerd af. Hierover berichtte het *Algemeen Handelsblad* van 28 juni 1861: ‘De Russische Prins, welke in het etablissement van Dr. W. Hendriks op *Zuiderburg* met zooveel zorg en liefde verpleegd werd, is, in weerwil van het nauwlettende toezigt, heden middag aan zijne bewakers ontsnapt. Hij is door het raam ontvlugt en door de Vliet gezwommen. Eenigen tijd later is

3.137

3.138

3.137 Sophie, koningin der Nederlanden.
Litho C.C.A. Last, 1854.
Collectie auteur

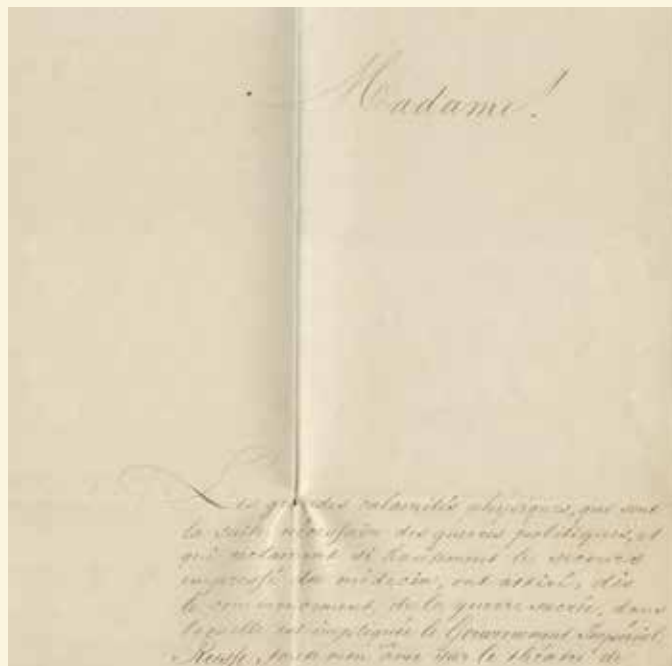
3.138 Koningin Sophie.
Litho naar een schilderij van F.X. Winterhalter, 1861.
Collectie auteur

de Russische Prins weder gevonden. Hij zat bij een boer op den hooizolder. Men heeft de waakzaamheid verdubbeld, doch getracht het verblijf zooveel mogelijk te veraangenameu.' Op 25 augustus van hetzelfde jaar kon de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* melden dat de prins, geheel hersteld, weer naar Rusland was vertrokken.

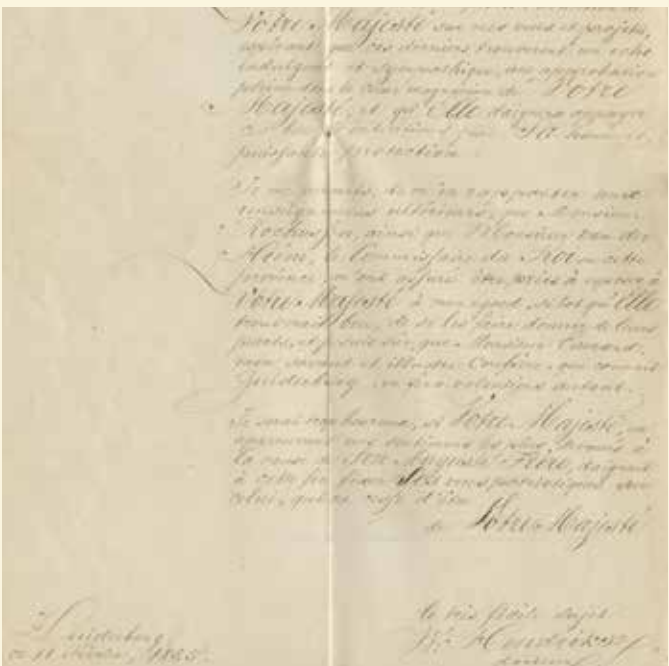
Kaalslag van een befaamde lusthof

Maar hoe lovend en positief de berichten over *Zuiderburg* en de

succesvolle behandelingen ook waren, met de financiën ging het in de loop der jaren bergafwaarts. Mede door de vele advertenties werden er jaarlijks zo'n 7.000 gratis consulten gegeven en het aantal 'kosteloze operaties' nam ook alleen maar toe. Vanaf 1856 werd in de advertenties van *Zuiderburg* niet meer gerept over gratis behandelingen en per april van genoemd jaar werden ze 'niet meer op dezelfde schaal voortgezet'.⁶⁰ In november 1862 diende Hendriksz een verzoek in bij Gedeputeerde Staten om ondersteuning uit

3.139 Fragmenten uit brief, gedateerd 11 februari 1855, van Wybrandus Hendriksz vanuit *Zuiderburg* aan 'Hare Majesteit de koningin-moeder van Nederland'. In de brief spreekt hij kort over de toekomst van zijn 'mooie etablissement' *Zuiderburg* en spreekt hij de hoop uit dat Hare Majesteit zijn projecten met sympathie wil bejegenen. Collectie auteur

3.140 *Zuiderburg*, eind negentiende eeuw, gefotografeerd door een van de laatste bewoners. Het middengedeelte is afgebroken. Rechts staat nog de originele zijvleugel. Op de plek van de gesloopte linkervleugel staat naast de ingangspilaren het in 1865 gebouwde en nog steeds bestaande huis. Foto Ch.H.Th.J. Eybergen, circa 1897. Collectie Museum Swaensteyn

provinciale fondsen tot instandhouding van zijn 'etablissement'. Toen hierop afwijzend werd beschikt, leek een faillissement onafwendbaar.⁶¹ In 1865 viel het doek. Op 5 februari 1865 kondigde het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* aan dat op 21 en 28 februari zou worden geveild *Zuiderburg*, 'eene buitenplaats van den eersten rang'. Die rang was terecht, want naast de 'Kapitale Heerenhuizing waarin 20 zoo Boven- als Benedenkamers en eene ruime Zaal, allen Geplafonneerd en van Stookplaatsen voorzien [...]', was er een 'Badhuis met 5 Kamers en Salon, Oranjerie en Bloemkast met koperen verwarmingstoestel en daaraan verheelde Perziken- en Druivenkasten, Stalling voor 7 paarden [...], Koetshuis, Tuinmanswoning, Koestal, enz.. Voorts 2 Moestuinen [...], terwijl op de Plaats wordt gevonden een Ijskelder, Grot, Koepel, en welke Plaats [...] is beplant met veel opgaande Boomen en sterk wassend [groeïend] Hakhout, doorsneden met aangename Wandelingen en vischrijke Vijvers [...]'. Op 9 mei 1865 werden de roerende goederen geveild. Het eerder genoemde *Dagblad* van 6 mei geeft een uitvoerige opsomming van wat er zoal onder de hamer kwam, teveel om op te noemen. Zomaar wat voorbeelden:

3.141 Roeien op de Vliet bij *Zuiderburg* met links Ch.H.Th.J. Eybergen. Foto, circa 1897. Collectie Museum Swaensteyn

3.142 Zijaanzicht *Zuiderburg*. Foto Ch.H.Th.J. Eybergen, circa 1897. Collectie Museum Swaensteyn

3.143 De ingang van de rechterzijvleugel van *Zuiderburg*. Geheel links de dienstbode. Daarnaast diverse familieleden Eybergen.

Foto Ch.H.Th.J. Eybergen, circa 1897. Collectie Museum Swaensteyn

3.144 Het oude tuinhuis van *Zuiderburg* met rechts een ooievaarsnest. Foto Ch.H.Th.J. Eybergen, circa 1897. Collectie Museum Swaensteyn

3.144

Broeikarren, Ezelwagen, een Stoom-Badkast, Zinken Badkuipen, Perziken- en Ananas-Kastramen, Venster-Balustrades, Kasten, Tafels, Ledikanten, Secretaires, Bessen-Sap-Pers, Volière voor Vogels en Hoenders, Marmeren Beelden, een Figuur (badende Nymph), Honden- en Duivenhokken. Koper van de buitenplaats werd de Rotterdamse belegger Bernardus Hartogenus. Aan de bijzondere schoonheid van deze lushof had hij geen enkele boodschap. Het middengedeelte van het huis en de linkerzijvleugel werden al snel afgebroken. En zo kondigde op 11 november 1865 de *Nieuwe Rotterdamse Courant* aan dat op 21 november geveild zou worden op *Zuiderburg*: ‘Zeer solide afbraak bestaande uit onder andere ‘Een Engelsche Slingertrap, Kozijnen met Ramen en Blinden, Steenen Dorpels, Balken [...] en ruim 400 stuks Marmeren Tegels [...] opgaande Boomen en Hakhout, welke gemakkelijk te water worden vervoerd [...]’. Dat ook onder de bomen een complete kaalslag plaatsvond, bleek uit de advertentie in het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* van 7 januari 1866 waarin werd aangekondigd de verkoop van ‘80 stuks Eiken opgaande

3.142

258 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

Boomen en ruim 200 gave Eiken-, Ypen-, Esschen- en Linden-Stammen [...] des begeerende zullen de Stammen aan het Buitenwater worden geleverd.’ Aanvankelijk bleven de rechter zijvleugel, een stal en het koetshuis nog enige tijd staan. De lege grond werd verkocht aan Willem Schippers die in 1865 op de plek van de linker zijvleugel het huidige gebouw naast de toegangslaan met de ingangspilaren liet neerzetten. De rechtzijvleugel werd nog enige tijd bewoond door Jean Elie Jacques Eybergen en zijn gezin, maar omstreeks 1900 werden ook deze laatste restanten van *Zuiderburg* gesloopt.⁶² Dokter Wybrandus Hendriksz zette na de sluiting van *Zuiderburg* zijn praktijk nog enige tijd voort in Amsterdam, waar hij op dinsdag 16 september 1873 overleed.⁶³ Het befaamde pathologisch-anatomisch museum van professor Hendriksz en zijn zoon, genoemd door de befaamde botanist en verzamelaar Von Siebold als de meest omvangrijke collectie in Europa, werd aanvankelijk ondergebracht in de zojuist gerestaureerde Haagse Ridderzaal.⁶⁴ Op 3 maart 1874 werd de kostbare collectie echter toch in delen geveild door de Haagse notaris Reyers.⁶⁵ Diverse

3.143

3.145

3.145 Koning Badu Bonsu II. Afbeelding in artikel in *Dagblad Trouw*, 20 maart 2009

shedels en skeletten inclusief de handgeschreven catalogus van de Zuiderburgcollectie kwamen terecht in de anatomische collectie van de toenmalige Leidse Hogeschool. De rest raakte verspreid en verdween in de vergetelheid. Wel kwam onlangs het eerder genoemde ‘Afrikaanse stamhoofd op sterk water’ van koning Badu Bonsu II in het nieuws. *Dagblad Trouw* meldde op 20 maart 2009 dat dit hoofd zich bevond in het Leids Universitair Medisch Centrum, waar het werd aangetroffen door auteur Arthur Japin. Op verzoek van de Ghanese autoriteiten werd het hoofd naar Afrika teruggebracht waar het met respect werd begraven. Dat dit hoofd ooit deel uitmaakte van de befaamde collectie van dokter Hendriksz uit *Zuiderburg* werd nergens vermeld en was vermoedelijk bij de betrokkenen ook niet meer bekend. Terwijl ik nog eenmaal terug kijk, zie ik hoe villa’s en rijtjeshuizen nu die gedenkwaardige plek in beslag nemen.

De bijl schalt

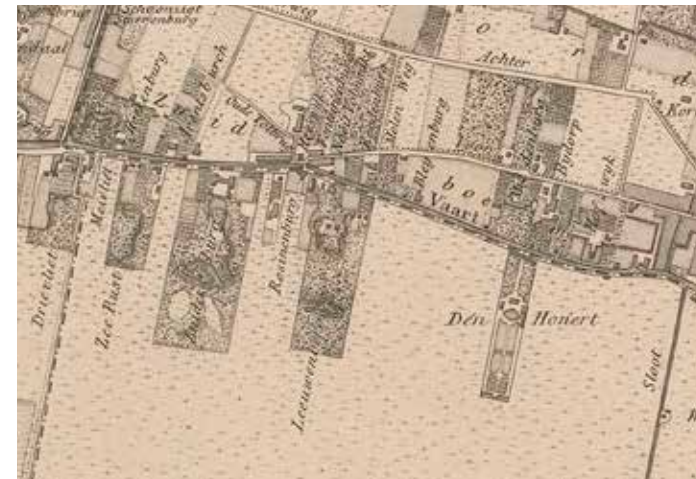
Omdat ik toch wel erg lang bij de pilaar met de blauwe bol heb zitten nadenken, versnel ik mijn wandeltempo. Ik kijk goed naar rechts omdat ik mij herinner dat op de kaart van Van der Noordaa uit 1839 kort na *Zuiderburg* het buiten *Rosinenburg* aangegeven staat, kort voor de Oude Tolbrug, ongeveer op de plek aan de Westvlietweg waar de Oude Tol heeft gestaan. Zou *Rosinenburg*, waarover verder niets bekend is, wellicht hetzelfde zijn als het eveneens onbekende Tolzigt? Veel tijd om daarover na te denken is mij niet gegund, want terwijl ik ietwat achteloos langs een rijtje villa’s ben gelopen, valt mijn blik plotseling op een bijzonder huis dat zich verschuilt achter een groene haag en een markant wit houten hek. Dit is *Vliet en Hove*, een fraai houten huis in de Noorse chaletstijl, dat geheel ‘geprefabriceerd’ werd gebouwd in 1921.⁶⁶ Het huis heeft niet alleen een markante vormgeving maar ook opvallende kleuren: bruine gevels, een grijsblauw dak, groene kozijnen met een witte roedeverdeling en rode afvoerpijpen. Terecht staat dit huis opgenomen in het fraaie boek *Parels van baksteen*, maar meer omdat het een parel aan de Vliet

3.146

3.146 Vliet en Hove in *Parels van baksteen* (2008). Foto, R. van Norel, TasT, 2008

3.147 Deel van de kaart van S.W. van der Noordaa uit 1839 met *Rosinenburg*. Collectie Igo van Bohemen

3.147

is, en niet zozeer vanwege het baksteen want dat is aan dit houten huis vrijwel niet te bekennen. De volgende huizen ogen allemaal jonger dan *Vliet en Hove*. Het eerstvolgende oudere huis is de boerderij Leeuwenbergh die op de hoek van de Virulyaan staat. Omdat de berm langs de huizen steeds smaller wordt, steek ik voorzichtig de weg over naar het dubbele fietspad. Ik besluit via de Oude Tolbrug verder te lopen over het Westeinde, waar ik mijn tocht langs de Vliet op *Hofwijck* wil besluiten. Voor ik het Westeinde oploep, bewonder ik eerst een bronzen kunstwerk van Everdine Henny, dat omstreeks 1959 naast de brug werd geplaatst. Het stelt voor een jongen en een meisje die al musicerend de vrije natuur intrekken.⁶⁷ Zo te zien lopen ze richting Park Leeuwenbergh, waar inderdaad nog wel van wat groen valt te genieten. Ik vind het sowieso een toepasselijke plek, zo dichtbij het huis waar de befaamde letterkundige Aart van der Leeuw heeft gewoond.⁶⁸ Die was altijd zeer op landelijkheid gesteld en had een poëtisch oog voor de schoonheid der natuur. Al snel arriveer ik bij Westeinde 142 waar de schrijver-dichter in 1907 in het bovenhuis

3.148

kwam wonen. In 1926 verhuisde hij met zijn echtgenote naar de benedenverdieping van Westeinde 140, waar hij tot zijn vreugde over een tuin kon beschikken. Die hoorde bij de naastgelegen bloemisterij, die ik tot mijn verrassing laatst zag staan op een oude foto uit circa 1900. Vanaf de bovenetage en vanuit de tuin had hij mooi zicht op de Vliet met zijn vele schepen. ‘Verder weg lagen de weilanden met wisselende bloemenkleuren: goud van de paardenbloemen of zacht lila van de pinksterbloemen. Daarboven verhieven zich de Hollandse luchten.’ Nummer 140 is een mooi huis in de chaletstijl met een erker en een gevel in vakwerk uitgevoerd. Hier aan het Westeinde schreef Van der Leeuw in 1927 zijn bekende boek *Ik en mijn speelman*, kort daarna gevolgd door *De kleine Rudolf*. Eveneens zagen diverse gedichtenbundels het licht waaronder in 1911 *Liederen en balladen*, *Herscheppingen* in 1916 en *Opluchten* uit 1922. In 1923 volgde de verhalenbundel *De Gezegenden*, in 1925 *Vluchtige begroetingen* en een jaar later *De zwerftochten van Odysseus*. Het zijn slechts enkele

3.148 Een jongen en een meisje trekken al musicerend de vrije natuur in. Beeld in brons door E. Henny, 1959. Op de achtergrond links het balkon van waaruit Aart van der Leeuw uitzag over het landelijke Tedingebroek. Later verhuisde hij naar de benedenverdieping in het huis ernaast. Ansichtkaart, circa 1960. Collectie Anne Jacobs

3.149 Het Westeinde dichtbij de Oude Tolbrug met kort voor de brug het brugwachtershuis dat omstreeks 1956 zou worden afgebroken. Links daarvan Westeinde 142 en 140. Foto, circa 1910. Collectie Stichting Hoekenburg

3.150 Huizenrij aan het Westeinde. Het rechtse ‘vakwerkhuis’ met de brede erker is nummer 140, het huis rechts ernaast nummer 142. Foto, circa 1970. Collectie Stichting Hoekenburg

voorbeelden van de rijke oogst die hij ons heeft nagelaten. Van der Leeuw was zeer gesteld op Voorburg maar aan het eind van zijn leven maakte hij zich grote zorgen over de aantasting van de natuur bij zijn geliefde dorp. Het remde zijn creativiteit. Zo schreef hij in 1930, een jaar voor zijn overlijden: ‘Ikzelf zou graag ook weer poëzie maken, maar het verdwijnen van de natuur hier hindert me toch zo. Alles maakte ik buiten wandelende en dat is nu onmogelijk geworden.’⁶⁹ In hetzelfde jaar beschrijft hij hoe hij aan de kant van het water van de Vliet staande, aan de overkant, aan de zoom van een oud buiten, beuken, ‘de nobelste bomen ter wereld’, ziet staan en wat verder een plataan. Dieper in de tuin, dicht bij de vijver, staat een treurwilg. [...]. En, zo vervolgt hij, ‘Je waagt het erop, om verder door te wandelen, want je wilt een familie van beuken en iepen bezoeken, die je al sinds maanden bij je tochten verwaarloosd hebt. Vlugger stap je voort, maar als je naderbij gekomen bent, schrik je en kijkt in den afgrond van een open ruimte. Geen bomen, wel werklu. De bijl schalt.’

3.149

260 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.150

3.151

Zwevend over het water

Uit veel gedichten van Aart van der Leeuw spreekt zijn dromerige liefde voor de natuur. Een enkele keer geniet hij bij het water van de stilte en een voorbij ‘zwevend’ zeil. Wellicht stond hij, toen het gedicht ‘Weiliedje’ in zijn gedachten vorm kreeg, op een brug over de Vliet:⁷⁰

*Wij stonden starend op de brug
Het water vloei
Mat-zilver als een schubbenrug,
Wijl stilte groeide.*

*De wei lag wijd en diep en groen,
De Molenwieken
En verre dorpen deden toen
Alsof ze sliepen.*

3.151 Aart van der Leeuw. Foto, circa 1900. Collectie Literair Museum, Den Haag

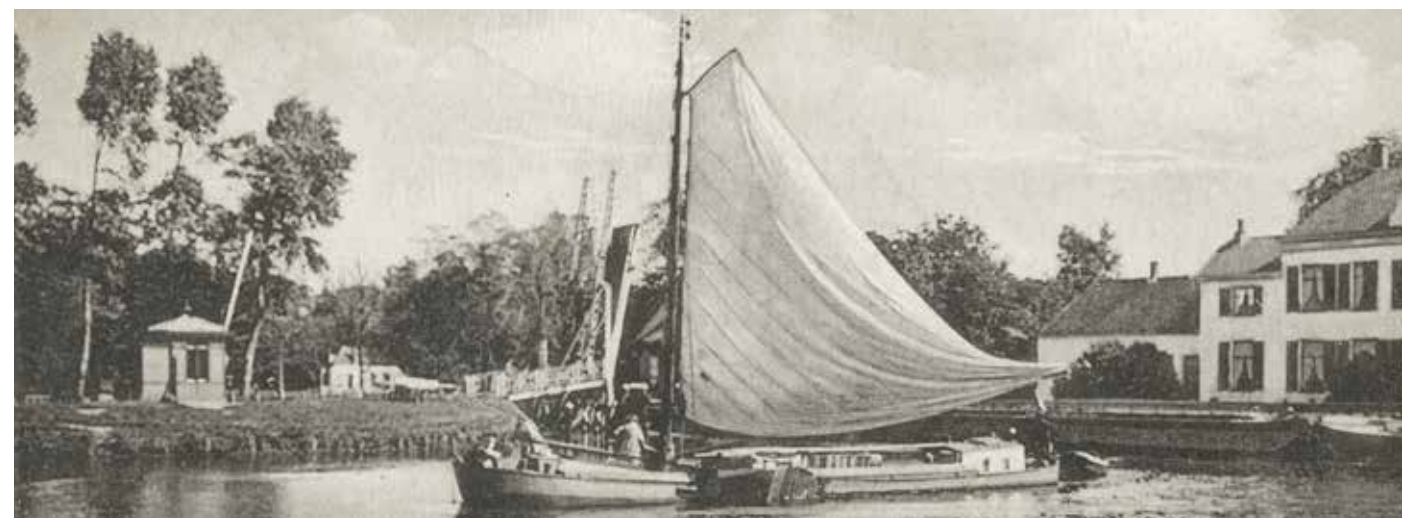
3.152 Zeil ‘zwevend’ over de Vliet. Detail uit 3.32

3.153 De Vliet met rechts de achterzijde van de huizen aan het Westeinde. Aart van der Leeuw bewoonde eerst de bovenverdieping van het linkerpand, daarna huurde hij de benedenverdieping van het ernaastgelegen huis. Links naast het huizenblok staat de bloemisterij. Detail uit 2.154

*Een donker zeil gleed ruischloos aan,
Het leek te zweven,
Of ’t kwam met vreemd gepeins belaân
Uit sluimerdreven.*

*Zacht hielde ’ ons wei en zeil en stroom
En onze woorden
Gevangen in dien rustgen droom,
Die zoo bekoorde.*

3.152

3.154

Ook in een ander gedicht van Aart van der Leeuw komt het water poëtisch ter sprake en lijkt de Vliet met zijn tuindersschuiten een mooie inspiratiebron:⁷¹

*Ik ken van ouds dit goudbruin water
Waar, vage schemer-bleeke vacht,
De gansche zomergroei voor later
Reeds zichtbaar op den bodem wacht.*

*Weer vaart, door schauw en schijn van 't loover
En schoven zon, de bonte schuit,
Wier voorplecht stroomt van trossen over
Van beurtlings dófen glóeiend fruit.*

*Blond welft de boog van mijn gedachte
Over een peilloos-reinen stroom,
Een boot glijdt aan, de rijk bevrachte
Met oogst van peinzerij en droom.*

3.155

262 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

3.154 Enkele publicaties van Aart van der Leeuw met bijzondere boekbanden, gepubliceerd in zijn Voorburgse periode. Collectie auteur

3.155 Met de 'rijk bevrachte' tuindersschuit over de Vliet op weg naar de veiling. Foto in 's-Gravenhage in beeld, juli 1932. Collectie auteur

3.156

De Vliet der Vlieten

Terwijl ik doorloop via het Westeinde, herinner ik mij onlangs te hebben gelezen dat de vermaarde dichter J.C. Bloem een enkele keer bij Van der Leeuw aan het Westeinde heeft gelogeed, maar dat hij in 1945 zelf ook enige tijd in Voorburg kwam wonen.⁷² Via het Westeinde bereik ik al snel de buitenplaats *Hofwijck*, waarvan het nog resterende deel weer laat zien hoe deze er kort na de aanleg rond 1640 heeft uitgezien. Voor mij is deze authentieke buitenplaats de mooiste plek om de wandeling langs te Vliet te beëindigen. Langs de gastvrij uitgestoken arm van de lindelaan wandel ik de fraaie zeventiende-eeuwse tuin binnen. Zoals altijd loop ik eerst tussen de hoge hagen van de 'Atheense galerij' ofwel het filosofenpad naar de geheime tuintjes om een blik te werpen op de ouderwetse duizendschoon en de lupinen. Langs de mastbomen die al zo hoog zijn gegroeid dat er inderdaad mooie masten uit zouden kunnen worden gezaagd, loop ik naar de achterkant van de boomgaard, van ouds het hart van de tuin. Hier is goed te zien dat op *Hofwijck* een zeventiende-eeuws maaibeeld wordt toegepast. Het gras mag vrij groeien tot het hoog genoeg is om als hooi gemaaid te worden. Vroeger werd het dan aan boeren verkocht, want elke opbrengst was mooi meegenomen voor de buitenplaatseigenaar. Nu heeft het als voordeel dat 's zomers tussen het groeiende gras de mooiste wilde bloemen de boomgaard sieren, zoals rode klaprozen, gele paardenbloemen, witgele madeliefjes en margrietten. Boven het gras dartelen vlinders als witjes en Citroenvlinders. Een enkele keer zag ik zelfs een dagpauwoog. In de boomgaard groeien uitsluitend zeventiende-eeuwse fruitrassen. De grote hoeveelheid vruchten die zich aan de takken verdringen, maakt duidelijk dat de bijen, die aan de rand van de boomgaard hun honingraten bewaken, weer goed hun best hebben gedaan. Het fruit vormt een extra attractie voor de vele vogels die toch al graag op *Hofwijck* vertoeven vanwege de rust en de vele bomen. Vanaf het voorplein zie ik hoe een handig stelsel van sloten het Vlietwater eerlijk verdeelt over de tuin. De kwakertjes

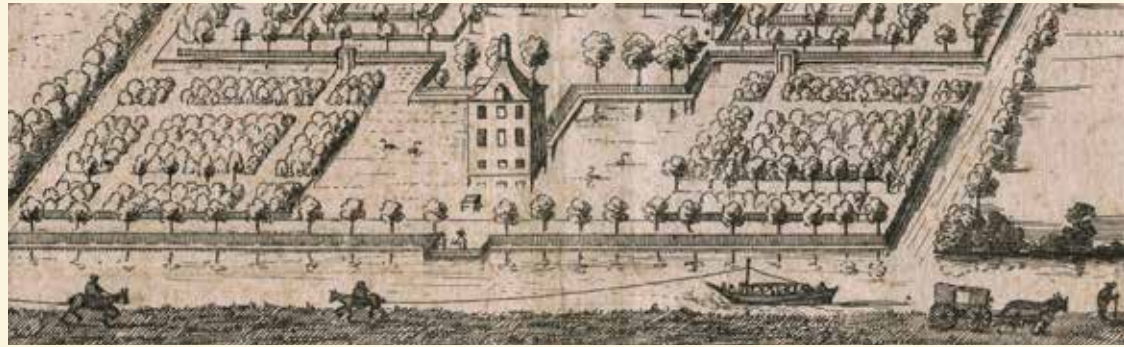
3.156 *Hofwijck* halverwege de twintigste eeuw vanaf de Vlietzijde. Foto Jos-Pe, 1949. Collectie Haags Gemeentearchief

3.157 Zeventiende-eeuws maaibeeld in de boomgaard van *Hofwijck*. Foto auteur, 2014

3.157

spoeden zich luid kwakend uit de vijver naar mij toe, in de hoop op een eetbare traktatie. De eilanden aan weerszijden van het huis zien er weer uit als een 'getemde wildernis' waar diverse soorten bomen op hun eigen wijze mogen groeien, maar wel ingeperkt in rechthoekige vakken. Het meest indrukwekkend vind ik hier altijd de nazomer, wanneer de lijsterbessen, samen met de 'arons-baert' en de 'duivelskers' *Hofwijck* oranje kleuren, als een eerbetoon aan de werkgever van bouwheer en Oranjeseecretaris Huygens.⁷³ Langs het hondengrafje op het westeiland bereik ik uiteindelijk de uitzin in de Vliet. Dit was de lievelingsplek van Huygens, die hij liefkozend zijn 'open-tijdverdrrijver' noemde. Hier beleefde hij, zoals eerder al ter sprake kwam, veel plezier aan het bijzondere vertier dat het water met zijn vele schepen en schippers hem bood. Geen wonder dat hij in zijn grote gedicht *Vitaulium Hofwijck* diverse keren met grote waardering over de Vliet spreekt. In dit gedicht noemt hij de Vliet zo'n tien keer. Ik had mijn eigen exemplaar meegenomen, een eerste druk uit 1653. Rustig gezeten op dezelfde plek waar Huygens zo graag zat, blader ik zorgvuldig door de bijna 365 jaar oude bladzijden en

3.158

3.159

3.160

3.161

Schepen over de Vliet langs Hofwijck door de eeuwen heen

3.158 De trekschuit langs Hofwijck. Detail uit 2.90, 1653

3.159 Een zeilschip langs Hofwijck. Detail uit 2.101, 1653

3.160 De trekschuit langs Hofwijck. Detail uit 2.97, 1660

3.162

3.161 Met mankracht langs het theehuisje van Hofwijck. Detail uit 2.65, 1665

3.162 Drie jongens 'in het zeel' op het jaagpad trekken de schuit langs Hofwijck. Detail uit 2.28, begin twintigste eeuw

3.163 Tuindersschuit bij Hofwijck. Foto in 's-Gravenhage in beeld, januari 1929. Collectie auteur

3.163

lees enkele Vlietpassages uit het gedicht.⁷⁴ Het zijn de oudste poëtische vermeldingen van de Vliet die ik ken:

In Holland (wat een land!), Noord-Holland (wat een landje!), in Delfland (wat een klei!), in Voorburg (wat een zandje!), aan 't Koetspad (wat een weg!), aan 't water (wat een Vliet!), aan alwat liefelijk of vrolijk riekt of ziet

De Vliet is het drukst bevaren water van Holland. Geen rivier of kanaal kan hier tegenop. Je zou het niet geloven, maar dagelijks komen er wel 200 boten langs Hofwijck, voortbewogen door zeil-, mens- of paardenkracht. Met recht kan je, aldus Huygens, spreken van:

3.164

3.164 Bewaard gebleven tegeltableau met schepen dat Huygens had laten aanbrengen in zijn huis aan het Plein te Den Haag. Foto Ronald Meekel, 2018

3.165 Scheepvaart langs Hofwijck. Detail uit 2.96, 1914

de Vliet der Vlieten, de levendste rivier, de doorgeploegde vaart van elk die Holland kent en binnenlands bevaart. 'k Zeg dat het waarheid is, al heeft het schijn van liegen (de tuigen zijn te veel, al zocht ik te bedriegen): tweehonderd kielen zijn voor Hofwijck heen geteld die dagelijks, door zeil-, of mens-, of paardsgeweld langs Hofwijck henen gaan.

3.165

3.166

3.167

3.166 IJspret op de Vliet bij de *Martinuskerk*. Foto Dick van den Engh, 1961. Collectie Stichting Hoekenburg

3.167 IJspret op de Vliet bij de *Onderwijzerswoning* aan de Oude Haven. Foto Aad de Wolf, 1961. Collectie Stichting Hoekenburg

Een liefdesverklaring aan de Vliet

Huygens noemt in zijn *Vitaulium Hofwijck* ook de iepen, die direct langs de Vliet staan. Met hun wortels voorkomen ze de afkalving van de oever, die wordt belaagd door de opspattende Vlietgolven

van de passerende schepen. Die vijver laten graven was een mooie vondst. Deze bleek een prima toevluchtsoord voor de vissen die de drukbevaren Vliet wilden ontvluchten. Maar daarmee kwamen zij wel bedrogen uit. Want in de keuken van *Hofwijck* stonden de

3.168

3.168 De Vliet bij de Kerkbrug tijdens de winter van begin 1997. Particuliere collectie

pannen en roosters al op het vuur om de vissen een warme maar voor hen dodelijke ontvangst te bereiden. In de winter kon de vijver voor veel vertier zorgen. In Huygens' tijd was er sprake van een 'mini-ijstijd' met veel koude winters. Zoals eerder aangegeven was

de vijver van *Hofwijck* dan een mooie plek voor de kinderen om op de schaats rond het huis te zwieren. In de dertig jaren die ik nu in Voorburg woon, heb ik zo'n drie keer meegemaakt dat de Vliet was dichtgevroren. Maar het meest is mij bijgebleven de winter

3.169 De uitzit bij *Hofwijck* tussen de beukenhaag en de beschermende 'iepenmanteling'. Foto Ronald Meekel, herfst 2017

3.169

3.170 t/m 3.173 Bertus Aafjes, *Voetreis naar Rome* (1946). Dit exemplaar is ingebonden door Dieuwke Aalbers-Kollewijn, de echtgenote van Ben Aalbers, bij wie Aafjes enige tijd aan de Vliet logeerde. Colofon gesigneerd door Bertus Aafjes. Collectie auteur

3.174 Echtpaar Aalbers-Kollewijn, 1952. Collectie auteur

3.175 Bertus Aafjes (links), omstreeks 1946. Foto collectie auteur

3.176 De Ark. Rijmprent van Bertus Aafjes en Piet Worm, 1942. 'Handdruk van eigen pers'. Collectie auteur

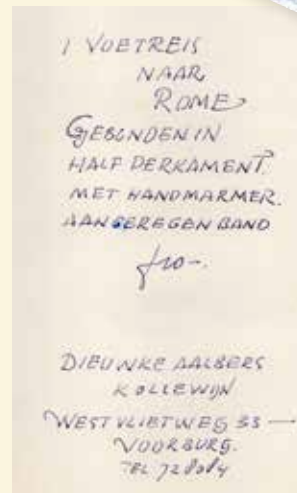
3.170

3.175

3.171

3.172

3.173

3.174

3.176

3.177 De laatste Leidschendamse schuitenjager K. Visser naast het paard op het jaagpad langs de Vliet richting Voorburg. Foto, 1930. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

van begin 1997. Het stevige ijs leidde tot een waar volksfeest op de dichtgevroren Vliet. Ik vond het een bijzondere ervaring om zomaar onder de beide Tolbruggen en de Kerkbrug door te lopen. Herhaaldelijk werd ik gepasseerd door schaatsers. Sommigen schaatsten zwierig, maar anderen snel en rechttoe rechtaan. Die wilden in ieder geval Leiden halen. Bij de Hofwijckstraat stond een ouderwetse 'koek en zopie' op het ijs met warme anijsmelk waar tientallen passanten zich aan konden warmen. De vijver rond *Hofwijck* leverde een onvervalst zeventiende-eeuws plaatje op met diverse schaatsers die probeerden, net als eertijds de kinderen Huygens, rond het huis 'mooie linten te strikken'. Maar zo'n warme namiddag op *Hofwijck* heeft ook zo zijn bekoring. Ik merk dat er nog steeds diverse soorten vaartuigen langs komen, grote vrachtschepen, kleinere plezierjachten en soms een enkele kano. En nog steeds werkt de licht kabbelende Vliet verkoelend en rustgevend en nodigt uit tot bezinning. Geen wonder dat de befaamde dichter Bertus Aafjes graag en regelmatig op *Hofwijck* vertoefde, toen hij in de eerste maanden van 1946, tijdens een voor hem moeilijke periode, enige tijd introk bij zijn kompaan en kalligraaf Ben Aalbers, die aan de Westvlietweg woonde.⁷⁵ Kort daarna, in het voorjaar van 1946 werd Aafjes' befaamde boek *Voetreis naar Rome* gepubliceerd. Het hoge vrachtschip dat zojuist over de Vliet voorbijvaart, doet mij denken aan de 'De Ark', de bijzondere rijmprent die Aafjes in 1942

had gemaakt. Ontspannen gezeten op de uitzit van *Hofwijck* denk ik na over passende dichtregels waarmee ik mijn wandeling het best kan beëindigen. Dat worden enkele regels, zo'n 350 jaar geleden geschreven, met een regelrechte liefdesverklaring aan de Vliet. In 1669, kort voor zijn verjaardag, trakteerde Huygens zichzelf op een reisje per koets naar Haarlem, Amsterdam, Utrecht en Amersfoort, waarbij hij onderweg diverse bekenden bezocht, om hun huizen en tuinen te bekijken. Hij beschreef het allemaal in een lang gedicht dat hij de titel 'Uitwandeling' meegaf. Toch was hij maar wat blij toen hij, na die lange rondreis, de Voorburgse Vliet en *Hofwijck* weer naderde. Want, zo besluit hij zijn 'Uitwandeling', waar hij ook wandelde en heenging, de Vliet was hem lief en *Hofwijck* bleef onvergelijkbaar: *Naderd' ik mijn lieve Vliet en liet mij 's nachts genoeg met Hofwijcks klein verblijf, en met Den Haag daarna, dat ik altoos, waar ik loop, vind zonder wederga.*⁷⁶ Lang heb ik daarna nog zitten staren naar de foto die ik voor dit moment heb bewaard: de laatste schuitenjager die op het jaagpad naast zijn paard loopt dat dapper een veel te grote schuit voorttrekt over de Vliet. De tijd heeft hem eigenlijk al ingehaald en hoewel hij nog even verder loopt, weet ik dat hij al snel en voorgoed uit beeld zou verdwijnen. Maar net als de Vliet, die ondanks alle veranderingen rustig blijft stromen, blijft dit beeld wel voorgoed in mijn herinnering geborgen.

De Vliet bij *Hofwijck* met op de achtergrond de lage spoorbrug.
Uitvergroting van 2.96

De Vliet bij *Hofwijck* met op de achtergrond de trein over de hoge spoorbrug, anno 2017.
Foto Ronald Meekel

4. De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg

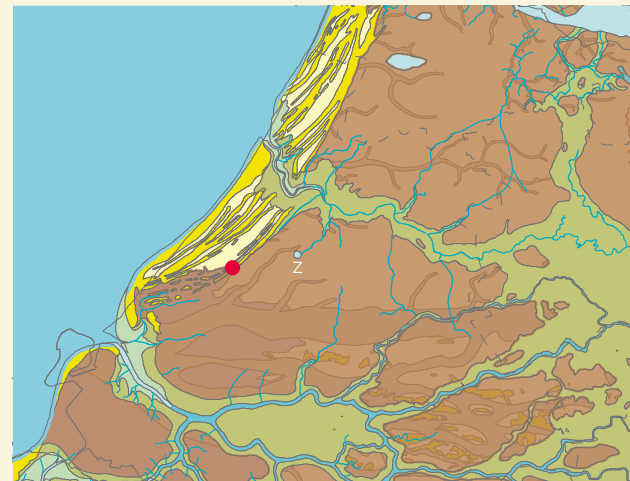

4.01 Gezicht vanuit Leidschendam op de stad Delft met rechts de Oostmolen in de Tedingebroekpolder. Tekening H. Tavernier, 1749. Collectie Stadsarchief Delft

Doelstelling van deze bijdrage is om jaartal en locatie vast te stellen van de eerst opgerichte poldermolen aan de Vliet in de Tedingebroekpolder. Vóór 1334 bestond er al een sluisje aan de Vliet in de Tedingebroekpolder nabij de Kerkbrug in Voorburg. In 1356 werd de eerste windmolen, een korenmolen, aan de Achterweg bij Voorburg opgericht. Vóór 1438 werd de Kerkmolen als eerste windaangedreven poldermolen met sluis opgericht nabij de Kerkbrug in Voorburg. Daarna volgden nog twee poldermolens in Voorburg: de Veenmolen in 1446 en de Binkhorstmolen in 1461. Tot slot werd rond 1512 de Oostmolen als tweede poldermolen in de Tedingebroekpolder gebouwd, bij een overtoom. De opvolgers van deze eerste vijf windmolens in en bij Voorburg aan de Vliet en de Haagse Vaart worden ook kort besproken.¹

Ligging van Tedingebroek

Vanuit Voorburg gezien lag het gebied van Tedingebroek aan de overkant van de Vliet tussen de Haagse Vaart en de dam bij Leidschendam. Het lag aan de rand van het enorme veenkussen (de wildernis) gelegen tussen de Oude Rijn en de Maas, zoals te zien is op de paleogeografische kaart van 800 n. Chr. De grotendeels

4.02 Paleogeografische kaart van 800 n. Chr. met Zuid-Holland als detail. De rode stip geeft de ligging van het dorpje Voorburg aan en de letter 'Z' het ontstaan van het Zoetermeerse Meer. Legenda: geel: strandwal, lichtgeel: duinvalleien tussen de strandwallen, bruin: veenkussens, blauw: zee en rivieren, lichtblauw: meren, groen: overstromingsvlakten, lichtgroen: ingedijkt overstromingsgebied. Bron: Vos en de Vries (2013)²

4.03 Molendetail op de kaart van Wassenaar door J. Coenz., 1550. Bron: Brokken (2001)

op natuurlijke wijze gevormde Vliet³ stroomde tussen de oudste strandwal, waarop Voorburg ontstond in de negende eeuw, en het genoemde veenkussen, beide hoger gelegen.

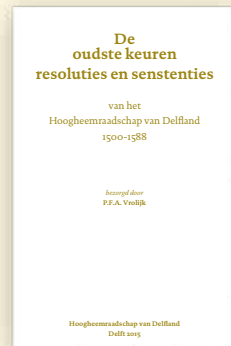
Ontginning en onbelemmerde scheepvaart

Vanaf de elfde eeuw werd dit veenkussen vanuit de randen

ontgonnen. De Vliet liep toen bij de Hoornbrug recht door tot voorbij Wateringen. De grafelijkheid liet de Vliet uitdiepen om hem als afwateringskanaal te laten functioneren, nodig voor de ontginning. Sloten werden haaks op de Vliet gegraven voor een natuurlijke afwatering via deze stroom naar de lager gelegen Maas en Oude Rijn.⁴ Het hierbij afgebeelde kaartdetail van de afwateringssloten geeft

4.04 Kaartdetail van de afwateringssloten in de Rijswijcker- en Tedingebroekpolders. Bij de Hoornbrug liep de Vliet door als Noordwaardse Vliet of Vliet Sloot⁵ tot voorbij Wateringen. De Rijswijckerbrouckpolder liep van de Nieuwe of Kleijweg (links groen op de kaart) tot de Postenkade (midden in rood aangegeven). De Tedingebroekpolder liep van de Postenkade tot de Hoevenzijdwinde (rechts als landscheidingsdijk aangegeven). De 'Delfse Vliet' (Delftse Vaart) vanaf de Hoornbrug tot Delft werd 'pas' in 1344/45⁶ gedolven. Kruikiuskaart, 1712. Collectie Gerard Duijvestein

4.05 Vijf oude bronnen. Links het *Memoriboec van Voirburch* (1338) 1435-1566; op de tweede en derde plaats: *'Keuren, Resoluties en Sententies'* 1440-1588; op de voorlaatste plaats een van de oudste kaartschetsen van de Delftsche, Leidsche en Haagsche Vliet uit 1550; rechts Van Mieris, *Groot Charterboek*, dl. II (1754)⁷

de oude structuur nog aan in het gebied van de latere Tedinger- en Rijswijckerbrouckpolders. Door de afwatering ontstond vanaf de elfde eeuw inklinking, dat wil zeggen bodemdaling, die tot 100 cm per eeuw kon bedragen, afhankelijk van de bodemgesteldheid. Gebieden werden door kaden gescheiden om wateroverlast van elkaar te vermijden. De Postenkade tussen de hiervoor genoemde polders is daar een voorbeeld van. Tot ongeveer het jaar 1300 was het zo dat alle sloten en waterlopen die voor de natuurlijke afwatering van het Tedingerbroekgebied dienden, inclusief de veenstroom Goo Watering en de Vliet met scheepjes konden worden bevaren. Alle opbrengsten van de landbouw, veeteelt en turfwinning konden zonder belemmering van spuien, overtoeren en verlaten (sluizen) naar de omliggende dorpen worden vervoerd. Alleen de dam bij Leidschendam vormde een obstakel.

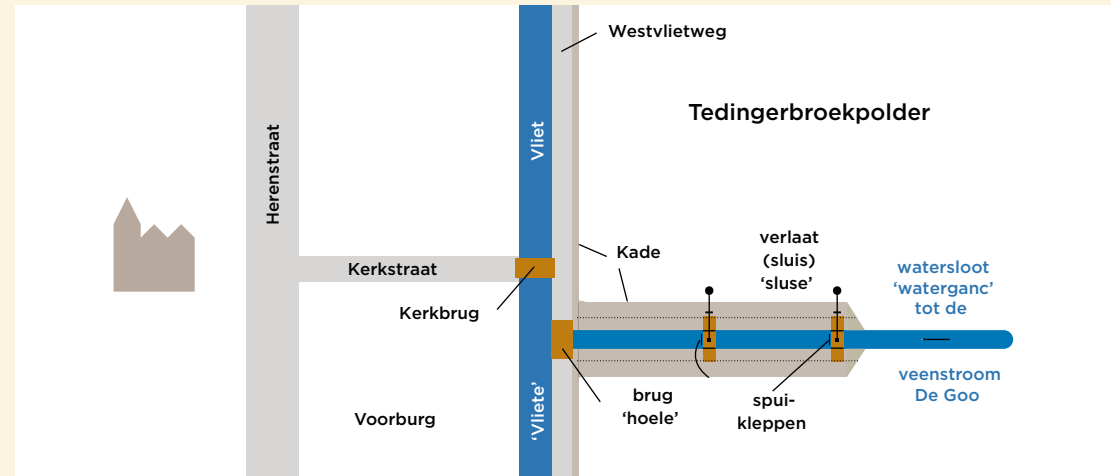
Vorming tot polder

Rond 1300 stagneerde de natuurlijke afwatering in het gebied van Tedingerbroek, omdat het slootwaterpeil door de inklinking gelijk kwam te liggen aan het waterpeil van de Vliet. Rondom dit gebied werden toen dijken en kades aangelegd om alle instroom van water uit omliggende gebieden alsmede de Vliet te stoppen en zo ontstond de Tedingerbroekpolder. De vrije scheepvaart werd daardoor echter belemmerd, omdat de kade langs de Vliet de doorvaart in en uit de Tedingerbroekpolder blokkeerde.

Vanaf 1300 tot de komst van de door wind aangedreven poldermolens na 1408 werd er in de Tedingerbroekpolder gebruik gemaakt van spuien, hoosscheppen of met de hand of door een paard aangedreven

4.06 Tedingerbroekpolder in 1610-1615. Detail van de kaart van Floris Balthasar uit 1611 met de *Dorp-* en *Oostmolen* aangegeven. De oranje dijk boven in de afbeelding is de Hoevenzijdwinde en de oranje kade aan de onderkant is de Postenkade. De Goo Watering is de verticale veenstroom in het midden van de kaart. De kaart moet 40° met de klok mee gedraaid worden. Collectie Nationaal Archief, Den Haag⁸

4.07 Kaartje van de sluis in de Tedingerbroekpolder rond 1330 met watersloot en bruggetje langs de Vliet bij de Kerkbrug van Voorburg. Vermoedelijk werd de kade langs de watersloot (stippellijn) ook voldoende verbreed en stelde de baljuw de abdissen daarom in het gelijk. Tekening auteur, 2018, aangevuld met spui-kleppen voor waterafvoer naar de Vliet

maalwerktuigen in de vorm van een schroef van Archimedes of schepad. Daar is geen informatie over gevonden in de archieven, omdat voor het oprichten van die werktuigen geen vergunning werd vereist door het in de dertiende eeuw opgerichte Hoogheemraadschap van Delfland.

Oprichting Loosduinse Cisterciënzerinnenklooster

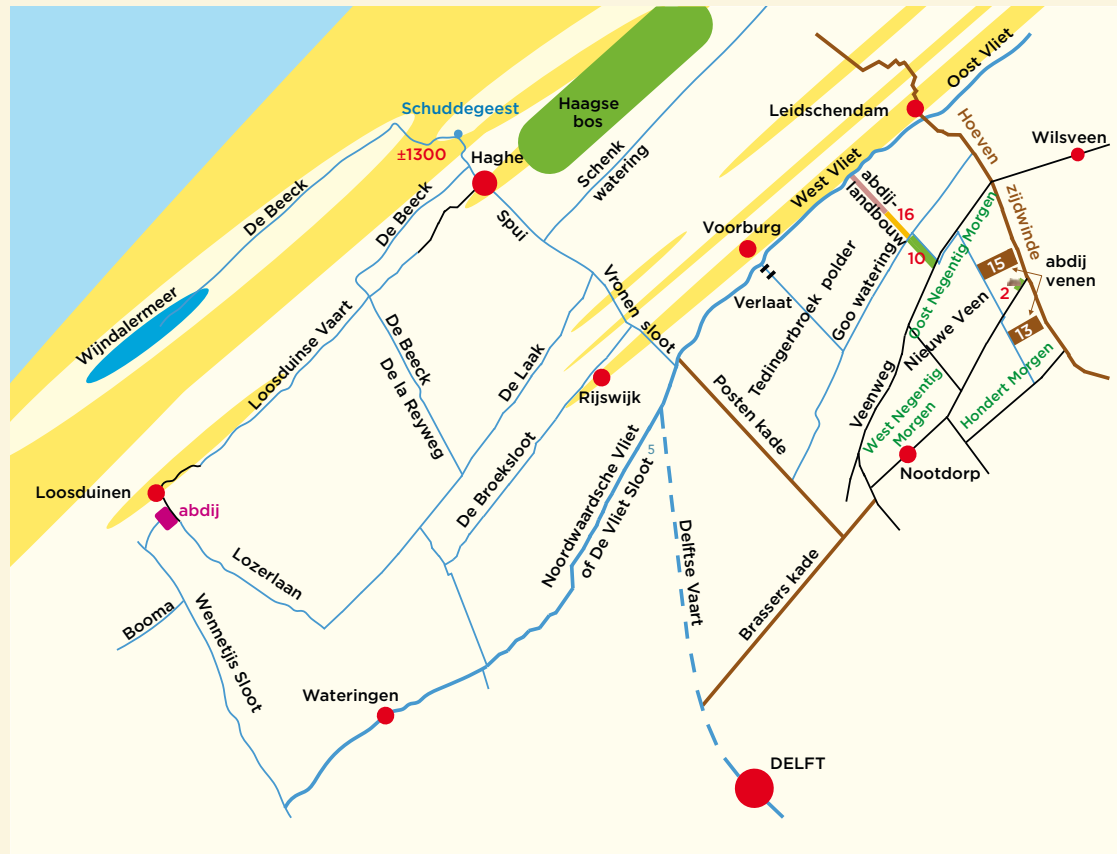
In 1229 werd te Loosduinen een klooster voor cisterciënzerinnen gesticht. Een eeuw later, in 1320, schonk graaf Willem III de abdissen stukken hout- en delfland (veenland grenzend aan de Hoevenzijdwinde) voor het winnen van hout en turf. Volgens een opgave uit 1543⁹ lagen die veenlanden in het ambacht Nieuwe Veen tussen de Landscheiding en Nootdorp, te weten: vijftien morgen in de Oostnegentig Morgen-polder en dertien morgen in de Honderd Morgen-polder, die te zien zijn op bijgaande afbeeldingen van de Tedingerbroekpolder in 1610-1615 en het kaartje met de vaartrouten rond 1330. De abdissen bezaten daar ter plaatse toen ook een uithof (bouwhuis of boerderij) met twee morgen grasland met een boomgaard.⁹

Oorkonde uit 1334/35

Een oorkonde uit 1334/35 bevestigde het bezit van grond in het ambacht Nieuwe Veen¹⁰ en beschreef de verbreding van een 'waterganc' en 'hoele [of heul, brugje] liggende in den wech an den Vliete in Tedingher broec [...] omme haer [t]orve ende omme haer nod op ende uyt te voeren [...]'. Het woord met de weggevalle letter '[t]orve' heeft betrekking op turf en het Middelnederlandse woord 'nod' ('not', 'notte', noot) staat voor boomvruchten, dat wil zeggen fruit of wellicht noten.

Belangrijk was dat er in de tekst van een sluis ('sluse') gesproken werd en opmerkelijk dat alleen de afmetingen werden vermeld van de 'waterganc' en 'hoele' en niet die van de sluis. Het ging hier blijkbaar alleen om een geschil over de verbreding van de watersloot en de aanpassing van de 'hoele', het bruggetje. De watersloot, de sluis en het bruggetje waren blijkens de oorkonde dus al eerder opgericht en werden in 1334/35 deels verbreed. Het bruggetje lag in de Westvlietweg ('in den wech an den Vliete in Tedingher broec') en onder het bruggetje door konden scheepjes vanuit Nieuwe Veen via de Goo Watering, 'waterganc' en 'sluse' de Vliet op- en afvaren. Verderop in deze bijdrage wordt aangetoond dat de sloot en de sluis vrijwel zeker de voorlopers waren van de molensloot en verlaat (sluis) naast de latere *Kerk-, Dorp-, Kerels-* of *Westmolen* die er na 1408 werden opgericht. Het kaartje van de sluis in de Tedingerbroekpolder rond 1330 geeft dezelfde locatie aan als die van de sluis uit de oorkonde.

De oorkonde uit 1334/35¹⁰ betrof een meningsverschil met Dirc van Zanthorst, voogd van de minderjarige erfgenaam van Zandhorst. In 1276 gaf Floris V de ambachtsheerlijkheid van Soeterwoude in leen aan Dirk van Santhorst. De familie Santhorst kreeg daarmee toen de zeggenschap over de lagere rechtsmacht van het gebied waar ook Tedingerbroek onder viel.¹¹ De verbeteringen van het bruggetje en de watersloot waren veel te breed uitgevallen; de breedte van het bruggetje bedroeg negen voet en de watersloot was hier en daar ook veel te breed gemaakt, terwijl het Hoogheemraadschap van Delfland slechts vier voet voor beide had toegestaan. De baljuw stelde de

4.08 Kaartje met de vaarroutes rond 1330 van de conversen (betekenis zie verder) per vlotschuit of praam vanuit de Oost Negenig Morgen polder in Nieuwe Veen bij Nootdorp naar de abdij aan de Lozerlaan bij Loosduinen. Bij Voorburg werd het verlaat (sluis) gepasseerd. Bij het laden en lossen van de vlotschuit werden turfkruiwagens gebruikt. De tocht van zo'n 20 km was een hele dag varen. Tekening auteur, 2018¹³

Getallen geven het oppervlak van de percelen aan in morgen
1 morgen = 0,85 ha

abdisen van de abdij van Loosduinen en de bewoners van Nieuwe Veen toch in het gelijk, omdat de kade vermoedelijk ook werd verbreed. Wel moesten ze een bedrag van 'een pond grote' betalen waardoor alle oude vorderingen ('kalengen') werden vereffend.¹²

Vaarroute van de conversen

Conversen waren nonnen (in mannenkloosters lekenbroeders) die belast werden met de huishoudelijke werkzaamheden binnen een klooster. Als we ons een voorstelling trachten te maken van de inspanningen die de Loosduinse conversen zich rond 1330 moesten getroosten om de turf te winnen en naar de abdij te verschepen met behulp van turfkruiwagens en per vlotschuit of praam, kunnen we een blik werpen op de vaarwegen afgebeeld op bijgaand kaartje met de vaarroutes rond 1330. Toen waren de Delftse Vaart, gestippeld aangegeven, en de Haagse Vaart, ter vervanging van de Vronensloot, beide nog niet gedolven. Uit oorkonden blijkt dat die beide 'pas' in 1344/45 werden gegraven. Maar zouden ze echt zo zijn gevaren via de Laak of de Wernetjessloot? We zitten al wel in een tijd van bedijkte

polders langs de Vliet. Men spuide polderwater bij eb op Maas en Oude Rijn en hier en daar was er een met de hand of een door een paard aangedreven maalwerktuig.

De uithof (bouwhuis of boerderij) werd volgens een beschrijving uit 1561 gebruikt als verblijf, als plaats voor overnachting en voor opslag. De conversen verbleven er vermoedelijk een week of langer. Het veen moest in het voorjaar worden gedolven, in de zomer gedroogd en in het najaar verscheept naar de abdij. Naast de turf die moest worden gestoken, moest er ook hout worden gehakt en fruit geplukt. Loonarbeiders uit de omgeving droegen bij aan de werkzaamheden en werden door de conversen te werk gesteld. De winning van turf en vruchten door het klooster in Loosduinen eindigde in 1561. Toen werd de uithof verpacht en in 1572 hield het Cisterciënzerinnenklooster op te bestaan.⁹

De eerste windmolens

De eerste windmolens langs onze Hollandse kust ontstonden onder andere in Willemskerke (1221)¹⁴, Haarlem (1274), Eikenduinen (vóór

Repertorium van de leenen van Wassenaer

De wind molen met den wind tot Voorburch wert te leen gegeven Hubrecht met Beatricx Adr van Dam sijn wiiff Heergewaeden een Roden sperwer off 10 Schellingen

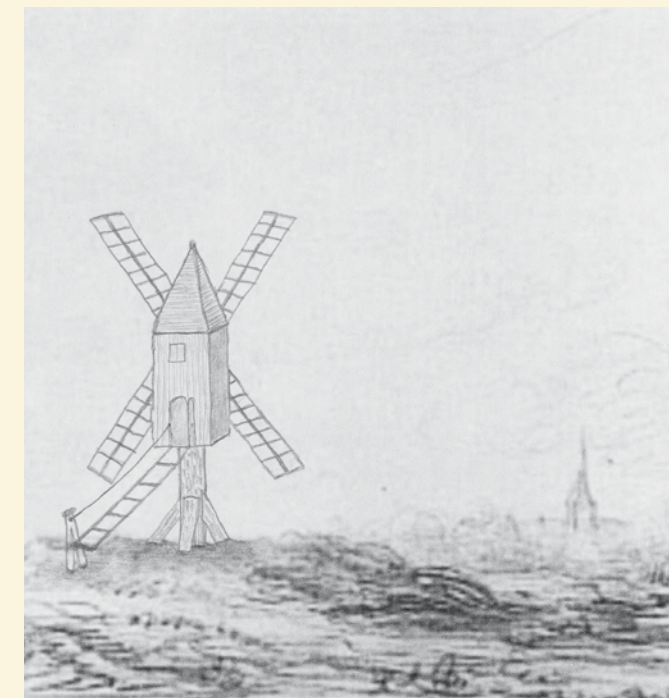
Hubert vande Werve	—	—	1356
Jan van Mathenesse	—	—	1423
Wm Florisdr van Alckemade de molen ende wind tot Voorburch	—	—	1461

4.09 'Repertorium vande leenen van Wassenaer'. Gedeelte van de lijst van leenmannen/-vrouwen voor het leen van de wind(koren)molen samen met het windrecht te Voorburg. Eenmalig werd het bedrag voor het windrecht aan de leenheer betaald voor het aanvaarden van dat leen. Bron: Stadsarchief Delft¹⁹

1300)¹⁵, Loosduinen (1300)¹⁶, Haghe (1334)¹⁷. In de *Kroniek van Voorburg* is te lezen dat de eerste Voorburgse windmolen in 1461 ontstond,¹⁸ maar na bestudering van een archiefstuk over de molen¹⁹ bleek het jaartal van ontstaan 1356 te moeten zijn.

Genealogische interpretatie

Blijkens dit archiefstuk leende Hubrecht van de Werve (Heer van *Huis De Werve*) al in 1356 samen met zijn vrouw Beatrix Aerntsdochter van Damme de molen met de wind van leenheer Dirk van Wassenaer. In 1423 leende Jan Woutersz van Mathenesse (ook Heer van *Huis De Werve*)²⁰ de molen met de wind van leenheer Jan van Wassenaer (eerste Heer van Voorburg)²¹. In 1461 leende jonkvrouwe Willemijn Florisdr van Alckemade de molen met de wind van genoemde leenheer Jan van Wassenaer (of zijn zoon Philips van Wassenaer als tweede Heer van Voorburg). Willemijn was de vrouw van Jan Woutersz van Mathenesse en de kleindochter van Floris van Alckemade, de (mede)stichter van de allervroegste Nederlandse poldermolen in 1407/1408, hierover verderop in deze bijdrage meer.

4.10 Impressie van Voorburg's eerste windmolen uit 1356 op een van de duintjes langs de oude Achterweg (huidige locatie: Parkweg 7) met de kerktoeren (circa 1460) op de achtergrond. De vorm van de molen is nagetekend van het molendetail op de kaart van Wassenaer uit 1550. Tekening van de auteur, 2018²²

Het hele archiefstuk (drie pagina's) gaat over de korentienden, het windrecht en de molenpacht in Voorburg en de Tedingerbropolder met een 'Repertorium vande leenen van Wassenaer' als bijlage. De leenman/-vrouw stelde de molenaar aan en de leenheer had het tiendrecht; hij ontving een tiende deel van het gemalen graan. Bij de namen van de eerste twee leenmannen werd 'Voorburch' nog niet specifiek vermeld zoals bij de volgende negen vanaf 1461. Er stond aanvankelijk maar één molen in Voorburg. De tweede molen werd eerst na 1423 opgericht zoals we later zullen zien. In navolging van de eerste windmolens aan onze kust had Voorburg dus al in 1356 zijn eerste windmolen gekregen.

Molen van Baas

In 1683 werd deze *Koren*molen vervangen door de *Molen van Baas*, een hoge stellingmolen die in 1916 werd afgebroken. Op Parkweg 7 in Voorburg, op de plaats van de vroegere molen tegenover de Zwartelaan, is een halve molensteen als gedenkstee in de gevel gemetseld. Die is inmiddels met 'Google Street View' te bekijken.

4.11 De Molen van Baas oprijzend boven de bomen. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Kees van der Leer

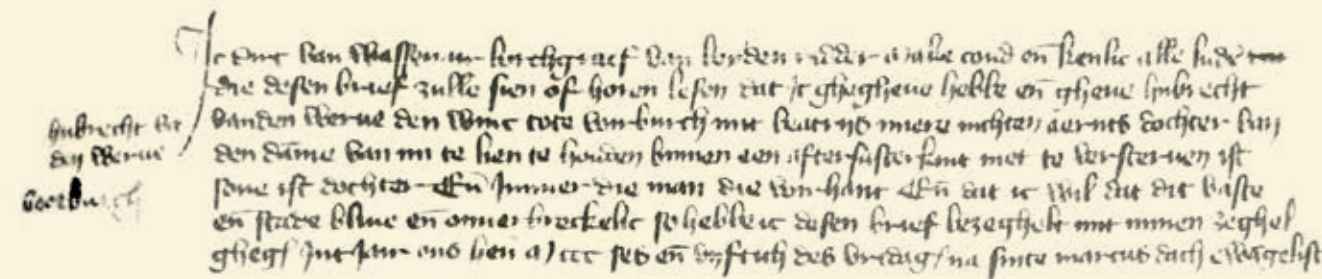
Over het vraagstuk of en wanneer de *Korenmolen* tussen 1356 en 1683 op die plaats eens of meerdere keren is afgebroken en opnieuw opgebouwd, zijn ‘nog’ geen gegevens gevonden, maar het is wel bekend dat de molen in 1461 door timmerwerk werd hersteld alsmede voorzien van een nieuwe molensteen.²³ Op bijgaande afbeelding ‘Ambachtsheerlijkheid Voorburgh 1610-1615’ is het kleine duingebied - waar de windmolen op het grondgebied van de ridderhofstad *Huis De Werve* tussen Schenk en Vliet stond - ten zuidwesten van het dorpje Voorburg goed te zien. Om een indruk te geven van de eerste, in 1356 opgerichte, windmolen te Voorburg is bijgaande bewerkte tekening opgenomen.

4.12 Detail van ‘De Werve in Voorburg’ (Thuus te Matenes) met rechts daarvan aan de Parkweg de wind(koren)molen in Voorburg. Kaart P.F. van der Sallem, 1643. Collectie Haags Gemeentearchief

De allereerste door wind aangedreven poldermolens

Vlaanderen had in 1316 de primeur van de allereerste - door wind aangedreven - molen die water opvoerde, de ‘hoesse-’ of ‘vennemolen’ gelegen in Bourgoyenmeersen bij de Leie, op de grens Drongen-Gent.²⁴ In Nederland waren het Floris van Alkemade en Jan Grietensoen uit Zoeterwoude die in 1407/08 te Alkmaar en Zoeterwoude de eerste Hollandse - door wind aangedreven - poldermolens oprichtten.²⁵ Hofstede *Leeuwensteyn* lag in Voorburg aan de Vliet bij de vroegere ‘Alckemade bregge’, links van de *Oostmolen* te zien op het bijgaande kaartdetail ‘Tedingebroekpolder in 1610-1615’. Kerstant Dirksz. van Alckemade kocht *Leeuwensteyn* in 1450 toen hij 52 jaar oud was.

4.13 Leenbrief uit 1356 van het windrecht verleend door leenheer Dirc van Wassenaeer aan leenman Hubrecht van den Werve. Collectie Huisarchief Twickel, kopie: Nationaal Archief, leenregister AA-folio: 29v

Transcriptie: *Hubrecht van den Werve, Voorburgh / Ic Dirc van Wassenair borchgraef van Leyden ridder make cond ende kenlic allen liden die desen brief zullen sien of horen lesen dat ic ghegheven hebbe ende gheve Hubrecht vanden Werve den wint tote Voirburch mit Beatrijx miere nichten Aernts dochter van den Damme van mi te lien te houden binnen een aftersusterkint niet te versterven ist sone ist dochter Ende immer die man die voirhant Ende dat ic wil dat dit vaste ende stade blive ende onverbreckelic so hebbe ic desen brief bezeghelt mit minen zeghel ghegheft me sijn ons lien a) etc sijn en besfruyt des vridages na sinte Marcus dach ewangelist*

Toen deze Kerstant nog tien jaar oud was, werd zijn oom Floris van Alckemade uit Zoeterwoude dus een van de stichters van de allereerste Nederlandse poldermolen.²⁶

Eerste poldermolen in de Tedingebroekpolder

Uit een oorkonde in het oudste keurboekje van Delfland kon worden opgemaakt dat de eerste, door wind aangedreven, poldermolen in de Tedingebroekpolder werd opgericht vóór acht oktober 1443.²⁷ De *Dorpmolen* en de *Oostmolen*, te zien op het kaartdetail ‘Tedingebroekpolder in 1610-1615’, werden op een eerdere kaart uit 1550 respectievelijk ‘*Kerckmoelen*’ en ‘*Oestmoelen*’ genoemd. Ook werd ‘*Kerelsmolen*’ als naam gebruikt voor de *Dorpmolen*, maar vanaf de Kruikiuskaart uit 1712 raakten de namen *West-* en *Oostmolen* in gebruik. In het keurboekje wordt echter niet duidelijk aangegeven of deze eerste molen nu de ‘*Kerckmoelen*’ of de ‘*Oestmoelen*’ was. We gaan trachten aan de hand van een aantal oude bronnen meer te weten te komen over de ouderdom en locatie van die eerste door wind aangedreven poldermolen in de Tedingebroekpolder.

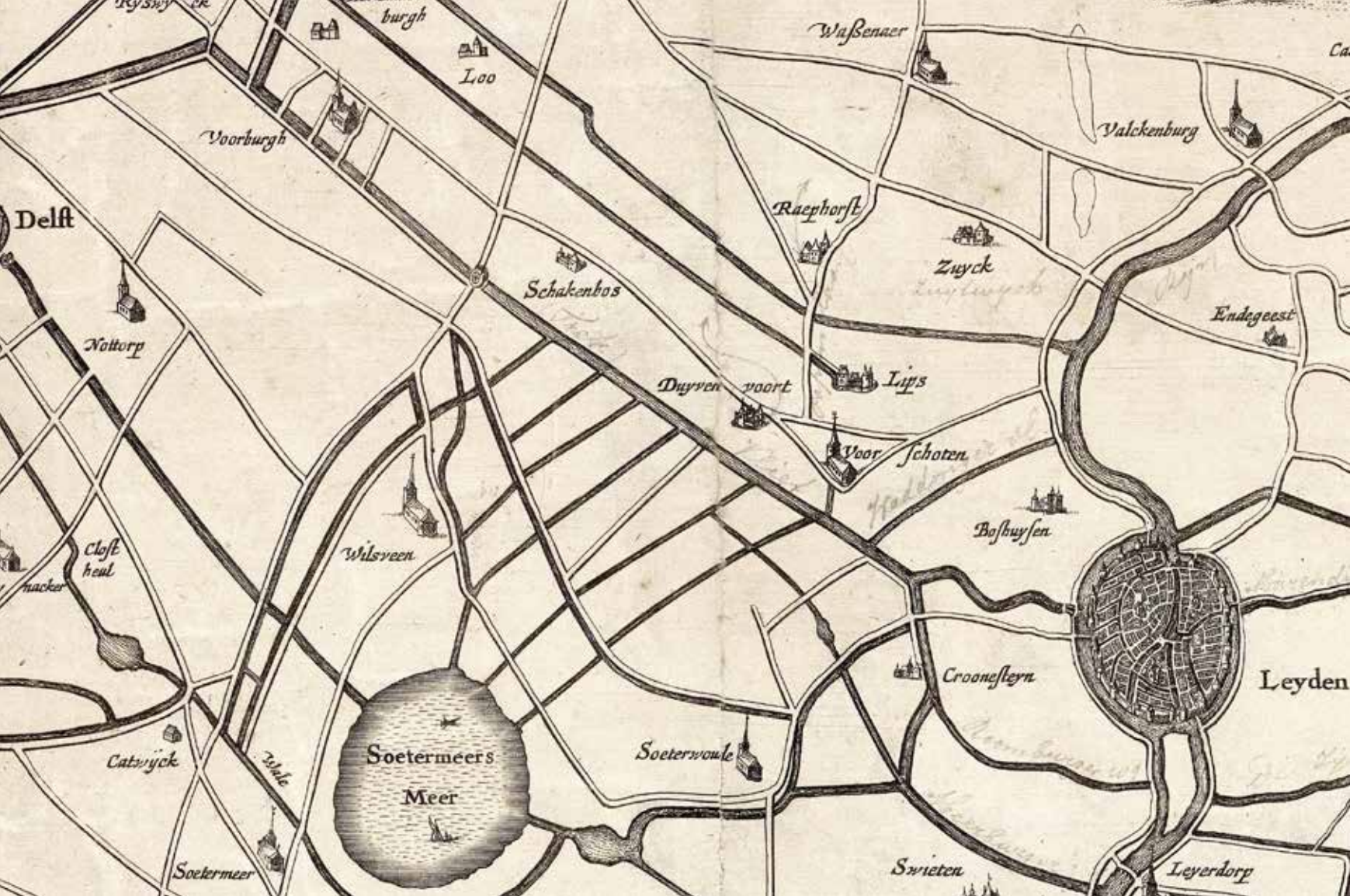
Bouwjaar van de eerste poldermolen

In het *Memoriboec*²⁸ komt in verband met Voorburg voor het eerst het begrip ‘molenweer’ voor als aanduiding voor een stuk land, maar de vermelding is zonder datering. Het begrip ‘molenweer’ betekende toen ‘stuk land waarop een molen staat’. De wel gegeven dateringen van één voorgaand item in het *Memoriboec*, [5], en vijf navolgende items [9], [15], [20], [24] en [25] blijken allemaal over het jaar 1438 te gaan. Maar of ‘molenweer’ betrekking heeft op een poldermolen in de Tedingebroek-, Veen- of Binkhorstpolder of op de *Korenmolen* aan de Achterweg in Voorburg (te zien op de kaart uit 1643) staat niet

aangegeven. De Veen- of Binkhorstpolder zijn hier waarschijnlijk echter niet bedoeld, want die werden later opgericht, in respectievelijk 1446 en 1461, zoals we verderop nog kort zullen beschrijven. Uit het voorafgaande is al gebleken dat de *Korenmolen* aan de Achterweg er al in 1356 stond en die zou dus bedoeld kunnen zijn in verband met het begrip ‘molenweer’ in het *Memoriboec*, maar hieronder is aangegeven waarom dat toch niet het geval is. De betekenis van het woord ‘weer’ als onzijdig zelfstandig naamwoord in het Middelnederlandsch Woordenboek²⁹ is een ‘landstrook gelegen tussen twee sloten’. Dit is doorslaggevend, omdat er geen enkele vermelding van sloten in verband met de *Korenmolen* is gevonden, terwijl er in de Tedingebroekpolder een parallelle slotenstructuur lag. We concluderen hieruit, dat de eerste molen in de Tedingebroekpolder al vóór 1438 moet zijn opgericht. Dat is dus ten minste vijf jaar eerder dan tot nu toe, op grond van het oude keurboekje, kon worden aangenomen.

Locatie van de eerste poldermolen

Citaat uit het keurboekje: ‘Voirt sel men den wechslot tusschen den Monickenwal ende Jacob Ghijsbrechtszoon seven voet wijt scouwen in allen manieren als ander banwerck gescouwet wort’.²⁷ Blijkens bijgaand kaartdetail uit 1531 liep er vroeger dwars door de Tedingebroekpolder een weg, vermoedelijk langs de Goo Watering tot aan Zoeterwoude. Ook werd er vanuit Nootdorp een weg naar boven getekend die haaks naar rechts afbuigt en stopt. Dit is de huidige Veenweg die vroeger ‘Soeterwoudse wecht’ (kaart uit 1659¹³) heette, aansloot op de weg langs Wilsveen en langs het Zoetermeerse Meer ook doorliep tot Zoeterwoude. De in het keurboekje genoemde ‘wechslot’ betreft vermoedelijk de Goo Watering.

4.14

Abdissen en monniken vestigden zich vanaf 1229 in Loosduinen, vanaf 1367 in Haghe en vanaf 1403 in Delft (Syon). Ze bezaten landerijen, beoefenden landbouw en droegen bij aan de oprichting van waterlopen en kaden. Voor de hand ligt dat de ‘Monickenwal’ uit het keurboekje betrekking heeft op de latere Postenkade. De monniken bezaten wellicht bouwland langs die kade of ze hebben die misschien zelf (mee) aangelegd, wat mogelijke verklaringen zijn voor de naamgeving ‘Monickenwal’.

Als laatste onderdeel van het citaat uit het keurboekje blijft onduidelijk waar de locatie van ‘Jacob Ghijsbrechtszoon’ precies was. Mogelijk was hij in bezit van land aan het einde van de Goo Watering bij de huidige Kostverlorenweg, maar deze suggestie kan ons toch niet

precies genoeg naar de plaats van de eerste poldermolen leiden. In hetzelfde keurboekje van Delfland²⁷ lezen we op p. 43 een tweede citaat: ‘Ende den watersloot van Teylingerweer ter molen toe achte voeten wijt’. Deze ‘watersloot’ was de molensloot van Teilingher Broeck. Omdat er vanuit de polder echter maar één sloot naar de molen liep, kan ook dit gegeven ons niet verder helpen.

Uitbreiding van het te bemalen gebied

Er zijn nog enkele aanwijzingen. De Oost Negentig Morgen-polder werd vanaf 26 maart 1465/66³⁰ ook door de molen van de Tedingebroekpolder bemalen. We kunnen dus concluderen dat de

4.14 Kaartdetail uit 1531. Linksboven ligt Delft met rechts daarvan Nootdorp, rechtsonder ligt Leiden en aan de onderkant, links van het midden het Zoetermeerse Meer. De Vliet loopt van links boven tot rechts onder. In 1644 nagetekend van de oorspronkelijke kaart uit 1531. Collectie Hoogheemraadschap van Rijnland

4.16 Familiewapen Van Wassenaer. Beide molenwieken symboliseren het eigendom van het recht op de wind. Bron: Obreen (1903)

uitmaling door die eerste molen na ten minste 28 jaar nog prima verliep, als we kunnen aannemen dat de tweede molen toen nog niet was opgericht.

Herstel Voorburgse sluis in 1486

Een citaat uit een oorkonde van 1486:³¹ ‘Upten XXIIen dach van meye anno LXXXVI was besteedt in de Voirburchse sluyse een nyewe grondtduer, twe craestelhouten ende twe stoencrebelen’. Dit betekent dat er toen (dus ten minste 48 jaar na de oprichting van de eerste poldermolen) besloten werd om een nieuwe gronddeur in de ‘Voirburchse sluyse’ te plaatsen. Daneel Roellofsz. nam het werk aan voor zes pond en vijf schellingen of stuivers. Dit citaat biedt een bewijs voor de aanwezigheid van een sluis bij Voorburg vóór 1486.

4.15 Molenstomp van de Westmolen bij de Kerkbrug in Voorburg. Links van de molenstomp het sluisje van de Tedingebroekpolder. De molenstomp werd in 1977 gesloopt ten behoeve van de aanleg van het Prins Clausplein en de Utrechtsebaan. Op de achtergrond ziet men van links naar rechts Starlift, de molensloot, Enkes en de torenspits van de Oude Kerk. Foto, omstreeks 1970. Collectie Kees van der Leer

Overtoom en naam van de Oostmolen

Voordat we aan de conclusie komen waar de eerste molen moet hebben gestaan nog enkele aspecten betreffende de Oostmolen. Op de afbeelding ‘Overtoom bij de Oostmolen in 1597’ hebben we een detail sterk vergroot en zien we warempel een zogenaamde overtoom (een met spierkracht aangedreven constructie), waarmee vaartuigen over een dam of polderkade konden worden getrokken. De scheepjes konden via de voorwaterloop (tussen Vliet en Oostmolen) onder een bruggetje in de Westvlietweg door de Vliet opvaren, of dezelfde route in omgekeerde richting afleggen tot ze de overtoom bereikten. Er was dus een overtoom bij de Oostmolen en er is geen enkele aanwijzing dat daar ooit een sluis is geweest.

Indien de Oostmolen de eerste molen zou zijn geweest, waaraan zou zijn naam dan zijn ontleend? Hij lag vanuit het oostelijk deel van Voorburg gezien aan de overkant van de Vliet in de Tedingebroekpolder, dat wel, maar hij had toch meer toepasselijk Vliet-, Goo- of Goemolen kunnen heten, naar namen zoals die ook in het Memoriboec al veel voorkwamen. De aanduiding ‘Oostmolen’ lijkt alleen zinvol als er ook een ‘Westmolen’ bestond. Als tweede molen was zijn ligging ten oosten van de Kerkmolen een betere reden om daarmee in de naam onderscheid aan te geven.

Conclusie

Al met al is er geen sluitend bewijs gevonden, maar de volgende overwegingen leiden wel tot de meest aannemelijke oplossing. Uit het Memoriboec bleek dat de Voorburgenaars veel grond bezaten in Tedingebroek en daarop toen voornamelijk landbouw bedreven. Watersloten tussen de Vliet en de Goo Watering dienden vanaf de elfde eeuw voor natuurlijke afwatering naar Oude Rijn en Maas. Het lag voor de hand, dat een van die watersloten, dicht bij het dorpje Voorburg gelegen, toen al werd gebruikt om landbouwproducten uit dat gebied per scheepje naar Voorburg te varen. Rond 1300 was

4.17 *Oostmolen* in 1597. Sterk vergroot detail van een kaart. De overtoom naast de molen diende om kleine vaartuigen over de polderkade te trekken. De stroken land tussen Vliet en Veenweg behoorden ook aan de abdij van Loosduinen en zijn op het kaartje met de vaarrouten rond 1330 aangeduid met 'abdij-landbouw'. Collectie Nationaal Archief, Den Haag³²

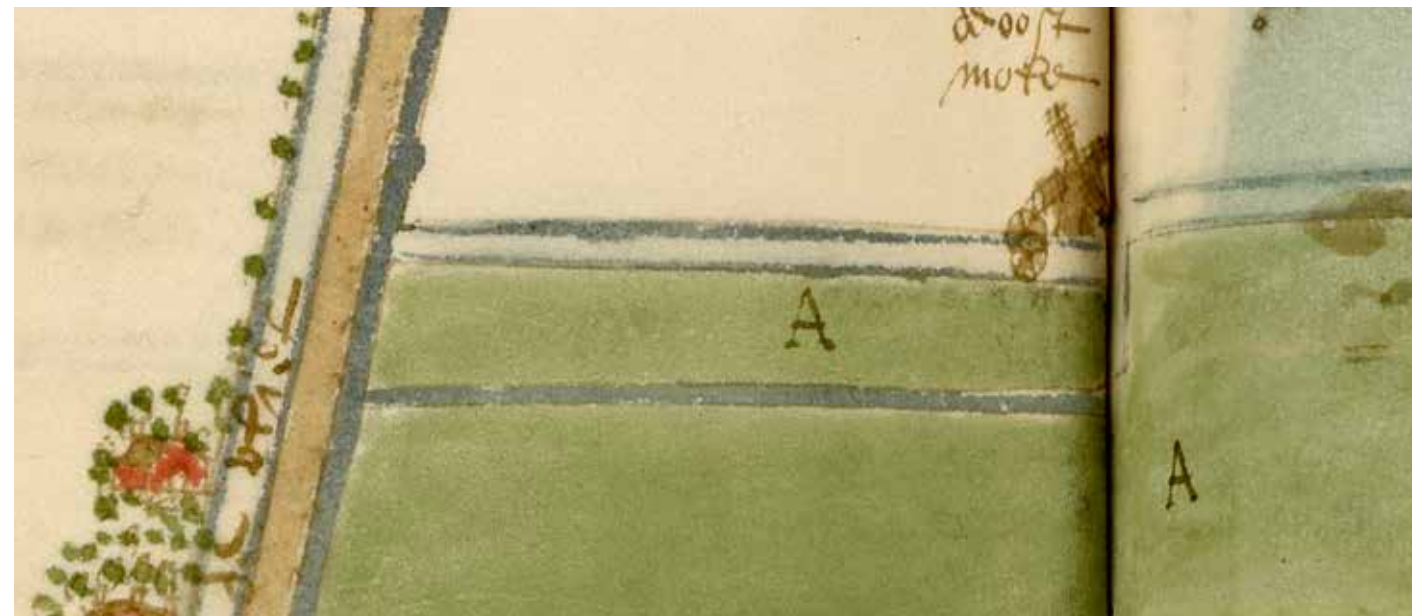
Tedingerbroek tot polder gemaakt met de noodzaak een opening in de kade langs de Vliet te maken in verband met dat vervoer over water. Er moest een brugje in de Westvlietweg over die opening komen en een sluisje in de bestaande watersloot om het hoogteverschil tussen het water in de polder en de Vliet, gevolg van de inklinking van de poldergrond, te overbruggen. Uit een oorkonde van 1334/35 blijkt dat die brug en sluis aan het einde van een watersloot al eerder waren aangelegd. Honderd jaar later zullen ze zeker wel aan vervanging toe zijn geweest.

Toen de eerste molen (vóór 1438) werd opgericht lag een locatie bij de Kerkbrug zeker voor de hand, omdat daar vermoedelijk toen reeds de sloot met sluis en voorwaterloop (tussen Vliet en sluis) en

de brug over de Westvlietweg aanwezig waren. Ter plaatse van de *Oostmolen* lag vermoedelijk alleen een watersloot, maar geen sluis met voorwaterloop.

Ook lag de combinatie van molenbouw met sluisvervangende zeer voor de hand, temeer omdat in de eeuwen daarna die combinatie ook altijd is toegepast bij de *Westmolen*. Bovendien bleek uit een oorkonde dat tenminste 48 jaar later, in 1486, het sluisje bij Voorburg werd hersteld. Bij de *Oostmolen* lag wel een overtoom maar nooit een sluisje.

Met deze overwegingen is voldoende aangetoond dat de *Kerkmolen* bij de Kerkbrug van Voorburg de eerste door wind aangedreven poldermolen in de Tedingerbroekpolder moet zijn geweest en dat die vóór 1438 werd opgericht.

4.17

4.18

Oprichting *Oostmolen* in de Tedingerbroekpolder

Blijft over de vraag wanneer de *Oostmolen* na de *Kerk-* of *Westmolen* werd opgericht. In de oorkonde uit 1465/66³⁰ werd het bemalingsgebied uitgebreid met de Oost Negentig Morgen-polder omdat de eerste molen blijkt, na tenminste 28 jaar, goed voldeed. Een tweede molen wordt niet vermeld. Van 'd'oestmoelen' wordt het eerst melding gemaakt in het *Memoriboec*³³, maar zonder jaartal in dat item. Als we de jaartallen bekijken van de voorgaande en erna genoemde items zou het de situatie rond 1512 kunnen betreffen. De volgende, maar veel latere, aanwijzing over de aanwezigheid van twee molens in de Tedingerbroekpolder werd gevonden in een oorkonde uit 1582.³⁴ Nadat de molens beide gerepareerd waren geweest, bleken ze, zo vermeldt het document, toch nog

4.19

4.18 Molen *De Vlieger* op zijn oorspronkelijke plek aan de Binnen Watering. Ansichtkaart, begin twintigste eeuw. Collectie Kees van der Leer

4.19 *Oostmolen* in 1784. Gezicht vanuit Leidschendam op de Stad Delft met rechts de *Oostmolen* in de Tedingerbroekpolder. Detail van **4.01**

4.20 De *Oostmolen* in de Tedingerbroekpolder. Detail schilderij F. Terhell, circa 1900. Particuliere collectie

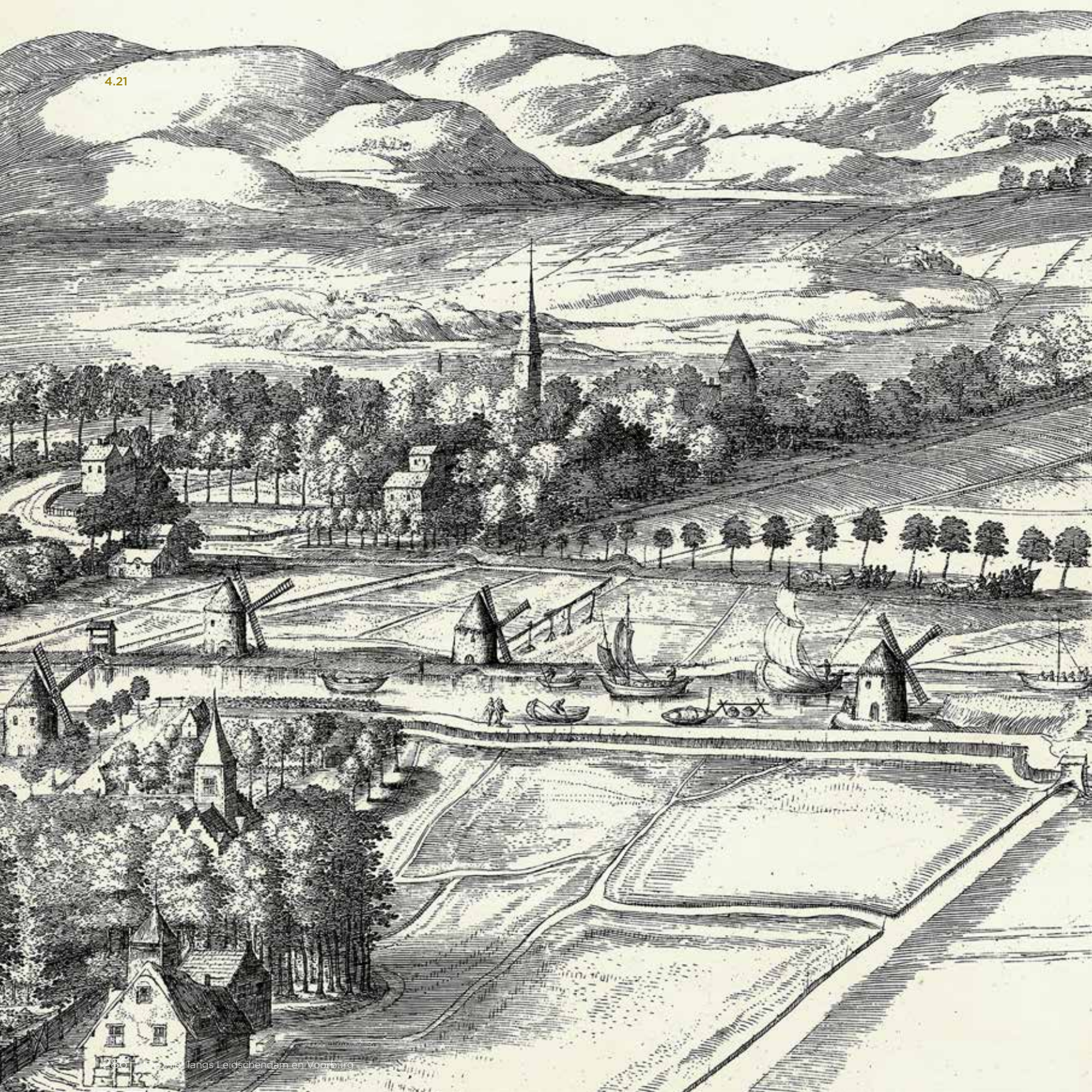
onvoldoende polderwater op de Vliet uit te malen om de polder droog te houden. Wat betreft het ontstaan van de *Oostmolen* houden we het op: 'vóór 1512', wellicht dus wel zo'n 75 jaar later dan de *Kerk-* of *Westmolen* bij de Kerkbrug in Voorburg.

Ligging en vervanging *Oostmolen*

De *Oostmolen* lag tussen de huidige Broekweg (in de Zeeheldenwijk in Leidschendam) en de Randstadrail bij de knik in de oude molensloot, die nu op de Googlekaart Goo Wetering wordt genoemd. De *Oostmolen* werd in 1870 afgebroken, nadat het stoomgemaal aan de verlengde voorboezem aldaar was opgericht voor de droogmakerij van de Tedingerbroekpolder. Rond 1954 werd dat vervangen door het huidige elektrische

4.20

4.21 *Veen- en Binkhorstmolens* aan de Haagse Vaart in Voorburg-ambacht. De meest linkse molen bij kasteel *De Binckhorst* is de *Binkhorstmolen* met rechts daarvan de Middel- of Binnenwatering. De linker molen aan de overzijde van de Haagse Vaart is de *Nieuwe Groot*

Mole en rechts daarvan de *Rae- of Laak Mole*. Het kerkje boven het midden is Rijswijk. Meest rechtse molen is de *Veenmolen* uit 1446. Uitvergroting uit J. van Londerzeel, Vogelvluchtkaart Den Haag, 1614. Collectie Gerard Duijvestein

(dubbel) gemaal voor de twee verschillende waterniveaus in de Tedingerbroekpolder.

Veenmolen in Voorburg-ambacht

De Schenk (Tscheijt) werd in 1403³⁵ aangelegd als scheiding tussen Haagambacht en Voorburg-ambacht. In 1446³⁶ werd de *Veenmolen* in Voorburg-ambacht opgericht om de Veenpolder, die voor een deel ook in Haagambacht lag, te ontwateren. De molen stond op 320 m ten zuidoosten van het punt waar vroeger de Schenk via een verlaat (sluisje)³⁵ op de Haagse Vaart uitkwam, zoals te zien is op de afbeelding 'Ambachtsheerlijkheid Voorburch 1610-1615'. Al snel bleek dat de *Veenmolen* de Veenpolder onvoldoende kon bemalen, waarop besloten werd om een deel van de polder af te scheiden onder de naam Binkhorstpolder. Daartoe werd op 11 augustus 1459³⁷ de Brouck- of Bovenkade in Voorburg-ambacht aangelegd die de polder splitste. Deze kade stond haaks op de Haagse Vaart en liep rechtdoor tot de eerder genoemde Hoevenzijdwindedijk, die vanuit de duinen door Leidschendam tot Roeleveen liep.

Binkhorstmolen in Voorburg-ambacht

De afgesplitste Binkhorstpolder kreeg toen zijn eigen *Binkhorstmolen* tussen 1459-1461³⁹ en die stond ook aan de Haagse Vaart, bij de plaats waar vroeger de oude Middel- of Binnenwatering op de Haagse Vaart uitkwam, tussen het huidige (korte) insteekhaventje en de Junostraat. Zie ook bijgaande afbeelding '*Veen- en Binkhorstmolens* aan de Haagse Vaart'.

Opvolgers Veen- en Binkhorstmolens

Omdat de *Binkhorstmolen* aan de hoge kant van de polder lag bemaalde hij in 1621 de Binkhorstpolder onvoldoende en werd in dat jaar vervangen door de *Nieuwe Binkhorstmolen* (of '*Binne Mole*', later *Molen De Vlieger*⁴⁰, genoemd naar molenaar Arij de

4.22 Ambachtsheerlijkheid Voorburch 1610-1615. Onder aan de Haagse Vaart de '*Veen Mole*' en de '*Binckhorst Mole*', beide gelegen in 'Voorburch ambacht'. Links van het centrum van het dorpje 'Voorburch' de '*Core Mole*' op het duintje en rechts van de West Vliet de '*Dorp Mole*' en '*Oost Mole*'. Bovenin is de Hoevenzijdwinde in rood aangegeven als landscheiding tussen Rijnland en Delfland. De kaart moet 25° met de klok mee gedraaid worden. Kaart van Floris Balthasar, Collectie Nationaal Archief, Den Haag³⁸

Vlieger). De *Binkhorstmolen* werd in datzelfde jaar afgebroken. De *Nieuwe Binkhorstmolen* stond meer centraal in de polder bij de kruising van de Allard Piersonkade en de Oltmansstraat, op een plaats nabij de ingang van het huidige sportcentrum Forum Kwadraat, werd in 1989 verplaatst naar het Essepad langs de Rodelaan in Voorburg en is nu als werkende museummolen 'Molen *De Vlieger*' te bezichtigen. De *Veenmolen* werd in 1626⁴¹ afgebroken en op dezelfde plaats werd de *Boontjesmolen* gebouwd. De *Oude Veenmolen* werd als sloofafval verkocht. De *Boontjesmolen* bleek toch ook niet in staat de hele Veenpolder te bemalen en 28 jaar later, in 1654, werd daarom in Haagambacht de *Nieuwe Veenmolen* (of *Boschmolen*) als tweede molen voor het bemalen van de Veenpolder opgericht. De *Boontjesmolen* werd ook wel *Oude Veenmolen* genoemd nadat de meer centraal in de Veenpolder gelegen *Nieuwe Veenmolen* was gebouwd. De *Nieuwe Veenmolen* staat nog steeds op de kruising van de Schenk Wetering en het IJscclubpad in Den Haag.⁴¹ De *Boontjesmolen* werd in 1872 afgebroken toen het stoomgemaal aan de Van Woudekade in Voorburg werd opgericht voor het bemalen van de in 1879 herenigde Veen- en Binkhorstpolders.

De Petrus en Pauluskerk aan de Vliet met links molen De Salamander en rechts molen 't Hert.
Uitvergroting 1.35

De Petrus en Pauluskerk met op de achtergrond de naar rechts verplaatste molen De Salamander, anno 2018.
Foto Ronald Meekel

5. Het ontstaan van ‘de Leytsen Dam’ in de waterverbinding tussen Leiden en Delft

5.01 De Vliet tussen de ‘Scutlynchen brugghe’ (links) en de ‘Leytschen dam’. Rechts in de Vliet zijn de overhaalwielen bij de dam te zien. Deel van de proceskaart van C. Oelensz, 1556. Collectie Stadsarchief Delft

Zolang er mensen op aarde rondlopen, bestaat de strijd tegen het wassende water. Onze verre voorouders bouwden al terpen en woonden op hooggelegen zandduinen om zich tegen het oprukkende water te beschermen. Anderzijds zorgde het water ook voor opbrengsten uit de visserij, diende het als drink- en wasgelegenheid en kon men er goederen en personen over vervoeren.

Een dijk tussen Rijnland en Delfland

Rond 1220 laat de Graaf van Holland als waterscheiding een dijk aanleggen tussen Rijnland en Delfland. Deze landscheiding, ook wel ‘Sijtwende’ genoemd, is nog fragmentarisch terug te vinden in ons huidige landschap. We kennen tegenwoordig de ‘Sijtwendetunnel’ die naar deze landscheiding verwijst. Op het snijpunt waar de Vliet deze landscheiding kruiste ontstond veel oponthoud. De Vliet was immers dé waterweg tussen de Maas en de Rijn en oponthoud kon men mede gezien de strategische ligging en de doorvoer van personen en goederen allerminst gebruiken. Ironisch genoeg hebben Leidschendam, Stompwijk en Veur hun bestaansrecht te danken aan dit oponthoud. Om de waterhuishouding binnen het polderlandschap en de vele moerasgebieden van Zuid-Holland op een gecontroleerde wijze te

beheren was het oprichten van Hoogheemraden geen overbodige luxe. In het jaar 1289 schreef de Hollandse graaf Floris V op zijn jachtslot Vogelsanck een oorkonde uit. Deze oorkonde beschreef de taken voor de toenmalige bestuurders om de diverse waterpeilen zo goed mogelijk te beheren. Vele polders werden door de tientallen poldermolens bemalen en hadden zo elk hun eigen waterpeil. Om het oponthoud bij de landscheiding en de nodige conflicten te beslechten, besloot men vermoedelijk rond het begin van de veertiende eeuw tussen de hoogheemraden Delfland (rondom Delft) en Rijnland (rondom de Leidse Rijn) een dam aan te leggen. Deze moest het hoger gelegen boezemwater van Rijnland en het lager gelegen boezemwater van Delfland scheiden. Deze dam moest zorgen voor een snelle doorvoer van het handelsverkeer over de Vliet, maar moest ook de stad Delft beschermen tegen overstromingen. Dit pakte

5.02 Keizer Maximiliaan I van Oostenrijk, sinds 1482 machthebber over de Nederlanden. Schilderij A. Dürer, 1519. Bron: Wikipedia

echter op termijn averechts uit. Want pas na uitladen van de schepen en het betalen van het benodigde tolgeld kon het lege schip via een windasconstructie over de dam gesleept worden en aan de andere kant te water worden gelaten. Deze ‘overtoom’ werd bediend door zogenaamde ‘opwinders’.

‘Een plecke genaemt den Damme’

Op 17 mei 1435 wordt een overeenkomst gesloten tussen Willem heer van Naaldwijk, maarschalk van Holland en de stad Leiden over het heffen van tolgelden aan de Dam:

... van seven vaten biers, ende alle natte waer, dat in Hamburger vaten geslagen is, moest een groot [een halve stuiver] worden betaald. Van een ledigh schip met volcke evenveel. Maar wat men op den overtocht opslaet ende een mensch in syn arm tot eenen gangh overdragen mag, daer afen sal men niet geven.

Delft was in de vijftiende eeuw een van de belangrijkste bierproducenten van Holland en was als stad destijds omgegeven met brak water. Vers Rijnwater was niet alleen van levensbelang voor haar inwoners maar was ook cruciaal bij de bereiding van bier. In 1473 verleent Karel de Stoute daarom vergunning voor het aanleggen van een doorlaat of een duiker in de ‘Leytsen Dam’. Hij doet dit verzoek met de volgende woorden:

... omdat in drogen jairschaeren ’t water binnen der voirs stede van Delft soe cleyn, lage ende brack is, dat zij in ’t stuck van der neringe van der brouwerye groote gebreken dairbij hebben ende lijden, want in zulke tijden al ’t gebrouwen bier brak en niet vers is, hadden zij om daarin te voorzien geraemt een sluyse geset te worden in die Zijdwin [landscheiding] bij der overtocht om dat Rijnwater te bringen duer die voirs, onse stede van Delft als des noot wesen soude.

5.02

Het beheer van de ‘Leytsen Dam’ droeg hij over aan de beide Hoogheemraadschappen. Zij bepaalden onder auspiciën van de damwachter van Leidschendam de hoeveelheid water die op een gekozen moment door de Dam mocht.

In 1489 verleende Keizer Maximiliaan octrooi voor het bouwen van twee verlaten in de ‘Leytsen Dam’. Toen deze onder protest van het stedenpact tussen Dordrecht-Gouda-Haarlem bijna was voltooid nam Gouda het recht in eigen hand en liet in 1492 de bijna voltooide verlaten met grof geweld vernielen. Uit een rapport van het Hoogheemraadschap van 1492 lezen we hierover de volgende passage:

... item opten 19en dach in januariio anno 92 so sijn gecomen die van Dordrecht ende die van der Goude mit omtrent 400 man [...] over ijs ende hebben stucken geslegen [...] dat verlaet bij den overtocht tusschen Leyden en Delft.

Herinrichting en vernieling

Het zou nog tot het jaar 1506 duren voordat men de overtoom met twee windassen weer opnieuw zou opbouwen. Men bouwde speciale

5.03 Het ontzet van Leiden in 1574. Vanuit de schans bij Leidschendam schieten 'de vendelen Spaensche Knechten' op de watergeuzen. Ets F. Hogenberg, 1622. Collectie Gerard Duijvestein

'damlopers', schepen met een op de overtoom afgestemde maat om zo het overtrekken van de schepen te vergemakkelijken. Op 25 februari 1561 kondigde Arenberg in tegenwoordigheid van de Delftse burgemeester een tarievenlijst voor de Dam af.

Voor een schip met huisraad moet drie groot (1,5 stuiver) worden betaald, voor een damloper met heide hetzelfde, voor honderd wagenschotten (eiken planken) een stuiver, voor ossen, koeien en paarden een groot per stuk, maar voor schapen en varkens slechts twee penning (1/8 stuiver). Alle schippers moesten op verzoek van de damhouder een verklaring onder ede afleggen over de grootte van hun schip.

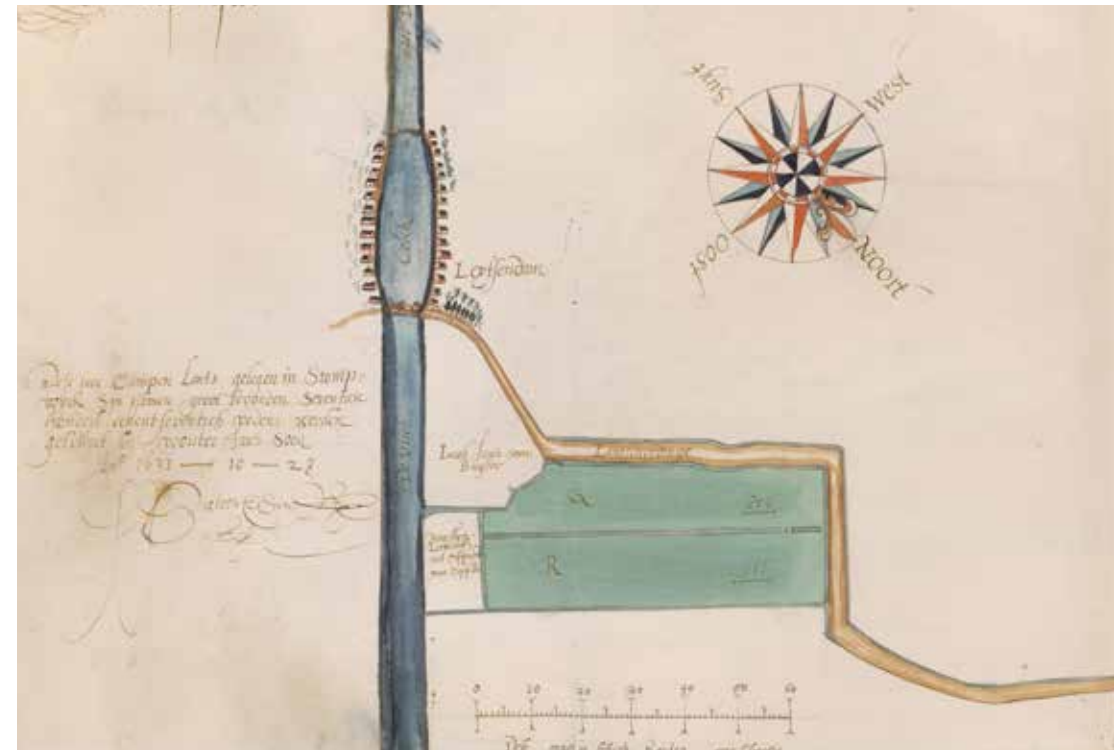
Bij het beleg van Leiden in 1574 vernielden de Spaanse troepen opnieuw de duiker en de overtoom. In 1577 liet Gouda, dat nog onder Spaanse invloed stond, weer de boel kort en klein slaan. In 1580 koopt de stad Delft, van de weduwe van de Spaansgezinde

graaf van Aremborg, voor 8.000 gulden het recht van de overtoom over den Leytsendam. Het betrof hier de afkoop van een erfeen van de grafelijkheid van Holland uit 1429.

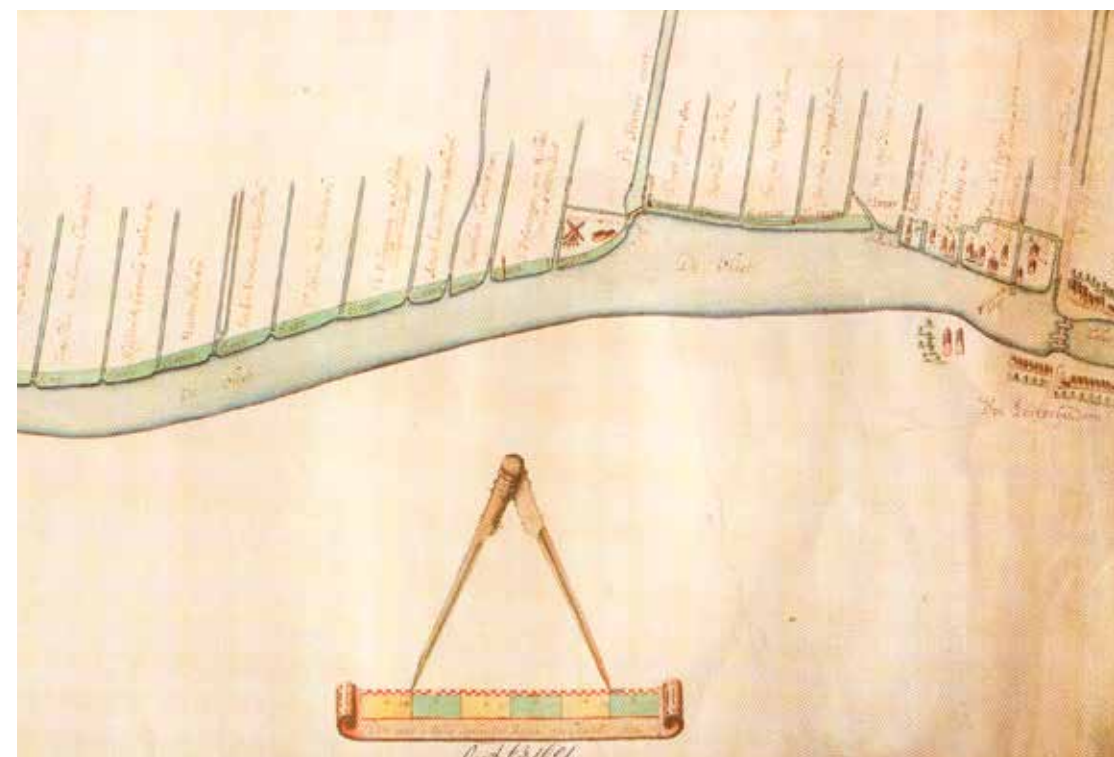
Maar ook de stad Leiden wil haar recht halen. Leiden groeit uit tot de belangrijkste lakenstad van Europa. De geïmporteerde ongewassen wol wordt in de gracht of in grote spoelbakken gewassen. Hiervoor is schoon en vers water nodig. Maar ook bij het beurtveer rond de marktdagen is het dringen in de stad Leiden. Zo getuigt Ernst Brinck in zijn reisverslag van het jaar 1600 dat te Leiden '... eens op een wekenmarckdag wel 1800 schuyten aengekomen waren.'

Het waterbeheer werd rond de zestiende eeuw complexer. Vele vierkante kilometers aan veenlandschap rond Stompwijk en Zoetermeer werden voor turfwinning uitgeveend. Turf werd in de Middeleeuwen naast hout gezien als een van de belangrijke brandstoffen. Turf werd steeds meer waard en menig klapwaker kon extra geld verdienen met het bewaken van de turfschepen. Met het uitbaggeren van het veenlandschap veranderde ook langzaam maar zeker de bodemstructuur. Van de metersdikke veenlaag bleef nagenoeg niets anders over dan grote plassen water. De golfslag van het water vormde tevens een toenemende bedreiging van de zogenaamde legakkers waar het gestoken veen juist op moest drogen. Niet alleen het langdurige conflict bij de Dam speelde de bestuurders parten, maar ook het handhaven van de juiste diepte van de vaarweg tussen Leiden en Delft begon een steeds grote rol te spelen. Het handelsverkeer op het water floreerde immers en steeds meer schepen maakten gebruik van deze vaarweg.

In 1632 nemen de steden Delft en Leiden gezamenlijk het initiatief tot het aanleggen van een jaagpad. In datzelfde jaar laat het stadsbestuur van Leiden door de landmeter Jan Pieterszn Dou, in dienst bij het Hoogheemraad van Rijnland, voor het traject vanaf de Vliet tot Leiden een gedetailleerde kaart maken. In de cartouche van deze

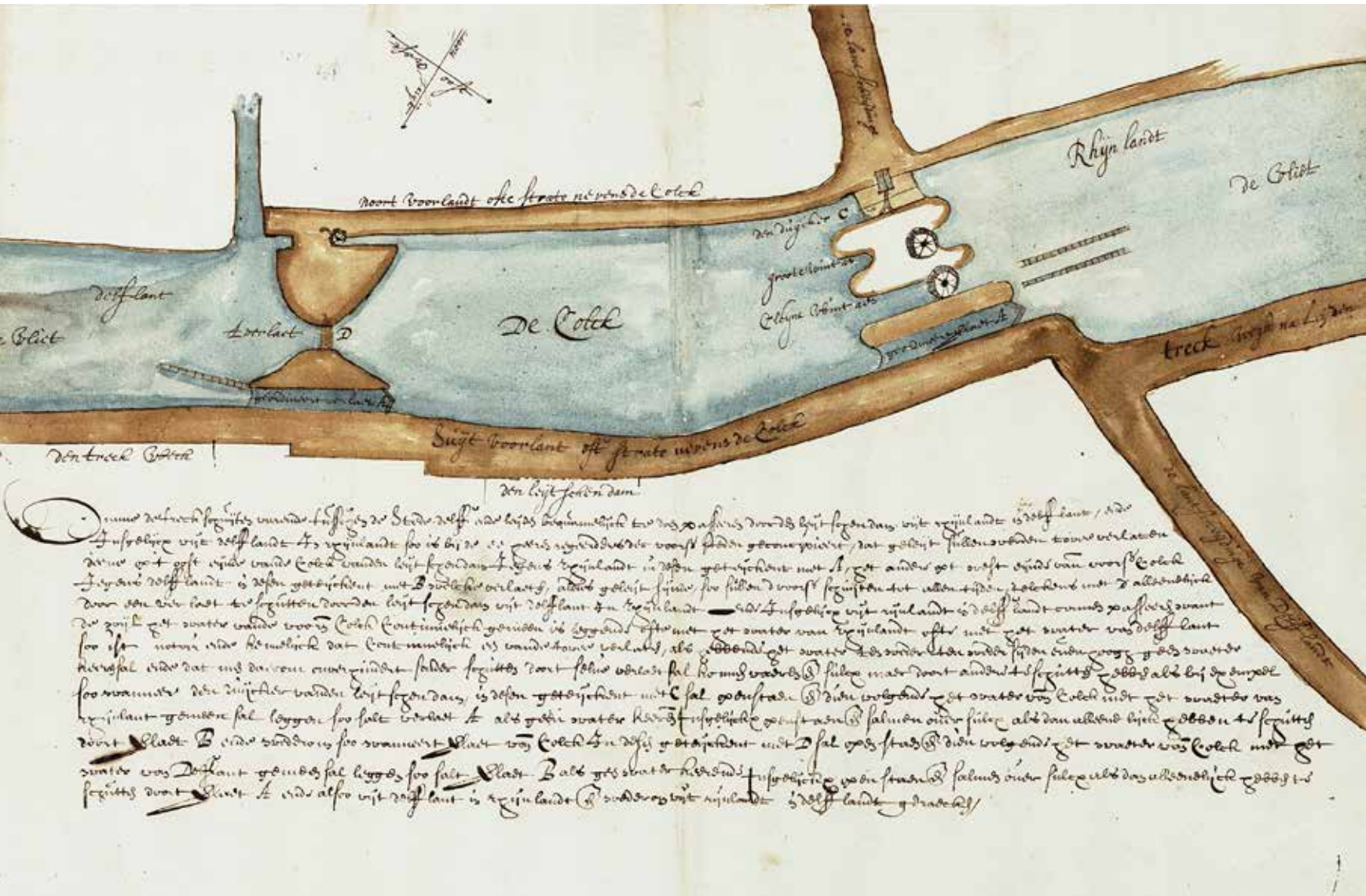

5.04 Kaart van de sluisolk uit het kaartboek van het kapittel van de Hooglandse kerk te Leiden, 26 oktober 1631. Collectie Regionaal Archief Leiden

5.05 Op deze kaart van Jan Pieterzn Dou uit 1632 krijgen we een eerste indruk van de landeigenaren met hun perceelnummers tussen het traject van het hier rechts gelegen Leidschendam (met de sluisolk) richting Voorschoten. Collectie Hoogheemraadschap Rijnland

5.06 Plan voor de bouw van de tweede duiker uit 1646. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

296 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

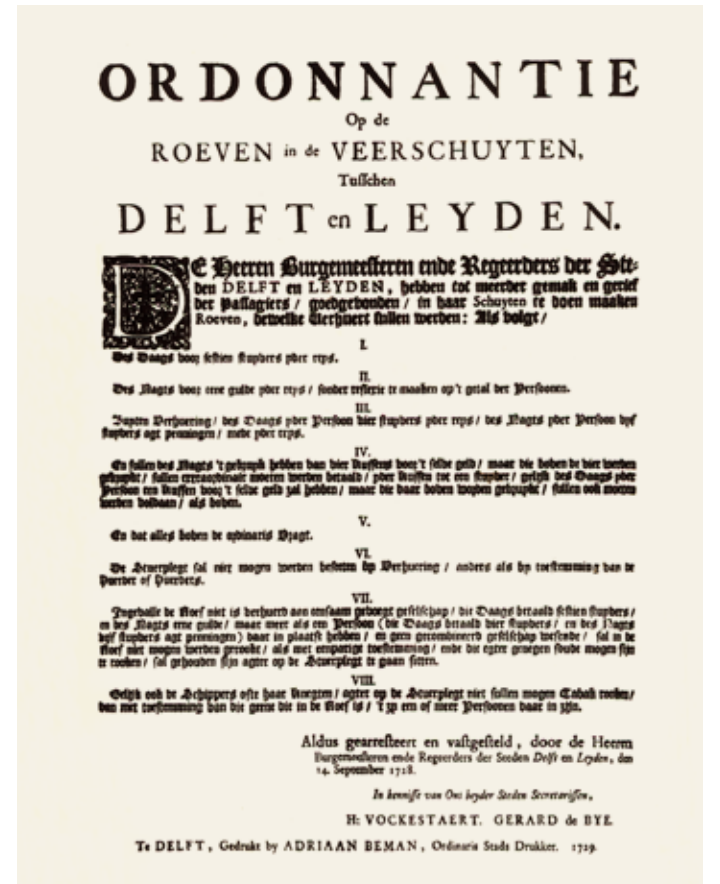
5.07 Ordonnantie Op de Roeven [reizigersonderkomens] in de Veerschuyten Tusschen Delft en Leyden, anno 1729. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

eerste kaart zien we dat de lengte van de het traject tussen Leiden en Leidschendam 2.916 Rijnlandse roeden bedraagt. Alle boeren/landeigenaren met grond grenzend aan het te realiseren jaagpad moesten worden onteigend. De dijkgraaf en de hoogheemraden organiseerde op 3 november 1636 een ‘hoordag’. Op deze dag konden de betrokken boeren hun bezwaren kenbaar maken. De boeren tekenden massaal protest aan en oefenden hun eeuwenoude recht uit om gebruik te mogen blijven maken van de wedde. Deze ondiepe doorwaarbare plaats in het water, waar hun vee kon drinken en de Vliet kon oversteken, wilden zij om begrijpelijke reden zo ondiep mogelijk houden. Op 14 februari 1633 benoemt de Leidse Grote Vroedschap een commissie die op 20 maart 1635 uitspraak doet over deze kwestie met de volgende woorden:

... *treckpadt aan de noortwestsyde vande Vlyet beginnende van de Exsluys of naecte sluys af tot tegen de Hofwegh ende dat aldaer een schouw sal worden geleyt, ende voorts aende Suytoostsyde van de Vlyet te weten aende zyde van Stompwyck de trecwegh sal werden gemaect tot aen de Leytschendam toe.*

Doorlatende en schuttende verlaten

Alle protest van de boeren ten spijt, het jaagpad langs de Trekvliet zal toch worden aangelegd. De eigendomsoverdracht is vastgelegd op charters, fraaie aktes op perkament met een lakzegel. Omdat ‘dicmaels veranderinge is gevallen ende by de landmeter dickmaels de namen waren qualick gesteld’ is er voor alle betrokken in Stompwijk op 5 april 1639 één overdrachtsakte opgesteld. De schout Adriaen van Nierop en de schepenen Cornelis Garbrants van der Gaech en Jan Pieter van Swieten verklaarden bij de overdracht het volgende: ‘bekenden hun partyen van landen in vrye eigendom opgedragen en getransporteert te hebben en ook voldaan ende betaalt te zijn.’

5.07

Pas in 1648 kreeg Delft toestemming om in de dam twee doorlatende en schuttende verlaten te maken, een echte sluis dus. Protesten van Gouda, Dordrecht en Haarlem bleven ook nu niet uit. Zij bleven de hele zeventiende en achttiende eeuw ageren tegen iedere vergroting van de sluis.

Aanleg van het huidige sluiscomplex

Vanaf medio de negentiende eeuw is de Dam bij Leidschendam nog steeds het middelpunt van discussie tussen de stad Delft en de hoogheemraadschappen van Delfland en Rijnland. Kwesties over het schutten en het lozen van water zijn regelmatig punten van aandacht. Zelfs een heel nieuw staatsbestel, de grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden uit 1815, bracht geen oplossing. De damsluis bleef een hindernis voor de scheepvaart. Tussen 1860 en 1872 probeerden Delfland en Rijnland nog om gezamenlijk tot een overeenkomst op waterstaatkundig gebied te komen maar ook deze zorgde niet voor een oplossing.

Het ontstaan van ‘de Leytsen Dam’ in de waterverbinding tussen Leiden en Delft

5.08 Handel bij de draaikom bij den Leytsendam. Schilderij P.C. la Fargue, 1756. Collectie Rijksmuseum Amsterdam

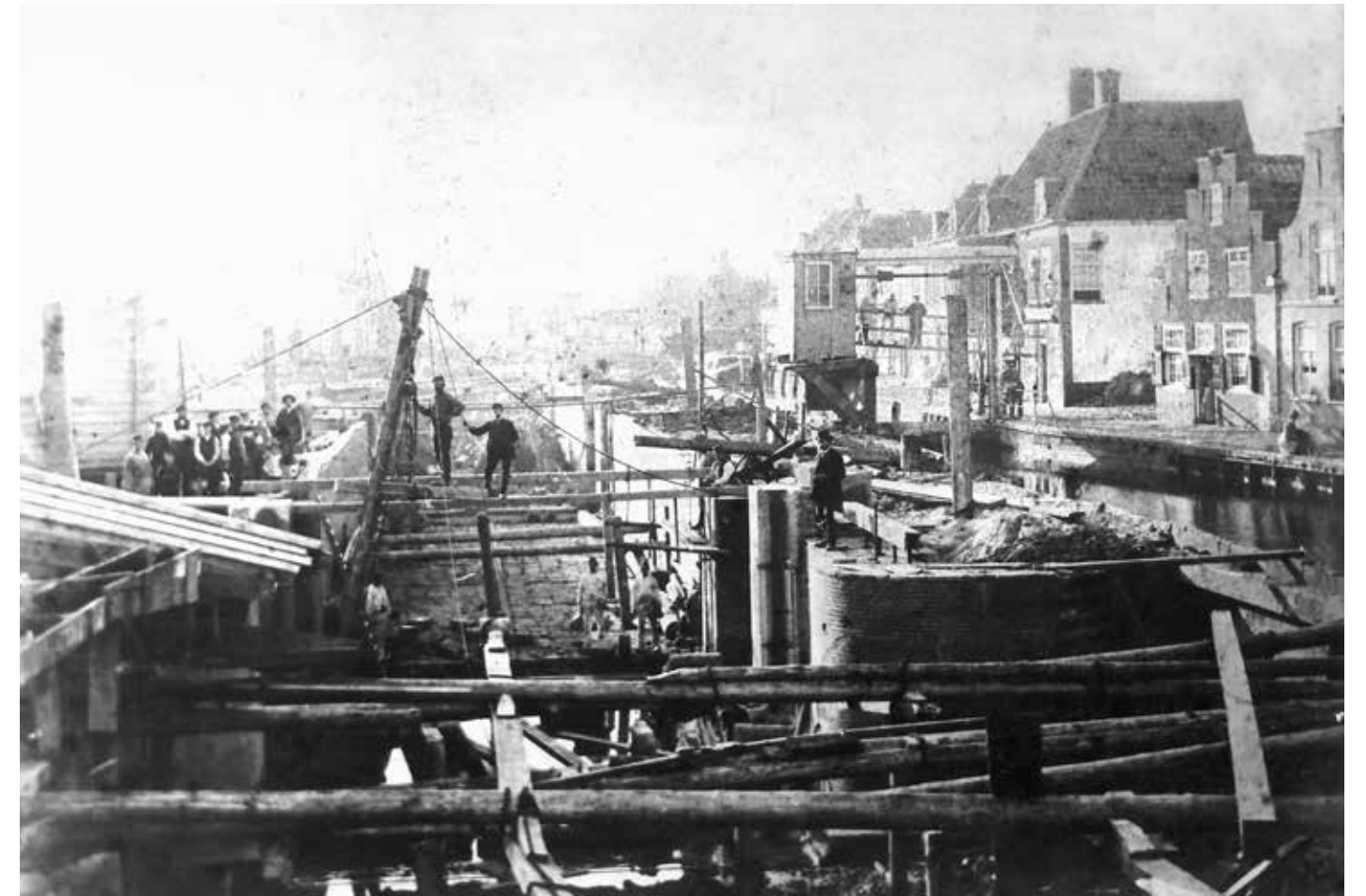
5.09 Bestek en voorwaarden voor den bouw eener nieuwe Schutsluis aan den Leidschendam. Februari, 1886, blad 1. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

Rond 1880 meende het provinciaal bestuur dat het beter zou zijn als het zelf, in plaats van de gemeentelijke besturen, voor een oplossing zou zorgen. Een grootscheepse vaarverbetering tussen de steden Leiden, Den Haag en Rotterdam moest de oplossing brengen. Bij Leiden werd de Leidse Trekvliet tussen het Galgewater en de Lammebrug verbeterd. Ook het vaartraject op de Leidse vliet tot aan de Hoornbrug werd aangepakt. Op dinsdag 18 juli 1882 werd het voorstel door Provinciale Staten van Zuid-Holland aangenomen.

Er werd voorzien in een algehele vernieuwing en vergroting van het sluiscomplex. De totale kosten werden beraamd op 1.268.500 gulden. In 1884 werden gesprekken gevoerd tussen Gedeputeerde Staten en B&W van Delft om tot een voor beide partijen bevredigende regeling te komen. Op 24 juni 1885 volgde er een missive (ambtelijke brief) van Gedeputeerde Staten betreffende de overname van de sluis aan de Leidschendam, het trekpad en de vaarten. Deze werd in de

5.09

5.10 Bouw van het sluiscomplex bij Leidschendam. Foto, 1886. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

5.08

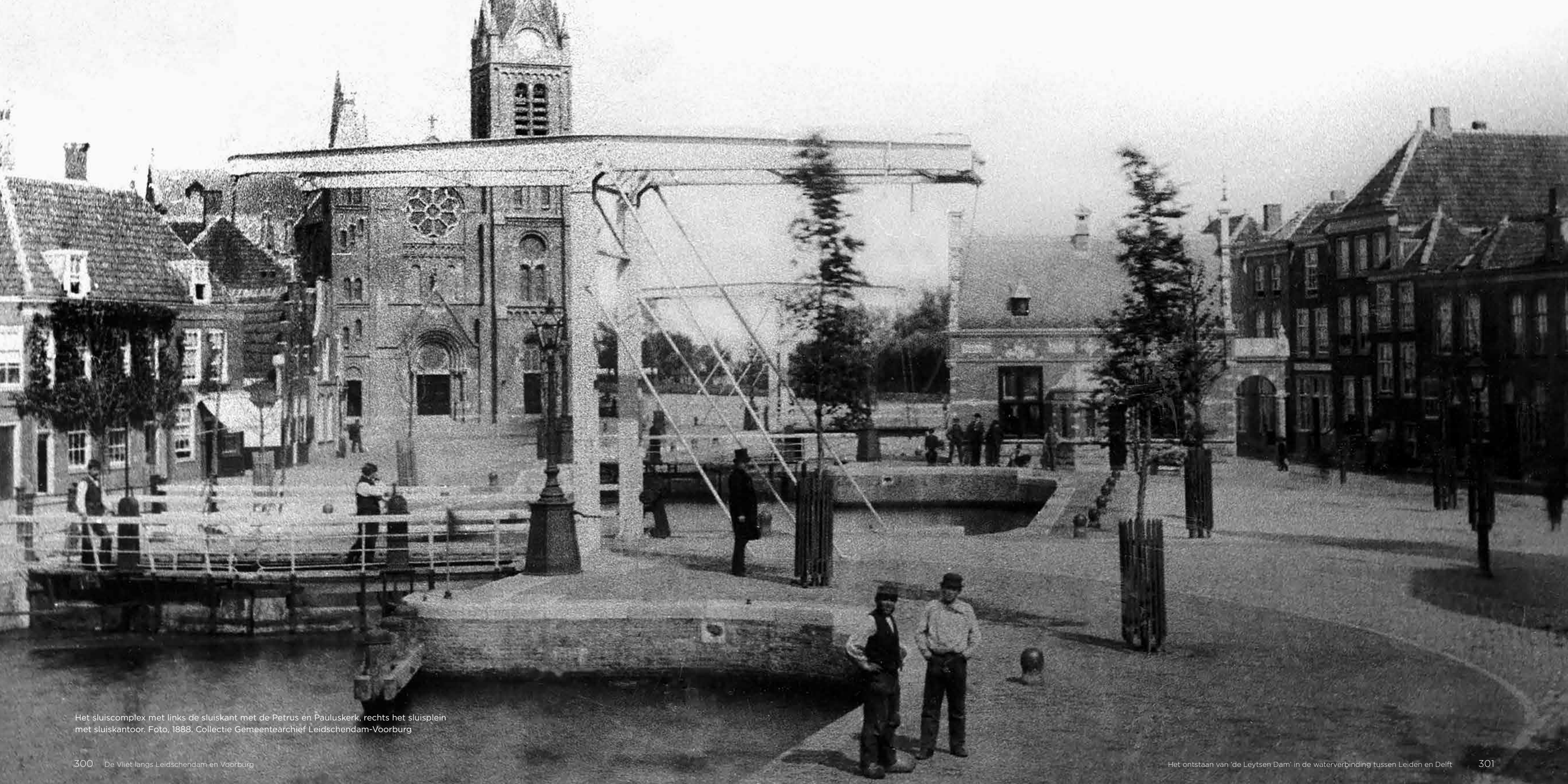

298 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

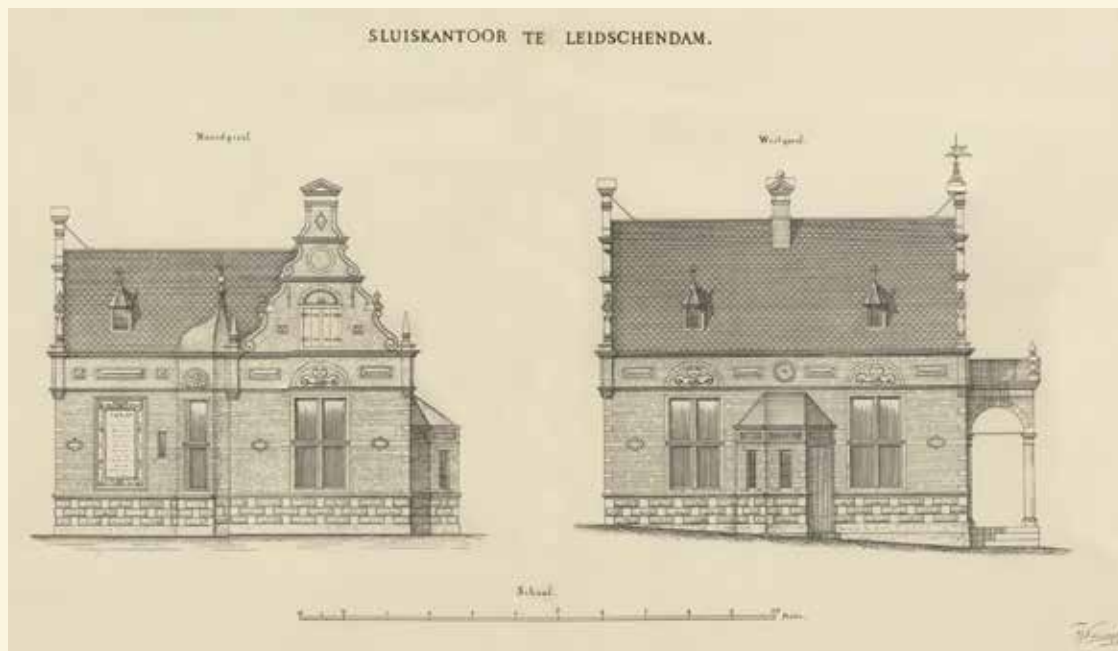
Delftse gemeenteraad in behandeling genomen. Het bijbehorende ontwerpbesluit voorzag in het beheer door de provincie van de sluis met daarbij alle toebehorende werken, per 1 januari 1886. Bij notariële akte zou de officiële afstand aan de provincie worden geregeld, waarna die akte op de openbare eigendomsregisters moest worden ingeschreven. Voor het gemis van het sluis- en schutgeld en de verpachting van het grasgewas gelegen aan het jaagpad, werd met de stad Delft op advies van een speciale commissie een afkoopsom overeengekomen. De voorgestelde afkoopsom was gebaseerd op een gemiddeld jaarlijks batig saldo van 8.882,85 gulden, berekend over de periode van 1865 tot 1884 en bedroeg in totaal 222.071,25 gulden. De provincie stemde in en vond het al met al een mooi bedrag voor Delft, dat immers sinds onheuglijke tijden aan de sluisgeldheffing gewend was geweest. Op 1 juli 1885 aanvaardde de raad met een kleine meerderheid het voorstel.

Twee dagen eerder zond de hoofdingenieur de ontwerptekening voor een nieuw te bouwen sluis aan Gedeputeerde Staten. Op 22 februari 1886 werd het plan goedgekeurd door Gedeputeerde Staten en in april van dat jaar werd begonnen met de bouw.

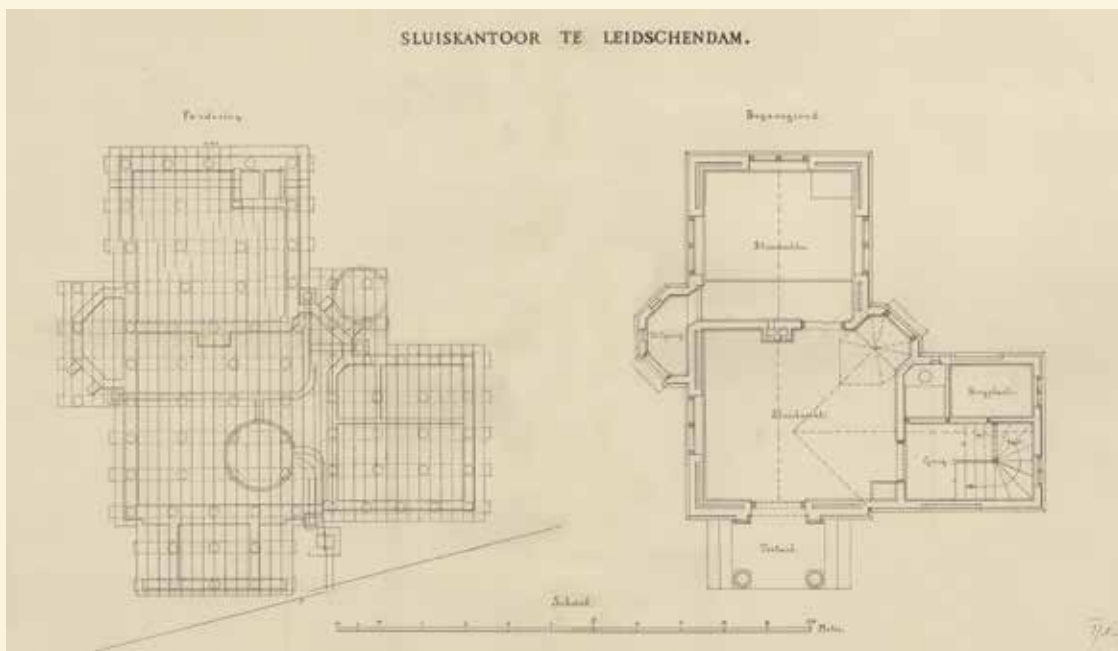
Op 15 juni 1887 was het sluiscomplex gereed voor gebruik. De ontwerper van de sluiswerken, die bestaan uit een gekoppelde sluis met twee gemetselde sluiscolken, was vermoedelijk civiel ingenieur H. de Mol van Otterloo. Hij werkte destijds als hoofdingenieur bij Provinciale Staten van Zuid-Holland. De ijzeren bruggen zijn vervaardigd door G.B. Meijer uit Musselkanaal. De lantaarnpalen zijn afkomstig uit de machinefabriek van Th. Rouakkers en Zonen te Helmond. De gietijzeren palen zijn bekroond met koperen lantaarns.

Het sluiscomplex met links de sluis kant met de Petrus en Pauluskerk, rechts het sluisplein met sluis kantoor. Foto, 1888. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

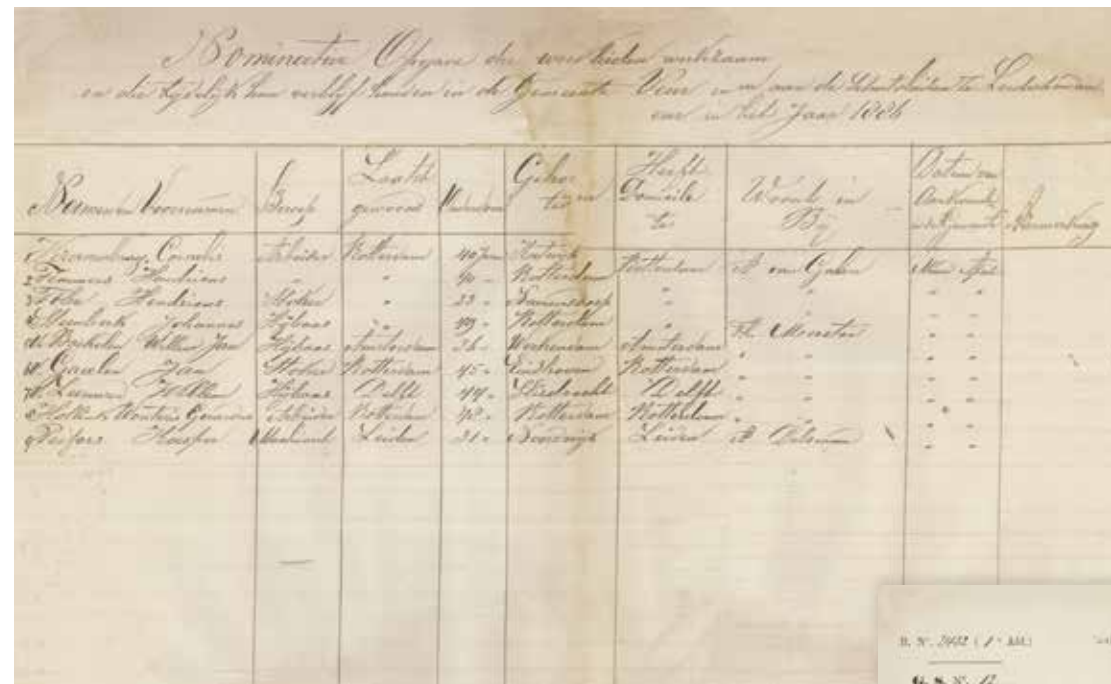
5.11 Ontwerptekening van de noordwestzijde van het sluiskantoor. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

5.12 Ontwerptekening van het sluiskantoor: het fundament en de begane grond. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

De sluiswerken zijn in hoge mate van stedenbouwkundig belang vanwege de zeer beeldbepalende situering als hoofdbestanddeel van het sluiscomplex in het beschermde dorpsgezicht Leidschendam.

Met de bouw van het door de Utrechtse architect F.J. Nieuwenhuis in renaissancestijl ontworpen sluiskantoor moest nog worden begonnen, toen de sluizen al gereed waren. Nadat hij in juli 1887

5.13 Overzicht van de werklieden van de bouw der sluiswerken en de adressen waar zij waren ondergebracht, 1886. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

5.13

bestek, begrotingen en tekeningen had ingediend, duurde het nog enkele maanden voordat de betrokken partijen tot overeenstemming kwamen. Het sluiswachterskantoor is een bijzonder rijk gedecoreerd gebouw, waarbij elk detail een lust voor het oog is en de verbeelding prikkelt. De aannemer/uitvoerder was J. Vermeer. Voor de hoofdingang aan de Delftsekade stond aanvankelijk een portaal met timpaan op Dorische kolommen.

In oktober 1887 kon de bouw van het sluiskantoor beginnen. Door vorstverlet in de strenge winter van 1887 duurde het echter nog maanden voordat die kon worden vervolgd. In juni van het jaar 1888 was de bouw gereed. In de gevel werd door het provinciaal bestuur een gedenksteen aangebracht met de volgende tekst: 'in 1885 is de verbetering der Vaart tusschen Ryn en Schie door de Staten van Zuid-Holland ondernomen. Hier waar de nayver der steden tot 1648 slechts een Overtoom en daarna een Verlaat met doorvaartwydte van 3.80 M. en doorvaarthoogte van 2.20 M. gedoogde, hebben zy deze sluis wyd 7 M met beweegbare brug bevolen'. Het is overigens opvallend, dat de geschiedenis van vóór 1648 in deze inscriptie wel erg kort is samengevat.

Zowel het sluiswachterskantoor (Sluisplein 10) als het sluiscomplex is vanaf 11 november 1998 (onder respectievelijk de nummers 510296 en 510295) opgenomen in het Rijks monumentenregister van de Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed.

5.14

5.14 Brief betreffende de uitvoering van de bouw van het sluiskantoor door de architect Nieuwenhuis, 18 oktober 1887. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

De Leidschendamse sluis vanaf de toren van de *Petrus en Pauluskerk*.
Detail uit 1.48

Zicht op de Leidschendamse sluis vanaf de toren van de *Petrus en Pauluskerk*, anno 2018.
Foto Ronald Meekel

6. 'Fraey en vermaeckelijk'. Voorburgse koepels langs de Vliet

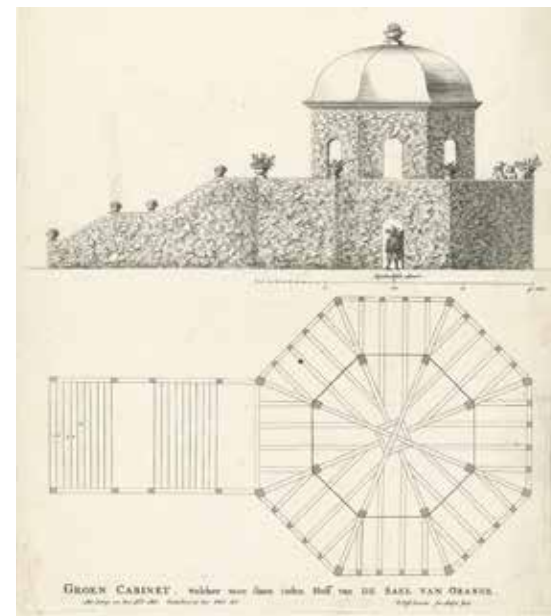

6.01 De Vliet met de koepel van Arentsburgh. Detail aquarel I. van Ketweg, 1785. Zie ook 3.07. Collectie Gerard Duijvestein

Het romantische beeld van een kabbelende stroom waarin zich een reeks tuinhuisjes en theekoepels weerspiegelt, associëren we meestal met de Utrechtse Vecht. Inmiddels is bijna vergeten dat de Voorburgse oevers van de Vliet hier in het verleden zeker niet voor onder deden.

Zeventiende eeuw

Het idee van een elegant huisje waarin men, beschermt tegen zon en regen, kon genieten van het uitzicht over tuin en omgeving, gaat terug tot in de late middeleeuwen.¹ Toen al beschikten kastelen en stadshuizen een enkele maal over een dergelijk onderkomen. Later, in de renaissance, namen deze tuinhuisjes twee verschillende vormen aan: het open lustprieel en het gesloten hoek- of muurpaviljoen. Het prieel, bestaande uit een begroeid raamwerk, stond soms op zichzelf, maar maakte vaker deel uit van een symmetrisch tuinontwerp waarin verschillende koepelvormige rustplaatsen werden verbonden door wandelpaden of loofgangen. In de zeventiende eeuw nam dit type tuinrichting een grote vlucht. In verband met de beschikbare ruimte bleef het aantal prieeltjes bij grote stadshuizen noodgedwongen beperkt. Tuinen rond paleizen, kastelen en buitenplaatsen waren daarentegen vaak voorzien van uitgebreide complexen met beschaduwde paden en koepelvormige priëlen. De 'groene cabinetten' die architect Pieter Post (1608-1669) in samenwerking met hovenier Jan van der Groen (1624-1671) ontwierp voor het Haagse *Huis ten*

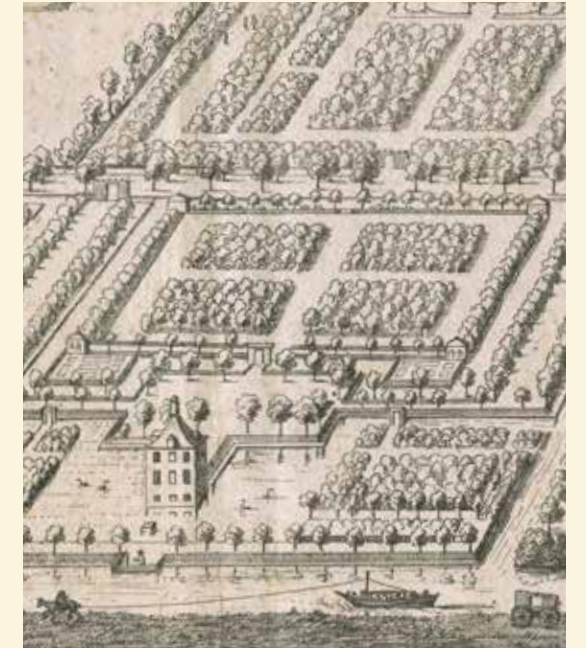
6.02

6.02 Zijaanzicht en plattegrond van een van de twee 'Groene Cabinetten' bij *Paleis Huis ten Bosch*. Ets Jan Matthijsz. naar Pieter Post, 1655. Rijksmuseum Amsterdam,

Bosch, zijn hiervan een goed voorbeeld. Deze open koepels zijn sinds lang verdwenen, maar de zogenaamde Koninginnentuin bij *Paleis Het Loo* geeft nog steeds een idee van een dergelijke aanleg. Ook in Voorburg lag in de zeventiende eeuw een tuin met een vergelijkbare inrichting, zij het op een meer bescheiden schaal. De buitenplaats *Hofwijck* werd, zoals bekend, door Constantijn Huygens (1596-1687) rond 1640 ontworpen naar het beeld van een menselijk lichaam waarbij het hoofd gevormd werd door het huis. Van daaruit keek men op de bongerd die werd omzoomd door rijen bomen met '...vier huisjes overhoeks, en elk een groene kluis...' zoals ze door de dichter zelf werden genoemd. Hij trok er zich terug wanneer hij zijn wandeling door regen of vermoeidheid moest onderbreken.² Deze prieeltjes overleefden eveneens de eeuwen niet, maar hun vervangers staan na de reconstructie van de tuin in 2004 weer op de oude plaats.

Hoewel Huygens in zijn kabinetjes van groen schuilde bij een onverwachte regenbui, kunnen de prieeltjes niet voor veel beschutting hebben gezorgd. Comfortabeler waren de gesloten huisjes die oorspronkelijk in de ommuring van tuinen waren opgenomen. Een laat, Voorburgs voorbeeld hiervan was te vinden bij kasteel *De Binckhorst*. Vanaf de zeventiende eeuw werden deze speelhuisjes ook vrijstaand gebouwd en vormden ze de voorlopers van de in de achttiende en negentiende eeuw zo populaire theekoepels.

Overigens kwam de term koepel pas aan het einde van de achttiende eeuw langzaam in zwang omdat het begrip speelhuis inmiddels in een kwaad daglicht was komen te staan door de associatie met prostitutie.³ Aanvankelijk was de vorm van de tuinhuisjes sober: een vierkante plattegrond en een tentdak, de betrekkelijk kleine ramen waren voorzien van houten luiken. Hoewel in het verleden werd gesteld dat Voorburg in de zeventiende eeuw slechts één speelhuis aan de Vliet kende⁴, is inmiddels duidelijk dat het er veel meer zijn geweest. Voor zover bekend was het 'speelhuysken' van *Zijdevliet* rond 1651

6.03 *Vitaulium Hofwijck*. Ets, 1653. Uit: Constantijn Huygens, *Korenbloemen*. Voorburg, Collectie Kees van der Leer

6.04 *De Binckhorst* met links een in de muur opgenomen tuinhuis. Ets J.C. Philips naar G. van Giessen, 1730-1739. Uit: Jacob de Riemer, *Beschrijvingen van 's-Gravenhage*. Voorburg. Collectie Gerard Duijvestein

6.05 Zicht op Voorburg, met één van theehuisjes van *Hofwijck* aan de Vliet. Ets C. Decker, 1665. Collectie Gerard Duijvestein

6.06 *De Binckhorst* met rechts een vrijstaand speelhuis. Ets C. Elandts, 1681. Collectie Gerard Duijvestein

6.05

6.06

310 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

6.07 De koepel van *Haagzicht*. Schilderij A. Vrolijk, ongedateerd. Particuliere collectie

6.07

de eerste. Korte tijd later volgden de ‘...two lovely glass windowed cabinets at the waterside...’ die Huygens in of kort voor 1653 in zijn tuin liet optrekken. Dat hij hier het feit benoemde dat de ramen van glas waren voorzien, doet vermoeden dat dit niet gebruikelijk zal zijn geweest. In de daaropvolgende jaren werd bij diverse huizen en buitenplaatsen aan de Vliet een dergelijk gesloten tuinhuisje gebouwd: *Tussenburg* (1656), *Middenburg* (tussen 1657 en 1662), *Lusthof en Noordervliet* (vóór 1658), *Fonteinburgh* (tussen 1660 en 1680), *Vreugd en Rust* (1681), *Damzigt* (rond 1682), *Huis den Dom* (vóór 1691) en *Middendorp* (vóór 1700). Het vrijstaande speelhuis van kasteel *De Binckhorst* (vóór 1681) was in deze tijd vermoedelijk wel het enige aan de Trekvliet.⁵

Achttiende eeuw

In de loop van de zeventiende eeuw werd Voorburg een geliefkoosde plaats voor de vestiging van buitenplaatsen. De stedelijke elite ontsnapte hier in een landelijke omgeving aan het hectische stadsleven. Het dorp lag echter dicht genoeg bij Den Haag om in de juiste kringen te kunnen pronken met het kostbare buiten. Meestal konden deze riant huizen met hun fraai aangelegde tuinen op waardering rekenen, maar in het gedicht *Hofwijck* laat Huygens ook een ‘kakelaar’ aan het woord die minder gecharmeerd was van deze nieuwe ontwikkeling:

Zie die verwaande gekken:

zij walgen van de stad. Den Haag en kan niet strekken,

de straten zijn te nauw, de wandeling te kort;

de koets moet ruimer gaan. Wat duivel of hun schort?

Is ’t niet genoeg, Voorhout en Vijverberg te schenden,

is ’t niet genoeg Den Haag ’t ontstraten aller enden?

Moet Voorburg ook in ’t spel? ’k Mag heugen dat die wei

vol vette klaver stond, vol vette beesten lei;

nu is ’t een Hof, quasi Hof-wijk⁶

6.08 De koepel van *Arentsburgh*. Detail litho P.J. Lutgers, 1855. Zie ook 3.08. Collectie Gerard Duijvestein

Dat was aan dovemansoren gezegd want in de achttiende eeuw nam het aantal buitenplaatsen op Voorburgs grondgebied alleen maar toe. Men wedijverde om de beste locaties rond de dorpskern en langs de oude wegen. Naast rust en een goede bereikbaarheid was een fraai en afwisselend uitzicht een vereiste. Langs de Vliet en Trekvliet⁷ werd aan die voorwaarde het beste voldaan: het druk bevaren water zorgde voor een levendig schouwspel en daarachter strekten de landerijen zich uit tot Nootdorp, Delft en Den Haag. Om optimaal van dit schouwspel te genieten werd dicht aan het water een speelhuis gebouwd. Dit was niet langer eenvoudig en van hout, maar opgetrokken uit (natuur)steen en voorzien van ornamenten naar de laatste mode. Naast de bekende vierkante huisjes kwamen ook zes- en achthoekige bouwsels in zwang. De ramen werden veel groter en de naam van de buitenplaats was zo aangebracht dat die vanaf het water duidelijk leesbaar was. Het lusthuis stond er dus niet alleen om (het uitzicht) te zien, maar ook om gezien te worden en zo de status van

de bewoners te onderstrepen. In dit kader was het niet verwonderlijk dat de oudste, zeventiende-eeuwse, speelhuizen vroeg of laat werden vervangen door nieuwe, modieuzere exemplaren.⁸ Een bijzonder geval was hierbij de salon die Dr. Abraham Westerhof (...-1780) in 1776 in de tuin van zijn buiten *Tussenburg* liet bouwen.⁹ Deze werd namelijk geheel in Chinese stijl opgetrokken. Het is buitengewoon spijtig dat van dit voorbeeld van Voorburgse *chinoiserie* geen afbeelding bekend is.

Hoe graag men het ook wilde, niet elk buiten had direct toegang tot de Vliet en het bijbehorende uitzicht. Soms omdat het huis van oudsher op grotere afstand lag, soms omdat er aan het water eenvoudig geen plaats was voor een nieuw huis. Dit betekende overigens niet dat het hebben van een speelhuis geen optie was. Zo verwierven de eigenaren van de landinwaarts gelegen buitenplaatsen *Essesteijn* en *West-Duyvestein* op creatieve wijze toch een lusthuisje

6.09 't Dorp Voorburg.
Ets A.C. Brouwer naar
J. van Diepenhuijsen, 1793.
Uit: L. van Ollefen en
R. Bakker, *De Nederlandsche
Stad- en Dorpbescrijver*,
deel II. Collectie Gerard
Duijvestein

aan de Vliet. Door aankoop van een smalle strook land tussen het huis en de stroom ontstond de mogelijkheid om via een laan een kleine tuin aan de waterkant te bereiken. In deze tuin, waarvoor blijkbaar wel ruimte was, verrees vervolgens hun speelhuis.¹⁰ Een idee dat in een wat bescheidener versie werd toegepast door verschillende bewoners van panden aan de zuidzijde van de Herenstraat in de dorpskern. Ook zij kochten de grond tussen hun huis en de Vliet of zorgden voor een overpadconstructie en verkregen op die manier toegang tot hun speelhuis. Deze dorpskavels waren in vergelijking tot die van de buitenplaatsen vrij klein waardoor er vanaf de Kerkbrug een hele reeks dicht bij elkaar staande zomerhuisjes te bewonderen viel. Op een prent van Anna C. Brouwer zijn de tuinhuizen van respectievelijk een onbekend, mogelijk naamloos huis, *Rustenburg*, *Vlietvreugd* en *Sionslust* te zien, met op de achtergrond de *Oude Kerk* met de befaamde spits.¹¹

Omdat het uitzicht in Voorburg vrijwel overal riant was, namen sommigen overigens genoegen met een speelhuis elders. De eigenaren van *Eijndorp* en *Huis de Werve* bouwden bijvoorbeeld een huisje aan de Broeksloot of de Binnenwetering. Beide locaties boden ook een ‘vermaeckelijk zicht’, namelijk op Den Haag en de tussenliggende buitenplaatsen. De bewoners van enkele huizen aan de noordwestzijde van de Herenstraat bereikten hetzelfde resultaat door het plaatsen van een bescheiden huisje in hun achtertuin.¹² Een derde optie, tenslotte, was een speelhuis aan een drukke straat. Hier kon zichtbaarheid eveneens gecombineerd worden met het vermaak van voorbijtrekkend verkeer, zij het ditmaal te land. Bij *Vlietwijck* aan het Oosteinde werd waarschijnlijk voor deze optie gekozen omdat het huis zelf al vlak aan het water stond, maar ook het achttiende-eeuwse speelhuis van *Hofwijck* lag direct aan de Middellaan of Westeinde.¹² *Vlietwijck* beschikte overigens maar liefst over twee huisjes, een gebruik dat vanaf de achttiende eeuw steeds vaker voorkwam en in de negentiende eeuw een hoogtepunt bereikte. Zij het dat daarbij

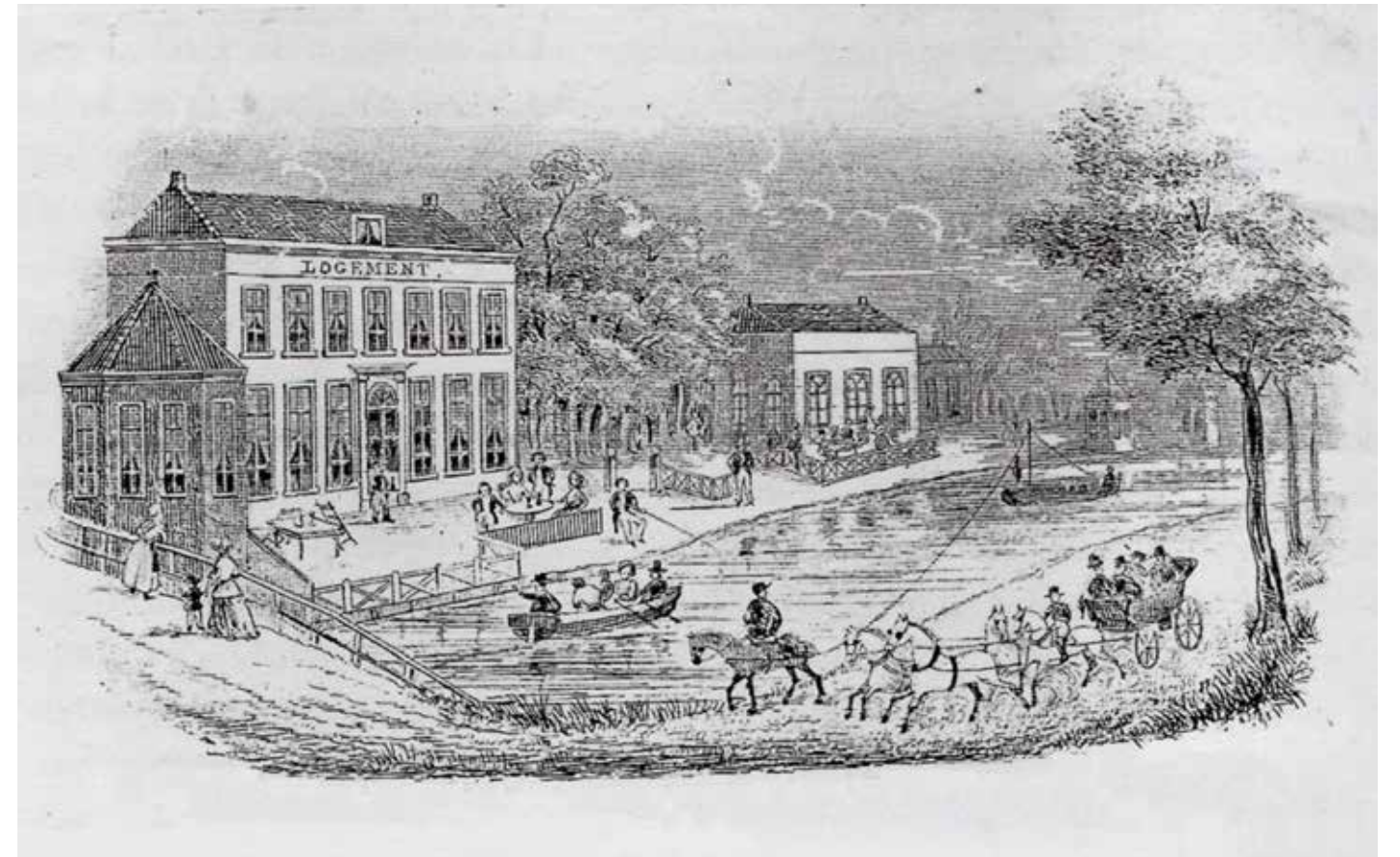

6.09

dan meestal gekozen werd voor één speelhuis met Vlietzicht en één aan de weg. *Vreugd en Rust* was hierop een uitzondering met een speelhuis aan de Vliet en een koepel nabij het bouwmanhuis aan de Broeksloot.¹⁴

Negentiende eeuw

In de eerste helft van deze eeuw bleef de theekepel onverminderd populair. Evenals in de eeuwen ervoor genoot men er, alleen of in gezelschap, van vrije tijd en ontspannende bezigheden. Huygens schreef al in 1653 hoe hij veel tijd lezend doorbracht in zijn huisje aan het water¹⁵, maar er werd ook gemusiceerd, geconverseerd en uiteraard thee, of iets sterkers, gedronken. Van het gezin Groen van Prinsterer-Caen is, uit het dagboek van zoon Guillaume, bekend dat zij in de koepel van hun buiten *Vreugd en Rust* gasten onthaalden op de thee.¹⁶ Iets wat ook in contemporaine verhalen regelmatig aan de orde kwam.¹⁷ Het genieten van het uitzicht bleef echter één van de belangrijkste attracties. Dit werd dusdanig gewaardeerd dat men de

6.10 Reclamekaart van hotel *De Wijckerbrug* bij Voorburg met drie koepels aan de Vliet. Detail litho, 1857. Zie ook 1.112. Collectie Gerard Duijvestein

ongerepte blik op de omgeving contractueel regelde. In 1788 liet Cornelis Johan Bloys van Treslong (1752-1837) al in een servituut vastleggen dat het gezicht op de Laan van Werve vanuit de koepel van *Hofwijck* niet belemmerd mocht worden door het planten van bomen of plaatsen van gebouwen.¹⁸ De eigenaren van *Noordervliet* (1791), *Arentsburgh* (1806), *Hoekenburg* (1806) en *Vreeburg* (1825) bedongen eveneens op deze manier een vrij uitzicht vanuit hun koepels aan de Vliet.¹⁹

De inrichting van de lustruisjes was, blijkens verschillende beschrijvingen, meest functioneel en bleef beperkt tot een tafel en voldoende stoelen, soms aangevuld met een kast, een canapé of tapijten op de vloer.²⁰ De nagelvaste versiering was daarentegen vaak wel bijzonder. Zo werd bij de koepel van *Veldzicht* vermeld dat deze ‘fraay beschilderd’ was en beschreef men het interieur van *Tussenburgs* ‘...ruime Coepel aan de Vliet...’ als volgt: ‘...geörneert met Spiegels in de Panante en een extra schoon Schilderstuk,

Geschildert door wylen den Konstschilder Schouwman...’²¹ Het is mogelijk dat de reden voor dit onderscheid tussen de relatief sobere inrichting en een luxe vaste decoratie was gelegen in het feit dat vanaf het begin koepels en ook tuinen te lijden hadden van diefstal en vandalisme. Klaagde Huygens al over ‘nachteters’ die zich vergrepen aan *Hofwijcks* perziken en abrikozen, in later eeuwen bleef het daar niet bij en moest men de kwetsbare koepels beschermen door het aanbrengen van voetangels en klemmen.²²

Veruit de meeste koepels werden alleen gebruikt door de bewoners en hun gasten. Eind achttiende, begin negentiende eeuw ontstond er echter een categorie die een meer openbare functie had. In deze tijd werden de buitenplaatsen *Opwijck*, *Middendorp* en *Welgelegen* namelijk omgevormd tot horecagelegenheden die hun koepel(s) gebruikten voor de ontvangst van voorbijgangers en kleine gezelschappen.²³ *Opwijck*, als hotel *De Wijckerburg*, had er tot 1875 drie, *Middendorp* als herberg *De Oranjezaal* tot 1817 twee, terwijl

6.11 De koepel van het buiten *Damzigt* in gebruik als aula op de rooms-katholieke begraafplaats Sint Agatha in Veur. Foto, circa 1950. Particuliere collectie

6.11

314 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

6.12 Koepel aan de Vliet van buitenplaats *Middenburg*. Emile L.C. Schiff, potlood, 1918 naar een ouder voorbeeld. Collectie Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg

6.12

Welgelegen speciaal voor dit gebruik in 1824 één koepel liet bouwen. In verschillende eigentijdse bronnen wordt verslag gedaan van bezoekjes aan deze aan de Vliet gelegen ‘horecakoepels’, waarbij de besloten accommodatie en vooral het uitzicht werden geroemd.²⁴

In de tweede helft van de negentiende eeuw begon echter de waardering voor de tuinkoepel in het algemeen te tanen. In de modieuze romantische tuinaanleg met zijn slingerende paden en ‘natuurlijke’ uitstraling detoneerden de stenen koepels met hun,

inmiddels ouderwetse, achttiende-eeuwse decoratieve elementen. Waar men aan het begin van de eeuw nog had gedweept met de ‘... aaneenschakeling van schone koepels...’, werd deze in de tweede helft van de eeuw met steeds minder enthousiasme bekeken. Vincent van Gogh beschreef in 1888 deze afkeer in wel heel sterke bewoordingen toen hij in een brief aan zijn broer Theo sprak over de ‘... afschuwelijke speelgoeddooskoepeltjes...’ die hij tijdens een wandeling langs de Vliet aantrof.²⁵ Zo uitgesproken was de afkeer van de meeste mensen niet, maar de dagen van bijna alle Voorburgse theekoepels waren geteld. In de kranten uit die tijd verschenen regelmatig advertenties waarin koepels ‘... voor afbraak...’ te koop werden aangeboden.²⁶ Soms vanwege praktische redenen. Zo stond bijvoorbeeld de koepel van *Hofwijck* in 1849 de toegang tot een aanpalende kavel in de weg en sloopte men één van de twee horecakoepels toen herberg *De Oranjezaal* in 1817 weer buitenplaats *Middendorp* werd. Verder vielen de bouwsels regelmatig ten prooi aan de vooruitgang: bij de Wijckerbrug in verband met de verbreding van weg en brug (1875) en bij *Vreugd en Rust* door de verbreding van de Vliet in 1892.²⁷ Meestal echter, was men eenvoudig uitgekeken op de oude koepel en hoopte men op een nieuwe eigenaar die er nog wel waardering voor had. Pieter van Swieten (1783-1872), de eigenaar van *Damzigt*, schonk in 1848 zijn koepel aan de pastoor van Veur, waarna het speelhuis tot 1968 als aula op de begraafplaats Sint Agatha in Veur dienst deed. Felix Andries Vriese (...-1894) liet in 1869 de buitenplaats *Middenburg* slopen. De koepels verkocht hij apart ‘... omdat ze zo mooi waren...’²⁸ Hoe de koepel aan de Vliet eruit zag, is overigens bekend doordat een aangetrouwde neef, Emile Louis Constant Schiff (1895-1962), er in 1918 een tekening van maakte. Waar het gebouwtje zelf zich toen bevond, is onbekend.

Twintigste eeuw tot nu

In de twintigste eeuw verdwenen bijna alle koepels. Wanneer een buitenplaats werd verkaveld, viel automatisch ook het doek voor

6.13

6.14

6.13 Het speelhuis van *Middendorp*. Het is het enige speelhuis dat zich nog in de originele vorm op de oorspronkelijke plaats bevindt. Foto Kees van der Leer, winter 2007

6.14 De rustieke koepel in de tuin van de *Sint-Martinuskerk*. Foto Ronald Meekel, 2018

6.15 Het vierkante speelhuis van *Middenburg* naast *In de Wereldt is veel Gevaer*. Ansichtkaart, verzonden in 1936. Collectie Kees van der Leer

de bijgebouwen.²⁹ Andere eigenaren ontdeden zich weliswaar van de oude stenen koepel, maar bouwden in plaats daarvan een, beter in de tuinaanleg passend, rustiek preeelachtig bouwsel, soms op de oorspronkelijke fundamenten.³⁰ De schaarse originele koepels leidden over het algemeen een kwijnend bestaan. Die van *Sionlust* hield moedig stand totdat hij uiteindelijk, volledig onverspoeld door de golfslag van de Vliet gesloopt moest worden.³¹ Uiteindelijk overleefde alleen het vierkante speelhuis van *Middendorp* in originele staat.

6.15

Inmiddels lijkt het tij te keren, althans voor de oevers van de Vliet. Diverse eigenaren van villa’s aan het Oosteinde hebben in de afgelopen tijd tuinhuisjes aan het water gerestaureerd of nieuw gebouwd. De rustieke koepel in de tuin van de *Sint-Martinuskerk* werd in 2017 opgeknapt en, na een mislukte poging tot herbouw van *Damzigt*s koepel in 1979, wordt momenteel gewerkt aan een plan om dit achttiende-eeuwse speelhuis te betrekken bij de herontwikkeling van Klein Plaspoelpolder.³²

In de Wereldt is veel Gevaer met rechts het vierkante speelhuis van *Middendorp*.
Ansichtkaart, verzonden in 1904. Collectie Kees van der Leer

In de Wereldt is veel Gevaer, anno 2017. Foto Charles Groeneveld

7. De Hoornbrug te Rijswijk

7.01 Een schip vaart door de geopende Hoornbrug. Ansichtkaart, circa 1910. Collectie Museum Rijswijk

In dit artikel wordt in het kader rond het thema de Vliet aandacht besteed aan de Hoornbrug in allerlei facetten met af en toe een uitstapje naar de Geestbrug. Bijzondere aandacht is er voor de invloed van de tram op diverse momenten in de geschiedenis van de brug. De Hoornbrug is in het verkeer over de weg altijd een belangrijke schakel geweest. Den Haag, Delft, Rotterdam om maar een paar bestemmingen te noemen. Dit in tegenstelling tot de Geestbrug die de doorbraak in de strandwal rond 1350 bij het graven van de Haagse Trekvliet moest overbruggen. De beide oude dorpskernen van Voorburg en Rijswijk hadden niet zo veel met elkaar en zelfs is er een periode, weliswaar kort, van 1430 tot 1447, geen brug geweest en stak men op doorwaadbare plaatsen over. De Hoornbrug is ook altijd onderdeel geweest van de route van de begrafenissen van de Oranjes vanuit Den Haag naar Delft. Eerst over water met een trekschuit zoals bij Maurits in 1625, onderbroken vanwege de vaste Hoornbrug, of later over de weg.

Geschiedenis

De Hoornbrug is gelegen op het eind van het gegraven kanaal, de Fossa Corbulonis, bij de aansluiting op de natuurlijke voortzetting het Westland in naar zee via de Gantel. De Romeinse initiatiefnemers van deze vaarroute gebruikten deze om de onstuimiger route buitenom over zee te vermijden. Uit die periode is er geen vermelding van een brug. Na de Romeinen is er lange tijd geen bewoning van betekenis. Pas in het midden van de twaalfde eeuw wordt de Delftse Vliet gegraven. Dit diende meerdere doelen: ontwatering van het gebied, een indirecte verbinding met de Rijn die langs Leiden in zee stroomde en de scheepvaart als transportmiddel. In 1340 wordt de Horne bregghe vermeld, een stenen brug. Deze maakt dan deel uit van de Gravenroute, de weg over land van het Binnenhof naar Delft, toen

een van de belangrijkste Hollandse steden. Het weggedeelte van het Binnenhof naar de brug werd onderhouden op kosten van de ambachten en dorpen in heel Holland. Dit werd berekend op basis van riemtallen, een omrekening van de verplichting om de strijdschepen van de graaf van roeiers te voorzien. De formule is eeuwen blijven bestaan maar wel omgezet van roeiers in andere te leveren diensten, zoals wegonderhoud en nog later afkoopsommen. De weg van de Hoornbrug tot aan Delft werd onderhouden op kosten van eigenaren van de aanliggende weilanden en percelen. Deze verplichting werd de hoefslag genoemd en viel onder het regime van het Hoogheemraadschap van Delfland. Deze verplichtingen waren niet populair wat wel bleek uit het veelvuldig voorkomend achterstallig onderhoud. Zo was het in 1394 voor de bruid van graaf Albrecht

7.02

7.03

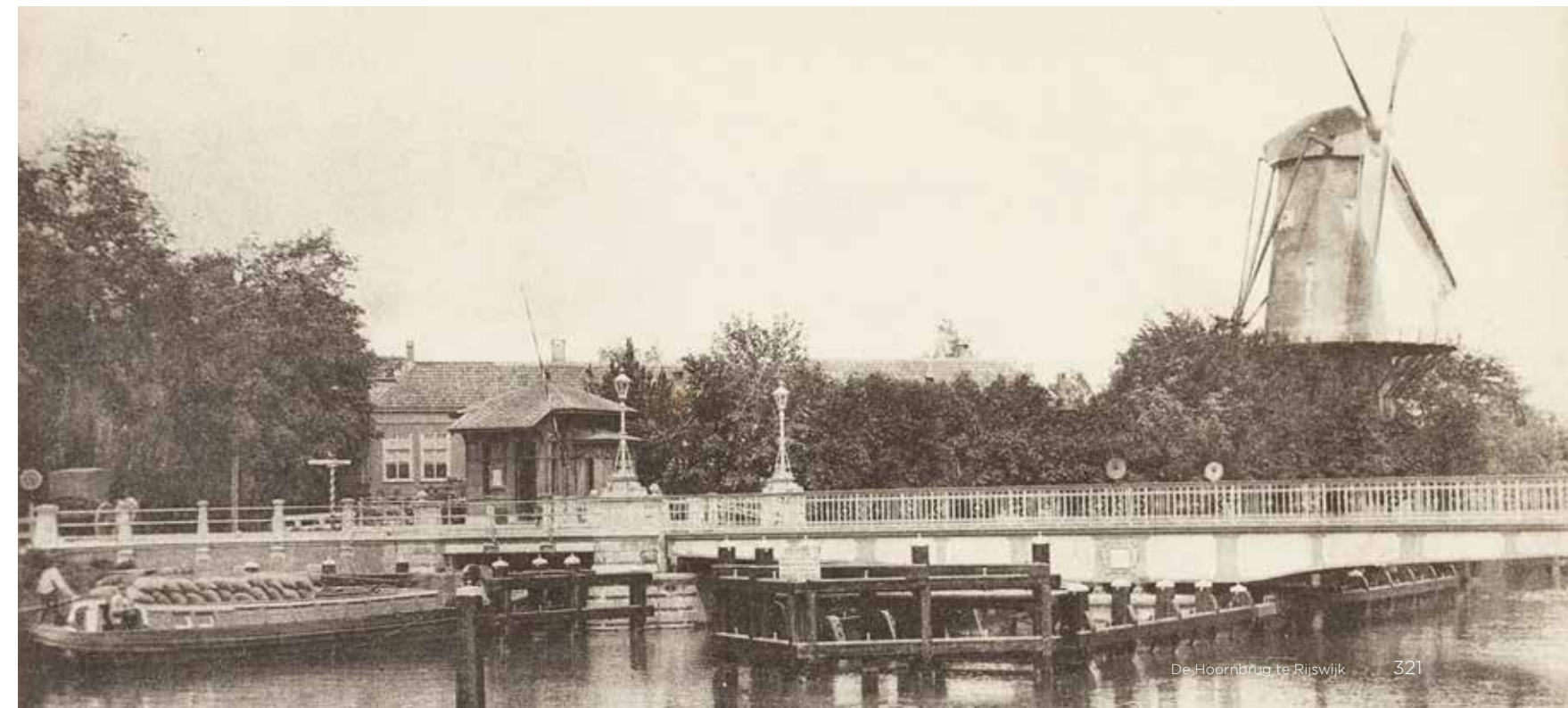
7.02 De Delftse Vliet met een Hagenaar-zeilboot gezien richting Hoornbrug. Achter de Hoornbrug staan de *Korenmolen* en uitspanning *Het Molentje*. Rechts de koepels van de buitens *Delfvliet* en *Ypenburg*. Tekening onbekende kunstenaar, 1782. Collectie Museum Rijswijk

7.03 De Hoornbrug met rechts de uitspanning *Het Molentje*. Tekening onbekende kunstenaar, 1763. Collectie Museum Rijswijk

van Beieren, Margaretha van Kleef, ondoenlijk om de rit naar het Binnenhof vanaf de Hoornbrug over de weg te maken en moesten er noodreparaties met stro en mest plaatsvinden. Maar ook veel later, in 1675, moest in allerijl het gedeelte naar Delft gerepareerd worden om de begrafenistoet van Amalia van Solms, de weduwe van Frederik Hendrik, doorgang te verlenen. Transport over de weg is eeuwenlang niet populair. Slecht onderhoud, overvallen, tolgelden en simpel materieel met beperkte capaciteit. Vervoer over water van grondstoffen als klei en zand voor steenfabricage bij de Steenplaets in Rijswijk, turf als brandstof voor

bierbrouwerijen in Delft, grondstoffen voor de vele molens langs de Vliet en afvoer van gereed product, heeft de voorkeur, alsmede personenvervoer via de trekvaart met een vastgestelde en stipte dienstregeling. In 1601 is er sprake van vervanging van de brug. De stad Delft verzoekt om reparatie, maar de westambachten van het Hoogheemraadschap (waaronder Rijswijk) adviseren een nieuwe brug met twee hoge bogen ten behoeve van de doorvaart, mits de stad Delft daar ook aan wil bijdragen. Voor tweewijfde van de aanneemsom draagt Delft bij en voor de helft van de toekomstige onderhoudskosten. De ambachten betalen de rest. Een nieuwe brug

7.04 De Hoornbrug met op de achtergrond de in 1588 gebouwde en in 1921 afgebroken *Korenmolen*. Ansichtkaart, circa 1905. Collectie Museum Rijswijk

7.05

7.06

7.05 Het tolhuis langs de Delftweg, met voorlangs het enkelspoor van tramlijn 1. Foto, circa 1920. Collectie Museum Rijswijk

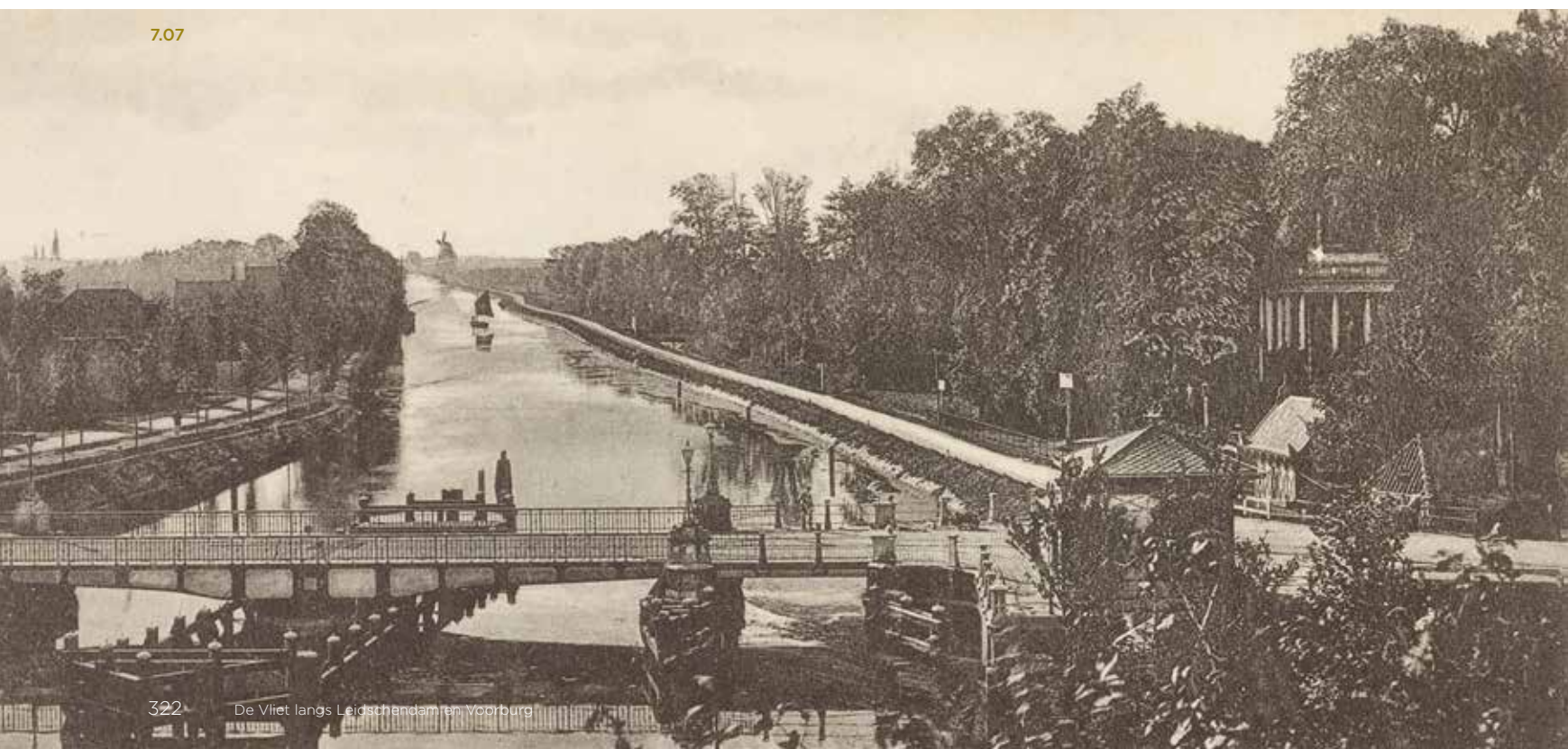
7.06 Tramlijn 1 rijdt over de 'schutbrug', die dienst deed van 1924-1948. Foto, ongedateerd. Collectie Museum Rijswijk

7.07 De Hoornbrug gezien richting Delft. Rechts de twee verdiepingen hoge *Belvédère* van het *Huis te Hoorn*. Deze *Belvédère* werd in 1902 afgebroken voor de bouw van *Villa Martha*. Ansichtkaart, circa 1900. Collectie Museum Rijswijk

betekent nog niet het einde van de ellende rond het wegonderhoud. De gemoederen lopen hoog op. Na de aanleg een klinkerbestrating van Den Haag tot Rijswijk rond 1670, op kosten van de graaf, nemen Den Haag en Delft op zich de route van de Hoornbrug naar Delft te bestraten. Met het besluit van de Staten van Holland van 4 mei 1694 mogen zij ter compensatie een geringe tol heffen bij passanten. Deze heeft gegolden tot 1931, toen de opbrengsten door de aanleg van rijksweg 13 sterk verminderden. In 1866 zag Den Haag af van haar deel, er werd een nieuw bescheiden tolhuis gebouwd met alleen het wapen van Delft nog boven de voordeur. Bruggen kenden ook het fenomeen tol. De Geestbrug was vanaf 1350

de eerste tolbrug in onze omgeving. Later waren er de Oude en de Nieuwe Tolbrug in Voorburg. De theorie dat op de Hoornbrug tol werd geheven op het passerende gehoornde vee en dat daardoor de naam zou zijn ontstaan, is niet juist. De juiste verklaring rond de naam komt van de bocht (hoorn) in het kanaal ter hoogte van de brug. Bij de Geestbrug is geen discussie, de geest(zand)gronden van de strandwal zijn hier de achtergrond. Bijna twee eeuwen voldeed de nieuwe Hoornbrug, maar in 1779 was er toch nieuwbouw noodzakelijk en kwam er een vaste houten brug. Het openzetten van de brug voor de scheepvaart kwam nog veel later, toen in 1890 een ijzeren draaibrug werd geïnstalleerd, voorzien van

7.07

322 De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

7.08 Bouw van de noodbrug voor de vervanging van de Hoornbrug. Foto, 1939. Collectie Museum Rijswijk

fraaie lantarens. De brug draaide om een centraal punt zodat aan beide zijden doorvaart mogelijk was. De huidige brug dateert van rond de Tweede Wereldoorlog, toen de basculetechniek bij bruggen geïntroduceerd werd en grote opklapbruggen mogelijk werden. Het begin van het werk, het bouwen van een noodbrug, viel nog net voor 10 mei 1940, maar de voltooiing liep uit tot na de Bevrijding. De hevige gevechten na de luchtlandingen op vliegveld Ypenburg en de opmars van de Duitsers richting centrum Den Haag waren nog bij de noodbrug die fel en succesvol verdedigd werd. De aanleg van rijksweg 13 naar Rotterdam betekende dat het verkeer direct na de brug op deze snelweg reed en ook met soms forse snelheid vanuit de richting Rotterdam de bebouwde kom van Rijswijk binnenkwam. Het toenemende autoverkeer in de jaren zeventig betekende een enorme aanslag op de kwaliteit van de woonomgeving aldaar, mede versterkt door het intensieve woon-/werkverkeer richting het bedrijventerrein van de Plaspoelpolder met duizenden arbeidsplaatsen. Gelukkig

7.08

7.09 De oude uit de achttiende eeuw daterende Hoornbrug. Naast de Hoornbrug staat de *Belvédère* van het *Huis te Hoorn*. De afgebeelde personen zijn vrijwel allen familieleden van Theodor van der Klugt, de eigenaar van de buitenplaats *Hoornwijk*. Foto Henri de Louw, 1891. Collectie Museum Rijswijk

7.09

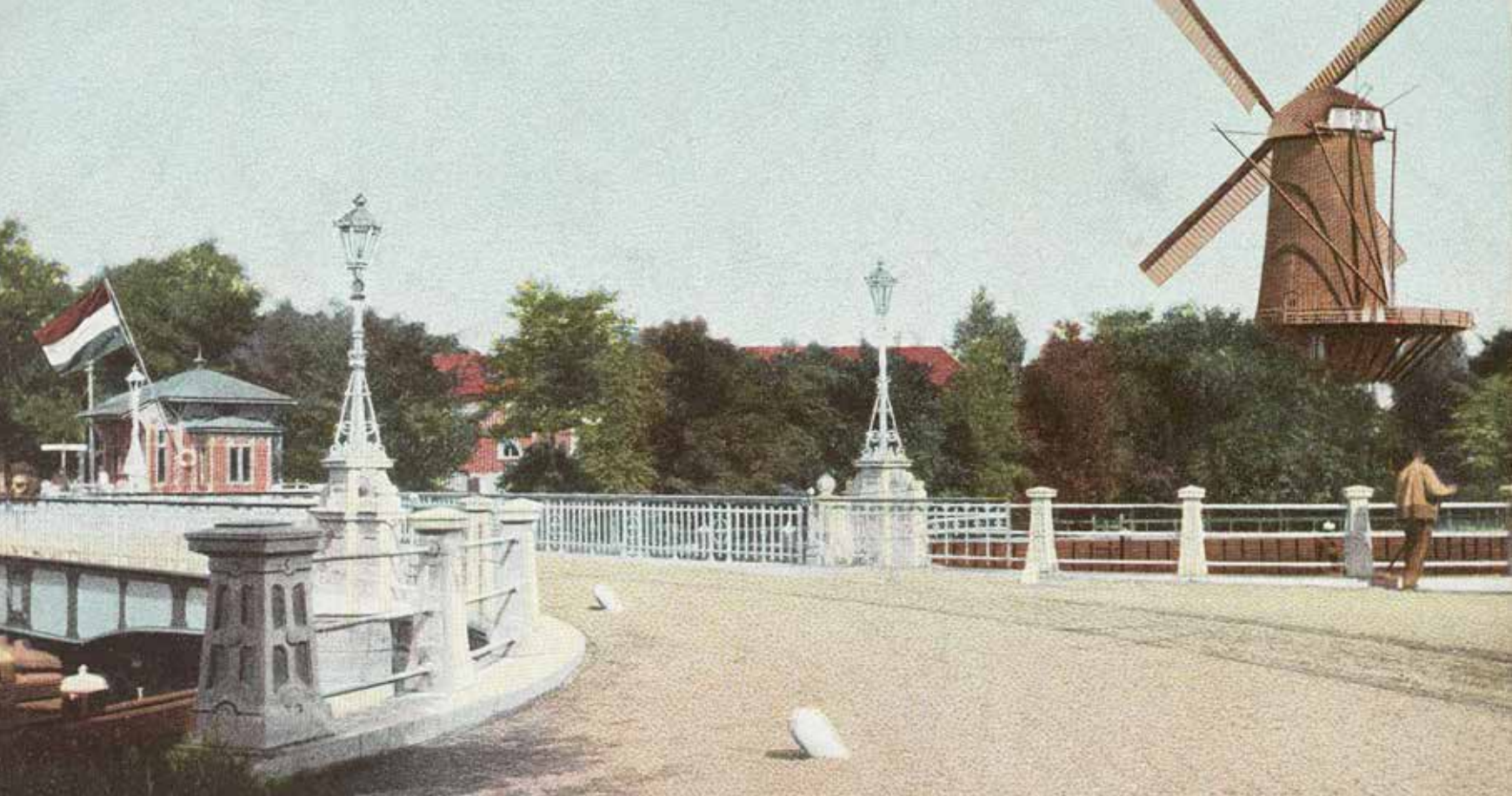
konden door de aanleg van het eerste gedeelte van de huidige rijksweg A4 (toen nog N4 geheten) met twee afslagen verderop langs Rijswijk de verkeersstromen over de Hoornbrug verminderd worden. Later is ook de feitelijke oprit naar de A13 verder weg naar het zuiden verlegd, toen de Vinexbebouwing op Ypenburg startte en is er een bufferzone gekomen. De bediening van deze provinciale brug (een van de 52 in Zuid Holland) is sinds 2012 gecentraliseerd en op afstand gezet. Het brugwachtershuis van 1947 is verlaten.

De toekomst van de brug

Over de toekomst valt nog het volgende te melden. Nu de aanleg van de Rotterdamse baan gestart is en volgens planning verloopt, zal het doorgaande verkeer over de Hoornbrug naar die nieuwe route afgeleid worden en kan het fraaie ontwerp voor een opengewerkte vaste brug gerealiseerd worden. De doorvaarthoogte zal dan circa 1 meter meer zijn, voldoende voor alle 'normale' scheepvaart. De hoofdreden achter deze nieuwe ontwikkeling is de ongestoorde afwikkeling van de dienstregeling op de twee belangrijke tramlijnen in de agglomeratie, lijn 1 (Delft-Scheveningen) en lijn 15 (Centrum Den Haag - Nootdorp). De rol van het tramverkeer in de geschiedenis van de Hoornbrug (en Geestbrug) komt hierna aan bod. De brug is straks ook niet meer eigendom van de provincie Zuid-Holland maar wordt onderdeel van het gemeentelijk wegennet van Rijswijk en sluit dan ook aan op het reeds vernieuwde profiel van de Haagweg.

De rol van de tram

Over de effecten van het ruim 150 jaar tramverkeer over de Hoornbrug valt het nodige te vertellen. Verkeer over de brug anders dan te voet of te paard was pas mogelijk toen in 1394 de oudste brug voorzien werd van een oprit aan beide zijden, zodat er met wagens overheen gereden kon worden. Daarvoor werd de nodige extra grond met karren aangevoerd. Toen in het midden van de negentiende eeuw in de regio Den Haag plannen werden ontwikkeld voor een aantal tramlijnen

7.10 De Hoornbrug met de mooie lantaarns. Links het brugwachtershuisje en rechts de molen. Ansichtkaart, circa 1904. Collectie Museum Rijswijk

vanuit het centrum van Den Haag ging na de realisatie van de lijn naar Scheveningen Bad in 1864 de paardentram naar Delft in 1866 van start. De eerste jaren werd gereden met zogenaamde ‘railroaders’ die zowel op rails als over straatstenen konden rijden. Over rails werd de draaibare vooras door de koetsier met een pin vastgezet, zonder pin kon men over het plaveisel alle kanten uit. Dit kwam goed van pas bij de Hoornbrug waar geen rails aangelegd mochten worden in het brugdek (een pesterijtje van de toenmalige eigenaar, het Hoogheemraadschap). Wel was hierdoor de inzet van een extra paard nodig, bij langere stukken over plaveisel soms wel een vierde paard. Er werd begonnen met een enkelspoor, dus bestond de dienstregeling uit maar een enkel rijtuig, waar wel 50 passagiers in vervoerd werden, binnen en bovenop het imperiaal in de buitenlucht. Toen vlakbij de Hoornbrug een wisselplaats in gebruik genomen werd, kon de frequentie opgevoerd worden. Voor het dagrapport moest er een kruisingsbriefje worden ingevuld en ingeleverd.

De concurrentie van dit nieuwe vervoermiddel was al snel teveel voor de aloude trekschuit, temeer daar er extra ritten werden geïntroduceerd voor avondvoorstellingen in de Haagse Comedie en

voor de Delftse kermis. Zelf delfde de paardentram het onderspit tegen de stoomtram rond 1887. Na een ombouw van het railtraject, inmiddels ook op de Hoornbrug, werd de dienstregeling met stoomlocomotieven flink uitgebreid. Voor een vrijliggende trambaan op de Rijswijkseweg en de Haagweg moesten wel 218 bomen sneuvelen, terwijl het nog steeds een enkelspoor betrof met dan wel vier wisselplaatsen.

In de jaren twintig van de vorige eeuw was ook de stoomtractie achterhaald en kwamen er elektrische trams voor in de plaats. Rigoreus werden toen plannen opgesteld om het hele traject dubbelsporig te maken. Allereerst kwam dit in 1923 vanaf de Haagse kant tot over de Hoornbrug geheel gereed tot aan de remise’s Gravenmade, vlak na het tolhuis aan de Delftweg, maar voor het tolhuis langs bleef nog een beperkt stuk enkelspoor wegens ruimtegebrek. Door onenigheid binnen het Delftse duurde het nog enige jaren voordat het geheel voltooid was als vrijliggend dubbelspoor. Uiteindelijk werd de laatste hobbel genomen toen in 1931 een dubbelspoor achter het tolhuis langs naar de Hoornbrug in gebruik werd gesteld.

7.11

7.12

7.13

7.11 Een tram rijdt over de Hoornbrug met daarachter de *Korenmolen*. Detail foto, circa 1900. Zie ook 3.67. Collectie Museum Swaensteyn

7.13 De in 1947 vernieuwde Hoornbrug. Detail Ansichtkaart, circa 1950. Zie ook 3.87. Collectie Anne Jacobs

7.12 De Hoornbrug met op de achtergrond maalderij *De Eenhoorn* op de plek van de in 1921 afgebroken *Korenmolen*. Ansichtkaart circa 1930. Collectie Museum Swaensteyn

Een ander probleem werd op originele wijze opgelost. De vertragingen op het traject door het openen van de Hoornbrug (inmiddels dus de vlakke draaibrug uit 1890) voor de drukker wordende scheepvaart (water gaat voor weg is de regel) leidden tot het idee en vervolgens tot het realiseren van een aparte extra brug alleen voor de tram. Deze ijzeren, enkelsporige brug lag op enkele honderden meters ten zuiden van de Hoornbrug. Deze zogenaamde Schutbrug kwam gereed in 1924. Het spoor sloot via de Huis te Hoornkade bij de Hoornbrug weer aan richting Den Haag. Via een ingewikkeld seinsysteem, bediend door de brugwachters van beide bruggen, kreeg de machinist de informatie welke brug hij diende te nemen bij het kruisen van de Vliet. Een belangrijke verbetering onderging de situatie door de bouw van een nieuwe, grote Hoornbrug met een hoge doorgang voor het scheepvaartverkeer. In 1939 werd een hulpbrug voor alle verkeer in gebruik genomen en de sloop van de oude brug gestart. In 1947 kon de nieuwe, huidige Hoornbrug in gebruik genomen worden. Dat betekende in 1948 ook het einde van de Schutbrug. De verstevigde walkanten zijn wel recentelijk hergebruikt voor de aanleg van een fraaie nieuwe brug voor langzaam verkeer, ‘De Oversteek’. De Geestbrug kent ook zijn tramgeschiedenis. De oude stenen brug uit 1447 was in 1892 vervangen door een dubbele ophaalbrug. Toen in 1931 een tramlijn naar station Voorburg werd ontwikkeld vanaf de Haagweg kwam er een provisorisch eindpunt op de Cromvlietkade in Rijswijk tot de nieuwe Geestbrug, ook een basculebrug, gereed was in 1933. Deze tramlijn 10 heeft tot 2011 gefunctioneerd. Het spoor wordt nu nog als uitwijk gebruikt bij calamiteiten op de lijnen 1 of 15 en voor speciale ritten.

Besluit

De Hoornbrug is door de eeuwen heen ontwikkeld van een primitieve oeververbinding tot een moderne schakel in de afwikkeling van doorgaand en bestemmingsverkeer waarbij de rol van het openbaar vervoer steeds belangrijker is geworden.

De Hoornbrug gezien richting Voorburg als ijzeren draaibrug met aan beide zijden van het centrale draaipunt een doorvaartmogelijkheid. Ansichtkaart begin twintigste eeuw. Collectie Anne Jacobs

De nieuwe Hoornbrug gezien richting Voorburg, anno 2018.
Foto Ronald Meekel

Noten en literatuur

De Vliet bij de Kerkbrug

De Vliet bij de Kerkbrug

1 Eerste wandeling, van de Vlietlanden tot aan de Kerkbrug

Noten, inclusief literatuurvermelding

¹ Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks vaarwater* (1989), p. 15. Zie eveneens: D. Wijbenga, *Delft* (1994), deel 1, p. 20. De naam Delftse en Leidse Vliet wordt verschillend gebruikt: meestal ligt de scheiding bij de Hoornbrug, soms bij de Trekvliet, soms ook bij de Leidschendam. A.J. van der Aa schrijft in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek* (1839) onder de Vliet dat deze ook wel ‘de Delftsche Vliet’ wordt genoemd, die te Leiden, uit de Rijn voortkomend, door de Leyschendam en langs Voorburg naar Delft vloeit om zich daar met de Schie te verenigen. Ook L. van Ollefen schrijft in zijn *Nederlandsche Stad- Dorp-Beschrijver* (1793) dat Voorburg ligt aan de Delfsche Vliet. Maar de meest gebruikelijke en historisch meest juiste scheiding ligt bij de Hoornbrug.

De Vliet bij de Kerkbrug

² Zie over de loop van de oorspronkelijke Vliet bij Leiden: Martine van der Wielen-de Goede, *De nieuwe trekweg langs de Vliet* (2006), o.a. p. 84. Op de kaart van Floris Balthasars van Berckenrode uit 1612 maakte de Vliet bij ‘Lammen’ een scherpe bocht naar links. Het huidige Rijn-Schiekanaal loopt hier bij de Lammbrug rechtdoor, evenals vroeger de Gracht van Corbulo. Zie hierover noot 8.

³ Zie over Oostbos: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 149-150. Zie eveneens: Piet van der Plas en Martine van der Wielen-de Goede, ‘Roucoop of Oostbos. Gezicht op de Vliet door Jan van Goyen’, in: *Leids Jaarboekje* (2015), p. 119-135.

⁴ Hoogveengebieden met een doorsnee van meer dan 6 km konden een hoogte bereiken van 5 m boven NAP. Zie hierover: Dr. M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van de Rijn en Maas* (proefschrift UvA, 2011), p. 43.

⁵ Tacitus schrijft in zijn *Annales* (XI2o) over de Romeinse veldheer Domitius Corbulo: ‘En in die winter [van 47 na Christus] heeft hij zijn mannen bezig gehouden. Hij heeft hen tussen de rivier de Rijn en de Maas over een afstand van 23 mijl [34 km] een kanaal laten graven, om daardoor de onzekerheid en de onveiligheid van de Oceaan te vermijden.’ Zie hierover en over archeologische vondsten betreffende deze Gracht o.a. Joost Vermeulen in www.nrc.nl, 24 september 1991.

⁶ Matilo lag in de huidige Leidse wijk Roomburg, genoemd naar een middeleeuws klooster dat op deze plek heeft gestaan. De restanten van het Romeinse castellum Matilo liggen in het archeologische park Matilo dat bij Roomburg werd aangelegd. Bij opgravingen in 1962 werd hier bij Roomburg een profiel van de Gracht van Corbulo blootgelegd. Zie hierover: Dr. D.P. Blok, ‘De naam Voorschoten’, in: Dr. J.L. van der Gouw (red.), *Voorschoten. Historische Studiën* (1971), p. 15 met noot 10 die verwijst naar J. v.d. Klei, ‘Profiel van de gracht van Corbulo bij Leiden’, in: *Westerheem XIII* (1964), p. 95 ev. Zie over het vermoedelijke Romeinse vlootstation bij Naaldwijk: A.M.J. Derks, ‘Inscripties op brons’, in: L. van der Feijst e.a. (red.), *De nederzetting te Naaldwijk II. Terug naar de sporen van Holwerda* (2008), p. 149-161.

⁷ Zie hierover: G. ’t Hart, ‘De Vliet en de wedden daarin’, in: *Leids Jaarboekje* (1982), p. 153-154. Zie eveneens: G.Th. Langerak, ‘Voorburg aangekaart’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 4. Omdat door de Gracht de waterscheiding tussen het gebied van de Rijn en de Maas bij het latere Leidschendam werd doorgraven moesten de Romeinen hier vermoedelijk omstreeks 49 een dam

met overtoom aanleggen. Sporen van deze Romeinse dam zijn tot op heden niet aangetroffen.

De Vliet bij de Kerkbrug

⁸ Bij de huidige Lammbrug liep de Gracht van Corbulo rechtdoor naar Roomburg om hier aan de oostkant van Leiden de Rijn te bereiken, terwijl de Vliet vroeger bij genoemde brug een scherpe bocht naar links maakte om via de Vink aan de westkant van Leiden in de Rijn te stromen. Zie eveneens noot 2.

De Vliet bij de Kerkbrug

⁹ Tijdens opgravingen in 2008 bij *Hoekenburg* toonden boringen aan dat hier de Vliet vrijwel samenviel met de Gracht van Corbulo. Zie hierover: Mark Driessen en Elles Besselsen (red.), *Voorburg-Arentsburg. Een Romeinse havenstad tussen Rijn en Maas* (2014), p. 152. Zie over de recent gevonden restanten van de Gracht van Corbulo bij Leidschendam: *De Erfgoedstem*, 11 mei 2016 alsmede *Historiek*, 12 mei 2016. Zie over restanten bij Voorschoten: *Historiek*, 2 april 2015. Zie eveneens de website van RAAP, het onderzoeks- en adviesbureau voor archeologie dat steeds nauw betrokken is bij de opgravingen van de Gracht van Corbulo.

De Vliet bij de Kerkbrug

¹⁰ Zie over de Knipmolen (en andere molens): www.molendatabase.nl.

¹¹ Zie over Kasteel Duivenvoorde: Annette de Vries (red.), *Duivenvoorde. Bewoners, landgoed, kasteel, interieur en collectie* (2010).

¹² Zie over deze gevelstenen: www.wikipedia.org. De kleinste steen, met een verminkte tekst, dateert uit 103-111 n. Chr. De grootste dateert uit 196-198 en bericht over het herstel van een wapenmagazijn door Romeinse troepen.

¹³ De precieze plek van De Pelikaan staat aangegeven op de kadastrale kaart van Veur uit 1812. Zie over molen De Pelikaan: H. Brouwer Schut, ‘Industriemolens rondom de Leytsche Dam’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 170-171.

¹⁴ Met dank aan Marcelle van Haersma Buma die mij attendeerde op het TBC-huisje tegenover Oostvlietweg 23, niet ver van Rozenrust. Zie over Rozenrust: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 153-154.

¹⁵ Zie over De Salamander, De Hoop en Villa Windlust: Hendrik Brouwer Schut en Leo van Ewijk, *De wind in de zeilen* (2006).

¹⁶ Zie over de Veurse scheepswerf: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 159-162.

¹⁷ Zie over molen ’t Hert en Palesteyn: H. Brouwer Schut, ‘Industriemolens rondom de Leytsche Dam’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 163-165.

¹⁸ Zie over Herberg ’t Eiland: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 158-159. Zie over de naar een ontwerp van Evert Margry gebouwde Petrus en Pauluskerk: Roel van Norel en Marina Laméris, Parels van baksteen (2008), p. 290. Zie eveneens: A. van der Weerden, Grepen uit 100 jaar en langer Leidschendam Parochie Petrus en Paulus (z.j.).

¹⁹ Zie over de dam en de sluis van Leidschendam: H.W. van Leeuwen, ‘De relatie Leidschendam-Delft’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 79-94. Zie eveneens: /// /bijdrage erfg ldam in dit nummer//

²⁰ Doordat de Oude Rijn bij Katwijk in de loop der eeuwen verzandde en in 1163 door de Sint-Thomasvloed zelfs werd geblokkeerd, werd de vrije uitstroom van water naar de Noordzee steeds meer belemmerd en zocht een uitweg zuidwaarts richting Delfland. Zie hierover elders in deze

publicatie: Wiard Beek, ‘De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg’.

De Vliet bij de Kerkbrug

²¹ Zie over de Sytwende: S.J. Fockema Andreae, *Willem I, graaf van Holland 1203-1222, en de Hollandse hoogheemraadschappen* (1954), p. 46 en p. 61. J.L. van der Gouw stelt in *De landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland* (1987), p. 23 dat de Boven Sytwende werd aangelegd een tiental jaren voor de eerste vermelding in 1285. Die eerste vermelding staat in een oorkonde van graaf Floris V van 18 februari 1285 (zogenaamde Paasstijl = 18 februari 1286 onze tijdrekening) waarin hij toestemming geeft aan de bewoners van het gebied tussen de Ovenzijdewinde, de Zwadenburgerdam, de Zeedijk en de Spaarnam om in het Spaarne een dam op te werpen. Zie hierover: Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland en Zeeland* [...] (1753), deel I, p. 4.47. Overigens wordt in een charter van 11 oktober 1255 ook al de Sytwende genoemd: Mieris deel I, p. 293.

De Vliet bij de Kerkbrug

²² Ook de zoon van Floris IV, graaf Willem II, die zich eveneens met bedijkingen bezighield, stierf (in 1256, op 28-jarige leeftijd) een gewelddadige dood. Dit geldt eveneens voor Floris V die in 1296 werd vermoord. Ook hij bemoeide zich met de bedijking. Zie bijvoorbeeld: Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland en Zeeland* [...] (1753), deel I, p. 419 over de bedijking tussen ‘de Schie en de Goude’.

²³ C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 36. Sytwende is een samenvoeging van ‘wende’ dat waterkering betekent en ‘syt’ dat zoveel betekent als zijdelings. De waterkerende dijk staat immers dwars op de duinruggen. Ook kan het aanduiden dat dit een waterkering is aan de rand van het gebied dat wordt beschermd. In archiefstukken komt deze Sytwende tussen Wassenaar en Veur onder verschillende namen voor waaronder Zijdwinde en Ovenzijdwinde of Hoevenzijdewind. ‘Oven’ of ‘hoeven’ is in dit verband een verbastering van ‘boven’, aangevend dat deze Sytwende ligt boven, dus voor het gebied dat wordt beschermd.

²⁴ J.L. van der Gouw, *De landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland* (1987), p. 25. Zie over dit recht van overtocht: H.W. van Leeuwen, ‘De relatie Leidschendam-Delft’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 80-87.

²⁵ H.W. van Leeuwen, ‘De relatie Leidschendam-Delft’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 81-82.

²⁶ Zie over de schansen bij de Leytse dam: Hendrik Brouwer Schut, ‘Rumoer aan den Leijschendam’, in: *Erfgoed Leidschendam* (januari 1995).

²⁷ Het jaagpad werd gebruikt voor het paard dat de schuit voorttrok. Als er geen geld was voor een paard was het de schipper zelf of zijn vrouw en kind(eren) die de trekkracht leverde(n).

²⁸ Zie over het jaagpad en de trekschuit tussen Leiden en de Leidschen Dam: Martine van der Wielen-de Goede, *De nieuwe trekweg langs de Vliet* (2006).

²⁹ Isaak Tirion, *Tegenwoordige Staat van Holland* (1746), deel XVI, p. 301-302.

³⁰ Zie over de herberg De Stad Amsterdam en de er tegenover aan de oostkant van de Venestraat gelegen herberg De Admiralen Tromp en De Ruyter: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 139-141. Op de plek van het in 1974 afgebroken pand waarin genoemde herberg De Admiralen was gevestigd en later een bakkerij, staat nu een flatgebouw met daaronder bedrijfsruimten.

³¹ Anoniem, *De vermakelyke Leidsche buiten-cingels* (1734) p. 351-358.

³² Zie voor diverse oude huizen rond de sluis: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en

oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 156-162.

De Vliet bij de Kerkbrug

³³ Zie over de koepelkerk aan de Sluis: J.D. de Kort Sr., ‘De Kerk in het midden’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. (1988), p.303-304.

³⁴ C. Hoek, ‘Repertorium van de Leenkamer van de Hof te Wassenaar’ in: *Ons Voorgeslacht* (1978), p. 396.

³⁵ Zie over Damlust: Hendrik Brouwer Schut, *Veur, een dynamische woon- en werkplek* (1990), p. 269-271.

³⁶ Hendrik Brouwer Schut, *Veur, een dynamische woon- en werkplek* (1990), p. 269-225. Zie eveneens: Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 43 waarin wordt verwezen naar het kohier van de 1ode penning van Voorburg van 1565 waar staat vermeld: ‘zekere visserij van de heer van Wassenaar, beginnend bij de hofstede van de Binckhorst, strekkend tot aan de Tolbrug; bovendien nog een andere visserij van Jan van Wijngaarden, beginnend bij de Tolbrug tot aan de Leidschendam toe’. Op p. 98 is sprake van een conflict in 1521 over visrechten in de Vliet tussen de heer van Wassenaar en de familie Van Wijngaarden. In de negentiende eeuw verschenen regelmatig advertenties over de verhuur van visgronden in de Vliet. Zo werd in het *Dagblad van Zuid-Holland en ’s Gravenhage* van 17 mei 1868 aangekondigd dat op dinsdag 26 mei een publieke verhuur zou plaatsvinden in het logement ‘Het Eiland’ te Leidschendam van 12 percelen viswater in de Leidse Vliet van Leiden tot aan de Nieuwe Tolbrug bij Voorburg.

³⁷ Zie over de scheepswerf Van Ravesteijn: Lizette de Koning en Kees van der Leer, *De Canon van Leidschendam-Voorburg* (2009), p. 146-147.

³⁸ Deze kaarten behoren tot de collectie van het Hoogheemraadschap Delfland (circa 1550) resp. Stadsarchief Delft (1522).

³⁹ Zie over de Sydewoning: Kees van der Leer, ‘Damzigt, een Voorburgse buitenplaats met een middeleeuws verleden’, in: *Damsigt, een wijk apart. Historisch Voorburg*, jrg. 22 nr. 1/2 (2016), p. 20.

⁴⁰ Zie over dit conflict over de grens tussen Delfland en Rijnland: C.G.D. de Wilt e.a., *Delflands kaarten belicht* (2000), p. 52-53. De op p. 52 getoonde kaart dateert van 1648.

⁴¹ Eerst in 1857 werd de grens tussen de hoogheemraadschappen gelegd op de waterscheiding en kwam het gebied van het oude afgegraven duin weer onder Delfland. J.L. van der Gouw, *De landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland* (1987), p. 39.

⁴² Kees van der Leer, ‘Damzigt, een Voorburgse buitenplaats met een middeleeuws verleden’ en ‘Warmoezerij Damzigt, tuinderijen op de grond van de oude buitenplaats’, in: *Damsigt, een wijk apart*. Historisch Voorburg, jrg. 22 nr. 1/2 (2016), p. 7-39 en p. 42-55.

⁴³ In het *Voorburgse Memorieboek* werden genoteerd de bezittingen en jaarlijkse opbrengsten van de katholieke kerk en de Heilige Geest ofwel de katholieke armenzorg. Het *Memorieboek* werd bijgehouden vanaf 1435 tot circa 1566.

⁴⁴ Met dank aan de heer drs. A.A.M. Schmidt Ernsthuisen, oud-archiefmedewerker Rijksarchief in Zuid-Holland, die zo vriendelijk was deze gegevens voor mij op te zoeken en te noteren in een uitvoerige studie van 23 pagina’s getiteld *Genealogie Van den Damme/Van Dam*. Hierin komen ook ter sprake o.a. de families Van Alckemede en Van der Does.

^[45] Zie over dit uit de Middeleeuwen daterende leenstelsel: J.C. Kort, *Overzicht van de leenkamers in Holland* (derde druk, 1966), p. IX-XX. Een leenman kreeg van zijn leenheer een goed in gebruik, waartegenover hij zijn leenheer met raad en daad moest bijstaan, bijvoorbeeld met krijgslieden. In tegenstelling tot een pachter betaalde de leenman geen jaarlijkse bedragen aan de leenheer. Wel diende de leenman bij aanvang van het leenrecht eenmalig een bedrag, een zogenaamd heergewaad, aan de leenheer te betalen. In de loop der tijd kon een leen vererven op een zoon of een verwant, later kon ook een dochter een leen erven. Leenheren van het ambacht Voorburg waren vanaf circa 1300 tot 1546 de Van Wassenaars, van 1546 tot 1615 de prins de Ligne en van 1615 de stad Delft, tot 1828 toen Voorburg eigenaresse werd van de ambachtsheerlijkheid.

^[46] De oudst bekende leenman van *Leeuwensteyn* was Symon van der Does. Hij wordt genoemd in de registers van de leenkamer van de heren van Wassenaar in oktober 1413 waar staat genoteerd dat Philips van der Does het leengoed inclusief 19 morgen [16,8 ha] land in Tedingebroek verkreeg 'na overdracht door zijn vader Symon'.

^[47] C. Hoek, 'Repertorium van de Leenkamer van de Hof te Wassenaar' in: *Ons Voorgeslacht* (1978). Zie eveneens: Simon van Leeuwen, *Batavia Illustrata* (1685), p. 833-837 (Alckemade) en p. 929-933 (Van der Does). Zie over *Leeuwensteyn* ook: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 139-147. De hierin genoemde oudste eigenaren van *Leeuwensteyn* en hun familiebetrekkingen wijken af van de gegevens uit de leenregisters en die van Van Leeuwen (1685) en zijn vermoedelijk onjuist. Zie eveneens: Kees van der Leer, 'Kleine kroniek van *Leeuwensteyn*' en '*Leeuwensteyn* omstreeks 1879', in: *Historisch Voorburg*, jrg. 4, nr. 2 (1998), p. 82-86.

^[48] Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 97.

^[49] Zie hierover: Hilbert Mast, *Watermanagement door de eeuwen heen, Historisch Voorburg*, jrg. 14, nr. 1 (2008), p. 70. Zie over de bruggen in het rampjaar 1672 eveneens: Fabian van Boheemen en Ruud Bosscher, 'Bruggen buiten gebruik', in: *Troublente tijden, Historisch Voorburg*, jrg. 23, nr. 1/2 (2017), p.87-88. Hierin wordt alleen gesproken over de afbraak van de Kerkbrug en de Wijkerbrug.

^[50] Op 25 september 1816 kondigt de *Leydse Courant* aan dat de Leidse Vliet enige tijd afgedamd zou worden van 23 september tot 2 oktober 1816 omdat 'het muurwerk der Brugge van ouds genaamd de Brugge van Alckemade, leggende over de Leydse Vliet, tusschen Voorburg en den Leydsedam, in het Vaarwater is gestort [...].'

^[51] Zie hierover: C.H. Voorhoeve, 'Laan van *Leeuwensteyn*', in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 53-54.

^[52] Theun de Vries, *Vincent in Den Haag* (ebook), p. 129. Vincent van Gogh woonde in Den Haag van december 1881 tot september 1883.

^[53] Zie over de afbraak van *Leeuwensteyn* en de bewaard gebleven leeuwen die eens de ingangspilaren van *Leeuwensteyn* sierden: Kees van der Leer, 'Een onverdiend einde', in: *Marianne, een Oranjeprinses trouw tot in de dood* (tweede druk 1993), p. 87-89.

^[54] Gemeente Leidschendam-Voorburg, *Cultuurhistorische analyse Vlietoevers* (april 2011).

^[55] Kees van der Leer en Tiny de Liefde, *Prinses Marianne, een leven van liefde en kunst* (2010), p. 64-69. Zie ook: Nationaal Archief, toeg.nr. 1.10.76, archief familie Snouckaert van Schauburg, inv.nr. 1766.

^[56] Vrijwel alle in deze bijdrage geciteerde krantenartikelen zijn te raadplegen via www.delfher.nl.

^[57] *De Telegraaf*, 6 februari 1895 en *De Middelburgsche Courant*, 7 februari 1895.

^[58] Tedingerbroek viel, evenals Voorburg, voor het waterbeheer onder Delfland, maar voor de rechtspraak tot 1795 onder Rijnland (ambacht Zoeterwoude-Stompwijk). Zie hierover: C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 311 noot 233.

^[59] Zie: Fr. Leyden in de *Haagsche Courant* van 19 juli 1935. In zijn artikel 'De Denneweg, Scheveningen en Tedingen' vermeldt de auteur dat Tedingen in 1284 wordt vermeld in de oudste oorkonde waarin ook Scheveningen wordt genoemd. De uitgang 'ingen' die zowel in Scheveningen als Tedingen voorkomt wijst volgens de schrijver op een Germaanse oorsprong en een ouderdom van vóór 800 n. Chr. Vermoedelijk heeft de buurtschap Tedingen gelegen dichtbij het Romeinse Forum Hadriani. De schrijver vermoedt dat er een oude weg heeft gelopen, de latere Dennenweg, vanuit Tedingen naar de kust bij Scheveningen. Zie eveneens: J. De Riemer, *Beschryving van 's Gravenhage* (1730), dl. 1, p. 61-62, waar in een akte uit 1439 nog sprake is van de Dennenweg, strekkende van het Haagse Hout [bos] zuidwaarts tot aan de Binckhorst.

^[60] In de veengrond bevonden zich veel plantenresten die eenmaal drooggevallen door de afwatering aan de lucht werden blootgesteld. Door de oxidatie daalde het grondniveau sterk.

^[61] Zie over turfwinning en inpoldering: G.Th. Langerak, 'Voorburg aangekaart', in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 8-9. Zie eveneens: J.H.M. Sloof, 'De oude waterstaat van de gemeente Leidschendam', in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 45-78.

^[62] Zie voor deze notitie in 1344 in de uitgaafrekeningen van Geret Heynenzoon: Dr. H.G. Hamaker, *De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis* (1876), p. 188. Zie hierover eveneens in deze publicatie: Wiard Beek, 'De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg', met name onder noot 6. Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks vaarwater* (1989), p. 15 en D. Wijbenga, *Delft* (1994), deel 1, p. 20 veronderstellen dat de Delftse Vliet reeds halverwege de twaalfde eeuw werd gegraven. Gelet op eerdergenoemde notitie uit 1344 is deze veronderstelling onjuist.

^[63] De vroege Middeleeuwen omvat de Merovingische periode (450-750) en de Karolingische periode (750-900).

^[64] Zie over de Fore: Dr. M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van de Rijn en Maas* (proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2011), p. 51. Overigens wordt de mogelijkheid dat genoemd riviertje langs de zandrug de Fore werd genoemd, nergens in oude documenten vermeld. Dijkstra leidt dit af uit de namen van de drie dorpen die aan dit riviertje ontstonden en die alle drie Fore in hun naam kregen.

^[65] Foreburgh zou dan betekenen: burcht aan de Fore. Forschate duidt op: hoge hoek land langs de Fore. Deze oudste naamsvermeldingen komen voor in de goederenlijst van de Utrechtse Sint-Maartenskerk, opgesteld tussen 885 en 896, waarin de bezittingen van circa 857 worden opgesomd.

^[66] Zie hierover: Dr. D.P. Blok, 'De naam Voorschoten', in: Dr. J.L. van der Gouw (red.), *Voorschoten. Historische Studiën* (1971), p. 13-16.

^[67] Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland en Zeeland* [...] (1753), deel I, p. 403.

^[68] Simon van Leeuwen, *Batavia Illustrata* (1685), p. 1116. Andere auteurs zijn van mening dat Dirk in 1282 overleed waarna Tedingerbroek weer terugviel aan de graaf.

^[69] J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in Rijnland, 1222-1650', in: *Ons Voorgeslacht* (1986), nummer 503.

^[70] Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 97.

^[71] C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 353.

^[72] Zie voor deze waterplassen de kadastrale kaart van Tedingerbroek van 1812/1832 en de kaart van Van der Noordaa van 1839 en volgend.

^[73] Zie over de inpoldering van Tedingerbroek elders in deze publicatie: Wiard Beek, 'De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg'.

^[74] C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 372.

^[75] J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in Rijnland, 1222-1650', in: *Ons Voorgeslacht* (1986), nummer 506.

^[76] J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in Voorburg', in: *Ons Voorgeslacht* (1986), nummer 6. Een gaarde is een oude Hollandse lengtemaat en komt veelal overeen met de roede. Een Rijnlandse roede is circa 3,77 meter.

^[77] J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in Voorburg', in: *Ons Voorgeslacht* (1986), nummer 5. Zie eveneens: Simon van Leeuwen, *Batavia Illustrata* (1685), p. 1271.

^[78] Zie voor Vreeburg: de kadastrale kaart van 1832 als bijlage in M.R. van der Krogt, C.L. van der Leer, J.H.M. van der Zon, *Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832, deel 11*, Voorburg (2000), kaart nr. 9, sectie A, uitsnede rechterzijde. Vreeburg heeft in 1832 Hendrik Abraham Bollard als eigenaar met kadastrale nummers A458-465.

^[79] Zie over het Hofpleinspoor en de Hofpleintrein: J.F. Smit, *Rotterdam Hofplein –Den Haag-Scheveningen Kurhaus* (1989).

^[80] *Rotterdams Nieuwsblad*, 6 april 1903.

^[81] Gelet op de ongebreidelde bouwambities van Den Haag verdient een organisatie als *Houdt Vlietrand Groen* dan ook een navenante steun.

^[82] Zie over Vronesteijn: C. H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 136-138.

^[83] Zie over de Veurse tuinderijen en de veiling: Hendrik Brouwer Schut, 'De tuinderijen aan de Achterweg', in: *Veur, een dynamische woon- en werkplek* (1990), p. 163-202. Zie eveneens: Kristen den Hartog en Tracy Kasaboski, *De kinderen van de tuinder* (2009). Zie over enkele Voorburgse tuinderijen aan de Vliet: Kees van der Leer, 'Warmoezerij Damzigt, tuinderijen op de grond van de oude buitenplaats', in: *Damsigt, een wijk apart. Historisch Voorburg*, jrg. 22, nr. 1/2 (2016), p. 42-55.

^[84] Zie over *Eemwijk*: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 130-135.

^[85] Zie onder andere: verkoopadvertenties in de *Leydse Courant* van 14 februari 1752 en in de *Rotterdamsche Courant* van 20 juli 1837.

^[86] Sinds 1884 reed de stoomtram vanuit Leiden naar de Wijkerbrug en Voorburg-dorp. Zie hierover: M.J. Harms en J. Kres, 'Historie van het Openbaar Vervoer', in: *Kroniek van Voorburg* (1988), deel 5, p. 19.

^[87] Zie over *Vliet en Burgh*: Anne Jacobs, 'Vlietenburg', in: *Vliet en Burgh. Een buitenplaats met een bestemming. Historisch Voorburg*, jrg. 11 nr. 1 (2011), p. 2-22.

^[88] Zie over dit Jeugdhuis: Josien Jacobs-Clement, 'Kinderhuis *Vliet en Burgh*', in: *Vliet en Burgh. Een buitenplaats met een bestemming. Historisch Voorburg*, jrg. 11 nr. 1 (2011), p. 23-35.

^[89] *Het Nieuws van den dag*, 9 september 1882 resp. *Haagsche Courant*, 29 oktober 1902. Bijzonder zijn eveneens de advertenties in *Het Nieuws van den dag* van 26 september en 13 oktober 1885 met een (vanwege de verkoop van de buitenplaats en inventaris) uitgebreide opsomming van de samenstelling van de buitenplaats, de soorten koetsen en paarden en de bijzondere bomen, struiken en gewassen op de buitenplaats.

^[90] Zie over de uitpanning Opwijck ofwel *De Wijkerbrug*: C.H. Voorhoeve, 'Opwijckstraat', in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 88-91.

^[91] *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 februari 1854.

^[92] Zie voor het dagboek van Arij Prins: Letterkundig Museum te Den Haag, P877H3. Zie over de genoegens van de Wijkerbrug eveneens: P.J. Andriessen, *Iets anders. Bevattende een beschrijving van de provincien Zuid-Holland en Utrecht* (1871), p. 50-51.

^[93] Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 105.

^[94] *Haagsche Courant*, 5 februari 1900.

^[95] *Haagsche Courant*, 21 juni 1930.

^[96] *Haagsche courant*, 22 maart 1927.

^[97] *Wandelingen om Den Haag*. Overdruk uit *Het Vaderland*, Den Haag 5 April-5 Augustus 1928, p. 65. Zie over Sjoerd Gosses Godardz en zijn wandelingen: Anne Jacobs, 'Wandelen in Voorburg' (1928), in: *Historisch Voorburg*, jrg. 16, nr. 2 (2010), p. 35-47.

^[98] Informatie over de afbraak van de Wijkerbrug: mailcorrespondentie 24 februari 2013 met Paul van der Lugt, die eveneens schreef dat er na de oorlog tijdelijk een chemisch bedrijfje voor vertinnen of verzilveren in het theehuis zat.

^[99] Zie over *Visch-Vliet*: C.H. Voorhoeve, 'Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen', in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 142-144. De vijvers zijn goed te zien op de kadastrale kaart van Stompwijk uit 1812/1832.

^[100] Collectie Museum Swaensteyn

^[101] Zie over de Wijkerbrug: G.Th. Langerak, 'Voorburg aangekaart', in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 10-11.

^[102] Hilbert Mast, *Watermanagement door de eeuwen heen. Historisch Voorburg*, jrg. 14, nr. 1 (2008), p. 70.

^[103] Kees van der Leer, *Voorburg van boven bekeken, 1924-2001* (2004), bij jaar 1924: 'Antoniusshove in de beginjaren'.

^[104] Kees van der Leer, *Voorburg van boven bekeken, 1924-2001* (2004), bij jaar 1957: 'Spoor en bebouwing Oosteinde'.

^[105] Paul van der Lugt, mailcorrespondentie 24 februari 2013.

^[106] Zie voor de betekenis van Vic en Wyck: Wil Lem, *Wyck, entree van Maastricht* (2008), p. 9. Zie voor de vermelding bij Philips van Wassenauer: G.Th. Langerak, ‘Voorburg aangekaart’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 10-11.

^[107] Bernard Dijkman, *De straten op, de lanen in* (1993), p. 70, vermeldt zonder verdere toelichting, dat er in de dertiende eeuw reeds sprake is van een brug op deze plek.

^[108] C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 309-311.

^[109] Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 98.

^[110] Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 99.

^[111] Hilbert Mast, *Watermanagement door de eeuwen heen. Historisch Voorburg*, jrg. 14, nr. 1 (2008), p. 70. In juli 1906 hadden de Provinciale Staten al een voorstel aangenomen om de bruggen over de Vliet volledig beweegbaar te maken. Zie hierover: *De Maasbode*, 19 juli 1906.

^[112] G.Th. Langerak, ‘Voorburg aangekaart’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 15. Met deze ‘Voorburgse processie’ wordt bedoeld de Sint-Martinusprocessie, die jaarlijks vanuit de Oude Kerk van Voorburg naar de kapel op de Elsberg trok. Zie hierover: Kees van der Leer, ‘Damzigt, een Voorburgse buitenplaats met een middeleeuws verleden’, in: *Damsigt, een wijk apart. Historisch Voorburg*, jrg. 22, nr. 1/2 (2016), p. 9-10 en p. 188, noot 14.

^[113] C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 311-312.

^[114] C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 313-314. Zie voor de overige delen van de Vliet en de eerdere uitspraak van de Secrete Raad van Brussel: C. Postma, *Het Hoogheemraadshap van Delfland in de middeleeuwen* (1989), p. 313.

^[115] Zie over de wedden in de Vliet ook: G 't Hart, ‘De Vliet en de wedden daarin’, in: *Leids Jaarboekje* (1982), p. 153-154. Zie over de kaart van Oelensz, naast de in deze bijdrage geciteerde Postma, eveneens: Eveline Pastor, ‘Processtukken in kleur. Ruzies over het uitdiepen van de Vliet’, in: *Delfj*, jrg. 19, nr. 3 (2017), p. 4-7. Pastor meent dat 't Hart ten onrechte veronderstelt dat de conflictkaart van Oelensz werd gemaakt op verzoek van Leiden in een conflict met Voorschoten over de daar in de Vliet aanwezige wedden. Pastor vindt het waarschijnlijk dat de kaart werd gemaakt op verzoek van Delfland in hun conflict met Rijnland over wie de wedden diende te verwijderen. Zij vindt daarom een datering rond 1550 waarschijnlijker dan 1556. Aangezien de in 1556 aangelegde Nieuwe Tolbrug op de kaart van Oelensz staat aangegeven lijkt mij de datering van 1556 toch meer voor de hand te liggen.

^[116] Lourisgeld was een pacht die jaarlijks op Sint Lourisdag moest worden betaald aan de eigenaar van *De Loo*, die op deze dag de pachters feestelijk onthaalde op eten en drinken. Zie over dit Lourisgeld: Kees van der Leer m.m.v. Cees van der Velde, ‘Hofstede *De Loo*’, in: *Boerderijen in Voorburg, Historisch Voorburg* jrg. 9, nr. 2 (2003), p. 38.

^[117] Zie voor een opsomming van de eigenaren van *Vlietwijck*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 285-287 en p. 417-419. Zie eveneens: Bernard Dijkman, *Inventaris van de archieven van de R.K. statie en parochie van de H. Martinus in Voorburg vanaf1680* (1610) (2001), diverse vermeldingen.

^[118] Zie voor deze ligging: kadastrale kaart van 1832 als bijlage in M.R. van der Krogt, C.L. van der Leer, J.H.M. van der Zon, *Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832, deel 11, Voorburg* (2000), kaart nr. 9,

sektie A, uitsnede rechterzijde. Zie ook noot 121.

^[119] Bernard Dijkman, *Inventaris van de archieven van de R.K. statie en parochie van de H. Martinus in Voorburg vanaf1680* (1610) (2001), p. 46.

^[120] In *Affiches, annonces* [...] *de Leyde* van 13 januari 1813 werd 'tot Afbraak verkogt op de Hoffstede Vliedlust: de kapitale, extra groote Heere-Huizing, zwaar met lood gedekt; koetshuis en paardenstal; schuttingen; kasten en broeiramen [...].' In deze advertentie wordt Vliedlust geschreven met een d, maar wellicht is dit een drukfout.

^[121] Zie voor deze ligging: kadastrale kaart van 1832 als bijlage in M.R. van der Krogt, C.L. van der Leer, J.H.M. van der Zon, *Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832, deel 11, Voorburg* (2000), kaart nr. 9, sektie A, uitsnede rechterzijde. *Vlietwijck* heeft in 1832 als eigenaar Johannes Tromp met de kadastrale nummers A 401-412 en B 797-800.

^[122] Zie voor deze akten: Bernard Dijkman, *Inventaris van de archieven van de R.K. statie en parochie van de H. Martinus in Voorburg vanaf1680* (1610) (2001).

^[123] Zie voor de Martinuskerk: M.J. Harms, *Ik ben niet iemand die wijkt voor de ouderdom* (1993). Zie eveneens: Kees van der Leer, ‘Johannes Mesker, een welluidende klok voor Sint-Martinus’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 116-121.

^[124] Bernard Dijkman, *Bijlagen bij de Inventaris van de archieven van de R.K. statie en parochie van de H. Martinus in Voorburg vanaf1680* (1610) (2001), p. 3-5.

^[125] Zie voor Antoniusshove: W.J. Kuttschrütter, *Vreugd en leed gedeeld. Historie van Sint Antoniusshove 1913-1988* (1988). Antoniusshove werd ook vaak geschreven als Anthoniusshove.

^[126] Bernard Dijkman, *Bijlagen bij de Inventaris van de archieven van de R.K. statie en parochie van de H. Martinus in Voorburg vanaf1680* (1610) (2001), p. 30, 34, 36 en 51.

^[127] Zie over *Welgelegen, Noorderuliet en Rusthof*: Kees van der Leer, *Marianne, een Oranjeprinses, trouw tot in de dood* (tweede druk, 1998), p. 23-24, 26-32, 34-37, 40-41, 58-67, 80-81.

^[128] Zie over koepels aan de Vliet ook in deze publicatie: Constance L.H. Scholten, ‘Fraey en vermaeckelijk. Voorburgse koepels aan de Vliet’.

^[129] Zie over deze en andere burenruzies: Kees van der Leer, ‘Kleine kroniek van onrust rond *Rusthof*’, in: *Marianne, een Oranjeprinses trouw tot in de dood* (tweede druk, 1998), p. 52-57.

^[130] Zie over boerderij *Onder de Linden*: Kees van der Leer, ‘Kleine kroniek van *Onder de Linden*’, in: *Marianne, een Oranjeprinses trouw tot in de dood* (tweede druk, 1998), p. 34-37. Deze boerderij met de ervoor gebouwde oranjerie is thans Oosteinde 23.

^[131] Op de lijst staan bekende namen als geraniums 575 stuks, 117 fuchsia's, 32 oranjeboompjes waarvan vele in kuipen, 8 laurierboompjes, 7 piramideboompjes, 5 camelia's, 5 passiflora, diverse azalea's, aloë's, oleanders, rododendrons, anjelieren, agaven, passiflora's, gloxinia's, bamboeriet en 57 cactussen, waaronder de nachtcereus. De lijst vermeldt ook namen die voor een leek minder bekend zijn zoals: laurostinus [viburnum], brugmansio [datura], dracena terminalis, enz. enz.

^[132] Zie over prinses Marianne o.a.: C.H. Voorhoeve, *Prinses Marianne der Nederlanden* (1986), Kees van der Leer en Tiny de Liefde, *Prinses Marianne, een leven van liefde en kunst* (2010); Kees van der Leer, *Marianne, een vrijgevinge en kunstzinnige prinses in Voorburg, Reinhartshausen en Camenz* (2017).

^[133] *Zierikzeesche Nieuwsbode*, 21 oktober 1850.

^[134] *Asmodée*, 3 januari 1855.

^[135] Het graf en de tekst op de grafsteen werden geregeld door Bertus Keijzer, de broer van Toos. Hij was hoffourier van Marianne maar werd door hem ontslagen na haar terugkeer uit Palestina, vermoedelijk omdat zij hem verantwoordelijk hield voor de wanorde die zij op *Rusthof* aantrof na haar terugkeer uit Palestina.

^[136] Zie over deze onrust op *Rusthof*: de *Groninger Courant* van 30 augustus 1850. Met dank aan de (in 2017 overleden) Alex Elfers, die mij wees op dit krantenartikel.

^[137] *Arnhemsche Courant*, 5 september 1850.

^[138] De *Groninger Courant* van 28 januari 1851 vermeldt dat de kleurling onderwijs genoot ‘van de Voorburgse gemeenteonderwijzer, ’s morgens, ’s middags en ’s avonds, voor-, tussen- en na den schooltijd en maakte vrij groote vorderingen in het spreken der Nederlandsche taal, het lezen en in de ontwikkeling des verstands’.

^[139] Dat Marianne te Sicilië verbleef bleek o.a. uit een bericht in de *Groninger Courant* van 7 oktober 1851. Het bericht vermeldde tevens dat *Rusthof* te huur stond, maar ‘de aanzienlijke huurprijs schijnt weinige liefhebbers uit te lokken.’

^[140] Zie hierover: *Algemeen Handelsblad* van 28 januari 1851. Vermoedelijk heeft Marianne eerst geprobeerd de kleurling geplaatst te krijgen op het dichtbij gelegen Instituut *In de Wereld is veel Gevaer* van Bruijnings Ingenhoes te Voorburg of op Instituut Noorthey te Voorschoten.

^[141] Zie hierover o.a.: *Leydsche Courant* van 28 januari 1853 en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 januari 1850.

^[142] C.H. Voorhoeve, ‘*Park Vreugd en Rust*’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 37.

^[143] Kees van der Leer en Tiny de Liefde; *Prinses Marianne, een leven van liefde en kunst* (2010), p. 93. Deze gedenksteen bevindt zich momenteel in de tuin van kasteel *Reinhartshausen*.

^[144] Zie over *Klein-Rusthof*: *Marianne, een Oranjeprinses trouw tot in de dood* (tweede druk 1998), p. 63. *Klein-Rusthof* werd in 1874 gebouwd naar een ontwerp van de Voorburgse architect De Zwart. De villa staat aan het Oosteinde 47.

^[145] Zie over deze correspondentie: Kees van der Leer, ‘Een lentewandeling met vorstelijke dieren’, in: *Historische wandelingen in Voorburg en omgeving. Met grafiekcollectie Gerard Duijvestein* (2001), p. 100-119 en 126-127.

^[146] Zie over het einde van *Rusthofen Noordervliet*: Kees van der Leer, ‘Een onverdiend einde’, in: *Marianne, een Oranjeprinses trouw tot in de dood* (tweede druk 1993), p. 87-89.

^[147] De andere mede-oprichters waren: burgemeester Van Tuijll van Serooskerken, weduwe Schiff-Vriese, eigenaresse van *Middenburg*, L.E. Hekmeijer, eigenaar van *Heeswijk*, J. Dolman, rijtuigenfabrikant, J. Bleuland van Oordt, eigenaar van *Middendorp*. Zie hierover: Bert van der Kruk en Jaap Visser, *100 jaar Voorburgse Harmoniekapel Forum Hadriani* (1996), p. 5.

^[148] *Delftsche Courant*, 16 september 1911.

^[149] *Delftsche Courant*, 27 maart 1915.

^[150] Deze bronzen bel werd vermoedelijk gebruikt om tuinlieden of ander personeel naar het huis te roepen. Genoemde bel zag ik in 2011 in een particuliere collectie te Gorinchem.

^[151] Zie hiervoor: Klaas Hilverda, Tekening van relicten *Rusthofen Noordervliet* in de tuinen en het Oosteinde, Voorburg (1999). Collectie auteur.

^[152] Zie over *Vreugd en Rust*: C.H. voorhoeve, ‘Park *Vreugd en Rust*’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 32-38, alsmede Anne Jacobs, ‘De tuinen van *Vreugd en Rust*’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 8, nr. 1/2 (2002), p. 42 tot 57. Zie eveneens: Hilbert Mast, ‘*Vreugd en Rust* te Voorburg’, in: Jos Stöver e.a., *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland* (2000), p. 254-261. Zie ook: Blok, Olde Meierink en partners, *Vreugd en Rust / Julianapark / Boerenbosje. Tuinhistorische analyse en toekomstvisie* (2000). Met dank aan Henk Boers voor de informatie over het ‘Rousseau-eilandje’ in de vijver voor *Vreugd en Rust*.

^[153] Zie over Guillaume Groen van Prinsterer: Kees van der Leer, ‘Guillaume Groen van Prinsterer’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p.122-127.

^[154] Zie over de *Sophiaschool*: Kees van der Leer, ‘Een wintertocht langs historisch water’, in: *Historische wandelingen in Voorburg en omgeving. Grafiekcollectie Gerard Duijvestein* (2001), p. 51-54.

^[155] Zie over *Zijdevliet*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), 297-299. Naast *Zijdevliet* werden in de loop der jaren aan *Vreugd en Rust* eveneens toegevoegd de naburige buitens *Opmijst* met voormalige scheepswerf, *Lienburch*, *Waalhof*, en *Huis ten Dom*.

^[156] Zie hierover o.a. het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 31 december 1930.

^[157] *Algemeen Handelsblad*, 7 oktober 1940. Houthandel Van der Ham lag iets voorbij de Kerkbrug tegenover *Hofwijck*.

^[158] *Kerklust* werd gebouwd op de plek van een oudere pastorie. Zie hierover: J.G.J. van Booma, *Dit is 't memorieboec van Voirburch* (1991), p. 62.

^[159] Deze Pastorij Laan op de plek van de huidige Sionsstraat is te zien op de kadastrale kaart van 1832. Deze laan liep vroeger ook naar de Pastoors Croft of maakte daar deel van uit, vandaar de naam.

^[160] Zie over *Rustoord*: Martin Harms, *60 jaar Huize Rustoord. Van armenzorg tot zorgcentrum, 1934-1994* (1994).

^[161] De opeenvolgende verkoopakten van *Lusthof* vanaf 1631 bevinden zich in de archieven van de parochie van de H. Martinus in Voorburg, die de *Lusthof* in 1901 verwierf. Zie hiervoor: Bernard Dijkman, *Inventaris van de archieven van de R.K. statie en parochie van de H. Martinus in Voorburg vanaf1680* (1610) (2001). Zie eveneens: A. Hoogenboom, ‘Een wandeling door de Herenstraat’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 1 (1988), p. 20-21.

^[162] Zie over deze schildering: brief van Jordaens aan Constantijn Huygens van 23 april 1651, in: Dr. J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens* (1916), brief nummer 5132. Jordaens doet in deze brief enkele wijzigingsvoorstellen welke gedeeltelijk werden gehonoreerd. Zie eveneens: brief nummer 70151 van 8 april 1677, waarin J. de Huybert aan Huygens schrijft dat Jordaens in Antwerpen ‘kindsch’ is geworden. Jordaens zou in 1678 overlijden.

^[163] Transport 24 april 1719 van Johan Theodorus Wierts c.s. van het buiten ‘Lusthoff’ aan Johannis Hegerveld.

^[164] A. Hoogenboom, ‘Een wandeling door de Herenstraat’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 1 (1988), p. 21 vermeldt dat in 1936 de Forumbioscoop in gebruik werd genomen.

^[165] Bij de laatste verbouwingen is het bijzondere tegeltableau tegenover de ingang met het portret van Mgr. Van Stee volgens de makelaar ‘onherstelbaar kapot gevallen’.

^[166] Zie over dokter Van Deventer en *Sionslust*: Kees van der Leer, ‘Hendrik van Deventer. Het mysterie van de Voorburgse mummies’ in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 62-67. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 101-106. Zie ook: Prof. Dr. M.J. van Lieburg, *Nieuw licht op Hendrik van Deventer* (2002).

^[167] *Dagblad van ’s Gravenhage*, 19 april 1844.

^[168] *Haagsche Courant*, 29 juli 1901.

^[169] C.H. Voorhoeve, *Voorburg in oude ansichten*, deel 1 (1967), nr. 66.

^[170] Het fotoalbum heeft op de omslag een koperen plaatje met de letters M A d Z, de afkorting voor Michiel Anthonie de Zwart (1853-1922). Michiel Anthonie was de oudste zoon van metselaar-aannemer Pieter Willem de Zwart (1826-1905), die in 1873 werd benoemd tot gemeente-opzichter. Michiel Anthonie hielp al jong mee in het bedrijf van zijn vader, o.a. met het maken van ontwerptekeningen. In 1894 volgde hij zijn vader op en in 1905 kreeg hij de titel gemeente-architect. Zie over deze vader en zoon De Zwart: Ruud de Zwart, ‘Pieter Willem de Zwart, gemeentepzichter in Voorburg en huisbaas van Vincent van Gogh’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 16, nr. 2 (2010), p. 4-11.

^[171] Wim van Horssen, ‘Oude Haven: delfstoffen en pottenbakkersafval’, in: *Archeologisch onderzoek in Leidschendam-Voorburg. Historisch Voorburg*, jrg. 15 nr. 2 (2009). Volgens de auteur werd de diepgelegen kleilaag afgezet door de zee, voordat de strandwallen dit gebied van de zee afsloten.

^[172] Roel van Norel en Marina Laméris, *Parels van baksteen* (2008), p. 207.

^[173] Zie over *Hoekvliet*: Kees van der Leer, ‘De zuidoosthoek van de Kerkstraat met *Hoekvliet*’, in: Kees van der Leer (m.m.v. Bettina Wouters), *De Kerkstraat met herbergen, De Hopkamer en ander vertier* (2013), p. 25-29. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 85-91.

^[174] Hendrick van Dijck was eigenaar van *Hoekvliet* van 1752 tot 1755. Zijn weduwe bleef tot 1771 op *Hoekvliet* wonen.

^[175] Een ‘parterre de broderie’ is een tuinelement waarbij lage buxusboompjes worden geplant in een sierlijk patroon met daartussen gras of gekleurde steentjes.

^[176] Zie over deze moord o.a.: Kees van der Leer, ‘Het oude Huis te *Vrijburg* aan de Broeksloot’, in: *Een speelse straat in West. 100 jaar Vrijburgstraat. Historisch Voorburg*, jrg. 18 nr. 1 (2012), p. 26-29.

^[177] Een schilddak bestaat uit twee trapeziumvormige dakvlakken aan de lange zijden en twee driehoeken aan de kopsse kant.

^[178] Zie over de parfumeriefabriek: Martine van Eck, ‘Eau de Voorburg’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 3 nr. 2 (1997), p. 4-10.

^[179] *Haagsche Courant*, 20 september 1900.

2 Tweede wandeling, van de Kerkbrug tot aan de Nieuwe Tolbrug

Noten, inclusief literatuurvermelding

^[1] Zie over *Middendorp*: Kees van der Leer, ‘De zuidwesthoek van de Kerkstraat met *Middendorp*’, in Kees van der Leer (m.m.v. Bettina Wouters), *De Kerkstraat met herbergen, De Hopkamer en ander vertier* (2013), p. 30-35. Zie ook C.H. Voorhoeve, ‘Plaats van *Middendorp*’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 76-79.

^[2] Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg (GALV), Oud Rechterlijk Archief Voorburg, inv.nr. 6, fol. 293, 27 september 1643 en inv.nr. 8, diverse folio nummers, alle gedateerd 26 augustus 1651. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, ‘Plaats van *Middendorp*’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 76-79.

^[3] Zie eveneens een eerdere advertentie in de ‘*s Gravenhaegse Courant*, 8 mei 1726

^[4] Zie over de Kerkstraat: Kees van der Leer (in samenwerking met Bettina Wouters), *De Kerkstraat met herbergen, De Hopkamer en ander vertier* (2013). Zie over het Spinozahuisje: Kees van der Leer, ‘Benedictus Spinoza’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 56-61.

^[5] Zie proceskaart Brandelin uit 1559 in de collectie van het Hoogheemraadschap van Delfland.

^[6] *Opregte Haarlemsche Courant*, 3 september 1841.

^[7] Zie over de gezusters Bleuland van Oordt: Femke Overdijk (teksten) en Peter van der Ploeg (red.), *Adriana en Johanna Bleuland van Oordt. Kunstzinnige zusters op een Voorburgse buitenplaats* (2018).

^[8] Zie over de Kerkbrug: C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 327-328. Zie ook: G.Th. Langerak, ‘Voorburg aangekaart’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 10-11.

^[9] C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 327.

^[10] Zie over deze bruggen: Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (3de druk, 1977), p. 98; C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 135; Fabian van Boheemen en Ruud Bosscher, ‘Bruggen buiten gebruik’, in: *Troublente tijden, Historisch Voorburg*, jrg. 23, nr. 1/2 (2017), p.87-88.

^[11] Zie over Enkes: www.enkes-voorburg.nl. Zie eveneens: www.haagsebedrijventoen.nl.

^[12] Kees van der Leer, *Voorburg van boven bekeken, 1924-2001* (2004), bij jaar 1948: ‘Vergezicht over groeiend dorp en Vliegermolen’.

^[13] Zie over de molenmeesters: C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 384-388. Zie over de molens in Tedingebroek elders in deze publicatie: Wiard Beek, ‘Eerste windmolens in en bij Voorburg aan de Vliet’.

^[14] Hilbert Mast, *Watermanagement door de eeuuen heen, Historisch Voorburg*, jrg. 14, nr. 1 (2008), p. 83.

^[15] Zie noot 1.

^[16] Zie over *In de Wereldt is veel Gevaer*: Kees van der Leer, ‘Melancholiën op een kostschool in een wereldt vol gevaer’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 3, nr. 2 (1997), p. 11-28; Kees van der Leer, ‘*In de Wereldt is veel Gevaer* te Voorburg’, in: *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland* (2000), p. 244-249. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 67-71. In laatstgenoemde publicatie vermeldt de auteur ten onrechte Schmal, Van Tongeren, Mulder, Van der Laan, Bont enz. als eigenaren van het herenhuis. Van der Laan en Bont waren eigenaren van de boerderij die naast de oude buitenplaats *In de Wereldt is veel Gevaer* lag. Deze boerderij werd, zoals hierna ter sprake komt, in 1738 door Van der Laan verkocht aan Jean Nau, die in 1745 eveneens de oude buitenplaats *In de Wereldt is veel Gevaer* kocht. Diverse, in deze bijdrage gebruikte gegevens over *In de Wereldt is veel Gevaer* en belendende percelen, zijn ontleend aan diverse originele akten in het bezit van de auteur.

^[17] Originele koopakte van 5 november 1738 in bezit van auteur, evenals daaraan voorafgaande koopakten.

^[18] Eerdere eigenaren waren achtereenvolgens Floris Adriaen van IJsbergen, die het buiten op 4 mei 1685 kocht van Michiel Vrolick. Deze had het op 30 april 1681 gekocht van Jan van Son, die het op zijn beurt op 31 maart 1679 had verworven van Hendrick Verhoeff. Deze kocht het op 3 mei 1675 van de executeurs van Dirck Jansz Cluijt van Paridon, die het op 27 augustus had gekocht van Apolonia Florisz, weduwe van Joost Engels.

^[19] Zie noot 18.

^[20] L. van Ollefen, *De Nederlandsche Stad- en Dorpbeschrijver*, deel II, Delfland (1794).

^[21] Op de kadastrale kaart van 1832 staat nog geen koetshuis aangegeven. Toen op 14 april 1851 Bruijnings Ingenhoes het herenhuis met de kostschool kocht van Petrus de Raadt werd in de omschrijving naast het huis slechts een schuur aangegeven. Vermoedelijk is tijdens de periode Bruijnings Ingenhoes een gymzaal gebouwd in de vorm van een koetshuis.

^[22] Aankoopakte 9 mei 1855. Collectie auteur. Zie eveneens: kadastrale wijzigingstekening Voorburg, sektie B, 2de blad, 6 augustus 1864.

^[23] Zie over Prins, Reiziger en Greshoff: Kees van der Leer, ‘Dichterlijke droefheid in een Jongeheeren-Instituut, Arij Prins, Jacques Reiziger, Jan Greshoff’ in: *Voorburg en de letteren. Historisch Voorburg*, jrg. 6, nr. 2/3 (2000), p. 48-65. Zie eveneens: Kees van der Leer, ‘Jan Greshoff’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 146-151.

^[24] Zie over deze sekte: ‘Spookt het in Voorburg? Nee hoor!’ in de *Panorama* (1966), nr. 4.

^[25] Zie over deze pyroomaan: *De Leeuwarder Courant*, 15 december 1966. Zie eveneens: F. Dietz e.a., ‘De brandweer in het geweer’, in: *De kroniek van Voorburg* (1989), p. 47-48.

^[26] Zie over het uitgebreide interview met Waldeck: *De Tijd De Maasbode*, 14 december 1966.

^[27] Een persienne is een luik met schuinstaande latten.

^[28] In deze akte in het Oud-Rechterlijk Archief Voorburg van het GALV (inv. nr. 10, folio 134vso, 135, 135vso, 27 augustus 1675), worden als buren genoemd: Jan Cornelisz van der Haes; Lenntge Thonis, weduwe van Leendert Pieter van der Croes voor haar twee huizen en erven; Lijsbet Pieters, weduwe van Cornelis Jansz van Oosten; Aeltge Cornelis, weduwe van Jan Aerisz Gerdijn; Dirckge Maertens, weduwe van Jan Dircks Schout; Pieter Claesz Veen; Arent Huijgen Huijsman; de erfgenamen van Balthen Ariens van der Huits weduwe; Baertge Leenderts bejaarde dochter;

Leendert Pieters Foreest; Annitge Pieters, weduwe van Willem Isaacks van Wormer voor haar vier huizen en erven; Pieter Pietersz Bleijcker; Maertge Jaspers, weduwe van Jan Jansz van Pomeren; Willem Jansz van Pomeren; Jan van Swieten; ende Jan Leenders van der Croes. Verkoper was timmerman Philip Cornelisz Bouttesteyn, die aan het eind van die sloot zijn woning en grond had.

^[29] Zie over deze rechtzaak en Verhoeff: Request Hof van Holland namens Opgezetenen der Cleijne Laen betreffende Verhoeff, 15 januari 1678. Collectie auteur. Zie eveneens: Kees van der Leer, *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 146. Zie ook: Ronald Prud’homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt* (2013), o.a. p. 128-133.

^[30] De gegevens over deze scheepswerf en belendende percelen zijn ontleend aan de originele koopakten in het bezit van de auteur.

^[31] Zie over de Voorhoff: Kees van der Leer, ‘Huizen tussen *Hofwijck* en *Middenburg*’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 10, nr. 2 (2004), p. 7.

^[32] Akte Francois van Halewijn, heer van Horvette en Werve, 22 april 1670. Handgeschreven akte op perkament. Collectie auteur. Zie over het middeleeuwse leenstelsel en het heergewaad: Eerste wandeling noot 45.

^[33] Het Rijksmuseum dateert de ets tussen 1678 en 1702.

^[34] Zie over deze samenvoeging: Kees van der Leer, ‘*Hofwijck*, de buitenplaats’, in: Ton van Strien en Kees van der Leer, *Hofwijck* (2002), p. 120.

^[35] De tuin wordt genoemd in de akte van 12 juli 1843 waarin Schreuders het huis *In de Wereldt is veel Gevaer* koopt en tot nakoming van zijn verplichtingen de naastgelegen tuin op de grond van de voormalige scheepswerf in onderpand geeft. Akte in collectie auteur. Zie over de sloop van de gebouwen en timmerloods: GALV, ongedateerde brief Bart Schreuders aan B&W Voorburg, ingekomen tussen 24 en 28 oktober 1837.

^[36] GALV, gemeenteraad, ingekomen stukken, no 255. In deze brief van 23 juni 1896 is sprake van een riool liggend in de Voorhofstraat, grenzende aan het terrein ‘waarop thans ten behoeve van doctor P. Bruijnings Ingenhoes een villa wordt gebouwd.’

^[37] Zie over brandstoffenhandel Gordijn: Jannie Havelaar, ‘L. Gordijn, brandstoffenhandelaar in Voorburg’, in: *Haagvaarder*, jrg. 23, november 2016. C.H. Voorhoeve vermeldt in *Voorburg in oude ansichten*, deel 1 (1987, 7de druk) op p. 115 dat de familie Gordijn al sinds 1911 in het pand woonde.

^[38] Zie over dit spoor door *Hofwijck*: Kees van der Leer en Henk Boers, *Huygens’ Hofwijck* (2015), p. 158-159.

^[39] Zie eveneens het bericht in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* van 18 januari 1883.

^[40] *Haagsche Courant*, 20 juni 1888

^[41] Zie over *Hofwijck*: Kees van der Leer en Henk Boers, *Huygens’ Hofwijck* (2015). Zie eveneens: Ton van Strien en Kees vander Leer, *Hofwijck, het gedicht en de buitenplaats* (2002).

^[42] *Vitaulium Hofwijck. Hofstede vanden Heere van Zuylichem onder Voorburgh* (1653).

^[43] Kees van der Leer, ‘Christiaan Huygens op *Hofwijck*’, in: *Christiaan Huygens in Voorburg. Een*

geniale geleerde en de naar hem genoemde prijs. *Historisch Voorburg*, jrg. 13, nr. 2 (2007).

[[]⁴⁴ Zie hierover o.a.: Vincent Icke, *Christiaan Huygens in de onvoltooid verleden toekomstige tijd* (2005).

[[]⁴⁵ Zie over *Welgelegen*, *Wintervliet* etc.: Kees van der Leer, ‘Huizen tussen *Hofvijck* en *Middenburg*’, in: *Hofvijckstraat. Verleden en heden van een straat apart. Historisch Voorburg*, jrg. 10, nr. 2 (2004), p. 4-29.

[[]⁴⁶ Zie over dit bezoek: Kees van der Leer, ‘Tsaar Peter de Grote’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 68-71. Zie eveneens: Kees van der Leer, ‘Tsaar Peter de Grote op bezoek in Voorburg’, in: *Voorburgse verscheidenheden. Historisch Voorburg* jrg. 20, nr. 1 (2014), p. 4-16.

[[]⁴⁷ Zie o.a. de *Amsterdamse Courant* van 21 maart 1717.

[[]⁴⁸ Zie over *Middenburg*: Klaartje van Tuil, ‘*Middenburg* in Voorburg’, in: Jos Stöver e.a., *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland* (2000), p. 250-255. Zie eveneens: Blok, Olde Meierink en partners, *Middenburg / Sonnenburgh. Tuinhistorische analyse en toekomstvisie* (2000). Zie ook: C.H. Voorhoeve, ‘Laan van Middenburg’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 70-75.

[[]⁴⁹ C.H. Voorhoeve, ‘Laan van Middenburg’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 72.

[[]⁵⁰ Zie over Cornelis Haga: Kees van der Leer, ‘Het oude Huis te *Vrijburg* aan de Broeksloot’, in: *Een speelse straat in West. 100 jaar Vrijburgstraat. Historisch Voorburg*, jrg. 18, nr. 1 (2012), p. 4-37.

[[]⁵¹ Zie over de Ozon: Rolf van der Krogt en Marjan Reinders, *Majesteit, Uw wasch is klaar* (1996). Zie eveneens: Kees van der Leer, ‘Koningin Wilhelmina’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p.140-145.

[[]⁵² Zie voor de wasserijen en Vreeburg: Kees van der Leer, *Voorburg van boven bekeken, 1924-2001* (2004), bij jaar 1964 (2x). Zie over houthandel Vreeburg o.a.: de *Haagsche Courant*, 18 februari 1839 en de *Volkskrant*, 12 december 1967.

[[]⁵³ Zie over de Voorburgse waterleiding en watertoren: Jan Hogendijk, *Van Dorpspomp tot Hogedrukwaterleiding* (1988).

[[]⁵⁴ In 1849 stierven in Voorburg 20 volwassenen en acht kinderen aan de cholera. In 1866 heerste er wederom een cholera epidemie. Zie hierover: Gorris e.a. *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1978), p. 239-240 en 248.

[[]⁵⁵ Zie over *Hoonvliet*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 321 en 392.

[[]⁵⁶ Zie over *Tussenburg*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 322, 389 en 412-413.

[[]⁵⁷ Zie over *Haagvliet*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 321 en 388-389. Volgens De Vink waren *Hoonvliet* en *Haagvliet* gelegen ter hoogte van de Voorburgse watertoren. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, ‘Laan van Haagvliet’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 39-43.

[[]⁵⁸ Zie over *Den Honaert*: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 137.

[[]⁵⁹ Gegevens over Thomas en Rochus werden ontleend aan een ongepubliceerd document van M. van den Honert, *Van den Honert en Huygens* (z.j.).

[[]⁶⁰ Zie eveneens de *Rotterdamse Courant* van 8 april 1790.

[[]⁶¹ Zie over *Den Honaert* en prinses Marianne: Kees van der Leer, *Marianne, een vrijgeveige en kunstzinnige prinses in Voorburg, Reinhartshausen en Camenz* (2017), p. 20.

[[]⁶² Op *Rustwijk* woonde eveneens van maart 1849 tot juli 1849 het gezin van lakei Johannes König, een broer van Marianne König, hofdame van prinses Marianne. Ook bij dit gezin zou het bedoelde kind ondergebracht kunnen zijn. Mailinformatie Alex Elfers.

[[]⁶³ Aldus schreef in 1856 een zekere C.J. van Assen aan het Tweede-Kamerlid L.C.Luzac. Zie hierover: Kees van der Leer en Tiny de Liefde, *Prinses Marianne, een leven van liefde en kunst* (2010), p. 54-55.

[[]⁶⁴ Na 1839 zijn er diverse herdrukken en meerdere versies van de kaart van Van der Noordaa uitgegeven, die soms een later jaartal dragen.

[[]⁶⁵ *Redenburg* werd in 1894 afgebroken. Op ongeveer dezelfde plek werden in 1895 de herenhuizen Westeinde 124 tot en met 128 gebouwd. Zie hierover: Archeologische Werkgroep Voorburg, *Tussen Vliet en strandwal* (1998), p. 20.

[[]⁶⁶ Zie voor enkele eigenaren van *Redenburg*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 324 en p. 409-410.

[[]⁶⁷ Akte in scancollectie auteur.

[[]⁶⁸ Zie over Maarten van Veen en de scheepsmakerij: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Hage* (1903), p. 409.

[[]⁶⁹ Vermoedelijk waren de aangegeven vaders Arent en Willem broers.

[[]⁷⁰ De hofstede, van ouds genaamd *Vliënburg*, werd na samenvoeging met de buitenplaats *Redenburg*, eveneens *Redenburg* genoemd. Later werd dit *Vredenoord*.

[[]⁷¹ Zie over *Bleijenburg*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 348, 370-371.

[[]⁷² Zie over *Zeldenrust*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* p. 427. Op p. 428 wordt Jan Viruly met dezelfde transactie genoemd onder *Zeldenrust*.

[[]⁷³ Zie over *Noyt Volmaakt*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* p. 341 en 406.

[[]⁷⁴ Zie over *Fonteynenburg*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* p. 324-325 en 387-388. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, ‘Fonteynenburghlaan’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 18-20.

[[]⁷⁵ Stichting Hoekenburg, *Historische wandeling door Voorburg-West* (1997), deel 1, p. 32, vermeldt dat *Fonteynenburg* in 1905 werd afgebroken. Er zijn echter ansichtkaarten waarop *Fonteynenburg* staat afgebeeld naast de omstreeks 1918 geplaatste ophaalbrug.

[[]⁷⁶ Zie over deze opgraving en begeleidend archiefonderzoek: Archeologische Werkgroep Voorburg, *Tussen Vliet en strandwal* (1998). Zie eveneens: Archeologisch onderzoek in Leidschendam-Voorburg, *Historisch Voorburg*, jrg. 15, nr. 2 (2009).

[[]⁷⁷ Volgens de Archeologische Werkgroep Voorburg heeft het havenkje open gelegen tot circa 1790 en heeft de scheepswerf bestaan tot omstreeks 1750. Vermoedelijk werd deze laatste conclusie in de hand gewerkt doordat de scheepswerf ten onrechte werd beschouwd als onderdeel van de buitenplaats *Redenburg* en in aktes van de buitenplaats na 1750 de scheepswerf niet meer werd vermeld. Zoals eerder beschreven was de sceedswerf een zelfstandige eenheid waarvan de eigenaar dan ook apart werd genoemd als belender van de buitenplaats aan de zuidkant, onder andere in de akte van 1783.

[[]⁷⁸ Zie over *Leeuwenbergh-Dorrepaal*: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 136-137. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 31-34.

[[]⁷⁹ Volgens www.humanitarisme.nl overleed Maria Emalia Dorrepaal in Den Haag op 9 maart 1924.

[[]⁸⁰ Brief mevrouw Ammerlaan aan haar zoon pater Edmund Ammerlaan te Maastricht, mei 1940. Collectie auteur. Zie over de gevechten rond *Dorrepaal*: Kathleen Brandt-Carey, *Ridder zonder vrees of blaam. Het leven van George Maduro 1916-1945* (2016). Het verhaal over de Duitse parachutist is afkomstig van de heer C.A. van Aalst en werd opgetekend door zijn zoon Arjen.

[[]⁸¹ Zie over de Oude Tolbrug: Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 97. Zie eveneens: C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 326-327. Zie ook: G.Th. Langerak, ‘Voorburg aangekaart’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 10-11.

[[]⁸² Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 99. Hilbert Mast, *Watermanagement door de eeuwen heen. Historisch Voorburg*, jrg. 14, nr. 1 (2008), p. 70.

[[]⁸³ Zie over Floris van de Tol: Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 97.

[[]⁸⁴ C. Hoek in: *Ons Voorgeslacht* (1978), nummer 199.

[[]⁸⁵ Zie over de Fonteinker: *Historisch Voorburg*, jrg 5, nr. 2/3 (1999), p. 10-11. Zie eveneens: André Sjoerdsma, *De Fonteinker te Voorburg* (2008).

[[]⁸⁶ Zie over *Heeswijk*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 326-328. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, ‘Heeswijkstraat’, in: *Het verhaal achter de straatnaam* (1989), p. 47-49.

[[]⁸⁷ Deze kaart bevindt zich in de collectie van Gerard Duijvestein.

[[]⁸⁸ Zie over de vroege landschapsstijl: Carla C. Oldenburger-Ebbers e.a., *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur* (1995), deel Noord, p. 37-41. De tuin van *Heeswijk* vertoont enkele overeenkomsten met de achttiende-eeuwse tuin van Beekestein, in 1772 ontworpen door architect J.G. Michael.

[[]⁸⁹ Op deze ‘Bouw- of Zaay-Landen’ zou omstreeks 1897 de Heeswijkstraat met aanliggende huizen worden aangelegd.

[[]⁹⁰ Zie over de architectenfamilie De Zwart: Eerste wandeling noot 170.

[[]⁹¹ Zie over *Het Plankje*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 326 en 439. Zie eveneens: Stichting Hoekenburg, *Historische wandeling door Voorburg-West* (1997), deel 1, p. 41-42.

[[]⁹² Stichting Hoekenburg, *Historische wandeling door Voorburg-West* (1997), deel 1, p. 39.

[[]⁹³ Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg (GALV), dossier Voorhoeve. Brief van mevrouw M.J. Hekmeyer te Amsterdam aan de heer C.H. Voorhoeve, 28 februari 1980.

[[]⁹⁴ De gegevens over het legaat Hekmeijer werden ontleend aan de notulen van de raadsvergaderingen Voorburg GALV, met name uit 1922. Zie eveneens: GALV: dossier Heeswijk.

[[]⁹⁵ Zie hierover: ‘De ondergang van *Huize Heeswijk*’, in: de *Voorburgse Courant*, 12 juli 1973.

[[]⁹⁶ Zie over het Diaconessenhuis en het legaat van mevrouw Wilton: N.W. Lingen: ‘Het Diaconessenhuis te Voorburg’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 8 (1989), p. 26-37.

[[]⁹⁷ Kees van der Leer, *Voorburg van boven bekeken, 1924-2001* (2004), bij de jaren 1958 en 1962.

[[]⁹⁸ Zie over Het Ford: Stichting Hoekenburg, *Historische wandeling door Voorburg-West* (1997), deel 1, p. 43.

[[]⁹⁹ Zie over deze strandwal: Bert van der Valk, ‘Het prehistorische landschap tussen Oude Rijn en Maas [...]’, in: Wilco de Jonge e.a. (red.), *Forum Hadriani* (2006), p. 22-24.

[[]¹⁰⁰ Zie over deze vuurstenen bijl: Daan Raemaekers, ‘Prehistorische bewoning. Vlaardingergroep, Bronstijd en IJzertijd’, in: Wilco de Jonge e.a. (red.), *Forum Hadriani* (2006), p. 28.

[[]¹⁰¹ Zie over deze vondsten: Alexandra Oostdijk, ‘Een houten hamer uit de bronstijd’, in: *Archeologisch onderzoek in Leidschendam-Voorburg. Historisch Voorburg*, jrg. 15, nr. 2 (2009), p. 15-16. De houten hamer is de oudste die ooit in Nederland werd gevonden.

[[]¹⁰² Zie over deze en andere opgravingen: W. de Jonge en de Archeologische Werkgroep Voorburg, *Op weg naar Sytwende* (2001), met name p. 49-51.

[[]¹⁰³ Zie over de Cananefaten: Jos Bazelmans en Wilco de Jonge, ‘Wie waren de Cananefaten?’, in: Wilco de Jonge e.a. (red.), *Forum Hadriani* (2006), p. 35-56.

[[]¹⁰⁴ Zie over Forum Hadriani o.a.: Wilco de Jonge, Jos Bazelmans en Dick de Jager (red.), *Forum Hadriani* (2006).

[[]¹⁰⁵ De originele Romeinse kaart uit de vierde eeuw bestaat niet meer. Wel had een monnik in de twaalfde eeuw de kaart nauwkeurig overgetekend. Deze kopie werd in de zestiende eeuw teruggevonden door Konrad Peutinger, een koopman uit Augsburg. Als erbetoon aan de vinder werd de kaart sindsdien de Peutingerkaart genoemd. Zie over deze kaart: Kees van der Leer, ‘Koning Ezelsoor’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 4-13.

[[]¹⁰⁶ Germania Inferior is de Romeinse naam voor wat later Holland zou gaan heten.

[[]¹⁰⁷ Zie over deze opgravingen die in 2007 en 2008 werden uitgevoerd door het Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam: Mark Driessen & Elles Besselsen (red), *Voorburg-Arentsburg. Een Romeinse havenstad tussen Rijn en Maas* (2014). Zie voor de Romeinse haven: p. 149-181. Zie over het samenvallen van de Vliet en de Gracht van Corbulo: p. 152 van hiervoor genoemde publicatie.

[[]¹⁰⁸ Onderzoek door BAAC in 2005. Zie hierover: M. Bink en P.F.J. Fransen, *Forum Hadriani Voorburg: definitief archeologisch onderzoek*. BAAC rapport A-05.0125 (2009). Zie eveneens:

Alexandra Oostdijk, ‘Twee houten wagenwielen in een put’, in: *Archeologisch onderzoek in Leidschendam-Voorburg. Historisch Voorburg*, jrg. 15, nr. 2 (2009), p. 47-48.

^[109] Zie over de plataan en het Romeinse verleden eveneens: Kees van der Leer, ‘Een wintertocht langs historisch water’, in: *Historische wandelingen in Voorburg en omgeving. Met grafiekcollectie Gerard Duijvestein* (2001), p. 7-67.

^[110] Zie over deze vier Romeinse mijlpalen: J.A. Waasdorp, *IIIII M.P. naar M.A.C. Romeinse mijlpalen en wegen* (2003).

^[111] Zie over koning Ezelsoor: Kees van der Leer, ‘Koning Ezelsoor’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 4-13.

^[112] Zie over deze goederenlijst van de Utrechtse bisschop: P.A. Henderikx, *De beneden-delta van Rijn en Maas. Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot ca. 1000* (1987), p. 115-123. Zie eveneens: Dr. M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van de Rijn en Maas* (proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2011), bijlage 5, p. 481-486.

^[113] W. de Jonge en de Archeologische Werkgroep Voorburg, *Op weg naar Sytwende* (2001), p. 8.

^[114] De andere mogelijkheid, dat Foreburg, Fore en Foreschate wellicht werden vernoemd naar de Fore, de voorloper van de Vliet, kwam reeds eerder ter sprake.

^[115] Zie over deze hand: Jochen Becker, ‘Een metalen hand! Daar wist ik niets van’, in: Wilco de Jonge e.a. (red.), *Forum Hadriani* (2006), p. 292-296.

^[116] Zie over Reuvens: Kees van der Leer, ‘Caspar Reuvens. De eerste hoogleraar archeologie op Arentsburg’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 110-115.

^[117] Zie over dit skelet: Joanneke Hees, ‘Het skelet van Gera. Een inheems-Romeins meisje uit Forum Hadriani’ en ‘De gezichtsreconstructie van Gera’, in: *Archeologisch onderzoek in Leidschendam-Voorburg. Historisch Voorburg*, jrg. 15, nr. 2 (2009), p. 29-35.

^[118] Zie over de opgravingen van Reuvens, Holwerda e.a.: Diverse auteurs, ‘De herontdekking van Forum Hadriani’, in: Wilco de Jonge e.a. (red.), *Forum Hadriani* (2006), p. 202-347. Zie eveneens: Thomas Martien Buijtenorp, *Forum Hadriani, De vergeten stad van Hadrianus* (proefschrift, 2010).

^[119] De in 2008 alsnog gevonden haven bleek, gezien de gevonden voorwerpen, een handelshaven en in tegenstelling tot wat Holwerda dacht, niet zozeer een militair vlootstation.

^[120] Zie over de Nieuwe Tolbrug: C. Postma, *Het hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen, 1289-1589* (1989), p. 327-328. Zie ook: G.Th. Langerak, ‘Voorburg aangekaart’, in: *Kroniek van Voorburg*, deel 5 (1988), p. 10-11. Zie eveneens: Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks water* (1989), p. 23-24.

^[121] Zie over de Vlietverbreding en bochtafsnijding: Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks water* (1989), p. 9-12.

^[122] Zie over Lutgers: A.J.A.M. Lisman, E. Munnig Schmidt en H.W.M. van der Wyck, *Gezigten aan De Rivier de Vecht. Petrus Josephus Lutgens / Lutgers* (2001). Lutgers heette officieel Lutgens, maar werkte onder de ‘artiestennaam’ Lutgers, wellicht een verwijzing naar Sint Lutger, een befaamd heilige in de Vechtstreek.

3 Derde wandeling, van de Nieuwe Tolbrug tot aan de Hoornbrug en terug naar Voorburg

Noten, inclusief literatuurvermelding

^[1] Zie over *Hoekenburg* en *Arentsburgh* o.a.: Blok, Olde Meierink en partners, Arentsburgh / Hoekenburg. *Tuinhistorische analyse en toekomstvisie* (2000). Zie eveneens: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: Jaarboek Die Haghe (1903), p. 329-335, 370-371 en 390-391. Zie ook: C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet* (z.j.), p. 7-13.

^[2] Zie hierover: Roel van Norel en Marina Laméris, *Parels van baksteen* (2008), p. 186-189.

^[3] *Delftsche Courant*, 11 april 1893. De advertentie vermeldt als openingsdatum van het hotel-pension 14 mei 1893. Zie over concerten: *Delftsche Courant* van 21 juli 1893. Volgens de *Delftsche Courant* van 20 april 1901 was er op 24 en 25 april een ‘openbare vrijwillige verkoop om contant geld’ van de complete inventaris van het hotel. Dezelfde krant had op 17 april reeds gemeld dat het hotel uit de hand was verkocht en dat het terrein zou worden ingericht tot bouwterrein.

^[4] J.G.J van Booma, *Dit is ’t memoriboec van Voirburch* (1991), p. 107-108, nummer 209.

^[5] Erik Blok, ‘De geschiedenis van *Hoekenburg* en *Arentsburgh*’, in: Wilco de Jonge e.a. (red.), *Forum Hadriani* (2006), p. 398-399.

^[6] Zie over Caan: ‘Hendrik Johan Caan’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p.104-109.

^[7] Pieter Hendrik Albert Schlicher handelde namens zijn echtgenote Mathilda Cornelia Willer, die formeel eigenaresse van *Arentsburgh* was.

^[8] Dit verhaal werd mij in 1999 verteld door een nazaat van Nolthenius de Man.

^[9] Bij de verkoop van *Hoekenburg* en *Arentsburgh* door de gemeente Voorburg aan Effatha werd bepaald: ‘Alzoo zal de Vereeniging Effatha als eigenares van de door haar gekochte perceelen - onverminderd het hierna sub 13 bepaalde – geen rechten kunnen doen gelden op een servituut ten laste van de perceelen aan de overzijde van de Vliet, blijvende dit servituut alleen bestaan ten behoeve van de heerschende erven, die thans nog bij de gemeente Voorburg in eigendom verblijven.’ Sub 13: ‘De gemeente Voorburg verbindt zich jegens de Vereeniging Effatha geen afstand te zullen doen van het servituut, rustende op het land tegenover *Hoekenburg*, dan onder de voorwaarde, dat op een afstand van dertig Meter van den Vliet geen fabrieken worden gebouwd.’ Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg, dossiermap Hoekenburg. Zie over Effatha: Vereniging Effatha, *Effatha 100 jaar* (1988).

^[10] Zie in afwachting van verdere publicaties over deze archeologische vondsten: www.denhaag.nl.

^[11] De aanleg van de Trekvliet omstreeks 1344 blijkt uit een notitie van Geret Heynenzoon in genoemd jaar waarin hij vermeldde dat de graaf bepaald had dat de tolgelden van de Rijswijkseweg moesten worden gebruikt om de aanleg van de ‘vaert’ ofwel de Trekvliet te bekostigen. Zie hiervoor: Dr. H.G. Hamaker, *De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis* (1876), p. 117-118.

^[12] Zie voor deze namen: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903).

^[13] Zie over tollen: Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 96 en 99-100.

^[14] Zie hierover: Kees van der Leer, ‘Het gelukzalig landleven naast galg en rad’, in: *Historische wandelingen in Voorburg en omgeving. Met grafiekcollectie Gerard Duijvestein* (2001), p. 68-97.

^[15] Willem Velema (samenst.), ‘De publikatie van de Statenbijbel’, in: *Spectrum atlas van historische gebeurtenissen in de Lage Landen* (1985). Met dank aan Meindert Marijs, die attendeerde op dit artikel.

^[16] Frans van der Helm, *Historisch leven langs de Vliet. Voorburg*. Deel 1 (2017), p. 33-34.

^[17] Zie over klooster *Nazareth*: Erik Andriessen, *Het verhaal van Leeuwendaal* (2009), p. 124-126.

^[18] Zie hierover elders in deze publicatie: Wiard Beek, ‘De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg’.

^[19] De Postenkade liep tussen *Drievliet* en *Meivliet* zuidwaarts de polder in.

^[20] Met dank aan Wiard Beek voor deze informatie.

^[21] Zie over de verwoesting van dit klooster: Gabriël Gorris e.a., *Dorp aan de Vliet* (derde druk, 1977), p. 95.

^[22] Zie over *Burchvliet*: Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks water* (1989), p. 59-60. Zie eveneens: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: Jaarboek Die Haghe (1903), p. 335-339, 419-421. Zie ook: Erik Andriessen, *Het verhaal van Leeuwendaal* (2009), p. 65-66.

^[23] Zie over de buitenplaats *Leeuwendaal*: Erik Andriessen, *Het verhaal van Leeuwendaal* (2009), p. 129-132.

^[24] Zie over De Eendracht: Ir. W.P.C. Knuttel en Drs. M. Brekelmans, Boerderijen en bedrijfsmonumenten. Monumenten in Rijswijk (1987), p. 67-68. Zie eveneens: Erik Andriessen, *Het verhaal van Leeuwendaal* (2009), p. 33-34.

^[25] Zie over deze *Korenmolen*: Erik Andriessen, *Het verhaal van Leeuwendaal* (2008), p. 33-35.

^[26] Zie over de Hoornbrug: Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks vaarwater* (1989), p. 15-19. Zie eveneens elders in deze publicatie: Hans van Rossum, ‘De Hoornbrug te Rijswijk’.

^[27] Zie hierover: A.W. Francken, ‘Rijswijk bij Den Haag’, in: *Buiten* (1928), p. 53.

^[28] Zie hierover: Lizette de Koning en Kees van der Leer, *De Canon van Leidschendam-Voorburg* (2009), p. 50-52.

^[29] Zie hierover o.a.: Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks water* (1989), p. 7.

^[30] Zie over deze alternatieve Vliet: Isaak Tirion, *Tegenwoordige Staat van Holland* (1746), deel XVI, p. 297 en p. 300. Zie eveneens: H.W. van Leeuwen, ‘De relatie Leidschendam-Delft’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 87 rechterkolom.

^[31] Zie over deze unieke steenfabriek: Drs. J.C. Bottema, *In Rijswijks water* (1989), p. 41.

^[32] Zie over *Hoornwijck*: Marijke Lampaert-Haring, ‘*Hoornwijck* te Rijwijk’, in: Jos Stöver e.a., Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland (2000), p. 286-289. Zie ook: Drs. M. Brekelmans, Kastelen en buitenplaatsen. Monumenten in Rijswijk (1986), p. 40-43. Zie eveneens: Dr. Inge Breedveldt Boer, *Huize Hoornwijk, een buitenplaats als visitekaartje* (2006).

^[33] *De Maasbode*, 22 augustus 1925.

^[34] Zie advertentie in het *Nieuwsblad van het Zuiden*, 28 november 1946.

^[35] Zie over Jan Wils en zijn contacten met Vilmos Huszar, Piet Zwart en Cornelis Bruynzeel: Elly Niemeijer en Marjan Reinders, *De Voorburgse connectie* (1999).

^[36] De ontwerptekeningen werden geëxposeerd in Pulchri, maar werden nooit uitgevoerd.

^[37] De informatie over het preciese woon- en werkadres van Jan Wils is afkomstig van Kees van Gijtenbeek die deze adressen vond o.a. dankzij zijn bijzondere collectie twintigste-eeuwse telefoonboeken.

^[38] Met dank aan Arjen van Aalst voor de mondelinge informatie.

^[39] Zie over *Vredenoord*: Drs. R.H.M. Immerseel e.a., *Historisch Onderzoek Buitenplaats Vredenoord* (2005). Zie eveneens: Inge Breedveldt Boer e.a., *Vredenoord*. Nog een parel aan de Vliet (2013).

^[40] *Rotterdamsche Courant*, 31 januari 1807.

^[41] Carla S. Oldenburger-Ebbers e.a., *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur, deel West* (1998), p. 36-38.

^[42] Zie over *Drievliet*: Drs. M. Brekelmans, Kastelen en buitenplaatsen. Monumenten in Rijswijk (1986), p. 47-49.

^[43] *Haagsche Courant*, 3 december 1931.

^[44] Hiermee werd bedoeld de geboorte van prinses Irene op 5 augustus 1939.

^[45] Zie over *Meyvliet*: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 133-134.

^[46] Zie over Van Laak: Kees van der Leer, ‘Dominee Van Laak en prinses Marianne, een levenslange vriendschap’, in: Kees van der Leer en Marieke Spliethoff, *Prinses Marianne, kunstenaars, dominees en een pelgrimage. Historisch Voorburg*, jrg. 16, nr. 1 (2010), p. 4-35.

^[47] Zie over Tolzigt: Linda van der Male, ‘*Zeerust* te Leidschendam’, in: Jos Stöver e.a., *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland* (2000), p. 269.

^[48] *Wandelingen om Den Haag*. Overdruk uit *Het Vaderland*, Den Haag 5 April-5 Augustus 1928, p. 90-91.

^[49] Zie over *Zeerust*: Linda van der Male, ‘*Zeerust* te Leidschendam’, in: Jos Stöver e.a., *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland* (2000), p. 268-273. Zie eveneens: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 134-135. Voorhoeve vermeldt hierin dat *Zeerust* omstreeks 1700 Tolzigt werd genoemd, een naam die in 1753 in *Zeerust* was veranderd. Van der Male is van mening dat dit, gezien enkele verkoopakten, onjuist is en dat Tolzigt een zelfstandige huis met boomgaard is geweest.

^[50] Zie over *Zuyderburg*: C.H. Voorhoeve, ‘Buitenplaatsen, herbergen en oude huizen’, in: *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), p. 134-135.

^[51] Zie over deze slavenhandel: https://nl.wikipedia.org/wiki/Asiento.

^[52] Zie over deze mummies: Kees van der Leer, ‘Hendrik van Deventer. Het mysterie van de mummies’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 62-67.

^[53] Zie over Hendriks: ‘Pieter Hendriks. Een stamhoofd op sterk water’, in: *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein* (2016), p. 98-103.

^[54] Zie hierover o.a.: het *Nederlandse Tijdschrift voor Geneeskunde* (1987) nr. 131, p. 2422-2425 en de *Javabode* van 5 mei en 8 mei 1858.

^[55] Pieter Hendriksz tweede zoon, Mento Antony, ‘Doctor in de Genees-, Heel- en Verloskunde’, zou eveneens meewerken in het nieuwe instituut, maar hij overleed in februari 1835 op *Zuiderburg*, ‘in den ouderdom van 30 jaaren, na eene ziekte van weinige dagen.’ Aldus de advertentie in het *Dagblad van ’s Gravenhage* van 11 februari 1835.

^[56] De catalogus van de verzameling Hendriksz is bewaard gebleven. Soms staat hierbij de herkomst vermeld. Zo werden drie hoofden van Chinese zeerovers verkregen van militaire artsen ‘uit de Oost’. Zie voor een uitvoerige beschrijving van het pathologisch-anatomisch museum van professor Hendriksz en zijn zoon: het *Nederlandse Tijdschrift voor Geneeskunde* (1987) nr. 131, p. 2425-2428.

^[57] Voor overige dankbetuigingen zie o.a.: *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 7 maart 1853, 10 juni 1855, 22 februari 1857, 2 mei 1857 en 2 november 1862, het *Algemeen Handelsblad* van 9 mei 1855, 17 september 1855, 4 november 1857 en 13 september 1859.

^[58] Zie o.a.: *Algemeen Handelsblad* van 9 maart 1847.

^[59] *Utrechtse provinciale en stads-courant*, 6 augustus 1856.

^[60] Een ‘requeste’ met zo’n 1.000 handtekeningen aan de Minister van Binnenlandse Zaken en een soortgelijk verzoek aan B&W van Den Haag om steun te geven aan *Zuiderburg* zodat de kosteloze behandelingen van minvermogenden op de oude voet konden worden gecontinueerd, hadden niet het gewenste effect.Zie over deze requesten o.a.: de *Rotterdamsche Courant* van 5 september en 3 december 1856.

^[61] *Dagblad van Zuidholland en ’s Gravenhage*, 6 november 1862.

^[62] Zie over *Zuiderburg* eind negentiende eeuw: www.kasteleninzuidholland.nl onder Zuyderburch.

^[63] Zie o.a.: advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 18 mei 1866 waarin Dr. W. Hendriksz aangaf dat hij, als ‘voormalig Directeur-Eigenaar van het Geneeskundig Etablissement *Zuiderburg* [...] voortaan is te spreken te Amsterdam [...] voor ooglijders en Patiënten, behepd met Ligchaamsgebreken, verkrommingen, vormafwijkingen [...].’ Zie voor het overlijdensbericht: *De Standaard*, 20 september 1873 en *Nieuws van den Dag*, 19 september 1873. *Het Nederlandse Tijdschrift voor Geneeskunde* (1987) nr. 131 noemt 15 september 1873 als overlijdensdatum.

^[64] *Bataviaasch Handelsblad*, 1 oktober 1866. *Dagblad van Zuidholland en ’s Gravenhage*, 22 augustus 1867.

^[65] Zie voor een uitvoerige beschrijving van het pathologisch-anatomisch museum van professor Hendriksz en zijn zoon: het Nederlandse Tijdschrift voor Geneeskunde (1987) nr. 131, p. 2425-2428.

^[66] Marina Laméris en Roel van Norel, *Parels van baksteen* (2008), p. 350.

^[67] Joop van der Stelt (projectcoördinator), *Uit . . . de Kunst. Beeldengids Leidschendam-Voorburg* (2004), p. 154.

^[68] Zie over Aart van der Leeuw: Ineke Verbeek, ‘Aart van der Leeuw (1876-1931)’, in: *Voorburg en de letteren. Historisch Voorburg*, jrg. 6, nr. 2/3 (2000), p. 40-43.

^[69] Brief aan P.N. van Eyck, 17 augustus 1930.

^[70] Aart van der Leeuw, ‘Weiliedje’, in: *Liederen en Balladen* (1911), p. 72-73.

^[71] Aart van der Leeuw, ‘Waarom moet ik van weelde weenen?’, in: *Herscheppingen* (1916), p. 7-8.

^[72] Bart Slijper, *Van alle dingen los. Het leven van J.C. Bloem* (vierde druk, 2016), p. 263.

^[73] Zie voor deze bomen en planten op *Hofwijck*: Henk Boers en Kees van der Leer, Belle van den Berg, Nora Lambrechts, *Florilegium Hofwijck* (2011).

^[74] Geciteerd wordt uit de hertaling van het gedicht door Ton van Strien in: ‘*Hofwijck*, het gedicht’, in: Ton van Strien en Kees van der Leer, *Hofwijck* (2002).

^[75] Rob Molin, *In de schaduw van de hemel. Biografie van Bertus Aafjes* (2014), p. 134-135. Ben Aalbers was tot 1961 gehuwd met Diewke Kolléwijn, een befaamd boekbindster. Ben Aalbers woonde op het adres Westvlietweg 33. Zie eveneens: Bertus Aafjes, *De Denker in het riet* (1945/1968), p. 99-100, waarin de auteur zijn impressies weergeeft van een korte wandeling door het oude Voorburg.

^[76] ‘Uitwandeling van . . . augustus tot . . .septemb. 1669’, in: Dr. J.A. Worp, *De gedichten van Constantijn Huygens* (1911-1917), Deel V, p. 289-292.

4 De eerste windmolens aan de Vliet in en bij Voorburg

Literatuur

A. Bicker Caarten, *Middeleeuwse watermolens in Hollands polderland*, 1407/’o8-rondom 1500. Wormerveer (1990).

J.G.J. van Booma, *Dit is ’t memoriboec van Voirburch*. (1338) 1435-1566. Doorzoekbaar via Google-Books. Amersfoort, Amsterdam (1991).

H.M. Brokken, *Heren van Stand, Van Wassenaer 1200-2000*. Zoetermeer: Stichting Hollandse Historische Reeks (2001).

Lieven Denewet, Tijdschrift: *Molenecho’s (Vlaams Tijdschrift voor Molinologie)*, 34ste jaargang, 2006, nr. 3, p. 170-190. ISSN 0773-9443. (www.molenechos.org) Zie ook: www.molenechos.org/molen.php?nummer=522.

Dr. J.L. van der Gouw, *Het oudste keurboekje van het hoogheemraadschap van Delfland*, circa 1440-1445. Alphen aan den Rijn (1981).

Dr. H.G. Hamaker, *De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis*. Deel II, Utrecht (1876). Doorzoekbaar via Google-Books.

M.J. Harms, G.Th. Langerak, C. Milot, L. Bolt, *Kroniek van Voorburg*. Stichting 2000 jaar Voorburg (1988-1991).

Willem E. den Hertog, *De Abdij van Loosduinen, Cisterciënzerinnenklooster van 1229-1572* (1997).

Hugo Franciscus van Heussen, *Oudheden en gestichten van Delft en Delfland, Mitsgaders van ’s Gravenhage* (1720). (books.google.nl).

C. Hoek, ‘De leenkamer van de hof te Wassenaar, 1222-1744’, in: *Ons Voorgeslacht*, jrg. 33 (1978) en jrg. 41 (1986). Digitale bron: www.hogenda.nl/hogenda-leenkamers/?letter=V.

Antheun Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (2009).

Kaartboek van de landen toebehoord hebbende aan het klooster van Loosduinen. 1569-1597. Landmeter Jan Potter. Kaartcollectie Binnenland Hingman. Nummer archieftoegang: 4.VTH, inventarisnummer T. Nationaal Archief, Den Haag. www.gahetna.nl (zoekterm: 4.VTH T).

Hilbert Mast, *Watermanagement door de eeuwen heen, Historisch Voorburg*, jrg. 14, nr. 1 (2008). Vindbaar op internet.

Frans van Mieris, *Groot Charterboek der Graven van Holland van Zeeland en Heeren van Vriesland 1299-1356*. Tweede deel, Leiden (1754). Doorzoekbaar via Google Books.

Molinologie, tijdschrift voor molenstudie. Uitgave van Vereniging voor molinologie in Nederland en Vlaanderen.

Jannis C. Notebaart, *Windmühlen, der Stand der Forschung über das Vorkommen und den Ursprung*. Den Haag, Paris (1972).

H.G.A. Obreen, *Geschiedenis van het geslacht van Wassenaer*. Leiden (1903).

Registers van de graven van Holland in de Henegouwse periode 1299-1345. Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, resources.huygens.knaw.nl/registershollandsegrafelijkheid/zoek Licentie: creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/nl/legalcode.

J.D. van Tuyl, *Veen- en Binkhorstpolder (1879) 1880-1976 (-1979) en rechtsvoorgangers, Veenpolder 1601-1879 en Binkhorstpolder 1620-1879*. Hoogheemraadschap van Delfland, Delft. www.archieven.nl.

C.H. Voorhoeve, *De Oude Kerk van Voorburg*. Zaltbommel (1993).

P.F.A. Vrolijk, *De oudste keuren, resoluties en sententies van het Hoogheemraadschap van Delfland 1440-1500*. 381 pagina’s transcripties. Delft (2009). Op verzoek bij het Hoogheemraadschap digitaal beschikbaar.

P.F.A. Vrolijk, *Keuren, resoluties en sententies van het Hoogheemraadschap van Delfland 1500-1588*. 1178 pagina’s transcripties. Delft (2015). Op verzoek bij het Hoogheemraadschap digitaal beschikbaar.

Noten

^[1] Met dank aan Hilbert Mast voor het becommentariëren van het concept alsmede Paul Alkemade en Anne Jacobs voor het corrigeren van de transcriptie. E-mailadres van de auteur: wiardbeek@gmail.com.

^[2] P. Vos en S. de Vries, Tweede generatie paleogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0) betreffende het Holoceen. Deltares, Utrecht (dec. 2017). www.archeologieinnederland.nl.

^[3] Mast (2008), p. 29-30. www.historischeverenigingvoorburg.nl.

^[4] Mast (2008). p.46-47.

^[5] ‘De Vliet Sloot’ (1611) Nationaal Archief, 4.VTH 2338A. ‘Noordwaardse Vliet’ (1712) Cruquiuskaart, negende stuk: KVD2001-12 https://tresor.tudelft.nl/kaart/cruquiuskaarten/.

^[6] Hamaker (1876), p.117-118 & p.188-190. (Zoekterm: ‘vaert’). De landmeter van de Haagse Vaart heeft de normale Rijnlandse roede als maat voor een totaal van 900 roeden aangehouden. Op de Kruikiuskaart uit 1712 (negende stuk) kan dit precies worden nagemeten tussen de Vliet en de Lange Poten in Den Haag. De landmeter van de Delftse Vaart heeft een tienvoudige Rijnlandse roede als maat gehanteerd voor het delven van het stuk tussen Rijswijk-Hoornbrug en Delft-Lepelbrug. Ook hier is 1035 roeden precies na te meten op de Kruikiuskaart uit 1712 (veertiende stuk).

^[7] Afbeelding van het originele ‘Memoriboec van Voirburch’ (Haags Gemeentearchief, collectie Leidschendam-Voorburg) met verwijzing naar de uitgave met transcriptie: Booma (1991), p.72-75; Vrolijk (2009) en (2015); kaart: Oud Archief Delft nr. 859 (noord wijst naar beneden); Van Mieris (1754), p. 561.

^[8] Nationaal Archief, 4.ZHPB4 nr. 83. De afgebeelde kaart is digitaal verbeterd. www.gahetna.nl (zoekterm: 4.ZHPB4 83).

^[9] Hertog (1997), p.187-188.

^[10] Registers 1299-1345. Zoekterm: losedunen of NH 607. Of: Van Mieris, 1754. p. 561. De ‘Oost

Tnegentich Margen’ hoorde begin 14e eeuw ook bij ‘*De Nieuwe veen*’.

^[1] *Kroniek van Zoeterwoude tot 1977, vanaf 1276*. p.1. https://www.oudzoeterwoude.nl/xtp/kroniek/kroniek_tot_1977_de_eerste_700_jaar.pdf.

^[2] Hertog (1997), p. 310.

^[3] De locaties van abdij en sloten zijn te vinden in het kaartboek van de abdij. Zie *Kaartboek [...] 1569-1597* in de literatuurlijst. Het patroon van sloten, vaarten, dijken en kaden is gebaseerd op de kaart uit 1611 van Floris Balthasar, Nationaal Archief 4.VTH F. De locatie-keuze van de boerderij komt van de kaart uit 1659: Landscheiding Rijnland-Delfland www.archieven.nl A-0109.

^[4] Molinologi (1998), nr. 9, p. 1.

^[5] Notebaart (1972), p. 124-132.

^[6] Heussen (1720), p. 459.

^[7] In ‘de rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwse huis’ van alle renten van de graaf in Noordhollant, Woerden en Oudewater (1334) is, naast de molen van Eykenduinen, sprake van nóg een molen in den Haghe. Zoekstring: Item van der molen in den Haghe. archive.org/stream/derekeningendero1hamagoog/derekeningendero1hamagoog_djvu.txt.

^[8] Harms, Langerak, Milot en Bolt, (1988-1991), deel 5, Voorburg aangekaart, p. 42, wind(koren) molen 1461 en op de kaarten tussen p.23-24, Voorburg A.D. 1500.

^[9] Archiefnaam: Inventaris van de archieven van het stadsbestuur van Delft. Stadsarchief Delft: archieven.collectie-delft.nl/index.php Vrij zoeken: beleningen. We komen dan uit op archiefstuk 1313: ‘Notities betreffende beleningen met de ambachtsheerlijkheid van Voorburg met toebehoren gedurende de periode 1525-1675, 1525-1675z.d. [c. 1675]’. Naam van de bijlage: ‘Repertorium vande leenen van Wassenaer’. Heergewaeden zijn de eenmalige kosten voor het aanvaarden van het leen. NB. in 1615/16 ging het bezit van de ambachtsheerlijkheid van Voorburg over naar de stad Delft tot 1828 waardoor dit archiefstuk in Delft belandde.

^[20] Janse, 2009, p.195-197. Jan Woutersz van Mathenesse verwierf in 1423 door erving van zijn moeder Huis De Werve.

^[21] Obreen (1903), Leenheer Jan van Wassenaer (eerste Heer van Voorburg), p. 31. Zoon Philips van Wassenaer (tweede Heer van Voorburg), p. 36.

^[22] Kaart van de burchtheuvel in Wassenaar, tekening door J. Coenz. 1550, Huisarchief Twickel, Delden. Uit: Brokken (2001), p.8. Op de kaart staat de eerste windmolen in het dorpje Wassenaar geschetst. De huidige Voorburgse kerktoeren stamt uit 1460, Voorhoeve (1993), p. 11. Deze tekening is van de auteur, Photoshop-bewerking van Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv./cat.nr RP-T-1893-A-2790; cat. Schapelhouman en Schatborn 1998, nr. 194, afb. rkd.nl/explore/images/56589.

^[23] Hoek (1978/1986), p. 92. Beatrix Aerntsdochter van Damme is de nicht van de leenheer Dirk van Wassenaer. Jonkvrouwe Willemijn Florisdochter van Alkemade (6785) is de nicht van leenheer Jan van Wassenaer en gehuwd met Jan Woutersz van Mathenesse {7068}. Zij neemt het leen van haar man over in 1461. www.alkemade-gen.com/Default-Website.asp {databasnr.} Huis De Werve werd ook Klein Matenes genoemd, zie afbeelding: Ambachtsheerlijkheid Voorburch 1610-1615.

^[24] Denewet (2006), p.170-190.

^[25] Bicker Caarten (1990), p.44-56.

^[26] Website: Genealogie Alkemade, van Alkemade, door dr. P.P.H. Alkemade en Ing. E.S.J. Alkemade. www.alkemade-gen.com/Default-Website.asp {databasnr.} Kerstant Dirksz. van Alckemade: {6711}, Floris van Alckemade: {6690}.

^[27] Van der Gouw (1981), p.40-43.

^[28] Booma (1991), p. 72, [item 7].

^[29] *Het Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) is digitaal raadpleegbaar. gtb.inl.nl/?owner=MNW.

^[30] Vrolijk (2009), p. 59. (zoekwoord: Oistnegentich).

^[31] Vrolijk (2009), p. 208. (zoekwoord: Voirburchse).

^[32] Zie *Kaartboek [...] 1569-1597* in de literatuurlijst.

^[33] Booma (1991), p. 86, item [89] 9 (laatste woord).

^[34] Vrolijk (2015), p. 960-961.

^[35] Tuyl (2007), p. XIV, hoofdstuk 2.10.3.(2 en 3).

^[36] Nationaal Archief, Grafelijkheidsrekenkamer / Rekeningen van Bartelmeus Partant, Rentmeester van Noord-Holland, 11e October 1446, 11e October 1447. archiefinventaris 3.01.27.02, inv. nr. 280, 1446-1447. (fol. XCIII-verso / 93 verso).

^[37] Vrolijk (2009), p. 48.

^[38] Nationaal Archief, *Kaartboek van de hoogheemraadschappen van Rijnland, Delfland, Schieland, gemeten en in kaart gebracht door Mr. Floris Balthasar*, toegang 4.VTH (F). www.gahetna.nl.

^[39] Vrolijk (2009), p. 69 en p. 74-75.

^[40] Tuyl (2007), p. X, hoofdstuk 2.8.3.1.4. Of Website: Molen De Vlieger, molendevlieger.nl/history-molen/.

^[41] Tuyl (2007), p. X, hoofdstuk 2.8.3.1.1. Of Molendatabase verdwenen molens, www.molendatabase.org/molendb.php Database Nr. 1959.

6 ‘Fraey en vermaeckelijk’. Voorburgse koepels langs de Vliet

Literatuur

J. Andriessen en A. Kloots, *Morgenwandelingen door en in den omtrek van ’s-Gravenhage, of Schoonheden en merkwaardige bijzonderheden betrekkelijk deze residentie*, ’s-Gravenhage (1832).

J. Craandijk en P.A. Schipperus, *Nieuwe wandelingen door Nederland*, Haarlem (1888).

M.J. Harms, *Voorburg in grafiek 1600-1900*, Voorburg (1996).

J. Hulsker, *Vincent van Gogh: een leven in brieven*, 1853-1890, Amsterdam (2012).

‘Karel Geisbrand of Vaders laatste woorden. Eene Zaansche familiegeschiedenis. deel, in: *De Echo* 1(1827)17, p. 139-156.

M.R. van der Krogt, C.L. van der Leer en J.H.M. van der Zon, *Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832 deel 11: Voorburg*, Voorburg (2000).

K. van der Leer, ‘Constantijn Huygens. Themanummer’, *Historisch Voorburg*, jrg 2, nr. 2 (1996).

K. van der Leer, *Marianne, een Oranjeprinses, trouw tot in de dood*, Voorburg (1998).

K. van der Leer, ‘Huizen tussen Hofwijck en Middenburg’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 10 (2004), p. 4-29.

K. van der Leer en B. Wouters, *De Kerkstraat met herbergen. De Hopkamer en ander vertier*. Voorburg (2013).

Loosjes, *Katwijk's zomertogtje*, Haarlem (1805).

H. Mast, ‘Vreugd en Rust te Voorburg’, in: J. Stöver et al., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen (2000), p. 256-261.

C.S. Oldenburger, ‘De koepel in de Nederlandse tuin, schets van een ontwikkeling’, in: B.O. van den Berg et al., *Theekoepels en tuinhuizen in de Vechtstreek en ’s-Graveland*, Weesp (1980).

L. van Ollefen en R. Bakker, *De Nederlandsche Stad- en Dorpbescrijver*. Deel II, Amsterdam (1793).

Openbare veiling van de landgoederen van de heer Constantijn Johan Pierraerd, [s.l.] (1737).

L.M.J. van de Pol, ‘Van speelhuis naar bordeel? Veranderingen in de organisatie van de prostitutie in Amsterdam in de tweede helft van de 18de eeuw’, in: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, jrg. 18 (1985), p. 157-172.

C. Siliakus, Voorburgs korte gedenkzuil, wegens de eerste aldaar opgerigte Oprechte Vaderlandsche Sociëteit ten plattelande, den eersten maart 1787, Rotterdam (1789).

K. van Strien, *De ontdekking van de Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*, Utrecht (2001).

T. van Strien en K. van der Leer, Hofwijck. *Het gedicht en de buitenplaats van Constantijn Huygens*, Zutphen (2002).

‘Theekoepel Damsigt opnemen in bouwplannen’, *Het Krantje* 12 juli 2017.

K. van Tuil, ‘Middenburg in Voorburg’, in: J. Stöver et al., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen 2000, p. 250-255.

A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: *Jaarboek Die Haghe* (1903), p. 261-453.

C.H. Voorhoeve, ‘Langs de Voorburgse Vliet stonden tientallen koepels’, in: *Heemschut* 56(1979), p. 177-178.

C.H. Voorhoeve, *Het verhaal achter de straatnaam*. Een geïllustreerde historie van Voorburgse straatnamen, Voorburg (1989).

C.H. Voorhoeve, *Voorburg in oude ansichten I*, Zaltbommel (1980, 5e druk).

P.H. Witkamp en J.H. Laarman, *Gids voor reizigers in Nederland*, Amsterdam (1847).

Noten

^[1] Voor de historie van het fenomeen koepel is gebruik gemaakt van: C.S. Oldenburger, ‘De koepel in de Nederlandse tuin, schets van een ontwikkeling’, in: B.O. van den Berg et al., *Theekoepels en tuinhuizen in de Vechtstreek en s-Graveland*, Weesp (1980).

^[2] T. van Strien en K. van der Leer, *Hofwijck. Het gedicht en de buitenplaats van Constantijn Huygens*, Zutphen (2002), p. 48.

^[3] L.M.J. van de Pol, ‘Van speelhuis naar bordeel? Veranderingen in de organisatie van de prostitutie in Amsterdam in de tweede helft van de 18de eeuw’, in: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 18(1985), p. 157-172. In de negentiende eeuw wordt de term speelhuis na het eerste decennium daardoor niet meer gebruikt.

^[4] C.H. Voorhoeve, ‘Langs de Voorburgse Vliet stonden tientallen koepels’, in: *Heemschut* 56 (1979), p. 177.

^[5] In verband met de herkenbaarheid zijn de buitenplaatsen hier aangeduid met hun oudst bekende naam. In de zeventiende eeuw waren sommige echter nog naamloos. De vroegste vermeldingen van speelhuizen zijn te vinden in: *Zijdevuliet*: A.W. de Vink, ‘Voorburgsche buitenplaatsen’, in: Jaarboek *Die Haghe* (1903), p. 298 en 430; *Hofwijck*: K. van der Leer, ‘Constantijn Huygens. Themanummer’, *Historisch Voorburg*, jrg 2, nr. 2 (1996), p. 35; *Tussenburg*: Den Haag, NA, bnr. 3.19.68, inv.nr.32 (16 januari 1656); *Middenburg*: C.H. Voorhoeve, *Het verhaal achter de straatnaam. Een geïllustreerde historie van Voorburgse straatnamen*, Voorburg (1989), p. 70; *Lusthof*: Vink, (1903), p. 310; *Noordervliet*: M.J. Harms, *Voorburg in grafiek 1600-1900*, Voorburg (1996), p. 136; *Fonteynenburgh*: Voorhoeve (1989), p. 18; *Vreugd en Rust*: Vink (1903), p. 295; *Damzigt*: Vink (1903), p. 380; *Huis den Dom*: *Opregte Haerlemsche Courant* 10 februari 1691; *Middendorp*: Voorhoeve (1989), p. 76; *Binckhorst*: onder meer Harms (1996), p. 35.

^[6] Strien/Van der Leer (2002), noot 2, p. 59, regel 2359 en p. 60, regels 2369-2377.

^[7] Langs de Trekvliet verschenen in de achttiende eeuw meerdere buitens met een speelhuis: *Burchvliet* (nu Rijswijk, maar indertijd nog op Voorburgs grondgebied): ‘*s-Gravenhaegse Courant* 8 december 1730; *Ouerburg: Amsterdamse Courant* 29 mei 1731; *Haagzigt: Leydse Courant* 5 juli 1734; *Treckvliet: Hollandsche Courant* 26 augustus 1795; *Westenburch*: enkele jaren voor 1762 Vink (1903), noot 5, p. 427; *Ho(e)venburg: Rotterdamsche Courant* 15 maart 1798 en tenslotte de rond 1800

gebouwde koepel van *Hoekenburg*: *Haagsche Courant* 30 juli 1806.

⁸ Dit gold in ieder geval voor: *Damzigt* (1719) Voorhoeve (1989), p. 12; *Middenburg* (voor 1737) *Openbare veiling van de landgoederen van de heer Constantijn Johan Pierraerd*, [S.l.] 1737, p. 89 nr. 34; *Tussenburg* (1763) Den Haag, NA, bnr. 3.19.68, inv.nr. 39 (3 februari 1763); *Hofwijck* (voor 1781) Strien/Leer (2002), noot 2, p. 124; kasteel *de Binckhorst* (1792) L. van Ollefen en R. Bakker, *De Nederlandsche stad- en dorp beschrijver. Deel II Rhijnland*, Amsterdam (1793), p. 13.

⁹ Den Haag, NA, bnr. 3.19.68, inv.nr. 39 (7 maart 1776).

¹⁰ De tuin met speelhuis van *Essesteijn* bevond zich tussen *Buitenrust* en *Eemwijk*. Die van *Nieuw-Duijvestein* lag tussen *Damzigt* en *Leeuwensteijn*.

¹¹ Van de prenten van Anna C. Brouwer, in het geval van Voorburg naar een tekening door Johannes (Jan) van Diepenhuijsen (1766-1816), wordt aangenomen dat ze een realistisch beeld geven van de afgebeelde plaats aan het einde van de achttiende eeuw. De vormen van de bewuste speelhuisen komen in ieder geval precies overeen met de weergave in de kadastrale atlas van 1832. M.R. van der Krogt, C.L. van der Leer en J.H.M. van der Zon, *Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832 deel 11*: Voorburg, Voorburg (2000), kaart nr. 6. Dat het huisje van *Vlietvreugd* over een vierkante plattegrond beschikte, wordt bevestigd door een advertentie in de *'s-Gravenhaegse Courant* van 21 april 1749: ‘...alsmeede een vierkant Speelhuys aen de Vliet, genaemd *Vliet-Vreugd*...’.

¹² *Eijndorp*: *Rotterdamse Courant* 19 juli 1792. De ligging van veel speelhuisen is veelal goed te zien op de minuutplans van de Kadastrale Atlas uit 1832 (Van der Krogt/Van der Leer/Van der Zon (2000), noot 10, ook al dateren de meeste hiervan uit de achttiende eeuw of eerder. De letter/ cijfercodes tussen ronde haken verwijzen hier en in de volgende noten naar deze plans: *Huis de Werve* (B155bis) en vier woonhuizen aan de noordzijde van de Herenstraat (B504, B508, B534 en B540).

¹³ Van der Krogt/Van der Leer/Van der Zon (2000), noot 10: *Vlietwyck* (A406 en A410) en *Hofwijck* (C607).

¹⁴ De volgende huizen beschikten in ieder geval over een koepel aan de Vliet en één aan een verbindingsweg: *Bleijenburg* (C568 en C 572), *Damzigt* (A502bis en A509), *Haagvliet* (Voorhoeve (1989), noot 5, p. 40-41 en *Rotterdamse Courant* 1 oktober 1811), *Huis den Dom* (B759 en B762bis), *Leeuwesteijn* (A481 en A474), *Middenburg* (C578, C589 en C375 bij de boerderij aan de Achterweg), *Noordervliet* (B780 en B786), *Rusthof* (K. van der Leer, *Marianne, een Oranjeprinses, trouw tot in de dood*, Voorburg (1998), p. 29, *Tussenburg* (*Hollandsche Historische Courant* 30 mei 1782), *Veldzigt* (*Rotterdamse Courant* 19 juni 1788), *Vlietenburgh* (A424 en A428), *Vreeburg* (*Dagblad van 's-Gravenhage* 21 augustus 1843) en *Zijdervliet* (Vink 1903 (noot 5), p. 431. *Vreugd en Rust* (B771 koepel aan de Vliet en B324 koepel aan de Broeksloot).

¹⁵ Huygens schreef dit aan zijn muzikale vriendin Utricia Swann, geboren Ogle (1611-1674), in een brief gedateerd 15 september 1653. Van Strien/Van der Leer (2002), noot 2, p. 90.

¹⁶ H. Mast, *'Vreugd en Rust* te Voorburg’, in: J. Stöver et al., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen (2000), p. 256-261.

¹⁷ Onder meer in: ‘Karel Geisbrand of Vaders laatste woorden. Eene Zaansche familiegeschiedenis. deel XXXX in: *De Echo* 1 (1827) 17, p. 139-156. Op p. 149 gebruikt tante hier de thee bij een vriendin in dier koepel aan de Vliet, later (p. 150) voegt de rest van het gezelschap zich bij hen voor het gebruik van ‘...eenige verfrisschingen...’.

¹⁸ Van Strien/Van der Leer (2002), noot 2, p. 125.

¹⁹ *Noordervliet*: Van der Leer (1998), noot 14, p. 61; *Arentsburgh: Haagsche Courant* 23 juni 1806; *Hoekenburg: Haagsche Courant* 18 augustus 1806; *Vreeburg: 's-Gravenhaegse Courant* 11 november 1825.

²⁰ Zo bevatte de koepel van *Middenburg* in 1823 ‘...tapijten, canapé, tafel en 12 stoelen...’ en die van *Vliet en Burgh* in 1858 ‘... een ronde tafel met zes stoelen en een eiken penantkast...’, Voorhoeve (1989), noot 5, respectievelijk p. 73 en p. 107. Vermoedelijk zullen er tijdens het verblijf van de bewoners ook wel andere zaken aanwezig zijn geweest, zoals klokken, vazen en andere decoratieve objecten die bij vertrek makkelijk naar het huis te verplaatsen waren.

²¹ *Veldzigt: Leydse Courant* 13 juni 1788; *Tussenburg: De Nieuwe Haagse Nederlandse Courant* 9 juli 1798. Met de ‘Panante’ worden de penanten bedoeld, de ruimtes tussen de ramen. De ‘konstschilder Schouwman’ is de kunst- en behangschilder, etser, aquarellist, graveur en deken van kunstenaarsgenootschap *Pictura*, Aert Schouman (1710-1792).

²² *Hofwijck*: Van Strien/Van der Leer (2002) noot 2, p. 35; voetangels, ook wel kraaienpoten of sprenkels genoemd, waren stalen hindernismiddelen met drie of vier scherpe punten. Ze waren dusdanig geconstrueerd dat er altijd één punt omhoog stak. Meestal werden ze gebruikt om tijdens oorlogshandelingen belangrijke zaken te beschermen, maar in tijden van onrust werd het ook burgers toegestaan ze rond hun eigendommen aan te brengen, zij het wel met de waarschuwende tekst ‘hier liggen voetangels en klemmen’. Zie: *Opregte Haerlemsche Courant* 9 oktober 1766 en K. van Strien, *De ontdekking van de Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*, Utrecht (2001), p. 77. Koepels vormden een makkelijk doelwit voor kwaadwilligen omdat zij vaak deel uitmaakten van buitenverblijven die meestal niet permanent werden bewoond. Van de buitenplaats *Tussenburg* is precies bekend wanneer men overging tot het plaatsen van voetangels, in 1755: Den Haag, NA, bnr. 3.19.68, inv. nr. 43.

²³ *Opwijck* veranderde in 1777 in een logement en werd in 1793 geheel vernieuwd onder de naam *Hotel de Wijckerbrug* (Voorhoeve (1989), noot 5, p. 90). Kortstondig werd rond 1832 de naam *Vredelust* bebezigd (J. Andriessen en A. Kloots, *Morgenvandelingen door en in den omtrek van 's-Gravenhage, of Schoonheden en merkwaardige bijzonderheden betrekkelijk deze residentie*, 's-Gravenhage (1832), p. 395). *Middendorp* stond tussen 1788 en circa 1817 bekend als herberg *De Oranjezaal* (Van Ollefen/Bakker (1793), noot 8, p. 4 en K. van der Leer en B. Wouters, *De Kerkstraat met herbergen. De Hopkamer en ander vertier, Voorburg* (2013), p. 32). *Welgelegen*, de directe buur van *Hofwijck* en niet te verwarren met het gelijknamige buiten ten noorden van *Noordervliet*, exploiteerde men vanaf begin negentiende eeuw voornamelijk onder de eigen naam als herberg (*'s-Gravenhaegse Courant* 17 juni 1825 en K. van der Leer, ‘Huizen tussen *Hofwijck* en *Middenburg*’, in: *Historisch Voorburg*, jrg. 10 (2004), p. 8, 15-16), na aanvankelijk kort naar de cryptische naam *Het is net anders* te hebben geluisterd (*Dagblad van 's-Gravenhage* 2 mei 1834).

²⁴ *De Wijckerbrug*: Van Ollefen/Bakker (1793), noot 8, p. 15, Andriessen/Kloots, 1832 (noot 23), p. 395, J. Craandijk en P.A. Schipperus, *Nieuwe wandelingen door Nederland*, Haarlem (1888), p. 208. *De Oranjezaal*: A. Loosjes, *Katwijk's zomertogtje*, Haarlem (1805), p. 45-48 en Andriessen/Kloots, (1832), noot 23, p. 360. *Welgelegen*: Andriessen/Kloots (1832) noot 23, p. 360 en P.H. Witkamp en J.H. Laarman, *Gids voor reizigers door Nederland*, Amsterdam (1847), p. 229.

²⁵ Andriessen/Kloots (1832), noot 23, p. 358, 395 en 397; Brief 319, circa 4 september 1883 in: J. Hulsker, *Vincent van Gogh: een leven in brieven, 1853-1890*, Amsterdam (2012), p. 291-292.

²⁶ Bijvoorbeeld *Opregte Haerlemsche Courant* 25 en 28 januari: aankondiging van de verkoop op 28 januari 1853 van koepel, perzikenkast, muren en schuttingen tot afbraak op de buitenplaats *den Dom* te Voorburg.

²⁷ *Hofwijck*: Van Strien/Van der Leer (2002), noot 2, p. 131; *Middendorp*: Voorhoeve (1989),

noot 5, p. 78; *Wijckerbrug*: Voorhoeve (1989), noot 5, p. 90; *Vreugd en Rust*: Mast (2000), noot 16, p. 261.

²⁸ *Damzigt*: Voorhoeve (1979), noot 4, p. 177 de koepel/aula stond daar tot 1968; *Middenburg*: Voorhoeve (1989), noot 5, p. 74 en K. van Tuil, ‘*Middenburg* in Voorburg’, in: J. Stöver et al., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen (2000), p. 253.

²⁹ De koepel van *Noordervliet* werd gesloopt in 1913 toen het terrein werd verkaveld ten behoeve van villabouw (Voorhoeve (1989), noot 5, p. 116). Hetzelfde gebeurde met *Heeswijk* in 1958, daar verrees de *Fonteinkerk* (Voorhoeve (1989), noot 5, p. 49).

³⁰ Rustieke koepels stonden onder meer op de buitens (*Nieuw-)**Vronesteijn*, *Eemwijk*, *Leeuwensteijn* en *Bijlriet*.

³¹ C.H. Voorhoeve, *Voorburg in oude ansichten I*, Zaltbommel (1980), afbeelding 66 op ongenummerde pagina.

³² ‘Theekoepel *Damsigt* opnemen in bouwplannen’, *Het Krantje* 12 juli 2017.

Kaart van Oelensz

Literatuur

Coenraet Oelensz., *Kaart van landen langs de Vliet in 5 delen*, circa 1550. Met archiefdocumentatie. Collectie en copyright Erfgoed Delft en Omstreken *Repertorium van Nederlandse kaartmakers 1500-1900* (online te raadplegen) J.M. Koot, *In kannen en kruiken*. Veertig jaar archeologisch onderzoek in Rijswijk. Rijswijk, 1994 [Rijswijkse Historische Reeks 11] R. van Lit en C. Scheffer, *Boerenerfgoed*. Het boerderijenboek van Voorschoten en Wassenaar. [Hollandsche Rading, 2006] C.H. Voorhoeve, *Lusthoven en oude huizen langs de Vliet*. Den Haag, z.j. *Over, door en om de Leytsche Dam*. De geschiedenis van een gouden gemeente. Onder redactie van F.H.Chr.M. Daams en J.D. de Kort. Leidschendam, 1988.

De Vliet bij Vreugd en Rust in herfststemming, anno 2017
Foto Ronald Meekel

De Vliet bij Vreugd en Rust in winterstemming, anno 2017
Foto Charles Groeneveld

Colofon

Deze jubileumuitgave ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Historische Vereniging Voorburg kwam tot stand in samenwerking met Huygens' Hofwijck en Museum Swaensteyn en met tekstbijdragen van de Vereniging Erfgoed Leidschendam en de Historische Vereniging Rijswijk

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Postbus 49

2270 AA Voorburg

Telefoon: 070 3867456

Website: www.historischeverenigingvoorburg.nl

E-mail: info@historischeverenigingvoorburg.nl

Bestuur

A.J. (Arjen) van Aalst, lid

dr. R.M.W. (Renier) van Gelooven, voorzitter

dr. W.J.E. (Evert) van de Graaff, lid

P.J. (Nelleke) Kok, lid

ir. M.T.A.M. (Marcel) van der Lans, secretaris

drs. A. (Alexandra) Oostdijk, lid

ir. F.G.W. (Frits) Steinhorst, penningmeester

Lidmaatschap 2018

25 euro

Penningmeester HVV te Voorburg

ING-rekening: NL26INGB 0000 2883 21

Rabobank-rekening: NL37RABO 0127 6787 43

Historisch Voorburg

Jaargang 24 (2018) nummer 1-2

Redactie

dr. A.E. (Anne) Jacobs

G.Th. (Gerard) Langerak

drs. C.L. (Kees) van der Leer

P. (Peter) Spanenburg

Redactieadres

Laan van Rustenburg 16

2271 XT Voorburg

Telefoon 070 3868495

Teksten

Wiard Beek (lid Historische Vereniging Voorburg)

Idsard Bosman (bestuurslid Vereniging Erfgoed Leidschendam)

Anne Jacobs (lid Historische Vereniging Voorburg)

Kees van der Leer (lid Historische Vereniging Voorburg)

Hans van Rossum (voorzitter Historische Vereniging Rijswijk)

Constance L.H. Scholten (lid Historische Vereniging Voorburg)

Beeldredactie

De auteurs, Kees van der Leer, Ronald Meekel, Femke Overdijk en

Peter van der Ploeg

Fotografie

Charles Groeneveld

Ronald Meekel

Vormgeving en beeldbewerking

Ronald Meekel, same-d Voorburg

Druk

Opmeer papier pixels projecten, Den Haag

ISSN 1381-4672

Copyright

Overname van teksten uit Historisch Voorburg is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke belangen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van:

Provincie Zuid-Holland, Erfgoedlijn Trekvaarten

Gemeente Leidschendam-Voorburg

Vereniging Hofwijck /Huygens' Hofwijck

Stichting Museum Swaensteyn

Swaensteyn
museum

Kaart uit *Wandeltochten in en om 's-Gravenhage*, in 1933 uitgegeven door de 'Vereeniging van natuurbescherming voor 's-Gravenhage en omstreken'. De Vliet is op deze kaart in blauw aangegeven. Collectie Kees van der Leer

De Vliet langs Leidschendam en Voorburg

Wandelkaart uit 1933

De Historische Vereniging Voorburg viert dit jaar haar 25-jarig bestaan en haar jubileumuitgave is gewijd aan de vertrouwde twee-eenheid: Voorburg en de Vliet. In deze jubileumuitgave beschrijft Kees van der Leer een drietal wandelingen langs de Vliet, Wiard Beek deelt zijn ontdekkingen over de eerste molens die hier werden gebouwd, Constance Scholten schetst een beeld van diverse koepels die ooit de Vliet sierden, en Anne Jacobs bespreekt de kaart van Coenraet Oelensz uit 1556. Vertegenwoordigers van de zusters, de Historische Vereniging Rijswijk en de vereniging Erfgoed Leidschendam, leveren eveneens een bijdrage aan dit jubileumnummer. Zo schrijft Idsard Bosman, bestuurslid van Erfgoed Leidschendam, over de Leidschendamse sluis en beschrijft Hans van Rossum, voorzitter van de Historische Vereniging Rijswijk, diverse wetenswaardigheden over de Hoornbrug. Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met Huygens' Hofwijck en Museum Swaensteyn.